ئەمین قادر مینە

ئەمنی ستراتیجیی عیراق و سێکوچکەی بەعسیان: تەرحیل، تەعریب، تەبعیس

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران
سلێمانی ٢٠١٢

ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیران

دامەزراوەیەکی کەلتورییە بەپێی بڕیاری کۆنگرەی سێی ساڵی ٢٠١٠ ی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دامەزراوە، ئەرکەکەی بریتییە لە دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانی هۆشیارکردنەوەی سیاسی، فراوان کردنی چوارچێوەکانی رۆشنبیریی گشتی، تۆکمەکردنی بەهاکانی دیموکراسیو مافی مرۆڤ و دادی کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵدا، تاوتوێ کردنی مەسەلەکانی بیری هاوچەرخو دابین کردنی کەرەستەی پێویست بۆ پێگەیاندنی کادیران لە بوارە هەمەجۆرەکاندا.

- ئەمنی ستراتیجیی عێراقو سێکۆچکەی بەعسیان
- ئەمین قادر مینە
- بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاریو پێگەیاندنی کادیرانی (ی.ن.ك)
- دیزاین: کەمال
- تیراژ: ٢٠٠٠
- ژمارەی زنجیرە: (٤٥٧)
- ژمارەی سپاردنی بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان (١٣٤٧) ساڵی ٢٠١٢

سەرپەرشتیاری زنجیرەی کتێب
عوسمان حەمەڕەشید گورون

www.pukhoshiari.com
info@pukhoshiari.com

ناساندن

ئەم کتێبە بۆ یەکەم جار لەساڵی ١٩٨٧دا وەك سێیەم کتێبی زنجیرەی لێکۆڵینەوەی دەزگای رۆشنبیری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان بڵاوکرایەوە. کتێبەکە لەدوتوێی ٣٦٦ لاپەڕەی مام ناوەنجیدا، هاوپێچ لەگەڵ ژمارەیەکی زۆری نەخشە، زانیارییەکی چڕوپڕی دەربارەی راگواستنو بەعەرەبکردن تا ساڵی ١٩٨٦ گرتە خۆی.

کتێبەکە کە لەرۆژگاری ئەو سەردەمەدا تەنها ٣٠٠ دانەی لێ چاپ کراوە، لەهەلومەرجی پەرەسەندنی شاڵاوی راگواستنو بەعەرەبکردنو بەکارهێنانی چەکی کیمیایدا نوسراوە. ئەگەرچی نوسینی کتێبەکە نزیکەی ساڵێکی خایاند، بەڵام پرۆسەی کۆکردنەوەو تاوتوێکردنی زانیارییەکان، بەشێنەیی و بەبەشداربوونی سەدان پێشمەرگەو خەڵکی شارەزای گوندەکان، بەڕێوەچو. ئەم لێکۆڵینەوەیە لەڕوی زانستییەوە لێکۆڵینەوەیەکی زۆر وردەو لەکۆکردنەوەی زانیارییەکاندا ڕێوشوێنی مەسحی مەیدانی بەکارهێنراوە.

کەم کەس دەزانێ دانەری ئەم کتێبە ئەمین قادر مینەیە، چونکە دانەر لەکاتی دەرکردنی کتێبەکەدا ناوی خۆی لەسەر دانەنا، بەڵکو بەناوی "چیا"وە دەری کرد.

ئەم کتێبە بۆ دۆکۆمێنتکردنی شاڵاوەکانی راگواستنو بەعەرەبکردن لەکوردستاندا سەرچاوەیەکی بنەڕەتی پێکدێنی. دانەر کتێبەکەی بەسەر ٣ بەشدا دابەش کردوە. بەشی یەکەم توێژینەوەیەکی تیۆریکییە سەبارەت بەئەمنی ستراتیجیی عێراقو تیۆریی ئەمنی قەومیو فەسڵێکی ئەم بەشە بۆ ئەمنی قەومیی عەرەب لەروانگەی حیزبی بەعسەوە تەرخان کراوەو دوو بەشەکەی تری، یەکێکی بۆ سیاسەتی راگواستن تەرخان کراوەو ئەوی تر بۆ سیاسەتی بەعەرەبکردن.

ئەم چاپی دووەمە کە پاش دوانزە ساڵ لەدەرچونی چاپی یەکەم دەردەچێ، جیاوازییەکەی ئەوتۆی لەگەڵ چاپی یەکەمدا نیە ئەوە نەبێ هەندێ پەرەگرافو واژەی لێ لابراوە، کە لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی ماوەی ئەو دوانزە ساڵەدا

ڕێکناکەون. دانەر کە ئێستا لەبەریتانیا دەژی، بەفاکسێکی بەڕێوەبەری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان لەچاپکردنەوەی کتێبەکەی ئاگادار کرایەوەو هەر لەسەر داوای بەڕێزیشی ناوی راستەقینەی ئاشکرا دەکرێ.

ئەم چاپی دووەمە، جگە لەپێشەکیی و جگە لەسوکە دەستکارییەکی زمانەوانیی و کوژاندنەوەی هەندێ پەرەگراف، وەك لەسەرەوە باس کرا، وەکو خۆی لەچاپ دەدرێتەوە، بەو ئومێدەی کە دانەر لەئایندەدا ئەو هەلەی بۆ هەڵکەوێ کە بەکتێبەکەدا بچێتەوەو زانیاریی تازەی بخاتە سەر. لەسۆنگەی ئەمەوە، ئەم چاپەش وەك چاپی یەکەم، تا ساڵی ١٩٨٦ بڕ دەکا.

سەنتەر

زانیاری لەبارەی دانەرەوە

* لەدایکبوی ١٩٥٦ی شاری قەڵادزێیە.
* ساڵی ١٩٧٥ لەکۆلیجی زانیاری زانکۆی سلێمانی وەرگیرا. ساڵی ١٩٧٩ بەیەکەمی کۆلیجی زانیاریی بڕوانامەی بەکالۆریۆسی لەماتماتیك وەرگرت.
* ساڵی ١٩٨٠ بۆ خوێندنی ماجستێر لەماتماتیك لەزانکۆی سلێمانی وەرگیرا. ساڵی ١٩٨٢ خوێندنی ماجستێری تەواو کرد بەڵام لەبەر هۆی سیاسی نەیتوانی بڕوانامەکەی وەرگرێ.
* ساڵی ١٩٨٢ چووە ریزی هێزی پێشمەرگەی کوردستانەوە. تا ١٩٨٨ ئەندامی دەزگای رۆشنبیریو لە١٩٨٩وە تا ١٩٩٠ ئەندامی دەزگای ناوەندیی رێکخستنی کۆمەڵە بوو. بەناوی زەریاو چیاوە هەندێ وتاری بڵاوکردۆتەوە.
* لەتشرینی یەکەمی ١٩٩٠ـەوە لە لەندەن دەژی.
* ساڵی ١٩٩٣ بڕوانامەی ماجستێری لە Engineering Information Systems (هندسة نظم المعلومات) لەزانکۆی South Bankی لەندەن وەرگرت.
* ساڵی ١٩٩٤ بڕوانامەیەکی تری ماجستێری لەماتماتیك لەئیمپریال کۆلیجی زانکۆی لەندەن وەرگرت.
* لەنیسانی ١٩٩٦ـەوە تا نیسانی ١٩٩٨ سەرۆکی مەڵبەندی رۆشنبیریی کورد بوو لە لەندەن.

پێشەکی

لەم ساڵانەی دواییدا بایەخێکی زۆر بەلێکۆڵینەوە ستراتیجییەکان دراوە، بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەندییان بەدیاردەی ئەمنی قەومییەوە هەیە، نەك هەر لەسەر ئاستی دامو دەزگا ستراتیجیو رەسمییە پەیوەندیدارەکانی دەوڵەتان، بەڵکو لەسەر ئاستی ئەکادیمیش. هەر بۆیە زانستی ستراتیج بۆتە بابەتێك لەبابەتەکانی گەلێ زانکۆو کۆلیجی وڵاتە پێشکەوتووکانی دنیا، بگرە لەهەندێ شوێن کۆلیجو ئامۆژگای سەربەخۆشیان دامەزراندووە بۆ لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی هەموو ئەو دیاردانەی پەیوەندییان بەم زانستەو ژیانی دەوڵەتانەوە هەیە.

رژێمی بەعسیش لەعێراقدا بایەخێکی زۆری بەلێکۆڵینەوە ستراتیجییەکان داوە، چ لەسەر ئاستی رەسمیو چ لەسەر ئاستی ئەکادیمی، بۆ ئەم مەبەستەش چەندین کۆلیجو ئامۆژگای دامەزراندووە، کە تیایدا زانستی ستراتیجو ئەمنی قەومی دەخوێنرێ، هەر وەك لەباری سەرەنجی بەعسیشەوە رادەو ئەندازەی ئەو مەترسیانە هەڵدەسەنگێنرێ، کە هەرەشە لەئەمنی ستراتیجیی عێراقو ئەمنی قەومیی عەرەب دەکەن، لەپێناوی دیاریکردنی رێوشوێنی لەبار بۆ رووبوونەوەی ئەو مەترسیانەو لەباربردنیان.

یەکێ لەو مەترسیانەی بەعس بەدرێژایی تەمەنی خۆی، بەتایبەتی لەوەتەی دەسەڵاتی سیاسیی گرتۆتە دەست، باسی لێوە دەکا مەترسی کوردە، هەر بۆیە مەسەلەی کوردو جوڵانەوەکەی لەبیری ستراتیجیی بەعسدا شوێنێکی دیارو گرنگی گرتووەو هەوڵو تەقەلایەکی زۆریشی داوە ئەو "مەترسی"یە نەهێڵێت یا لەشوێنەواری کەم بکاتەوە، بۆیە ستراتیجی بەعس سەبارەت بەکورد روو لەتواندنەوەو قوتدانی ئەم نەتەوەیەو داگیرو بەعەرەبکردنی نیشتمانو خاکەکەیەتی.

مەبەستی ئەم لێکۆڵینەوەکە نیشاندانو دەرخستنی ئەو مەترسییە کە رژێمی بەعس خستویەتیە سەر گەلی کوردو هەرەشە لەبوونی نەتەوایەتی دەکا، لەپێناوی ئەوەدا لێکۆڵینەوەکە کراوەتە سێ بەش، هەر بەشەش بریتییە لەچەند فەسڵێك.

بەشی یەکەم کە دەربارەی ئەمنی ستراتیجیی عێراقە، لەدوو فەسڵ پێکهاتووە. فەسڵی یەکەم: سەرەتایەکی تیۆری دەربارەی چەمکی "ئەمنی قەومی" کراوەتە چوار باس کە هەر یەکێ لەو باسانە دەربارەی گەشەکردنی چەمکی ئەمنی قەومیو پێناسەکانی، بنەما جیو ستراتیجییەکانی ئەمنی قەومی، ئاستە ناوەکی، دەرەکیو دەولییەکانیو ئاستە هونەرییەکانی ئەمنی قەومی دەدوێ.

فەسڵی دووەم ئەمنی قەومی عەرەب لەبارەی سەرەنجی بەعسەوە دەخاتە روو، ئەویش بەگوێرەی پێویستی کراوەتە سێ باس، کە یەکێکیان دەربارەی پێناسەی بەعسییانەی چەمکی ئەمنی قەومییەو باری سەرەنجی بەعس لەمەڕ نەتەوەو کەمە نەتەوەکان، مەسەلەی دیموکراسیو پێناسەی ئەمنی ستراتیجی عێراق دەرەخا. باسێکیشیان دەربارەی هەڵسەنگاندنی مەترسیەکانی سەر دەوڵەتی عێراقو ئەو فاکتەرانەی رۆڵی کاریگەریان لەداتاشینی ئەم قەوارەیەدا بینیوە نیشاندراوە، هەر وەك گشت ئەو مەترسییە ناوەکیو دەرەکییانەی لەباری سەرنجی بەعسەوە هەڕەشە لەئەمنی ستراتیجی عێراق دەکەن، دەستنیشان کراوەو بەدرێژیی باسی لێوە کراوە، لەکاتێکدا سێیەمیان بریتییە لەو رێوشوێنانەی رژێمی بەعس گرتویەتیە بەر بۆ نەهێشتنی "مەترسی کورد" لەسەر دەوڵەتی عێراقو بەدرێژیی باسی ئەو ئامارە ناوەکیو دەرەکییانە کراوە، کە رژێمی بەعس بۆ ئەم مەبەستە بەکاری هێناوەو دێنێ.

بەشی دووەم باسی سیاسەتی "تەرحیل"و "تەهجیر"و جۆرەکانی دەکا، ئەمیش کراوەتە پێنج فەسڵ کە فەسڵی یەکەمیان دەربارەی سیاسەتی راگواستنی کوردە لەخاکی کوردستان، کە ئەویش بریتییە لەدوو باس کە یەکەمیان سەرەتایەکە دەربارەی ئەم سیاسەتەو پیڕەوکردنی لەولاتانی تریشداو بەراوردکردنیان، باسی دووەمیشیان دەربارەی سنووری کوردستانی عێراقەو ناوچە کوردییەکانی عێراق دیاری دەکا، تا ئەندازەی مەترسیی راگواستنو بەعەربکردنی کوردستان رۆشنترو ئاسانتر دەربخا.

بەڵام چوار فەسڵەکەی تر بەگوێرەی جۆرەکانی راگواستن پۆلین کراون، کە فەسڵی دووەمیان دەربارەی راگواستنی ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجییەکانە کە تیایدا بەدرێژی باسی تەوەرە ستراتیجییەکانی ناوەوەو دەرەوەی عێراق کراوە، ئەو

تەوەرانەی رژێمی بەعس بەبیانوی بەرگری کردن لەعێراقو پاراستنی دانیشتوانە کوردەکەی راگواستووەو بەعەرەبی کردوون.

فەسڵی سێیەم دەربارەی راگواستنی ناوچە نەوتییەکانی کوردستانی عێراقە کە ئەویش کراوەتە سێ باس. یەکێکیان بەدرێژی باسی ناوچە (نەوت)ییەکانی کوردستانی عێراق دەکا، چ ئەوانەش کە دۆزراونەتەوەو هێشتا نەوتیان لێ دەرنەهێنراوە، هەر وەك ئەوانەش کە (ئیستکشاف) نەکراون. لەکاتێکا باسی دووەمیان لەرۆڵی نەوت لەژیانی ئابوری ـ کۆمەڵایەتیو سیاسی گەلی کوردستاندا دەکاتو شوێنەوارەکانی دەست نیشان دەکا. هەروەها سێیەم باسیشیان دیاریکردنی ئەو ناوچانەیە، کە بەهۆی نەوتەوە راگوێزراون.

فەسڵی چوارەم لەراگواستنی ناوچە سنورییەکان دەدوێو تیایدا مەبەستی رژێمی بەعس لەراگواستنی ئەو ناوچانەدا دەخاتەڕوو، هەر وەك ئەو ناوچانەش دیاری دەکا کە بەر راگواستن کەوتون.

فەسڵی پێنجەمیان دەربارەی جۆرەکانی تری راگواستنە، کە ئەویش کراوەتە سێ باس. باسی یەکەمیان دەربارەی راگواستنی ئەو شوێنانەیە کە بەهۆی جەنگی عێراق ـ ئێرانەوە کاول کراونو راگوێزراون. باسی دوومیشیان دەربارەی راگواستنە بەهۆی جەنگی کوردستانەوە، کە تیایدا بەدرێژی باسی سیاسەتی بەسوتماك کردنی خاکی کوردستان کراوەو هەوڵی رژێمیش بۆ بەسوتماك کردنی هەموو خاکی کوردستان خراوەتەڕوو. هەروەها ئەو ناوچانەش دیاری کراون، کە بەهۆی جەنگی کوردستانەوە تەخت کراونو دانیشتوانەکەشی راگوێزراون. دوا باسیان دەربارەی هۆکانی تری راگواستن دەدوێ، وەك راگواستن بەهۆی دامەزراندنی سەربازگەو باروتخانەوە، راگواستن بەهۆی راپەڕینی خەڵکەوەو راگواستن بەهۆی بەستی ئاسکی موسڵەوە.

دوا بەش، واتە بەشی سێیەم، دەربارەی سیاسەتی بەعەرەب کردنی کوردستانو کوردە، کە ئەویش بەسەر دوو فەسڵدا دابەشکراوە. فەسڵی یەکەم لەبەعەرەب کردنی کوردستان دەکۆڵێتەوە، بۆ ئەم مەبەستە فەسڵەکە کراوەتە سێ باس کە یەکێکیان دەربارەی سیاسەتی رژێمو مەبەستەکانێتی لەمەڕ بەعەرەب کردنی کوردستان، باسی دووەمیان قۆناغەکانی بەعەرەب کردنی کوردستان نیشان دەداو دەیکاتە چوار قۆناغو خاسیەتەکانی هەر قۆناغێكو ئەو ناوچانەش کە لەم قۆناغەدا بەر شاڵاوی بەعەرەب کردن کەوتون دەخاتەڕوو، دوا

باسیان لەسیاسەتی (استعماري استطیانی) رژێمی بەعس دەدوێو زۆربەی ئەو (مستوطنة)انەی لەکوردستاندا دروست کراون نیشاندەدا.

فەسڵی دوومیان دەربارەی بەعەرەب کردنی کوردە، کە تیایدا سیاسەتی رژێمی بەعس لەمەڕ بەعەرەب کردنی کوردیش دەکاتەوە، هەر وەك ئەو عەشیرەتە کوردانەو پەیڕەوکەرانی ئەو ئایینانەی بەعەرەب دانراون دیاری دەکا.

لەدوای هەر بەشێك لەو سێ بەشانە پوختەی بەشەکە دێ کە هێڵە گشتییەکانی ئەو بەشە، بەشێوەیەکی چڕو پڕ، لەچەند خاڵێکدا کۆدەکاتەوە. واتە کۆبەندی بەشەکەیە.

هەروەها بۆ رونکردنەوەی باسەکان چەندین نەخشە خراوەتە ناو لێکۆڵینەوە بەمەبەستی نیشاندانی ناوچە جۆراو جۆرە راگوێزراوەکان، چ بەگوێرەی پارێزگاکانو چ بەگوێرەی جۆرەکانی راگواستن، هەروەها ناوچە تەعریب کراوەکانو قۆناغەکانی بەعەرەب کردنی کوردستانیش دیاری کراوە.

لەکۆتایی لێکۆڵینەوەکەشدا ئەنجامگیری دێ کە تیایدا ئەو ئەنجامانەی لەلێکۆڵینەوەکە هەڵێنجراون خراونەتە روو، کە گرنگترینیان پێویستی یەکخستنی هێزی پێشمەرگەو بوونی ستراتیجێکی بەرزی سەربەخۆی جولانەوەی رزگاری نیشتمانیی کوردستانە لەعێراقدا.

لەکۆتاییشدا چەندین پاشکۆ بۆ زیاتر رونکردنەوەی باسەکان دانراون کە یەکێکیان دەربارەی دابەشبونی ئیدارەی ـ سیاسیی کورستانی عێراقەو یەکە ئیداریەکانو رووبەرەکانێتی بەگوێرەی دابەشبوونی ئیداری ساڵی ١٩٨٤و پاشکۆکانی تریش ئاماری ناوچە راگوێزراوەکانی کوردستان بەگوێرەی جۆرەکانی راگواستن نیشاندەدا: ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجییەکان، ناوچە نەوتاوییەکان، ناوچە سنورییەکان، ئەو ناوچانەی بەر جەنگی عێراق ـ ئێران کەوتوون، راگواستن بەهۆی جەنگی کوردستانەوە هەروەها بەهۆی سەربازگەو باروخانەو راپەڕینی خەڵکوبەستەوە.

بەڵگەنەویستو روونو ئاشکرایە کە لێنکۆڵیەوەیەکی لەو بابەتانە روبەڕووی گەلی کەندو کۆسپ دەبێتەوە، کە زۆربەیان لەم سەرچاوانەی خوارەوە بناوان هەڵدەگرن:

* ئەم لێکۆڵینەوانە پێویستییان بەئامارو زانیاری فرە هەیە دەربارەی هەموو بوارەکانی ژیانی سیاسی، سوپایی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی... کە لەژێر سایەی رژێمی بەعسدا دەست ناکەونو ئەوانەش کە هەن، پڕن لەکەمو کوڕی یان درۆو ناڕاستن.
* ئەم لێکۆڵینەوانە پێویستییان بەبەڵگەنامە هەیە، بەتایبەتی ئەو سەدان بڕیارە نهێنیو ئاشکرایانەی، کە رژێم دژی گەلی کورد دەری کردون، کە بەدەست خستنیان کارێکی گرانو دژوارە.
* وێرای نەبوونی سەرچاوەی پێویست، بەتایبەتی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی، دەربارەی ئەم بابەتانە ئەو لێکۆڵینەوانەش کە دەربارەی ئەمنی قەومین بەزمانی عەرەبی تارادەیەك کەمنو ئەوەی دەستیش دەکەوێ، هەر لەبارەی سەرنجی بەعسەوە لەم دیارەیە دەکۆڵێتەوە.

واتە زۆربەی ئەو سەرچاوانەی کە بۆ لێکۆڵینەوەیەکی ئاوهایی پەیوەندییان بەنهێنییەکانی دەوڵەتەوە هەیە، دەسناکەون لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵ دراوە چەند لەتوانادایە زانیاری وردو فرەلایەنە بۆ ئەم مەبەستە کۆبکرێتەوەو سودیش لەچەنین سەرچاوەی تایبەتی وەرگیراوە.

ئاماری گوندەکانیش بەهۆی دەیان کادری سیاسیو پێشمەرگەو سەدان خەڵکی شارەزای گوندو لادێکانی کوردستان کۆکراوەتەوەو هەوڵ دراوە زۆر وردو راست بێت، بۆ ئەم مەبەستەش پارێزگای سلێمانی کراوەتە نموونە: بەگوێرەی ئەو ئامارانەی لێرەدا بڵاوکراونەتەوەو لەخەڵکانی شارەزا کۆکراونەتەوە، ژمارەی خێزانە راگوێزراوەکانی ناوچە سنورییەکانی پارێزگای سلێمانی بریتییە لە١٨٥٩٩ خێزان، لەکاتێکا ژمارەی ئەو خێزانانە بەپێی سەرچاوە رەسمییەکانی دەوڵەت بریتییە لە١٨٥٧٦ خێزان* واتە رێژەی هەڵەکردن دەگاتە ١٢,٠٪ کە دەشێ پشتگوێ بخرێ. جا لەگەڵ جیاوازی زەمانی راگواستن ١٩٧٥-١٩٧٨و زەمانی کۆکردنەوەی ئامارەکان، کە هەمووی لەنیوەی دووەمی ساڵی ١٩٨٦دا کۆکراوەتەوە، بەلەبەرچاوگرتنی ئەو رێژە زۆرکەمەی هەڵەکردن دەتوانین پشت بەئامارەکان ببەستین. ئەو زانیاریانەی لێرەشدا کۆکراونەتەوە تا کۆتایی ساڵی

* د. خليل أسماعيل محمد، انماط الاستيطان الريفي في العراق، أطروحة دكتوارە مقدمة الى جامعة بغداد مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٨٢، ص٣٧٠.

١٩٨٦ه، واته ئەو گوندو شوێنانەی لەسەرەتای ١٩٨٧ەوە بەر راگواستن کەوتوون، لێرەدا کۆ نەکراوەنەتەوە، هەروەها نەشتوانراوە زانیاری دەربارەی هەنـدێ ناوچـە، لەبەر دووری، کۆبکرێتەوە.

* * *

لەراستیدا ئەم لێکۆڵینەوەیە یەکێ لەپرۆژەکانی ناوەندی کۆمەڵە بوو، بۆیـە بەدەرفەتی دەزانم لێرەدا سوپاسی ناوەند بکەم کە ئەو پرۆژەیـەیان پـێ سـپاردمو لەکاتی پێویستیشـدا یارمـەتییان داومو گـرێ کوێرەکانیـان بـۆ کردوومـەتـەوە. هەروەها سوپاسی ئەو هەموو کادرو پشـمەرگانەش دەکـەم کـە لەکۆکردنـەوەی زانیاری دەربارەی گوندەکانی کوردستان یارمەتییان داوم، ئەوانـەش کـە ئـەرکی پیاچوونەوەی ئەم باسەیان کێشاوەو سەرنجی بەسودیان هەبووە. هەروەها سوپاسـی ئەو هاورێییانەش دەکەم کە ئەرکی تایپو چاپکردنیان بەرکەوتووە.

دانەر

بەشی یەکەم

ئەمنی ستراتیجیی عێراق:
مەترسیەکان و ئامرازەکانی رووبەڕووبونەوەی
"مەترسی کورد"

فەسڵی یەکەم

سەرەتایەکی تیۆری دەربارەی چەمکی ئەمنی قەومی

١-١-١: گەشەکردنی چەمکی ئەمنی قەومی و پێناسەکانی

١- گەشەکردنی چەمکی ئەمنی قەومی:

هەر لەو کاتەوە مرۆڤ هاتۆتە کۆڕی ژیانەوە، خۆی لەشێوەی خێزانو هۆزو تیرەو خێڵدا ڕێکخستووە، ڕووبەڕووی گەلێ مەترسی بۆتەوە کە هەڕەشەی لەژیانو بوونی کردووە. هەندێ لەو مەترسییانە سەرچاوەکەی خودی سروشت بووە، وەك، باوبۆران، لافاو، سەرماو سۆڵە، بومەلەرزەو گیانداری دڕندە. هەندێکی تریش مرۆڤی هاوشێوەی خۆی بووە لەهۆزو تیرەو خێڵەکانی تردا. هەر بۆیە، لەوساوە ترسو خۆپاراستن لەناخی دەروونی مرۆڤدا ڕەگی خۆی داکوتاوەو ئەمنو ئاسایش بۆتە مەرجێکی جەوهەریو پێداویستییەکی بنچینەیی بوونی مرۆڤی ڕێکخراوو کارێکی سروشتی بووە کە مروڤ وریاو بەئاگا بێت لەو مەترسییانەی ڕووبەڕووی دەبنەوە. مرۆڤی ئەوسا بۆ خۆپاراستن پەنای بردۆتە بەر ئەشکەوتو شکێر تا خۆی لەو مەترسییانە بپارێزێت. لەلایەکی تریشەوە، بەپێی ئاستی ئەوسای هێزە بەرهەمهێنەرەکان، هەوڵی دروست کردنو دۆزینەوەی ئامارازی وای داوە، هەم لەهێرشو پەلاماری هۆزو تیرەو خێڵە جیاجیاکانی تر بیپارێزێو هەم هۆیەکیش بێت بۆ ڕەواندنەوەی مەترسیی ئاژەڵی دڕندە، ئامرازێکیش بێت بۆ ڕاوو شکار تا پێداویستییەکانی ژیانی خۆی لێ دابین بکات.

مرۆڤ هەمیشە هەوڵی داوە چەكی نوێو ئامرازی نوێ دابهێنێ تا بتوانێ بەباشترین شێوە خۆپاراستن مسۆگەر بكات. بەڵام پێ بەپێی گۆڕانو گەشەكردنی كۆمەڵ، جۆرو ئەندازەی مەترسییەكانیش گۆڕاون، هەر بۆیە جۆرو شێوەی چەكو ئامرازەكانیش، بۆ رووبەرووبوونەوەی ئەو مەترسییانە، گۆڕانو گەشەكردنیان بەسەردا هاتووە. بەڵام هەرگیز ئەو داهێنانو دۆزینەوە نوێیانە نەبونەتە هۆی كەمكردنەوەی مەترسییەكان، بگرە رادەی مەترسییەكانی زیاتر كردووە، تەنانەت ئیمپڕاتۆریەتە گەورەكانی دنیاش كە دەستیان بەسەر بەشێكی دنیادا گرتبوو، بێبەش نەبوون لەترس، جا چ ئەو ترسە راستەقینە بووبێ یا واهیمە.

شۆڕشی پیشەسازی گۆڕانێكی بنچینەیی بەسەر جۆری چەكو تفاقی جەنگی هێنا. هەروەك دۆزینەوە جوگرافییەكانیش ئاسۆیەكی روونتریان لەبەردەم ئەو گەلو نەتەوانەدا كردەوە بۆ داگیركردنی وڵاتانی ترو بەتاڵان بردنی سەروەتو سامانی ئەو نەتەوانە. هەر بۆیە جۆرو ئەندازەی مەترسییەكانیش گۆڕانی بەسەدا هات. ئیتر باوی ئەوە نەما مرۆڤ هەر بیر لەو مەترسیانە بكاتەوە كە لەچوارچێوەی وڵاتەكەی خۆیو دەورو بەریا هەرەشەی لێ دەكا، بەڵكو مەترسی شەڕو شۆرو جەنگین، بەچەكی نوێو تازە، لەلایەن ئەو دەوڵەتانەش كە كەوتوونەتە ئەودیو دەریاكانەوە، كەوتە سەریان، چەندین جەنگی سەختو خوێناوی لەنێوان ئەو گەلو نەتەوانەدا روویدا لەپێناوی دەستگرتن بەسەر سەروەتو سامانی ئەو گەلانەدا.

جا هەر چەندە ئەمن مەسەلەیەكی خودییە، پەیوەندیی بەخودی مرۆڤەوە هەیە، بەڵام ئێستا، لەسەر ئاستی جیهاندا، بۆتە مەسەلەیەكی نەتەوەیی، هەر بۆیە بۆ دەربڕینی ئەو واقیعە نوێیە چەندین چەمكی نوێ لەشێوەی: "ئەمنی قەومی"، "ئەمنی ناوچەیی"، "ئەمنی دەولی" هاتونەتە كایەوە.

لەدوای یەكەمین جەنگی جیهانییەوە زاراوەی مەیدانی ژیان لەلایەن زانای ئەڵمانی هاوسهۆفەر هاتەكایەوە، دواتر، ئەو زاراوەیە بوو بەبنچینەی كارو كردەوەكانی نازیەكانی ئەڵمانیا بۆ پاساودانی داگیركردنی وڵاتانی تر. بەگوێرەی ئەو زاراوەیە نەتەوەی ئەڵمان بۆی هەبوو بەناوی پاراستنی بەرژەوەندییە نەتەوەییەكانی خۆی، بەناوی دابینكردنی ژیانی خۆی پەلاماری خاكو نیشتمانی گەلانی ترو نەتەوەی تر بداتو سەروەتو سامانیان بەتاڵان بەرێتو خێرو بێری ئەو وڵاتانە بۆ خۆی بەرێت.

هەرچەندە "چەمكی ئەمنی قەومی چەمكێكی نوێیە كە پەیوەندی بەئەركەكانی دەوڵەتی نوێو حكومەتی ناوەندییەوە هەیە، كە بەتەنها دەسەلاتی بڕیاردانی مەسەلەكانی سیاسەتو جەنگی هەیە"[1] بەلام چونكە ئەو دەوڵەتە نوێیانە، زۆربەیان، بەگوێرەی ویستو ئارەزووی دەوڵەتە زلهێزەكانو بەگوێرەی نەخشەكانیان لەدوای یەكەمین جەنگی جیهانیەوە دروست كراون، بۆیە ناكرێو ناشێ ئەم حاڵەتانەی خوارەوە لە چوارچێوەی ئەم پێناسەی سەرەوەدا جێی بكرێتەوە:

هەندێ نەتەوە هەیە كە چەندین دەوڵەتی جیاجیاو رژێمی جیاجیای هەیەو ئێستاش نەیتوانیوە لەچوارچێوەی یەك دەوڵەتی نەتەوەیدا یەك بگرێتەوە، وەك: عەرەب، كۆری

هەندێ نەتەوە هەیە بەشێكی یا پارچەیەكی نیشتیمانەكەی خاوەن دەوڵەتە لەكاتێكا پارچەكەی تری لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتێكی تردایە، وەك: ئازەر

* هەندێ نەتەوەی تر هەیە پارچە پارچە كراوەو هەر پارچەیەكیشی بەدەوڵەتێكەوە بەستراوەتەوە بێ ئەوەی هیچ پارچەیەكی ڕزگار كرابێ یاخاوەن دەوڵەتی تایبەت بەخۆی بێت وەك:كورد، بەلووچ

جا لەبەر ئەوەی ئەمنی نەتەوەیی پەیوەندی نەك هەر بەدەوڵەتانەوە هەیە، بەڵكو پەیوەندی بەكۆمەڵە نەتەوەشەوە هەیە، بۆیە ئەم حاڵەتانەی سەرەوە بەحاڵەتی تایبەتی دەژمێردرێن.

هەر چەندە هەوڵو كۆششی نەتەوەو دەوڵەتانی دنیا هەمیشە ڕوو لەخۆپاراستنێكی مسۆگەرتر بووە، روو لەوە بووە ئەمنێكی رەها لەجیهاندا بەدی ناكرێ، جا ئەو دەوڵەتە قولایی ستراتیجی هەرچەند بێو توانای ئابووریو سوپاییو مرۆیی هەرچەند بێ، بۆیە تەنانەت دەوڵەتە زلهێزەكانی دنیاش دڵنیاو بێترسو لەرز نین بەئەندازەی ئەو مەترسیيانەی دەكەوێتە سەریان كەمیش بێ یا توانای لەباربردنی ئەو مەترسیەش لە ئارادا بێ. بۆیە هەمیشە دەوڵەتانی دنیا تێدەكۆشن، بەهەر شێوەیەك بێ، جۆریك لەجۆرەكانی ئەمن بۆخۆیان مسۆگەر

---

[1] ـ عودة، د.عبدالملك: قضايا الامن القومی فی اطار التكامل، مجلة السياسة الدولية، العدد ٥١، ١٩٧٨، ص٢٣-٢٤. وەرگیراوە لە: بغدادی،عبدالسلام ابراهيم،مفهوم الكيان الصهيونی للامن القومی،دارالحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥، ص١٣.

بکەن تا دڵنیایی لای ئەندامانی کۆمەڵەکەی زیاتر بکـا، بـۆ ئـەو مەبەسـتەش چەندین ڕێگا دەگرنەبەرو چەندین ئامرازیش بەکار دێنن، وەك: پێکەوەنانی هێزی سوپای نوێو مۆدێرن، دانانی بناغەیەکی پتەوی ئابووری، بەرزکردنەوەی ئاسـتی هۆشیاریو ڕۆشنبیری گەل، پەیمان بەستن لەگەڵ دەوڵەتانی دەوروبەرو دنیا........

دۆزینەوەی چەکی ئەتۆمی، گۆڕانێکی بنچـینەیی بەسـەر دیـاردەی ئـەمنی قەومیدا هێناو بنچینەکانی لەریشەوە گـۆڕی، وڵاتـانی دنیـا بوونـە دوو بـەش: هەندێکیان خاوەن چەکی ئەتۆمینو زۆربەشیان بێ بەشن لەو چەکە. جگە لەمـە چەمکی ئەمنی قەومیو ئامانجەکانیو ئامرازەکانی بەدیهێنانی ئەو ئامانجانەش بە گوێرەی بایەخی دەوڵەتان و شوێنو بەرژەوەندیەکانی جیاوازی پەیـدا کـردووە، واتە: هەموو وڵاتانی دنیا بەیەك پێودانگو لەیەك ڕوانگەوە بۆ ئـەمنی قـەومی ناچن، بەڵکو هەریەکە بە پێی تواناو بەرژەوەنـدیو سروشـتی چـینایەتیی خـۆی باری سەرنجی تایبەتی هەیە:

* دەوڵەتە زلهێزەکان: چوارچێوەی ئەمنی قەومی ئـەو دەوڵەتانـە زۆر درێـژ دەبێتەوە، تەنانەت لەسنووری ناوچەیی خۆشی تێدەپەڕێ. ئەم دەوڵەتانە بەجۆرێك تەماشای ئەمنی قەومی خۆیان دەکەن، کە هەر گۆڕانێك لەهەر سوچێکی دنیادا ڕوودەدات، پەیوەندی بە ئەمنی قەومی ئەوانەوە هەیەو چاك یا خـراپ کـاری تـێ دەکات. بگرە زیاد لەمەش ئەم دەوڵەتانە دەسەڵاتیان "بەهەموو سوچـێکی دنیـا بڵاوبۆتەوە، بگرە ئەمەش بەشیان ناکاتو بەرژەوەندییـەکانیان پـەل بـۆ بۆشـایی ئاسمـانو بگرەئەسـتێرەکانی تـریش داوێـژێ"[٢] بۆیـە ئـەم دەوڵەتانـە لـە هـیچ گۆڕانێکی: سیاسی، سوپایی، ئابووری ......لەدنیادا بێ دەنگ نابنو هەڵوێستیان لەمەڕ هەر ڕووداوێك لەو ڕووداوانە دەردەبڕن.

* دەوڵەتە ناوەنجیەکان: ئەم دەوڵەتانە بەجۆرێك تەماشـای ئـەمنی قـەومی دەکـەن، کـە قـەوارەی نەتەوایـەتیو یـەکێتی ناوچـەکەیان پـارێزراو بێـتو تـا ڕادەیەکیش هەوڵ دەدەن بەرژەوەندیە دیارەکانیان، بەگوێرەی توانای خۆیـان بـەدی بهێنن.

---

[٢] ـ هويدي، امين: الامن العربي في مواجهة "الامن الاسرائيلي"، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٥، ص١٤٨. وەرگیراوە لەهەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٨.

* بەڵام دەوڵەتە بچوکەکان بەجۆرێ تەماشای ئەمنی قەومی دەکەن، کە پارێزگاری لەبوونی خۆیانو ناوچەکەیان بکەن، بەجۆرێ لەم دنیا جەنجاڵەدا بتوانن سەربەخۆیی سیاسیو ئابووری خۆیان بەدەست بهێننو بیپارێزن.

هەروەها لەم سەردەمەی ئێستادا کە بەسەردەمی ناوکی ناسراوە، دەوڵەتانی دنیا هەر بەچەکی کلاسیکیەوە ناوەستن، بەڵکو هەوڵی پەیداکردن یا دروستکردنی چەکی ئەتۆمیش دەدەن تا وەك بەرپەرچێك بەکاری بهێننو وڵاتانی تر زاتی ئەوە نەکەن پەلاماری بدەن، هەر کاتێکیش پەلاماریاندا، ئەوە بەزەرەرو زیانێکی زۆرەوە لەجەنگەکە بێنەوە دەرەوە. بەگوێرەی هەبوون یان نەبونی چەکی ئەتۆمی، وڵاتانی دنیا دەکرێنە دوو بەش:

* هەندێکیان خاوەن چەکی ئەتۆمی هایدرۆجینیو نیترۆنین، ئەو دەوڵەتانە کاتێ نەخشەی ئەمنی قەومیان دادەڕێژن، زۆر وردتر، هەمەلایی ترو بەتێچوونێکی زۆرەوە نەخشەکەیان دادەڕێژن، هەروەها بۆ حاڵەتی ئاساییو نا ئاساییو کاتی تەنگو چەڵەمە نەخشەی جیا جیا دادەڕێژن.

* زۆربەی وڵاتانی دنیا کە بێبەشن لەو چەکەو دەبێ لەژێر سێبەری هەبوونی چەکی ئەتۆمیدا نەخشەی ئەمنی قەومی خۆیان داڕێژن. بەم جۆرە "شتێکی ئاساییە، بگرە پێویستو ناچارییە، کە هەموو دەوڵەتێك چوارچێوەی ئەمنی قەومی خۆی یاخود ستراتیجی ئەمنی خۆی دابڕێژێ بۆ ئەوەی بتوانێ خۆی لەهێرشی راستەوخۆو ناراستەوخۆی هێزو دەوڵەتانی ترو لەکنەکردنو نفوزی بێگانەو پیلانگێڕیان بپارێزێ، یەکێتی خاكو گەلەکەیو سەربەخۆیی وڵاتەکەی جێگیر بکا، هەر لەبەر ئەوەشە هیچ دەوڵەتێك لەدنیادا نییە کە بایەخ بەمەسەلەی ئەمنی قەومی خۆی نەداو فاکتەرەکانی هەڵنەسەنگێنێو رێو شوێنی پاراستنو بەهێزکردنی دانەنێت، ئیتر سروشتی چینایەتی دەوڵەتەکەو جۆری رژێمەکەی هەر چۆنێك بێ، کۆنەپەرست بێ یا پێشکەوتنخواز، دیکتاتۆری بێ یا دیموکراتی، سۆسیالیستی بێ یا سەرمایەداری. هەڵبەتە هەر کام لەم دەوڵەتانە بەگوێرەی سروشتی چینایەتی خۆیو فەلسەفەی تایبەتی حوکمڕانی خۆی نەخشەی ئەمنی قەومی خۆی دائەنێ"[٣].

---

[٣] ـ یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، دەزگای راگەیاندن، عێراقو مەسەلەی کورد، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٤، ل٩.

ب ـ پێناسەکردنی چەمکی ئەمنی قەومی

ریشەی ئەم زاراوەیە بۆ سەردەمێکی دێرین دەگەڕێتەوە، بەڵام لەدوای دووەمین جەنگی جیهانو بەتایبەتی لەناوەڕستی حەفتاکانەوە بایەخێکی زۆرتری پێ دراوە. تا ئێستا پێناسەیەکی دیاریکراوو یەکگرتوو بۆ ئەم زاراوەیە دانـەنراوە، چـونکە لەلایەکەوە چەندین دامو دەزگای ستراتیجی، سیاسی، ئەکادیمی بایەخیان پێداوەو لێیان کۆڵیوەتەوەو هەر یەکـەش لەسوچـێکەوە سـەیری ناوەڕۆکەکـەی کـردووە، لەلایەکی تریشەوە هەر دەوڵەتە بەگوێرەی هێزو توانـای لەشـوێنی لەسیاسـەتی نێو دەوڵەتانو ئامانجو ئامرازەکانی بەدیهێنانیدا، لەروانگەی تایبەتی خۆیــەوە ، بۆ ناوەڕۆكو پێناسەی ئەم زاراوەیە چووەو فاکتەرەکانی هەڵسەنگاندووە.

ئەگەرچی ناشێ ئەمە ببێتە هۆیەك یا رێگرێك لەبەردەم دانانی پێناسەیەکی وادا، کە بەشـێوەیەکی روونو ئاشـکرا، مـەلایی تـاووتوێی نـاوەڕۆکی زاراوەکـە بکـاتو لێکـی بداتـەوەو بنـەماو ئامانجـەکانی دیـاری بکـاتو فاکتـەرەکانی هەڵبسەنگێنێ. بەر لەوەی پێناسـەیەکی ئـاوا بکـەین، پـەنا دەبەینـە بـەر راوو بۆچوونی چەندین زاناو توێژەر کـە لـەباری سـەرەنجی جیاجیـاوە تەماشـای ئـەم زاراوەیان کردوەو پێناسەیان بۆ داناوە.

ئەمنی قەومی بە گـوێرەی چـەمکی نـوێ، چـەمکێکی هەمەلایەنـە هـەر بەتـەنها مەسـەلەی سـنوور یـا پێکـەوەنانی جبەخانەیـەکی گـەورە نیـە، نـە مەشقپێکردنێکی قورسیشە، بەڵکو هەموو ئەوانەو بگـرە زیاتریشـی گەرەکـەو پەیوەنـــدی بـــەکاروباری تریشـــەوە هەیـــە، کەسروشـــتی ئـــابووری، کۆمەڵایەتی،.....هتدیان هەیە.

بەمجۆرە کێشەیەکی کۆمەڵە کـە قـەوارەی کۆمەڵایـەتی، بەهـەموو لایەنـە جیاجیاکانو پەیوەندیە جیاوازەکانیەوە، دەگرێتە خۆی.[٤]

کەواتە ئەمن، بەو مانایە، ئـەمنی دەوڵەتـە بـەو شـتانەش کەتێدایـەتی[٥]و هەموو رواڵەتەکانی ژیانیش دادەپۆشێ. زۆربـەی ئـەو پێناسـانەی بـۆ چـەمکی

---

[٤] مقلد، د. اسماعيل صبرى: العلاقات السياسية الدولية، جامعة الكويت، ١٩٧١، ص١٧.
وەرگیراوە لە: محمد ثامر كامل : دراسة فى الامن الخارجى العراقى ؤاستراتيجية تحقيقه، دار الحرية للطباعة، بغداد ،١٩٨٠ ،ص١٠٩

ئەمنی قەومی کراون، بەشێوەیەکی گشتی، لەدەوری سێ تەوەردا دەخولێنەوە، کەدەشێ بەم شێوەیە دیاری بکەین:
١- ئەمن، بەو پێیەی رزگاربوونە لەترس‌و نەمانی مەترسی.
٢- ئەمن، بەو پێەی کەپەرەپێدانە.
٣- ئەمن، بەو پێەی پارێزگاری قەوارەی دەوڵەت‌و پاراستنی بەها بنچینەییەکانیەتی[٦].

١- ئەمن بەو پێیەی رزگاربوونە لە ترس‌و نەمانی مەترسی:
لەم بارەیەوە پرۆفیسور ماننگ دەڵێ:" ئەمنی قەومی بریتیە لە رزگاربون لەنائەمنی، کەدەبێتە هەستکردن بەمەترسی، کە لەئەنجامی ئەوەوە هاتووە ئەو شتانەی تێدا دەژین بەو جۆرە رێك نەخراوە کەجێگیر بێ، کەواتە: بە گوێرەی ئەم چەمکە، ئەمن حاڵەتێکە لە ئارامی‌و نەمانی هۆکانی ترس‌و دڵەراوکێ، کاتێك دەوڵەت کردنی ئامانجە نەتەوەییەکانی جێ بە جێ دەکات". مانگ بۆ بەدیهێنانی ئەم مەبەستە باسی ئاستی دەرەکی دەکات، بەتایبەتی رۆڵی سیاسەتی دەرەوە، بێ ئەوەی ئاماژە بۆ ئاستی ناوەکی بکات، هەروەها بەلایەوە ئەمنی قەومی بریتی نیە لەهێز.
کاوفمانیش لای وایە کە زۆربەی باری سەرنجەکان دەربارەی ئەم چەمکە لەجەوهەردا، لەیەك شتی هاوبەشیدا یەك دەگرنەوە کە ئەویش درککردنیانە بەوەی کەئەمن دەلالەت لەهەر شتێ بکا، ئەوا بەشێوەیەکی گشتی، دەلالەت لە دەربازبوون لە ترس دەکات.
هەروەها نایبش دەڵێ: ئەمن، لەدەرئەنجامدا، جگە لەهەستکردن بەنەمانی هەرەشەو مەترسی، هیچی تر ناگەیەنێت.
لەکاتێکا پادڵفۆرد و لینکۆلن لایان وایە ئەمن چەمکێکی رێژەیی هەیە، بەو مانایەی کە دەوڵەت لە حاڵەتێکی وادا بێ توانای جەنگینی هەبێ، بەرگری

[٥] هویدي، امين: البحر الاحمر والامن العربى، العوامل المؤثرة، مجلة المستقبل العربى، العدد١٢، بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية، ١٩٨٠،ص١٠٩.
وەرگیراوە لە: هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٢٦.
[٦] محمد، ثامر كامل: دراسة في الامن الخارجى العراقي واستراتيجية تحقيقه، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥،ص٢٧.

لەبوونی خۆی بکا دژی دەستدرێژی، واتە: توانایەکی ماددیو مرۆیی ئەوتۆی هەبێ کە گەلەکەی هەست بکا لەترس دەرباز بووە، بەشێوەیەکی واش شوێنی لەناو دەوڵەتاندا داببن بکاتو بەشداری لەبەدیهێنانی ئەمنی دەولیدا بکات. لێرەدا، ئەمانیش، تەنها ئاماژە بۆ ئاستی دەرەکی دەکەنو بایەخیش بە هێزی ماددیو مرۆیی دەدەن بۆ مسۆگەرکردنی حاڵەتێکی وا، کە ئەمنو ئاسایشی دەوڵەتەکە جێگیرو دابینکراو بێت.

بەمجۆرە دەشێ ئەمنی قەومی بەو دەلالەتە لێك بدرێتەوە، کەخۆپاراستنە لەو هەڕەشەو مەترسیانەی ڕووبەڕووی دەوڵەتێك یا نەتەوەیەك یا هەردوکیان دەبنەوە، بەجۆرێکی وا تەواوی ئەو ڕێو شوێنانەو ئامرازەکانی مسۆگەرکردنی حاڵەتێکی ئاوا، دابینکراوو لەئارادا بێت.

٢- ئەمن بەو پێیەی کە پەرەپێدانە:

ئەمنی ڕاستەقینەی هەر دەوڵەتێك لەناسینو زانینی سەرچاوەکانی هێزەکەی دایە، لەهەموو بوارە جیاجیاکانداو ئینجا پەرەپێدانو گەشەپێدانی ئەو هێزو توانایانە بەشێوەیەکی ڕاستەقینەی ئەوتۆ کەببنە بەرپەرچێکی ڕاستەقینە بۆ ئێستاو پاشەڕۆژی ئەو دەوڵەتە. هەر بۆیە مەکنەمارا دەڵێ: "هەر کۆمەڵێك بەقۆناغی گۆڕان بەرەو کۆمەڵێکی هاوچەرخدا تێدەپەڕێ، کەواتە ئەمن یانی پەرەپێدان، ئەمن بریتی نییە لە هێزی سوپایی، هەرچەندە دەشیگرێتەوە. بەڵکو ئەمن بریتیە لەپەرەپێدانو بە بێ پەرەپێدانیش ناشێ ئەمن بوونی هەبێ[٧]".

ئەمن بەلای مەکنەماراوە بریتیە لەلانی کەمی بوونی سیستەم، ئەگەر پەرەپێدانێکی ناوخۆیی، یا لانی کەمی ئەو بەرەپێدانە نەبێ، ئەوا سیستەمو نیزام دامەزراوی دەبێتە کارێکی مەحاڵ. هەروەها بەلای مەکنەماراوە مەسەلەی سوپایی جگە لەرواڵەتێکی رووکەشی تەسکی ئەمنی قەومی، هیچی تر نییە، بەلای ئەوەوە، دەشێ هێزی سوپایی یارمەتیدەری جێگیرکردنی یاساو سیستەم بێت، بەڵام بێ بوونی بنکەیەکی پتەوی یاساو سیستەمەکە ناشێ ببێ. لێرەدا مەکنەمارا پێ لەسەر ئاستی ناوەکی دادەگرێ، کە مەسەلەی پەرەپێدانە.

---

[٧] مكنمارا، روبرت: جوهر الامن، ترجمة يونس شاهين، سنة الطبع: بلا، القاهرة، ص١٢٥.
وەرگیراوە لە: بغدادی، عبدالسلام ابراهيم: مفهوم الكيان الصهيونى للامن القومي، دار الحرية للطباعة، بغداد ،١٩٨٥،ص٢٣.

هەروەها عەفاف بەزازیش دەڵێ: "دوڵەت ناتوانێ ئەمنی خۆی بێنێتە دی ئەگەر رادەیەکی دیاریکراو لەسیستەمو دامودەزگا لەناوخۆدا دابین نەکا، ئەویش بەبێ بوونی رادەیەکی دیاریکراوی پەرەپێدان ناتوانێ بەردەوام بێ"[٨].

دیارە پەیوەندیی نێوان ئەمنو پەرەپێدان لەوەوە هاتووە کە هەردووکیان هەمەلایەنەنو هەردووکیشیان پەیوەندییان بەخودی مرۆڤەوە هەیە.

ئاشکرایە پەرەپێدان چەند بتوانێ رواڵەتەکانی دواکەوتوویی‌و پاشکەوتوویی چارەسەر بکاو بەسەریانا زاڵ بێت، بەو ئەندازەیە پێشکەوتنی ئابووری، کۆمەڵایەتی‌و سیاسی مسۆگەرتر دەبێ. واتە مەبەست لەپەرەپێدان پەرەپێدانێکی هەمەلایەنی بوارە جیاجیاکانی ژیانی کۆمەڵە، لەرووی: ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی، زانستی. کەواتە دەشێ ئەمن بەو دەلالەتە لێك بدرێتەوە، کە پەیوەندیی بەپەرەپێدانەوە هەیە. هەرچەندە پەرەپێدان مەرجێکی پێویستی بوونی ئەمنو ئاسایشە، بەڵام خودی خۆی بەس نیە بۆ رووبەڕووبوونەوەی مەترسیەکان، بۆیە بەدیهێنانی یەکێتی سیاسی‌و تەبایی کۆمەڵایەتی کارێکی پێویستو گونجاوە بەبێ ئەوانە ناتوانرێ مەترسیەکان دوور بخرێنەوە.

٣ـ ئەمن، بەو پێیەی پارێزگاری دەوڵەتو پاراستنی بەها بنچینەیەکانێتی:

ریچارد کوپەر لەپێناسەی چەمکی ئەمنی قەومیدا دەڵێ: ئەمنی قەومی بریتیە لەبەدیهێنانی پاراستنی بەهاکانو حکومەتیش دەورێکی دیاری هەیە لەم بوارەدا. لێرەا کووپەر بایەخ بەهەردوو ئاستی دەرکی‌و ناوەکی دەدا، بەڵام بەبێ ئەوەی دیاری بکا کە مەبەست لەو بەهایانە چییە؟

بەڵام وولڤەر ئەم بەهایانە دەکاتە دوو جۆر: بەهای بنچینەیی‌و پێویستی پاراستنیانو بەها نابنچینەییەکان، واتە: ئەمنی قەومی، بەلای وولڤەرەوە، بریتیە لەپاراستنی ئەو بەها بنچینەییانە. هەروەها ئەمن بەلایەوە هاوتای هێز نییە، بەڵکو پاراستنی ئەو بەهایانەیە، کە پێشتر وەرگیراون. هەروەك بەها بنچینەییەکانیش بەلایەوە جێگیرو نەگۆڕ نین، بەڵکو بەبەردەوامی گۆڕانیان بەسەردا دێت وەك: مانەوە، یەکێتیی ناوچەیی، سەربەخۆیی سیاسی‌و ئابووری،

[٨] ـ البزاز، عفاف محمد: الترابط بين الامن القومي العربي والمصالح القومية العربية، الندوة العلمية عن المضمون السياسي للحوار العربي ـ الاوروبي، القاهرة، ١٩٧٧، أعمال الندوة وبحوثها ١٩٧٨، ص٢٠١.

ئایدیۆلۆژیا. بەجۆرە وولفەر لەوەدا لەکووپەر نزیك دەبێتەوە کـە ئـەمن بەلایـەوە پاراستنی بەهاکانە، بەلام جیاوازیی لەگەڵ کووپـەردا ئەوەیەکـە ئـەو بەهایانـە دیاری دەکا. هەروەها بۆ جێبەجێکردنیش بایەخ بەئامرازە دەرەکییەکان دەدا، وەك خۆ ئامادەکردنی سوپایی، جموجۆڵی دیپلۆماسی.

هەروەها بەلای مۆرگـان ئـەمنی قـەومی تـەنها پەیوەنـدی بەبەرژەوەندییـە زیندووەکانــەوە هەیــە. چــونکە بەرژەوەندییــەکان، بــەلای ئــەوەوە، دوو جــۆرن: بنچینەییەکان (زیندووەکان) و نابنچینەییەکان.

لەکاتێکا ئەمنی قەومی بـەلای فیڤیـزۆن و تایلـەرەوە هـەموو ئـەو ئـەرك و رەنجەیە، کە دەوڵـەت لـە پێنـاوی پارێزگـاری و پاراسـتنی بـاری جـێگیر بـوونی بەرژەوەندیە ئەمنیەکانیدا دەیکێشێ، کە بەلایانـەوە بریتیـە لـە خۆپاراسـتن لـە مەترسیەکانی هاوسێکان و ئەو دەوڵەتانـەی دەکەونـە ئـەو ناوچـەیەی کـە ئـەم دەوڵەتەی تێدایە، کەدەیانەوێ لەسەر حیسابی وڵاتانیتر سنووریان فـراوان بکـەن. بەم جۆرە ئەمانیش بایەخ بەلایەنی دەرەکـی دەدەن و ئامــاژە بــۆ ئاسـتی نـاوەکی ناکەن، لەهەمان کاتیشدا ئەو ئامرازانە دیـاری ناکـا، کـە بۆبـەدیهێنانی ئـەو ئەرکە پێویستن.

هەروەها ئینسکلۆپیدیای کۆمەلایەتیش لەپێناسەکەی خۆیدا دەڵێ: ئـەمنی قەومی بریتیە لەتوانای دەوڵەت بۆ پاراستنی بەهاکانی نـاوەوە لەمەترسـیەکانی دەرەوە. ئەویش بەهەمان شێوە بایەخ بەئاستی دەرەکی دەدات.

هارتمانیش لەپێناسەکەی خۆیدا دەڵێ: ئەمنی قـەومی بریتیـە لەپاراسـتنی ئەوەی پێ دەوترێ بەرژەوەندیە زیندووەکان و بەمانای بەرگریکردن بـەکار دێ لـەو بارانەدا کەدەوڵەت خۆی تێـدا ئامـادە دەکـات، بـەهۆی بـەکارهێنانی هێـزەوە، بەرگری لەبەرژەوەندیەکانی خۆی بکات دژی دەستێوەردان.

د. عــەلییوەددین هلالــیش بــەجۆرە پێناســەی ئـەمنی قـەومی دەکـا کـە: دڵنیـاکردنی قـەوارەی دەوڵەتـە دژی ئـەو مەترسـیانەی لـە نـاوەوە و لـەدەرەوە هەڕەشـــەی لێ دەکـــەن، هـــەروەها، دابینکردنـــی بەرژەوەندیـــەکان و ســـازکردنی بارودۆخێکی گونجاو لەباریشە بۆ بەدیهێنانی ئامانجـە نەتەوایەتیـەکانی، واتـە ئەمن هەر بریتی نیە لەئارەزووی ئەو دەوڵەتە بۆمانەوە، بەڵکو ئارەزوشیەتی کـە بەبێ مەترسیی هەرەشە دەرەوە لەسەر بەرژەوەندیە زیندووەکانی بژی. یانی ئەمنی قەومی، بەلایەوە، بریتیە لە:

*پاراستنی یەکێتی ناوچەیی دەوڵەتەکە.
*پارێزگاری رژێمە سیاسیەکەی.
*بەدیهێنانی ئامانجو بەهاکانی گەلو پاراستنی یەکێتیەکەی.

کەواتە، پادڵفۆردو لینکۆڵن گوتەنی: چەمکی ئەمنی قەومی هەر پەیوەندی بە پاراستنی ئێستاوە نیە، بەڵکو پەیوەندیشی بە دابینکردنی دوارۆژەوە هەیە.

ئەم پێناسانەی سەرەوە، هەرچەندە لەباری سەرنجی جیاجیاوە وتراون، دەشێ رێگامان بۆخۆش بکەن، پێناسەیەکی هەمەلایی ئەم چەمکە بکەین، بەجۆرێ دەربڕی ناوەرۆکی چەمکەکەو ئامانجەکانیو ئامرازەکانی بەدیهێنانی بێت.

ئەمنی قەومی، وەك چەمکێکی هەمەلایی، بریتیە لەو رێو شوێنانەی دەوڵەتێك بۆ بەرپەرچی مەترسیەکانی دەرەوە (ئابووری، سیاسی، سوپایی.....)و نەهێشتنی یا پاکۆدانی مەترسیەکانی ناوەوە (چ ئەوانەی هەن یا ئەوانەی لەداهاتوودا پەیدا دەبەن) دەیگرێتە بەر لەپێناوی پاراستنی بەها بنچینەییەکانیدا کەبریتیە لە: یەکێتی خاکەکەی، سەربەخۆیی، ئایدیۆلۆجیای دەوڵەت یا نەتەوەکە یا هەردووکیان پێکەوە. ئەم رێوشوێنانەش بەگوێرەی سروشتی چینایەتی رژێمەکەو فەلسەفەی تایبەتی حوکمڕانیو بنەما جیۆستراتیجیەکانی دەوڵەتەکە دەگۆڕێنو گەلێ لایەنیش دەگرێتەوە کەلەپێش هەموویاندا بینای ئایدیۆلۆجی دەوڵەت یا نەتەوە، لەگەڵ پێداگرتن لەسەر پەرەپێدانی سیاسیو بنیاتنانی هێزێکی سوپایی گونجاودا.

١-١-٢: بنەما جیۆستراتیجیەکانی ئەمنی قەومی

بنەما جیۆستراتیجیەکان ئەو پایانەن کە سیاسەتی ئەمنی قەومیان لەسەر بنیات دەنرێ. دیارە بەهێزیو لاوازی بنەما جیۆستراتیجیەکان لەبەهێزیو لاوازی دەوڵەت دا رەنگ دەدەنەوە، دەوڵەتیش تا چ ئەندازەیەك بەهێز بێ بەو ئەندازەیەش نەتەوەکەی هەست بەدڵنیاییو ئەمن دەکا. ئەم بنەمایانە بەکارلێککردن لەگەڵ یەکتروچەند فاکتەرێکی تریشدا هێزو تواناو گوڕو تەوژم دەدەن بە دەوڵەتەکە. دەشێ بنەما جیۆستراتیجیەکان، بەم شێوەیەی خوارەوە، بۆ توخمە پێکهێنەرەکانی شی بکەینەوە:

١-توخمە جیۆپۆلەتیکیەکان:

ئەو توخمانەن کە لە پێکهێنانی هەر دەوڵەتێکدا دەوری کاریگەرو بەرچاو دەگێڕن، هەر وەك لە ڕەنگڕشتنی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتاندا نەخشی دیاریان هەیە. تەنانەت زاناکانی جیۆپۆلەتیك لەو بڕوایەدان کە: سروشتی جوگرافیایی هەر دەوڵەتێك یەکەم پایەی هێزە نەتەوەییەکەی پێکدەهێنێ[9]. بەڵکو هەندێکیان زیاتریش دەڕۆن کاتێ دەڵێن: بارودۆخە جوگرافییەکان سیاسەتەکانی دەوڵەت دیاری دەکەن[10]. لەبەر ئەوەی توخمە جیۆپۆلەتیکییەکان پەیوەندیی راستەوخۆو ناڕاستەخۆیان بەسیاسەتی: ئابووری، سیاسی، سوپایی دەوڵەتەوە هەیە. بۆیە بایەخی جیۆپۆلەتیك فرەلایەنەیەو کاریگەرییەکەشی لەم فاکتەرانی خوارەوەدا دەردەکەوێ:

١ـ قەبارەو رووبەر:

پەیوەندییەکی دیالێکتێکی لەنێوان گەورەیی قەبارەو فراوانی رووبەر لەلایەك‌و بەهێزی دەوڵەت لەلایەکی ترەوە هەیە، چونکە:

* فراوانی رووبەر دەبێتە هۆی زیادبوونی سامانی سروشتی سەرزەمینی‌و ژێرزەمینی.

* فراوانی رووبەر دەبێتە هۆی بوونی ئاوو هەوای جیاجیا، واتە: دەبێتە هۆی بوونی کشتوکاڵی جیاجیا، کە یەکێکە لەتوخمەکانی ئەمنی بژێوو ئەمنی ئابووری. ئەو دەوڵەتەی کە ئاوو هەوای فرەجۆری تێدایە، دەتوانێ بەشی پێداویستییەکانی خۆی لەبەرووبومی کشتوکاڵی‌و بەرهەمی ئاژەڵداری دابین بکات‌و پێویستی بەوڵاتانی تر نەبێت. بەمجۆرە دەتوانێ پایەکانی ئەمنی ئابووری خۆی بەهێز بکات.

*فراوانی رووبەر، لەرووی سووپاییەوە، قوڵایی ستراتیجی بۆ هێزەکانی دەوڵەت پێکدێنێ، چونکە ئەو دەوڵەتە دەتوانێ، سەرەتای راکێشانی هێزەکانی دوژمن بەرەو قوڵایی خاکی خۆی بگرێتە بەرو بەسەر رووبەرێکی بەرفراواندا پەرش‌و

[9] ـمقلد، د. اسماعیل صبری: المقالات السیاسیة الدولیة، جامعة الکویت،١٩٧١، ص١٢١.

[10] ـالمیاح، د. علی: الجیوبولتکس، محاضرات بالرونیو، مکتب المستنصریة، ١٩٧٧،ص١١.
وەرگیراوە لە: محمد، ثامر کامل: سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل٣٩.

بڵاویان بکاتەوە، ئینجا لەقوڵاییدا بەرگری بکاتو هێزەکانی دوژمن تێک بشکێنێ.

*فراوانی رووبەر یارمەتی دەوڵەت دەدا کە دامەزراوە ئابووریەکانی بەسەر ناوچە جیاجیاکاندا بڵاوبکاتەوەو لەشوێنێکدا کۆیان نەکاتەوە، کە بە ئاسانی لەلایەن دەوڵەتە هاوسێکانەوە تێکوپێك بدرێن.

*هەروەها فراوانی رووبەر یارمەتی دەوڵەت دەدا کەپایتەختەکەی بباتە ناوەڕاستی وڵاتەکەو لەشوێنێکی وادا دروستی بکا کە پارێزراو بێت.

دیارە هەموو کاتێك بەرفراوانی رووبەر نیشانەی بەهێزی دەوڵەت نیە. چونکە ڕەنگە هەندێ دەوڵەت رووبەرێکی بەرفراوانیشیان هەبێ بەڵام لەناوچەیەکی بیابانیدا بێو کەم ئاو بێو بەکەڵکی کشتوکاڵیش نەیەت. هەروەها دەشێ ئەو وڵاتە کەمی دانیشتوانی هەبێو ئەوسا چڕیەکی کەمی دانیشتوان لەچاو بەرفراوانی رووبەردا دەبێتە خاڵێکی لاوازی ستراتیجی دەوڵەتەکە، چونکە دەشێ بەئاسانی لە لایەن هێزەکانی دوژمنەوە ببڕدرێت بەبێ ئەوەی لەمپەرێکی مرۆیی لەبەردەمدا بێ.

۲-شوێن:

شوێن بەیەکێك لەگرنگترین بنەما جیۆپۆلەتیکییەکان دەژمێردرێت کەبەهێزیو لاوازی دەوڵەتی لەسەر هەڵدەسەنگێنرێت چونکە بایەخێکی کاریگەری لەسەر ئێستاو پاشەڕۆژی دەوڵەتان هەیە. شوێنی دەوڵەتەکە چەند باشو خاسیەتی ئیجابی دەوڵەتەکە، لەهەموو روویەکەوە، زیاد دەکات. بۆ ئەوەی زیاتر لەبایەخی ستراتیجی شوێن بگەین، دەبێ لەچەند لایەکەوە سەیری بکەین:

-شوێنی فەلەکی دەوڵەتەکە: شوێنی فەلەکی هەر دەوڵەتێك بە گوێرەی هێڵەکانی پانیو درێژی زەوی دیاری دەکرێ، چونکە گۆی زەوی بەگوێرەی ئەم هێڵانە، بە پانایيو بەدرێژایی، دابەش کراوەو کراوەتە چەندین ناوچەی جیاجیا. ئەگەر شوێنی دەوڵەتەکە ژمارەیەکی زۆری لەهێڵەکانی پانی زەوی پێدا ڕۆیشت، ئەوا ئەو دەوڵەتە شوێنی جیاجیای دەبێ، کە دەبێتە هۆی بوونی ئاوو هەوای جۆراوجۆر، واتە زەمینەی کشتو کاڵی فرەچەشنەی دەبێ، هەر وەك سامانی ئاژەڵی جیاجیای دەبێ، کە دەبێتە هۆی بوونی ئاوو هەوای جۆراوجۆر، واتە زەمینەی کشتوکاڵی فرەچەشنەی دەبێ، هەروەك سامانی ئاژەڵی جیاجیاو

گژوگیای زەبەندیشی دەبێ، واتە ئەو وڵاتەدەتوانێ کشتوکاڵێکی تەواو بکاتە بناغەی سیاسەتی ئابووری خۆی‌و ناوچە جیاجیاکانی تەواوکەری یەکتری بن، کە ئەمەش بایەخێکی ئابووری زۆری هەیە. هەروەها ئەو دەوڵەتەی ژمارەیەکی زۆری لە هێڵەکانی درێژی پێدا دەڕوا، لەدوو سەرەوە سودی لێ دەبینێ، یەکێکیان: دەبێتە هۆی زیاد بوونی ژمارەی کاتەکانی رۆژهەڵهاتن کەیارمەتی چاندنی جۆرێك لەکشتوکاڵ دەدا کە چەند جارێك لەساڵدا بکرێت، کە ئەمەش بایەخی ئابووری خۆی هەیە، دووەمیشیان: زۆربوونی هێڵەکانی درێژی دەلالەت لەگەورەیی‌و بەرفراوانی دەوڵەتەکەو درێژبوونەوەی دەکا.

-شوێنی جوگرافی: بایەخی هەر دەوڵەتێك لەشوێنە جوگرافیەکەیدا دەردەکەوێ. بەگوێرەی دووری‌و نزیکی لەئاوەوە، دەوڵەتانی دنیا دەکرێنە دوو بەش: ئەو دەوڵەتانەی لەسەر دەریان، واتە دەوڵەتە دەریایەکان، کە چەندین خاسیەتی باشیان هەیە:

*رێگای ئازادیان هەیە بۆپەیوەندیکردن لەگەڵ دنیای دەرەوەدا.

*دەتوانن هێزێکی دەریایی وا پێکەوە بنێن، کە پارێزگاری دەوڵەتەکەیان بکات.

*بۆبازرگانی دەرەوە سودی باشتر وەردەگرن، چونکە گواستنەوەی دەریایی هەرزانترین جۆری گواستنەوەی کەل‌وپەل‌و کالایە. هەروەها سود لەبەندەرەکانیش وەردەگرن.

*هەروەها دەریاش، وەکوو زەوی، سامانی فرەجۆرو فرە چەشنی هەیە: وەك ماسی، مرواری، کانزای جیاجیا، نەوت.... کە دەشێ لەبەهێزکردنی دەوڵەتدا رۆڵ بگێرن.

*جگەلەوە دەریا بۆ خۆی سنوورێکی جیاکەرەوەیەو ئەو دەوڵەتانەی سنووریان بەسەر دەریاوەیە، ئاسانتر دەتوانن پارێزگاری لەو سنوورە بکەن‌و دڵنیاتریشن لەبڕینی ئەو سنوورە لەلایەن وڵاتانی ترەوە.

بەڵام دەوڵەتە دەریایەکان لەگەڵ یەکتریشدا جیاوازیان هەیە. دەوڵەتی ئەوتۆ هەیە دوورگەیە، یان نیوە دوورگەیە یان کەناری دەریای درێژی هەیە کەچی دەوڵەتی ئەوتۆش هەیە تاقە دەروازەیەکی ئاوی یا دەریایی هەیە.

ئەو دەوڵەتانەی دەروازەی دەریاییان نیە، بە دەوڵەتی کیشوەری دەناسرێن، کە ئەمەش یەکێکە لەخاڵە لاوازە ستراتیجیەکانی ئەو دەوڵەتانە، چونکە بە ئاسانی دەتوانرێ لەلایەن دولەتە هاوسێکانیەوە گەمارۆی ئابووری بدرێن. هەروەك

ناشتوانێ هێزێکی دەریایی بۆ خۆی پێکەوە بنێ، هەر بۆیە ناچار دەبێت لەگەڵ دەوڵەتە هاوسێکانی پەیمانی ئابووری، سیاسی، بازرگانی ببەستێت یا بە شەڕ دەروازەیەکی دەریایی بۆ خۆی بکاتەوە. هەموو دەوڵەتانی دنیا هەوڵ دەدەن بە هەر شێوەیەك بێ، دەروازەیەکی دەریایی بۆخۆیان پەیدا بکەن، ئەگەر لەڕێگەی بەکارهێنانی زەبروزەنگیشەوە بێت.

هەروەها ئەو دەوڵەتانەی هێڵی ترانزێتیان پێدا دەڕوات، بایەخێکی زۆریان هەیەو ئەو دەوڵەتانە ئەگەر بێتو هێزێکی وایان هەبێت پارێزگاری ئەو هێڵانە بکەنو نەهێڵن دەوڵەتانی تر بە بێ ئاگاداری ئەوان سوودی لێ ببینن یا بە کاری بێنن، ئەوا دەرامەتێکی باش بۆ وڵاتەکە پەیدا دەکەن.

-شوێنی پایتەخت: شوێنی پایتەختیش کاریگەری لەسەر دەوڵەت هەیە، چونکە ئەگەر پایتەختەکە لەشوێنێکی وادا بێ دەوڵەتە هاوسێکانی بە ئاسانی بتوانن داگیری بکەن، ئەوا کارێکی خراپ بەسەر دەوڵەتەکەوە بەجێ دێڵێ. بۆیە دەوڵەتانی دنیا هەمیشە پایتەختەکانیان دەبەنە قوڵایی وڵاتەکەی خۆیان یا لەشوێنێکی لاچەپەك دایدەنێن، تا قوڵایی ستراتیجی بۆ پەیدا ببێو لەلایەکی تریشەوە بتوانێ بەباشترین شێوە کاروباری سیاسی-ئیداری دەوڵەتەکەش بەڕێوەبەرێت.

-شوێنی دەوڵەتەکە بەنیسبەت دووریو نزیکی لەزلهێزەکانەوە: ئەم فاکتەرەش لەدیاریکردنی بایەخی شوێنی هەر دەوڵەتێکدا ڕۆڵی خۆی هەیە، بە تایبەتی کە دروست کردنی هەندێ دەوڵەت قەرزداری دووری یا نزیکیانە لەزلهێزەکانەوە، بەتایبەتی کاتێ بیانەوێ ناوچەیەك بکەنە لەمپەر یا تامپۆن لەنێوان نفوزی دوو دەوڵەت یا زیاتردا. هەروەها ئەم فاکتەرە هۆیەکیش بووە بۆ ئەوەی هەندێ نەتەوە نەتوانن دەوڵەت پێکەوە بنێن، چونکە پەیوەندی بە نفوزو ئەمنی قەومی ئەو دەوڵەتە زلهێزانەوە بووە.

هەرچەندە شوێن یەکێکە لەتوخمە بەهێزەکانی دەوڵەت، ئەگەر شوێنێکی باشی هەبێ، بەڵام لەهەمان کاتیشا دەبێتە جێ سەرنجو چاوتێبڕینی دەوڵەتانی تر بۆ دەستگرتن بەسەر شوێنە ستراتیجیو گرنگەکانی ئەو دەوڵەتەدا، بۆیە ئەگەر دەوڵەتەکە هێزێکی تەواوی نەبێ، ئەوا دەشێ بەئاسانی لەلایەن وڵاتانی ترەوە داگیر بکرێو ناشهێڵن لەکۆمەڵی دوەلیدا وەکو پێویست ڕۆڵی خۆی بگێڕێ.

٣-بیچمی دەوڵەتەکە

دەوڵەتانی دنیا بەگوێرەی بیچمو شێوەیان، دەکرێنە چەند جۆر، وەك: خڕ، چوارگۆشەیی، سێ گۆشەیی، درێژکۆڵەیی، نارێكو پێك، پانو بەرین، گچکە.

بیچمی خڕ یا چوارگۆشەیی بە باشترین شێوە دەژمێردرێت، چونکە لەهەموو لایەکەوە قوڵایی ستراتیجی بۆ دەوڵەتەکەو پایتەختەکەی پێکدێنێ، دەتوانێ پایتەخت بەرێتە ناوەڕاستی دەوڵەتەکە، بە ئاسانتر کاروباری ئیداری دەوڵەت لەوێرا بەڕێوە بەرێتو ڕێگاوبانیش بۆ گشت شارو پارێزگاو شوێنە گرنگەکانی ڕابکێشێت.

بەڵام ئەو دەوڵەتانەی کەدرێژکۆلەو باریکنو قوڵایی ستراتیجیان نیە، دەکرێ بە ئاسانی لەلایەن هێزەکانی دوژمنەوە پارچەپارچە بکرێنو ببڕدرێن، بەمجۆرە لاوازیەکی ستراتیجی بۆ دەوڵەتەکە دروست دەکات. ئەو دەوڵەتانەش کە بیچمی نارێكو پێکیان هەیە، لە گەلێ ڕووەوە پەسەند نین، بە تایبەتی لە ڕووی سوپاییەوە. هەروەك دەوڵەتانی دنیا بە گوێرەی یەك پارچەیی یا چەند پارچەیی دەکرێنە چەند جۆرێك: هەندێ دەوڵەت هەموو خاکەکەی بە یەکەوە بەستراوەتەوەو یەك پارچەیە، بەمجۆرە خاڵێکی بەهێزی ستراتیجی بۆ دەوڵەتەکە پێك دێنێ، بەڵام هەندێ دەوڵەت دوو پارچە یا فرەپارچەن، کە ئەویش خاڵێکی لاوازی ستراتیجی بۆ دەوڵەتەکە دروست دەکا، کە دەکرێ پارچەیەك یا چەند پارچەیەك لەو دەوڵەتە دابڕێتو لە لایەن هێزی ترەوە داگیر بکرێ، چونکە پەرشو بڵاوبوونی پارچەکانی خاکی دەوڵەتێك (بە تایبەتی دەوڵەتە دوورگەییەکان) پێویست بەو، دەکا هێزەکانی دەوڵەتەکە بە سەر هەموو پارچەکانیدا دابەش بکرێت، بەمەش هێزە سوپایەکەی پارچەپارچەو بێ هێز دەبێ.

٤-سنوور:

سنوور، بەمانا سیاسیەکەی، دیاردەیەکی مرۆیی دەستکردە. سنوریش بایەخێکی زۆری هەیە بەنیسبەت دەوڵەتانەوە، چ لەڕووی قایمیو ناقایمی سنورەکەی، چ لەڕووی هەڵوێستی لەمەڕ دەوڵەتە هاوسێکانی.

*ئەو سنورانەی کە کێشەو گیروگرفتیان لەسەرە، هەمیشە بوونەتە مایەی هەڵگیرساندنی جەنگو شەڕوشۆڕ لە نێوان دەوڵەتە پەیوەندیدارەکانو بەو پێیە زەمینەیەکی نائارامی لەتەواوی ناوچەکەدا سازکردووە.

*ئەو دەوڵەتانەی سنووریان بەسەر دەریاوەیە، لەو لایەوە، باشتر پارێزگاری لێ دەکرێو کەمتر دەبڕدرێ.

*ئەو دەوڵەتانەی سنوورێکی کراوەیان هەیە (بەو مانایەی بەربەست یا لەمپەرێکی سروشتی قایم بۆ پاراستنی دەوڵەتەکە نەبێ) زیاتر هێرشو پەلاماری دەوڵەتانی دەوروبەریان لەسەر هەیە وەك لەو دەوڵەتانەی سنوورێکی سرووشتی قایمیان هەیە.

* ئەو دەوڵەتانەی هاوسێی دەوڵەتێك، یا چەند دەوڵەتێکی لەخۆیان بەهێزترن هەمیشە مەترسی هێرشو پەلاماری ئەو دەوڵەتانەیان لەسەرە، بۆیە هەوڵ دەدەن لەرێگەی رێککەوتنو سازدانو پەیمانبەستن لەگەڵیاندا دۆستایەتی خۆیان لەگەڵ ئەو دەوڵەتانەدا قایمو باشتر بکەن.

دەشێ سنوور لە ڕووی سروشتی-مرۆیی بەرەچاوکردنی توخمە ئیتنۆگرافیەکان دیاری بکرێ، وەك: رەگەز، نەتەوە، ئایین، مەزهەب یا زمان، واتە: ئەم توخمانە بکرێنە پێوەدانگو بنچینەی جیاکردنەوەی کۆمەڵە مرۆییەکانو دامەزراندنی دەوڵەت.

هەر وەك دەشێ سنوور لەڕووی سروشتی ـ جوگرافییەوە دیاری بکرێ وەك وشکایی، زنجیرە چیا، دەشتایی، جەنگەڵ، بیابان، سنووری ئەندازەیی بەپێی هێڵەکانی درێژیو پانیی زەوی یان ئاوی بێ وەك: روبارو چۆم، دەریاچە، زەلکاو، دەریا. واتە ئەم توخمانە بکرێنە بنچینەی دامەزراندنی دەوڵەتو جیاکردنەوەی کۆمەڵە مرۆییەکان بەگوێرەی ناوچە جیاجیاکان.

بەڵام چونکە راستییە مێژووییەکان هەمیشە لەگەڵ رووداوەکاندا یەکانگیر نەبوون، بۆیە زۆربەی سنوورەکانی ئێستای نێوان دەوڵەتان سنووری دەستکردن، واتە: سنووری سیاسیی نێوان دەوڵەتان بەگوێرەی چەندین فاکتەری سیاسی، ئابووری، جیۆپۆلەتیکی دیاری کراونو هێزیش دەوری سەرەکیی تیا بینیوە.

هەروەها سنووری دەوڵەت دەشێ بەنیسبەت هەر دەوڵەتێکەوە قۆقز، رووچاڵ یا راستەکی بێ. ئەو سنوورانە پەسەندن کە بەنسبەت دەوڵەتەکەوە رووچاڵن،

چونکه قـولایی جـوگرافی‌و سـتراتیجی بـۆ دەوڵەتەکـە زیـاد دەکـەن‌و دەرفـەتی پاراستنیشی زیاترە، هەروەها سنووری راستەکیش هەر پەسەندە.

بەشێوەیەکی گشتی توخمە جیۆپۆلەتیکییەکان، بەنسبەت هەر دەوڵەتێکەوە، رۆڵی کاریگەریان هەیەو بەهێزی‌و لاوازییان، راستەوخۆ یا نـا راسـتەوخۆ، کـار دەکاتە سەر بەهێزی‌و لاوازیی دەوڵەتەکەو رەنگی تیا دەداتەوە.

ب ـ سامانی سروشتی:

سـامانی سروشـتیی هـەر دەوڵـەتێك پەیوەنـدیی راسـتەوخۆی بـەهێزی دەوڵەتەکەو ئەمنی قەومییەوە هەیە، بۆیە باسی ئەمنی قەومی هەر یەکەیەکی سیاسی، بێ تەماشاکردنی ئەو بنکە ئابوورییەی لەسەری وەستاوەو هێـزو گـوڕو چالاکی‌و بەردەوامی لێ وەردەگـرێ، کـارێکی نەشـیاوە. لەسـۆنگەی ئـەوەی کـە سـامانە سروشـتییەکان ئامـەرازێکی هێـزی سیاسـین‌و پەیوەنـدییان بـەهێزی سوپاییەوە هەیـە، ئـەو دەوڵەتانـەی خـاوەن سـامانێکی سروشـتیی زۆرن، بـاری ئابوورییان بەهێزترە کە ئەوەیش کار لەهێزە نەتەوەییەکی دەکات، کە پەیوەندیی بەئەمنی قەومییەوە هەیە. ئەو دەوڵەتانەی، وەکو پێویست، سامانی سروشـتییان نییە، ناتوانن بنکەیەکی ئابووری بەهێز دابنێن، واتە: هەمیشە ئـەمنی قـەومی ئەو دەوڵەتانە لەمەترسیدا دەبێ.

هەروەك ئەو دەوڵەتانە بەرهەم‌و بەروبومیان بەشی پێداویستییەکانی خۆیـان دەکات، باریان زۆر باشترە لەو کەبەشـی پەیداویسـتیەکانی ژیـانی دانیشـتوانی دەوڵەتەکـەیان بەرهـەم‌و بـەروبومیان نییـە، یـا جۆرێـك لـەجۆرەکانی ئـەو بەرهەمانەیان نییە، چونکە نە لەکاتی شەڕو نە لەکاتی ئاشـتیدا ناکەونـە بـەر پاڵەستۆو گوشاری وڵاتانی تر، بەمجۆرە دەتوانن لەلایەکەوە سەربەخۆیی ئـابووریی خۆیان بپارێزن، لەلایەکی تریشەوە هەڵوێستی سیاسیی سەربەخۆو خاوەن بڕیاری سیاسی سەربەخۆ بن.

ـ سامانی سروشتی لەگەڵ بناوانەوە سەرچاوە هەڵدەگرێ:

ـ سامانی سروشتیی سەر زەمین: کە پەیوەندیی بەجۆری کشتوکاڵ‌و بەپیتی‌و بێ پیتی زەوی‌وجۆری ئاوو هەواوە هەیە. هەروەها رادەی سوود وەرگرتن لـەزەوی‌و لایەنی بەرهەمدارییەکەی.

ـ سامانی سروشتی ژێرزەمین: کە بریتییە لەکانزای جیاجیـا، لـەمیتاڵو نـا میتاڵ، کە لەژێر زەویی دەوڵەتەکەدا هەیە، زۆرو زەبەنـدی ئـەو کانزایانـە کـار لەباری ئابووری دەوڵەتەکە دەکاتو دەشێ لەرووی پەرەپێـدانی ژیـانی سیاسـی، ئابووری، کۆمەڵایەتیدا رۆڵی گرنگو بەرچاو بگێڕێ. هەر وەك بوونی نەوت، کـە سەرچاوەیەکی وزەیە، بۆتە فاکتەرێکی گرنگ بۆ بـەهێزکرنی پایـەکانی ئـەمنی قەومی دەوڵەتە نەوتدارەکان.

ـ ئاو: ئاویش بەیەکێك لەسامانە سروشـتییەکان دەژمێردرێـت، بەتایبـەتی چونکە پەیوەندیی بەکشتوکاڵ پەیداکردنی وزەی کارو ئاوییەوە هەیە.

بەڵام بەنسبەت هەر وڵاتێکەوە ئەوە گرنگ نییە کـە چـەند سـامانی هەیـە، بەڵکو لەوەشدایە کە بەئەندازەی ئەو سـامانە مرۆڤـی هـەبێ بـۆ وەبـەرهێنانو سوودوەرگرتن لەو سامانە. هەروەها باش کارپێکردنی بەشێوەیەکی ئەوتۆ ببێتـە مایەی بەهێزکردنی ئابووری دەوڵەتەکەو بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانی دانیشتوان.

ئەو دەوڵەتانەی کە خاوەن سەروەتو سامانی زۆرن، بەتایبەتی ئەوانەی نەوت یا کانزای ستراتیجیان هەیە، هەمیشە جێی سەرەنجو چاوتێبڕینی دەوڵـەتانی تـر بون. بۆیە ئەگەر دەوڵەتەکە هێزێکی تەواوی نەبوبێ، ئەوا تووشی گـێرو گرفـتو پـەلاماردانی ئـەم لاو ئـەولا بـووە. دیـارە ئـەو دەوڵەتانـەی کـە دەوڵەمەنـدن، لەلایەکـەوە دەتـوانن هێزێکـی سـوپایی گـەورە پێکـەوە بنـێن بـۆ پاراسـتنی دەوڵەتەکەیان، لەلایەکی تریشەوە توانای مانۆڕی سیاسیو ئابووری بـەرفراوانیان دەبێ، بەپێچەوانەی ئەو دەوڵەتانەی کە هەژارنو ئەو توانایەیان نییە.

ج ـ سامانی مرۆیی:

دانیشتوانی هـەر دەوڵـەتێك، سـامانی مرۆیـی ئـەو دەوڵەتەیـە، هـەر وەك یەکێکیشە لەتوخمە پێکهێنەرەکانی، چونکە ناشێ باسی دەوڵەتی بێ دانیشتوان بکرێ. بایەخی فاکتەری مرۆیی لەبەهێبوونی دەوڵەتدا هیچـی لەفاکتەرەکانـەی تر کەمتر نییە، زۆربەی کاتیش بەهێزیو گـەورەیی دەوڵـەتێك بـەزۆری ژمـارەی دانیشتوانی ئەو دەوڵەتە پێوانە دەکرێ، چونکە:

* زۆری ژمارەی دانیشتوانی هەر دەوڵـەتێك پەیوەنـدی بەبـەهێزبونی بـاری سوپایی ئەو دەوڵەتەوە هەیە، چونکە هێزی مرۆیی شـادەماری هێـزی سـوپاییو پێکهێنەرە بنچینەییەکەیەتی، بەتایبەتی لەسـەردەمی ئێسـتادا، کـە جـەنگی

نێوان دەوڵەتان پێویستی بەژمارەیەکی زۆری هێزی مرۆیی هەیە تا بەگەڕویا بکرێ.

جا ئەو دەوڵەتانەی کە خاوەن هێزێکی مرۆیی زۆرن، دەتوانن هێزێکی سوپایی گەورە پێکەوە بنێن، بەجۆرە پاراستنی دەوڵەتەکەی خۆیان مسۆگەرتر دەکەن. یا لەجەنگدا بارەکە بەلای خۆیاندا دەشکێننەوە، بەپێچەوانەی دەوڵەتانی کەم دانیشتوان کە بەئاسانی، یا راستتر: ئاسانتر دەکرێ بشکێنرێن.

* هەروەها هێزی مرۆیی زۆر، چ لەکاتی شەڕو چ لەکاتی ئاشتیدا، بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ئابووریو دامو دەزگاکانی دەوڵەت گرنگو پێویستە، چونکە بەبێ بوونی مرۆڤ ناشێ ماشێنی ئابووریو سیاسی دەوڵەت بەباشی بگەڕێت.
* هەر وەك بوونی سەروەتو سامانی سروشتی زۆرو باش بەکارهێنانیو سوودوەرگرتن لێیو بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانی خەڵك فاکتەرێکی گرنگ دەبێ لەبەگەڕخستنی دانیشتوانو باش بەکارهێنانیان.
* جگە لەوەی زۆری دانیشتوان دڵنیایی لای ئەندامانی ئەو نەتەوەیە یا دەوڵەتەکە پەیدا دەکاو ترسیش دەخاتە دڵی دەوڵەتە هاوسێکانیەوە.

بەلام سامانی مرۆیی هەر لەرووی چەندایەتییەوە لێك نادرێتەوە، بەڵکو لەرووی چۆنایەتیو پێکهاتنی ئیتنۆگرافیو دابەشبوونی دیمۆگرافیشەوە سەیری دەکرێ. ئەو دەوڵەتانەی گەلەکانیان لەرووی ئاستی هۆشیاریو سیاسیو فەرهەنگییەوە پێشکەوتوترە، ئەوا باریان باشترە لەگەلە دواکەوتوەکان، چونکە باشتر دەتوانن لەبواری زانستی، ئابووری، سیاسی دەوڵەتدا بەشدار بکەن. هەروەها ئەو دەوڵەتانەی لەرووی پێکهاتنی ئیتنۆگرافییەوە هۆمۆجینییە، ریزەکانی قایم ترە لەو دەوڵەتانەی گەلەکەیان لەچەندین نەتەوەو ئایینو مەزهەبی جیا جیا پێکهاتووە، هەرچەندە ئەم فاکتەری ناتەباییە دەشێ لەرێگەی دابینکردنی مافی ئەو نەتەوەو کەمینە ئایینیو مەزهەبیانەوە لەفاکتەرێکی لاوازەوە بکرێتە فاکتەرێکی بەهێز. هەروەها لەرووی دیمۆرگرافیشەوە کە پەیوەندی بەجۆری دابەشبوونی دانیشتوانو رێژەی تەمەنەکانو نێرو مێوە هەیە، دەکرێ خاڵە لاوازەکان بکرێنە خاڵی بەهێزی ئەو دەوڵەتە.

سامانی مرۆیی وەك چۆن فاکتەرێکی بەهێزە بۆ دەوڵەت، لەهەمان کاتدا فاکتەرێکی لاوازی دەوڵەتیشە، بەتایبەتی ئەگەر ئەو دەوڵەتە هەژار بێتو

سامانی سروشتی کەمی هەبێت کە بەشی دانیشتوانەکەی نـەکات، یـا تـەبایی کۆمەڵایەتی تێدا نەبێتو هەمیشە گیرو گرفتی هەبێ، یا گـەلێکی دواکـەوتوو بنو نەتوانن باری ئابوری، سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهـەنگی دەوڵەتەکـە بـەرەو پێش بەرن. جا هەر چەندە توخمە جیۆپۆلەتیکییەکانو سامانی سروشتیو مرۆیی بایەخێکی گەورەیان هەیە بۆ هەر دەوڵەتێك، بەڵام ئەم بنەمایـە بـەجیاجیا، یـا بەیەکیشەوە، لەسنورێکی دیاریکراودا کاری خۆیان دەکەن ئەگەر بێـتو لەگـەڵ توخمەکانی تردا کارلێك نەکەن، کە پەیوەندییان بەهێزی سوپاییو چەکدارکردن، پێشکەوتنی پیشەسـازیو تـەکنیکی، پەرەسـەندنی ئـابووریو دامو دەزگاکـانی سیستمی سیاسییەوە هەیە.

١ـ١ـ٣: ئاستە ناوەکی، دەرەکیو دەولییەکانی ئەمنی قەومی[١١].

ئەمنی قـەومی، وەك چـەمکێکی هەمـەلایی پێکـەوە بەسـتراوو بەیەکـەوە گرێدراو، هەر تەنها ئاستێکی نییە، بەڵکو بریتیە لەچەندین ئاستی جیاجیا کـە هەنـدێکیان پەیوەنـدییان بەقـەوارەو سـنووری دەوڵەتەکـەوە هەیـە، واتـە لەچوارچێوەیەکی خۆییدایە، کە ئەویش بەگوێرەی سەرچاوەکانی مەترسی لەسەر ئەو قەوارەیە دیاری دەکـرێ. یـان بەشـێوەیەکی تـر: ئاسـتە نـاوەکی، دەرەکـیو دەولییەکانی ئەمنی قەومی، یەك لەدوای یـەك، دەربـڕی سەرچـاوەی مەترسـیە ناوەکی، دەرەکیو دەولییەکانن.

١ـ ئاستی ناوەکیی ئەمن یا ئەمنی ناوخۆیی:

ئەمنی قەومی هەر دەوڵەتیکی دنیا بەسەر دوو ئاستدا دابـەش دەبـێ، کـە یەکێکیان: ئەمنی ناوخۆییو ئەوی تریان: ئەمنی دەرەکییە.

ئەمنی ناوخۆیی، بەمانا گشتییەکەی، ئەمنی کۆمەڵایەتییە کە بریتییە لە: بڵاوکردنەوەی ئـەمنو ئاسـایشو بـاش جێبـەجێکردنی یاسـاکانو دابینکردنـی

---

[١١] ـ بۆ ئەم سەرباسەو سەرباسی ١ـ١ـ٤ سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

ـ بغدادي، عبدالسلام ابراهيم، مفهوم الكيان الصهيوني للامن القومي، دار الحرية للطباعة، بغداد، الباب الاول، الفصل الاول.

ـ محمد، ثامر كامل: دراسة في الامن الخارجي العراقي واستراتيجية تحقيقه، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥، الفصل الاول، المبحث الثاني.

ـ هەروەها چەند سەرچاوەیەکی تریش.

دادپەروەریی کۆمەڵایەتی بەجۆرێك رەوتی چالاکییە کۆمەڵایەتییەکان، لەبوارە جیاجیاکانیدا، لەچوارچێوەی نەخشەکانی دەوڵەتدا بۆ پەرەپێدانی وڵاتەکە مسۆگەر بکاتو ئەو مەترسیو هەرەشانەش، جا چ سیاسی، ئابووری کۆمەڵایەتی، دیمۆگرافی یا هیتر بن ـ کە لەناوەوە مەترسی دەخەنە سەر دەوڵەت، لەباربەرێتو نەیهێڵێ.

ئەمنی قەومی هەر دەوڵەتێك چەند قایمو پتەو بێت، کێشەو گیرو گرفتەکانی کەمتر بێت، بەو ئەندازەیە پایەکانی رژێمەکە لەناوخۆدا قایمترو بەهێزتر دەبێت، شوێنی دەوڵەتەکەش لەناوچەکەو لەکۆڕی نێو دەوڵەتاندا بەهێزترو قایمتر دەبێ، هەروەها باشتر دەتوانێ سنوورەکانی خۆیو بەرژەوەندییە نیشتمانیو نەتەوەیەکانی لەهەرەشەو مەترسییەکانی دەوروبەری بپارێزێت. ئەمە بەپێچەوانەشەوە هەر راستە. بۆیە هەمیشە دەوڵەتانی دنیا هەوڵ دەدەن، چەند بۆیان دەکرێو پێیان دەکرێ، ریزەکانی گەلەکەیان یەکخەن، هۆکانی ناتەباییو پێکەوە نەگونجان نەهێڵن، بەمجۆرە ئەمنی ناوخۆییان بەهێزو پتەو قایمو لەهەمان کاتیشا مسۆگەر دەکەن. ئەو فاکتەرو هۆیانەی کار لەئەمنی ناوخۆیی هەر دەوڵەتێك دەکەن فرەجۆرو فرەبابەتنو پەیوەندییان بەلایەنەکانی سوپایی، ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتیەوە هەیە، چونکە هەر دەوڵەتێك بگری هەندێ کەلەبەرو کەلێن، لەبوارە جیاجیاکانی ژیانی دەوڵەتەکەدا هەیە، کە دەشێ دزی تیا بکرێتو بقۆزێتەوەو سودی لێ ببینرێت، چونکە بەخاڵی لاوازی دەوڵەتەکە دەژمێردرێت. دەشێ ئەو مەترسیانەی لەناوەوەدا هەرەشە لەئەمنی قەومیی هەر دەوڵەتێك دەکەنو رووبەرووی دەوەستنەوە، لەم خاڵانەی خوارەوەدا پۆلین بکەین:

١ـ دیاردەی ناجێگیربوونی سیاسی: یەکێکە لەو فاکتەرانەی کارێکی خراپ دەکاتە سەر ئەمنی ناوخۆیی هەر دەوڵەتێك، کە ئەمەش لەئەنجامی ئاڵۆزی باری سیاسیو فرە هێزی بڕیاردەرو بوونی ئایدیۆلۆجی جیاجیاوە پەیدا دەبێت. ناجێگیربوونی سیاسی لەهەر دەوڵەتێکدا دەشێ پایەکانی ئەو دەوڵەتە هەڵتەکێنێتو شیرازەی رژێم لەبەر یەك بترازێنێو گەلی ئەو دەوڵەتەش توشی چەرمەسەری بکاتو خودی دەوڵەتەکەش بەرەو لەبەین چونو نەمانو پارچە پارچە بوون بئاژوێ. هەندێ دەوڵەت بۆ چارەسەرکردنی ئەم گیرو گرفتە، واتە: بۆ جێگیرکردنی باری سیاسی دەوڵەتەکە، رژێمی فاشی، رەفتار فاشی یا میلیتارییان دامەزراندووە بەبیانووی جێگیرکردنی باری سیاسی دەوڵەتەکە، وەك:

عێـراق، تورکیـا کـە بـەئاگرو ئاسـن دەسـەڵاتی سیاسـی خۆیـان پاراسـتووە، گەلەکانیشیان لـەدەریای خـوێنو فرمێسـکدا نـوقم کـردووەو نـوزەی ئـازادیو سەربەستییان لێ بڕیون.

٢ـ دیاردەی دواکەوتنی سیاسی: ئـەو دیاردەیـە خـۆی لـەلاوازیو شـڕۆڵیو بێهێـزیو بـێ توانـایی دامو دەزگاکـانی دەوڵەتـدا دەبینێتـەوە، کـە لەئاسـتی جێبەجێکردنی ئەرکەکانیاندا نین، بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەنـدییان بەپاراسـتنی ئەمنو ڕژێمەوە هەیە.

هەروەها نەبوونی دیموکراسیو پێشێلکردنی مافەکانی مـرۆڤ یـەکێکی تـرە لەو هۆیانەی یارمەتی یاخیبوونو بەکارهێنانی زەبرو زەنگ دەدات. بەم شـێوەیە ئەمنی ناوخۆیی ئەو دەوڵەتە بەرەو هەڵدێری پڕ لەمەترسی دەبات.

هەندێ دەوڵەت بەبیانوی پاراستنی پایەکانی ئەمنی ناوخۆییوجێگیرکردنی، هەموو مافە دیموکراتیو مرۆییەکان، تەنانەت مافەکانی تاکەکەسیش، پێشـێل دەکەنو دەست لەهەموو کاروبارێکی تایبەتیو خێزانـیو تاکەکەسـی وەردەدەنو هەموو سەرەتایەکی مرۆیی پێ خوست دەکەن. جا لەبەر ئەوەی ئەمنی ناوخۆیی، وەك باسکرا، ئەمنی کۆمەڵایەتییە، ئەمنی هاوڵاتییانە، بۆیـە سـەندنەوەی ئـەو مافانە یانی نەهێشتنی ئەمنو ئاسایشو ئۆقرەو ئارامی. بۆیە پێویستە جۆرێـك لەهاوسەنگی لـەنێوان پێداویسـتییەکانی ئـەمنو مافـەکانی مرۆڤـدا هـەبێ، بیانووی ئەمنی ناوخۆیی نەبێتە هۆی پێخوستکردنی مافەکانی مرۆڤ.

٣ـ دیاردەی دواکەوتنی کۆمەڵایەتی: ئەو دیاردەیە دەشێ لەچـەند لایەکـەوە سەیر بکرێ:

* ئەو دەوڵەتانەی کە لەچەندین نەتەوەو ئـایینو مەزهـەبو چـین پێکهـاتوون، بەشێوەیەکی گشتی، ڕووبەڕووی چەندین کێشەو گیرو گرفت دەبنەوە.
* ئەو دەوڵەتانەی کە هەژاریو نەداری تێدایـە، جـەورو سـتەمی کۆمەڵایـەتی چەوساندنەوەی جۆراوجۆری تێدایە، پایەیەکی لەرزۆکیان هەیە.
* هەروەها دواکەوتنی ڕۆشنبیریو فەرهـەنگی لەلایـەك، مانـەوەی فەرهـەنگی دواکـەوتوو و پاشـکەوتوی خێلەکـەیو دەربەگایـەتی، مانـەوەی پەیوەندییـە کۆمەڵایەتییـە پەڕپوتـەکان، دواکـەوتنی ئـافرەتو نـەبوونی سەربەسـتیان، هەموو ئەمانە کۆسپن لەبەردەم جێگیربوونی ئەمنی ناوخۆیی هەر دەوڵەتێكو پتەوبوونیدا.

٤ـ ئەو هێزە ناوخۆییانەی هەڕەشە لەبوونی دەوڵەتەکەو قەوارەکەی دەکەنو دەیانەوێ دەوڵەتەکە پارچە پارچە بکەن، یا پارچەیەکی بەدەوڵەتێکی ترەوە بلکێنن یا بیخەنە ژێر دەسەڵاتو نفوزی دەوڵەتێکی ترەوە. هەموو ئەمانە مەترسی لەسەر پاشەڕۆژو ئەمنی ناوخۆیی دەوڵەتەکە دروست دەکەن.

دیارە ئەمە ئەو پارتو جوڵانەوەی نەتەوەییو نیشتمانییانە ناگرێتەوە، کە لەپێناوی رزگاری نیشتمانیدا لەخەباتێکی بێ وچانو نەپساوەدان تا نیشتمانەکەیان لەژێر چەکمەی داگیرکردن رزگار بکەن یان وڵاتەکەیان لەو هێزە بەکرێگیراوانە، ئەم تاقمو دەستانە، پاك بکەنەوە، کە لەپێناوی بەرژەوەندییەکانی وڵاتە داگیرکەرەکە کار دەکەنو سەربەخۆیی وڵاتەکەیان ناوەتە ژێر پێوە، یا ئەو جوڵانەوانەی لەپێناوی یەکخستنی پارچەکانی وڵاتەکەیان، یا دەوڵەتەکانیانو یەکگرتنەوەی نەتەوایەتیدا خەبات دەکەن، چونکە خەباتەکەیان ڕەوایەو چینە شۆڕشگێڕەکانی گەلەکەشیان پشتگیریو پشتیوانییان لێدەکەن.

خەباتی نیشتمانیو نەتەوەیی، چ سیاسی بێ یا چەکداری، یەکێکە لەو گرێ ئاڵۆزانەی کە دەشێ ئەمنی قەومی هەر دەوڵەتێك تووشی ببێ، چونکە خواستی گەلان لەیەکگرتنەوەی نەتەوەییو یەکخستنی نیشتمانەکەیاندا لەیاسا دانراوەکان بەهێزترە، چونکە جگەلەڕەوایی خواستەکانیان، هێزێکی مێژوویشی هەیە، لەکاتێکا یاساکانی ئەو دەوڵەتانە "رێژەیی"و کاتینو دەشێ لابرێن یا بگۆڕدرێن[١٢].

٥ـ پێکهاتنی ناوەکی سوپا: سوپا لەژیانی سیاسیو سوپایی هەر دەوڵەتێکدا دەشێ رۆڵی گرنگو بایەخدار بگێڕێ، چونکە سوپا ئامرازێکی سیاسیشە بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی هەر دەوڵەتێك. بۆیە یەکێتیو یەکگرتویی سوپا کارێکی باشە بۆ دەوڵەتەکە، لەکاتێکا پارچە پارچە بوونو لایەنگیری لەم باڵو یا ئەو باڵی سیاسی بەکارەسات بۆ نەتەوەو گەلەکە دەگەڕێتەوە، چونکە زەمینەی جەنگی ناوخۆیی ساز دەکا. جا بوونی هێزی چەکداری جیا جیاو فرە لەشکری یەکێکە لەو فاکتەرانەی دەبێتە هۆی لاوازبوونی هەر دەوڵەتێك یا نەتەوەیەك، بۆیە دەبێ پێشگیریی ڕوودانی بکرێت.

---

[١٢] ـ الدباغ، الدکتور ضرغام عبدالله: قضايا الامن القومي والقرار السياسي، مطبعة الانتصار، بغداد، ١٩٨٦، ص٥٨.

هەر دەوڵەتێك بۆ ئەوەی ئاستێکی باڵا لەئەمنی نـاوخۆیی بـۆ خـۆی دابـین‌و مسۆگەر بکا، پتەوو قایمی بکا، پێویستە هەندێ ڕێوشـوێن بـۆ چارەسـەرکردنی گیروگرفتەکان بگرێتـە بـەر لەچوارچـێوەی سـتراتیجێکی ئەمنیـدا، کـە بـەبێ کردنیان مەحاڵە بتوانرێ ئەمنێکی نـاوخۆیی جـێگیرو دامـەزراو بکرێـت، کـە ئەویش ئەمانەی خوارەوەن:

١ـ پەرەپێدانێکی هەمەلایەنەی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی لەڕێگەی:

* بەدیهێنانی دیموکراسی کۆمەڵایەتی ئەویش بەنەهێشتن یا کەمکردنـەوەی جیاوازی چینایەتی نێوان چین‌و توێژە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکانی ناو چوارچـێوەی دەوڵەتەکەو بەرزکردنەوەی ئاستی ژیان‌و دابینکردنـی دەرفـەتی کـارو ژیـان بـۆ هەموو دانیشتوان.

* بەدیهێنانی دیموکراسی سیاسی بەجۆرێك ئـازادی بـیرورا، ڕۆژنامەگـەری، پێکەوەنانی ڕێکخراوی سیاسـی، سـەندیکایی، پیشـەیی بـۆ نیشـتمانپەروەرانی دەوڵەتەکە مسـۆگەر بکـات، جیـاوازی لـەنێوان هاووڵاتییـەکو یـەکێکی تـردا لەبەرامبەر یاسادا نەهێڵێ، واتە: یەکسانی کۆمەڵایەتی‌و دادپـەروەری جێبـەجێ بکا.

٢ـ دروست کردنی دام‌و دەزگای جێبەجێکردن‌و ئیداری بەشـێوەیەکی ئـەوتۆ لەئاستی جێبەجێکردنی ئەو ئەرکانـەی سەرشـانیاندا بـن، یـەکێتی‌و تـەبایی‌و پێکەو گونجانی کۆمەڵایـەتی مسـۆگەر بکـەن، بـێ ئـەوەی دەسـت لـەکاروباری تایبەتی‌و کەسی هاوڵاتیان وەربدەن، بەبیانووی دابینکردنی ئـەمنی ناوخۆییـەوە. بـەمجۆرە دەتـوانن تەرازویـەك لـەنێوان پارێزگـاری‌و چـاودێری ڕژێمـە سیاسـی‌و کۆمەڵایەتیەکەو دابین کردنی سەربەستییە کەسییەکان ڕابگرن.

٣ـ هەوڵدان بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی‌و ڕۆشنبیری گەلەکەی، بەجۆرێ بانگەشەو پرۆپاگەندە بەئاسانی کاری تێ نـەکات‌و لەخشـتە نـەبرێ‌و هەسـتیش بەئەرکە نیشتمانیەکانی سەرشانی خۆی بکا.

٤ـ مافی چارەی خۆنوسینی نەتەوەکانی سنووری دەوڵەتەکەی خۆی بسەلمێنێ‌و هەموو جۆرە چەوساندنەوەو ستەمێکی نەتەوایەتیان لەسەر لابـەرێت. هـەر وەك مافی کەمینە نەتەوەیی، ئایینی‌و مەزهەبیەکانیش، لەچوارچێوەی دەوڵەتەکەیدا، دابین‌و مسوگەر بکات‌و ستەم‌و جەورو چەوساندنەوەیان لەسەر نەهێڵێت.

بەبێ جێبەجێ کردنی ئەم خاڵانە ئەستەمە، بگرە مەحاڵیشە، بناغەیەکی قایمی ئەمنی ناوخۆیی دابڕێژێت. وێڕای ئەوەی گێرو گرفتو کێشەی هەمیشەیی‌و باری نا ئارامی‌و بێ ئۆقرەیی دەبێتە بەشێك لەژیانی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی دەوڵەتەکە.

ب ـ ئاستی دەرەکی هەر دەوڵەتێك ئەمن یا ئەمنی دەرەکی:

ئەمنی دەرەکی هەر دەوڵەتێك بریتییە لەپارێزگاری‌و پارستنی دەوڵەتەکە دژی هەر هێرشێکی چاوەڕوانکراوی دەرەکی‌و دابینکردنی ئاتاجە پێویستیەکانی حاڵەتێکی ئاواو خۆئامادەکردن، بەو پەڕی توانـاوە بۆ رووبەڕووبوونەوەی ئەگەرێکی ئاوهایی. مەترسییە دەرەکییەکان لەهەموو کاتێکا دەرناکەون، بەڵکو تەنها لەکاتی پەیدابوونی تەنگ‌و چەڵەمەو خۆئامادەکردن بۆ هێرش‌و پەلامار دەردەکەون.

دەوڵەتانی دنیا، بەشێوەیەکی گشتی، دوو ئەرکی بنچینەییان هەیە کە یەکێکیان ناوخۆییەو ئەوی تریان دەرەکییە، یەکەمیان: لەپەیوەندی نێوان دەوڵەتەکەو هاووڵاتیەکانیدا دەردەکەوێت، لەکاتێکا دووەمیان لەپەیوەندی نێوان ئەو دەوڵەتەو دەوڵەتانی ترو دام‌و دەزگا دەولییە ناحکومییەکان‌و رێکخراوە دەولییەکاندا خۆی نیشان دەدا.

هەرچەندە دەوڵەتانی دنیا لەرووی یاساوە بەرامبەرو وەك یەکن، بەڵام لەراستیدا بوونی یەکسانییەکی ئاوا هەرگیز لەئارادا نییە، چونکە هێزو توانای دەوڵەتان دەورو شوێنی لەکۆڕی نێو دەوڵەتاندا دیاری دەکات.

ئەو مەترسییە دەرەکییانەی دەشێ تووشی هەر دەوڵەتێك بن، دەکرێ لەم خاڵانەی خوارەوەدا کۆبکرێنەوە:

١ـ رەنگە دەوڵەتێك یا هێزێکی هاوسێ دەستدرێژی بکاتە سەر ئەو دەوڵەتە بەهۆی هەندێ پاڵنەرەوە، وەك: شوێنی جوگرافی یا سەروەت‌و سامانی زۆر یا بوونی کانزایەکی ستراتیجی دەگمەن‌و نایاب کە لەو دەوڵەتەدا هەبێت، وەك یۆرانیۆم. دیارە یەکێك لەهۆکارەکانی کۆڵۆنیکردنی وڵاتان‌و داگیرکردنیان لەلایەن دەوڵەتە کۆڵۆنیاڵی‌و ئیمپریالیستەکانەوە پاڵنەری ئابووری بووە، جگە لەوەی ویستوشیانە شوێنە ستراتیجیەکانی دنیا بگرن.

٢ـ زیادبوونی توانای ئابووریو سوپایی دەوڵەتێکی دوژمن یا نەیار: دیارە پەرەسەندنی توانای ئابووریو سوپایی دەوڵەتێکی نەیار ئۆخەو ئۆقرەیی ناخاتە دەوڵەتەکەی ترەوە، بەڵکو دەبێتە هۆی پەیدابوونی ترسو دڵەڕاوکێ لەدەوڵەتەکەدا، بەتایبەتی ئەگەر هاتو ئەو دەوڵەتە چەکی نوێی پەیدا کردبێ، کە بووبێتە هۆی گۆڕینی پارسەنگو تەرازووی هێزەکانی ناوچەکە.

٣ـ هاوکاریو پەیمانبەستن لەنێوان دوو دەوڵەت یا زیاتردا: پەیمانبەستنی چەند دەوڵەتێك لەگەڵ یەکتردا، بەتایبەتی ئەگەر دژی دەوڵەتێك بێ، رەنگە زەمینەی پەلاماردانی ئەو دەوڵەتە خۆش بکاو زەمینەی پێکاهەڵپڕژان ساز بکا، بۆیە دەبێتە مایەی مەترسی بۆ سەر دەوڵەتە دیاریکراوەکە.

٤ـ پەیدابوونی ئایدیۆلۆجیای نوێ لەدەرەوەی سنووری دەوڵەتەکە: دیارە هەر دەوڵەتێك ئایدیۆلۆجیای تایبەتی خۆی هەیەو پارێزگاری لێ دەکا، بۆیە پەیدابوونی ئایدیۆلۆجیایەکی نوێ لەدەوڵەتێکی هاوسێ یان لەناوچەکەیدا، چ ئەو دەوڵەتە دۆست بێ یا نەیار، دوور بێ یا نزیك، کاری تێ دەکا، بەتایبەتی ئەگەر ئەو ئایدیۆلۆجیایە بەپێچەوانە یا دژی هینەکەی خۆی بێ. ئاشکرایە یەکێك لەهۆکانی هەڵگیرساندنی جەنگی عێراق ـ ئێران لەلایەن رژێمی بەعسی عێراقەوە مەسەلەی ئایدیۆلۆجی بووە، کە بەعس ئایدیۆلۆژیای شیعە بەدژو پێچەوانەی ئایدیۆلۆژیای نەتەوە پەرستاری خۆی دەزانێو خۆشی لێ نایەو بەمەترسی دادەنێ لەسەر ئەمنی قەومی عەرەب.

٥ـ هەر وەك هاتنە سەر کاری تاقمێکی سیاسی یا سوپایی، بەهۆی کودەتای سەربازییەوە یا هەر شتێکی تر، لەدەوڵەتیکی هاوسێدا دەشێ ببێتە هۆی دروستکردنی بوونی مەترسی لەسەر ئەمنی قەومی ئەو دەوڵەتە یا دەوڵەتانی ناوچەکە.

دەوڵەتان لەجۆری چارەسەرکردنی کێشەو گیرو گرفتە دەرەکییەکان، یا ئەو مەترسییانەی لەدەرەوەی سنووری سیاسییاندا رووبەړوویان دەبنەوە، یەك هەڵوێستو بۆچونیان نییە، هەر وەك یەك شێوەی چارەسەرکردنیشیان نییەو دەشێ بڵێین خاڵی یەکانگیرییان کەمە یا نییە:

* هەندێ لەو دەوڵەتانە هەوڵو کۆششی سیاسیو دیپلۆماسی بەبنچینەی چارەسەرکردنی گیرو گرفتەکان دادەنێن، لەگەڵ پێکەوەنانی هێزێکی سوپایی بۆ کاتی پێویست، ئەگەر لەرێگەی ئاشتیەوە چارەسەر نەکرا.

* هەندێکی تر پێکەوەنانی جبەخانەو خۆ چەکدارکردن بەباش دەزانن.
* هەندێکی تر پەیمانی دوو قـولێیو بەکۆمـەڵ دەکەنـە بنچـینەیی سیاسـەتی دەرەکی خۆیان.
* هەندێك سیاسەتی بێ لایەنی هەمیشەیی هەڵدەبژێرن، وەك: سویسرا.
*هەندێکیش سیاسەتی بێ لایەنی هەڵدەبژێرن، وەك: هەندێ لەدەوڵەتانی دنیای سێ.

ج ـ ئاستە دەولییەکانی ئەمن:

ئاستە دەولییەکانی ئەمن هەر بەسنوورە ناوچەییەکانی دەوڵەتـەوە ناوەسـتن، بەڵکو زیاتر درێژ دەبنەوەو لەو سنوورە تێ دەپەڕەن، بـەڵام بەشـێوەیەکی گشـتی هەر بەئەمنی قەومی ئەو دەوڵەتەوە بەستراونەتەوە، چونکە ناشێ ئەمنی قەومی هیچ دەوڵەتێك دوورو دابڕاو لەو ژینگەیەی تیای دەژیو کارلێکی لەگەڵدا دەکا، بێتەدی. ئەو ژینگەیە جاری وا هەیە لەچوارچێوەی دەوڵەتە هاوسێکاندایە، جاری واش هەیە بۆکیشوەرێك یان هەموو جیهان درێژ دەبێتـەوە. ئاسـتە دەولییـەکانی ئەمن بەسەر ئەمانەی خوارەوەدا دابەش دەکرێن:

١ـ ئەمنی ناوچەیی:

زاراوەی ئەمنی ناوچەیی مێژینەیەکی دووری نییە، بـەڵکو لـەماوەی نێـوان هەردوو جەنگی یەکەمو دووەمی جیهاندا سەری هەڵداوەو هاتۆتە کایەوە.

زۆر جار زاراوەی لەچەشنی ئەمنی کەنداو، ئـەمنی دەریـای سـوور، ئـەمنی دەریـای سـپی، ئـەمنی ئـەوروپا، ئـەمنی ئۆقیانووسـی هنـدو ئـەمنی ئاسـیا بەرگوێمان دەکـەوێ، کـە هەنـدێکیان پەیوەنـدییان بەناوچـەیەکی دیـاریکراوی جوگرافییەوە هەیە، لەکاتێکدا هەنـدێکی تریـان پەیوەنـدییان بەکیشـوەرێکەوە هەیە.

ئـەمنی ناوچـەیی بریتییـە لەسیاسـەتی کۆمەڵـە دەوڵـەتێك، کەسـەر بەناوچەیەکی جوگرافی دیاریکراون، بۆ دانـانو ڕێکخسـتنی هاوکـاری سـەربازی لـەنێوان دەوڵەتـەکانی ئـەو ناوچـەیەدا دژی دەسـتدرێژیو دەسـتێوەردانی هـەر هێزێکی بیانی یا دەرەکی بۆ سەر ئەو ناوچەیە. ئەمنی ناوچەیی لەسەر بنچینەی سەرەتای "هەندێك لەپێناوی هەندێکدا: البعض للـبعض" دانـراوە. وێـڕای ئـەوە

جۆرێکە لەپەیمانبەستن لەنێوان دەوڵەتانی ناوچەیەکی دیاریکراو بۆ ڕێکخستنی بەرگری کردن لەو ناوچەیەو کرۆکی سیاسەتەکە بریتییە لەسازدانی ناوچەیی لەلایەكو ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو هێزانەی دەیانەوێ دەست لەکاروباری ئەو ناوچەیە وەربدەن لەلایەکی ترەوە، هەروەها پاراستنی باری جێگیریی ناوچەکەو هێشتنەوەیەتی وەك خۆی لەلایەکی ترەوە. لەجیهاندا کۆمەڵێك پەیمانو پەیمانکاری لەنێوان دەوڵەتانی ناوچە جیاجیاکاندا هەبوونو هەندێکیشیان ئێستاش هەر ماون. بەگوێرەی ئەو پەیمانانە دەستدرێژی بۆ سەر هەر دەوڵەتێك بەدەستدرێژی بۆ سەر باقی دەوڵەتانی تر دەژمێردرێت، وەك: پەیمانی ناتۆ، پەیمانی وارشۆ، پەیمانی ڕیو، پەیمانی سیاتۆ.

٢ـ ئەمنی بەکۆمەڵ:

ئەمنی بەکۆمەڵ لەو خاڵەدا لەئەمنی ناوچەیی جیا دەکرێتەوە، کە تایبەت نییە بەناوچەیەکی دیاریکراوی جوگرافی، بەڵکو مەوداو سنووری زۆر درێژدەبێتەوە، ڕەنگە چەند کیشوەرێك یا چەند ناوچەیەکی جیاواز لەڕووی جوگرافییەوە بگرێتەوە، واتە ئەڵقەیەکی ناوەندییە لەنێوان ئەمنی ناوچەییو ئەمنی دەولیدا.

ئەمنی بەکۆمەڵ، بەمانا تاکتیکییەکەی، بریتییە لەسیستمێك، کەچەندین دەوڵەت، لەڕێگەی مۆرکردنی ڕێککەوتننامەو پەیمانبەستنەوە، بەیەکەوە دەبەستێتەوە بۆ دابینکردنی دوو مەسەلە:

* بەکارنەهێنانی هێز لەگەڵ یەکتریدا بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانیان.
* هەر ئەندامێك ئەو پەیمانە بشکێنێت، ئەوا لەڕێگەی بەکارهێنانی هێزەوە دژی دەوەستنەوە.

کەواتە ئەمنی بەکۆمەڵ بریتییە لەئیلتیزامی کۆمەڵە دەوڵەتێکی ناوچەیەکی دیاریکراو بەیەکترەوە بەجۆرێك دەستدرێژی بۆ سەر هەر دەوڵەتێك لەو دەوڵەتانە دادەنرێ بەدەستدرێژی بۆ سەر هەموو دەوڵەتەکانی ترو هەموویان دەکەونە جەنگەوە لەگەڵیا، جا لەسەر هەق بێ یان نا، دوور بێ لەو ناوچەوە یا نزیك بێت، جۆری گیروگرفتەکە هەرجۆرو بابەتێك بێت. ئەمنی بەکۆمەڵ بەپێچەوانەی ئەمنی ناوچەیی لەسەر بنچینەی سەرەتایی "هەموان لەپێناوی هەمواندا: الکل للکل" دانراوە.

واشنتن بۆ ئەوەی پشتێنەیەکی گەمارۆ بەدەوری یەکێتی سۆڤیێتدا بێنێ، هەر لەئەوروپای رۆژئاواوە تا رۆژهەلاتی ئاسیا چەندین رێککەوتنامەی ناوچەیی پێکەوە گونجاوو گرێدراوی پێکهێنا، بەجۆرێك هەر یەکێ لەو رێکەوتننامانە دەولەتێکی تێدایە کە لەیەك کاتدا لایەنێکی نەگۆڕو جێگیرە لەدوو رێککەوتننامەدا. بەو چەشنە دەستدرێژی یا شەڕکردن لەهەر ناوچەیەکدا کە دەوری یەکێتی سۆڤێی دابوو، دەبوە هۆی هەلگیرسانی جەنگ لەهەموو ناوچەکانی ترو هەموو دەولەتەکانی ناوچەکە دەبونە لایەنێکی راستەوخۆی جەنگەکە. بۆ نموونە: پەیمانی ناتۆ تورکیای تێدایە، بەلام تورکیا لەپەیمانی سانتۆشدایە، کەئەو پەیمانە پاکستانیش لایەنێکی بنچینەییەتی، لەهەمان کاتیشدا پاکستان لەپەیمانی سیاتۆدایە، کە ئەو پەیمانە ژاپۆنیشی تێدایە، ژاپۆنیش لەلایەکی ترەوە لەپەیمانی ئۆقیانوسی باسیفیك (ئارام) دایە. واتە جەنگ لەگەلْ هەر دەولەتێك لەو دەولەتانە دەبێتە هۆی هەلگیرسانی جەنگ لەئەوروپای رۆژئاواوە تا ناوچەکانی ئۆقیانوسی باسیفیك لەرۆژهەلاتی ئاسیا.

۳ـ ئەمنی دەولی:

مەبەست لەئەمنی دەولی ئەمنی تاکە ولاتێك یا ناوچەیەك نییە، بەلکو ئەمنی سەرتاپای سیستمی نێو دەولەتانە، ئامانجی ئەمنی دەولی نەهێشتنی جەنگو شەڕو شۆڕو جێگیرکردنی ئاسایشو ئارامییە لەسەرانسەری جیهاندا. هەر دەولەتێکیش لەپێناوی بەدیهێنانی ئامانجە سیاسییە دەرەکییەکانی خۆیو دابینکردنی هێزو توانا بۆ رووبەڕوو بوونەوەی ئەنجامەکانی زۆرانبازیو ململانێی ستراتیجی نێوان زلهێزەکانو هێزە گەورەکانی دنیاو رەنگدانەوەی لەسەر ئەمنی ئەو دەولەتە، ناچارە چوار چێوەیەك بۆ ستراتیجی ئەمنی نێودەولەتی خۆی دابڕێژێ.

ئەمنی دەولی، وەك چەمکێك، بەرجەستەکردنی سەرجەمی ئەو هەولْو کۆششانەیە کە لەسەر ئاستی دەولی بۆ دابینکردنی ئەمنی دەرەکی گشت دەولەتە هاوچەرخەکان دەدرێن.

ئەمنی دەولی، چ وەك ئایدیاو چ وەك چەمکێك یا سیستمێك لەسەر بناغەیەکی ئایدیالی دامەزراوە، نەك لەسەر بناغەیەکی راستی کردەوەیی، چونکە ئەم چەمکە لەسەر بنچینەی سەرەتای "هەموان لەپێناوی هەمواندا"

دانراوە، کە لەسیستمی ئەوڕۆی جیهاندا بەدیهێنانی مەحاڵە. کۆمەڵـەی گـەلان لەساڵی ١٩١٩و نەتەوە یـەکگرتووەکانیش لەسـاڵی ١٩٤٥دا لەسـەر بنچـینەی بەدیهێنانی ئەمنێکی دەولی دانـران، بـەڵام نـە کۆمەڵـەی گـەلانو نـە نەتـەوە یەکگرتوەکانیش نەیتوانیوە لەبەدیهێنانی ئەو ئەرکە سەربکەون.

لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئـەو راسـتییە بکـەین، کـە هـەموو ئاسـتەکانی ئەمنی قەومی بەیەکەوە گرێدراونو کار لەیەك دەکەن. چونکە هـەر هـەموویان لەچوارچێوەی یەك ستراتیجی ئەمنی، بەنسبەت هـەر دەوڵەتێکـەوە، داڕێـژراونو یەك سیاسەت بەڕێوەیان دەبا. لەلایەکەوە ئەمنی ناوخۆیی پەیوەندییەکی تونـدو تۆڵی بەئەمنی دەرەکی هەر دەوڵەتێکەوە هەیە. ئـەمنی نـاوخۆیی چـەند قـایمو بـەهێزو پتـەو بێـت، بـەو ئەندازەیـە دەوڵەتەکـە باشـتر دەتوانـێ رووبـەرووی دەستدرێژیو پیلانە دەرەکییەکان ببێتەوە، بەپێچەوانەشـەوە شـوێنی دەوڵەتەکـە لەناوچەکەیدا چەند قایم بێتو توانای بەرپەرچدانەوەی پیلانو دەسـتدرێژیەکانی هەبێت، بەو رادەیەش دەتوانێ ئەمنی ناوخۆیی بەهێزترو پتەوتر بکـات، چـونکە تەجروبە نیشانی داوە جاری وا ئەوتۆ هەبووە هێزێك کە لەجەنگدا بووە بەر لەوەی جەنگەکەی لابەلا کردبێ، یا دۆڕا بێ، لەناوەوەدا تـەپیوەو روخـاوەو رژێمەکـەش ئاداری بەسـەر پـادارەوە نـەماوە، لەکاتێـدا ئەگـەر ریزەکـانی نـاوەوەی بـەهێزو یەکگرتوو بووبێت، ئەگەر لەشەڕگەشدا لەچـەندین نەبـەردو پێکادانـدا دۆڕان، بەڵام رژێمەکەی هەر ماوەتەوەو نەڕووخاوە.

هــەروەها لەلایــەکی تریشــەوە ئــەمنی دەرەکــی هــەر دەوڵــەتێك پەیوەنـدی بەئەمنی دەولییەوە هەیەو کاری لێ دەکاو کـاری تـێ دەکـرێ. ئـەو دەوڵەتانـەی لەناوچەکەدا سەنگو قورساییەکی باشیان هەیەو دیواری دەرەوەیـان پـارێزراوەو توانای پاراستنی وڵاتەکەیان هەیە، لەکۆڕی نێو دەوڵـەتانیش شـوێنی لـەباریان هەیەو دەتوانن رۆڵی دیارو بەرچاو بگێـڕن. لەهـەمان کاتیشـا هـەر دەوڵـەتێك لەکۆڕی نێو دەوڵەتاندا چەند رۆڵی گرنگو دیاری هەبێ، زیاتر دەتوانـێ ئـەمنی دەرەکی بەهێز بکاتو پارێزگاری وڵاتەکـەی بکـا لەدەسـتدرێژیو دەسـتێوەردانی دەوڵەتانی هاوسێ. بەجۆرە جۆری پەیوەندییەکان دیالێکتیکیەو هەر یەکێك کـار لەوی تر دەکات.

١ـ١ـ٤: ئاستە هونەرییەکانی ئەمنی قەومی

ئاستە هونەرییەکانی ئەمنی قەومی بریتین لەتوخمە بنچینەییە پێکهێنەرەکانی، چونکە هەرچەندە ئەمنی قەومی چەمکێکی پێکەوە بەستراوە، بەلام رووبەرووی ئەرکی جیاجیا دەبێتەوە، بۆیە هەر یەکێ لەتوخمە پێکهێنەرەکانی پەیوەندی بەیەکێ لەو ئەرکانەوە هەیە، کە گرنگترینیان ئەمانەن: سوپایی، ئابووری، دانیشتوان، ئایدیۆلۆجی، سیاسی...

أـ ئەمنی سوپایی:

ئەمنی سوپایی یەکێکە لەهەرە بنچینەییترین توخمەکانی دابینکردنی ئەمنی قەومی. هەرچەندە ئەمنی سوپایی ئاستێکە لەئاستەکانیو لقێکە لەلقەکانی ئەمنی قەومی، بەلام رۆلی سەرەکی لەبەدیهێنانیدا دەگێڕێ. هەر بۆیە بێ هێزیو لاوازی هێزی سوپایی دەولەتیك، دەشێ ئەمنە قەومییەکەی بخاتە مەترسییەوەو دەولەتانی تریش چاو ببڕنە خاكو سامانەکەی.

رەنگە وابێتە بەرچاو کە ئەمنی سوپایی هاوتای ئەمنی قەومییە، بەلام لەراستیدا گەلێك جیاوازن، چونکە ئەمنی سوپایی پەیوەندی بەهێزە چەکدارەکانەوە هەیە، لەکاتێکا ئەمنی قەومی پەیوەندی بەئەمنی دەولەتەوە هەیە. کەواتە: ئەمنی سوپایی تەنها جۆرێکە لەجۆرەکانی ئەمنی قەومی کە پەیوەندی بەدامو دەزگا سوپایەکانەوە هەیە، بەلام ئەمنی قەومی بابەتێکە پەیوەندی بەهەموو دامو دەزگاکانی دەولەتەوە هەیە. بەمجۆرە ئەمنی قەومی بریتیی نییە لەقەبارەو بەتوانایی دەزگا سوپاییەکان، هەر چەندە ئەویشی تێدایە، بریتیش نییە لەهێزی سوپایی هەر چەندە دەشیگرێتەوە، چالاکی کلاسیکی سوپایش نییە، هەرچەندە ئەویش دەگرێتە خۆی[١٣].

بەم پێیە: "ئەمنی قەومی ئەمنی سوپایی دەگرێتە خۆی، چونکە دووەمیان بەشێکە لێی. ئەگەر مەیدانی ئەمنی سوپایی ستراتیج بێ، ئەوا مەیدانی ئەمنی قەومی ستراتیجی بەرزی دەولەتە، کە بەکارهێنانی هەموو داهاتەکان دەگرێتەوە بۆ بەدیهێنانی مەبەستەکانی، بۆیە ئەگەر ئامرازی ئەمنی سوپایی جەنگی

[١٣] ـ هویدی/ امین: الامن العربي في مواجهة الامن "الاسرائيلي" سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل٤٠.
وەرگیراوە لە: بغدادی، عبدالسلام ابراهیم: سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل٤٤.

تەكنەلۆجی بێت، ئەوا ئامرازی ئەمنی قەومی جەنگی تەكنەلۆجیایە. دیارە جیاوازییەكی گەورە لەنێوان هەر دوو دەستەواژەكەدا هەیە[١٤]". ئەویش لەو روانگەیەوە كە تەكنەلۆجی بەشێكە لەجەنگی تەكنەلۆجیا، چونكە ئەگەر جەنگی تەكنەلۆجی پشت ئەستوور بێ بەهێز، ئەوا جەنگی تەكنەلۆجیا پشتئەستوورە بەتواناوە[١٥].

جا لەبەر ئەوەی پێكەوەنانی هێزی سوپایی رۆڵی خۆی لەبەهێزكردنی پایەكانی هەر دەوڵەتێكدا دەگێڕێ، بۆیە زۆربەی دەوڵەتانی دنیا هەوڵی پێكەوەنانی هێزی سوپایی دەدەن. هەرچەندە بوونی هێزێكی بەرپەرچی سوپایی مانای بەرپاكردنی جەنگ نییەو خۆئامادەكردنیش بۆ جەنگ ناگەیەنێ، هەروەك هەبوونی هێزێكی سوپایی پێشكەوتوو و بەرهەمهێنانی چەك مانای هەڵگیرساندنی جەنگ نییە، بەڵام لەهەمان كاتیشا ئەوە دەگەیەنێ ئەگەر هێزێك پەلاماری بدا، توانای بەرپەرچدانەوەو بەرگریكردنی هەیە.

بەڵام پێكەوەنانی هێزێكی سوپایی گەورەو میلیتاریزەكردنی دەوڵەت هەروا بەخشكەیی ناكرێ، بەڵكو دەبێتە هۆی ئەوەی دەوڵەتەكانی تری ناوچەكەش بێ هەستو خوستو دەستەوەستان رانەوەستن، ئەوانیش هەڵپەی خۆچەكداركردنو میلیتاریزە كردنی دەوڵەتەكانیان دەدەن، بۆ ئەوەی تەرازووی پارسەنگی هێزەكانی ناوچەكە رابگرن، بەتایبەتی ئەگەر ئەو دەوڵەتە بیەوێ لەناوچەكەدا، یا لەسەر ئاستی جیهان، رۆڵی تایبەتی هەبێت. پێكەوەنانی هێزێكی سوپایی نابێ دابڕاو بێت لەهەڵسەنگاندنی پایەكانی تری سیاسیو ئابووری، چونكە هەموویان تێكچڕژاونو كار لەیەكتری دەكەن. هەروەها قەبارەی هێزە چەكدارەكان دەبێ ژمارەی دانیشتوانی دەوڵەتەكەو دابەشبوونی وزەی مرۆیی لەبوارەكانی تری بەرهەمهێناندا، لەبەرچاو بگرێ، بەجۆرێ كە پەرەپێدانی هێزی سوپایی لەسەر حیسابی بوارەكانی تری ژیانی ئەو دەوڵەتە نەبێ.

هەر دەوڵەتێك بۆ ئەوەی بتوانێ ئەمنی سوپایی خۆی دابین بكات، پێویستە:

---

[١٤] - هويدى امين: البحر الاحمر والامن العربي، ص١٠٨.

[١٥] - الباز، عفاف محمد: الترابط بين مفهوم الامن العربي والمصالح الاوروبية، ص٢١٨-٢١٩ لەهەمان سەرچاوەی پێشووتر، ل٤٤.

١ـ هێزێکی سوپایی مۆدێرن پێکەوە بنێ کە توانای جەنگینی باڵا بێ، لەهەمان کاتیشا توانایەکی بەهێزی بەرپەرچی هەبێ.
٢ـ توانی بەرپاکردنی جەنگێکی درێژخایەنی هەبێت.
٣ـ سیستمێکی بەتوانای فەرماندەییو پشکنینی هەبێ، بۆ ئاگاداربوون لەچۆنێتی جێبەجێ کردنی فەرمانەکان.
٤ـ هەوڵ بدا پیشەسازی سوپایی لەوڵاتەکەیدا دابمەزرێنێ، یا بتوانێ هەر نەبێ ئامرازە پێویستییەکانو ئامرازی یەدەکیو تەقەمەنی لەوڵاتەکەیدا بەرهەم بهێنێ.
٥ـ پشت بەتاکە سەرچاوەیەکی خۆچەکدارکردن نەبەستێ، بەڵکو لەچەندین سەرچاوەوە چەکی جۆراو جۆر پەیدا بکا.
٦ـ پشت بەتەکنیکی نوێو چەکی تازە ببەستێت.
٧ـ کادری فەرماندەیی، سەرکردەی لێوەشاوەو بەتوانای هەبێ کە بتوانێ پێشکەوتنی تەکنەلۆجیو نەخشە سەربازیو ستراتیجییەکان پێکەوە ببەستێتەوە، چونکە فەرماندە دەورێکی بنچینەیی هەیە لەناو هێزە چەکدارەکاندا، چ لەکاتی جەنگو چ لەکاتی ئاشتیدا.

ب ـ ئەمنی ئابووری:

گومان لەوەدا نییە کە باری ئابووری هەر دەوڵەتێك چ رۆڵێکی کاریگەر لەهێزو توانای جوڵانو مانۆڕی ئەو دەوڵەتەدا وازی دەکا، چونکە بەبێ بوونی بنکەیەکی ئابووری بەهێزو پتەو، ناتوانرێ توانای سوپایی ئەو دەوڵەتە بەرز بکرێتەوە، هەر وەك بۆ ئەوەی توانای ئابووری دەوڵەتێك بزانرێ، پێویستە بڕو جۆری ئەو کەرەسانەی کە هەیەتیو چۆنێتی کارپێکردنو بەکارهێنانیشیان بزانرێ.

بۆ ئەوەی باشتر لەرۆڵی ئەمنی ئابووری لەبەدیهێنانی ئەمنی قەومیدا بگەین، پێویستە توخمە پێکهێنەرەکانی شی بکەینەوە، کە ئەمانەن:

١ـ پەرەپێدان:

مەکنەمارا دەڵێ: "ئەمن بریتییە لەپەرەپێدان، بێ پەرەپێدان ناشێ ئەمن بوونی هەبێ"، هەر بۆیە پەرەپێدان کلیلی ئەمنی قەومیو پایەیەکی گرنگیەتی.

مەبەست لەپەرەپێدان پێشخستنی باری ئابووریو کۆمەڵایەتیو سیاسییە، واتە بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانو گوزەرانی دانیشتوانو بۆ پێشەوە بردنیان لەهەموو بوارێکەوە، واتە پەرەپێدانی سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی، تەندروستییە کە تەوەرو ناوکەکەی پەرەپێدانێکی ئابوورییە.

پەرەپێدانی ئابووری هەر دەوڵەتێك روو لەم بوارانەیە:

* پەرەپێدانی پیشەسازی: واتە دامەزراندنی پیشەسازی جۆراوجۆر کە پێداویستیەکانی ئەو دەوڵەتە دابین بکا بەجۆرێکی وا کە هاوسەنگی لەنێوان پیشەسازی قورسو ناوەنجیو سووکدا رابگرێت، بەپیشەسازی سوپایشەوە، بەجۆرێکی وا هەم ئامرازەکانو هۆکارەکانی بەرهەمهێنان، هەم پێداویستیەکانی بەرخواردن بێنێتە بەرهەم.
* پەرەپێدانی کشتوکاڵی: لەرێگەی پەرەپێدانی گشت لایەنەی کشتوکاڵەوە، بەشێوەیەکی ئەستوونیو ئاسۆیی، لەپێناوی زیادکردنی بەروبومو دابینکردنی پێداویستییەکانی دەوڵەتو دامەزراندنی پیشەسازی کشتوکاڵو میکانیزەکردنیدا. هەروەها پەرەپێدانی سامانی ئاژەڵداری، بەجۆرێکی وا بتوانێ داخوازییەکانی بازاڕی ناوخۆ دابین بکا.
* پەرەپێدانی بازرگانی: ئەمیش لەرێگەی گەشەپێدانی بازرگانی ناوەوەو دەرەوە، بە جۆرێکی وا پارسەنگی ناردە لەهاوردە زیاتر بێتو دەوری هەبێ لە گەشەپێدانی ژیانی ئابووری دەوڵەتەکەدا.

نەخشەی پەرەپێدان، لەم بوارانەدا، دەبێ لەچوارچێوەی نەخشەیەکی ستراتیجی بۆ پەرەپێدانی دەوڵەت بێو نەخشەی درێژخایەن، مامناوەنجی، کورت خایەن بۆ ئەم مەبەستە دابنرێت.

٢- ئەمنی بژێوی

ئەمنی بژێوی بەنسبەت هەر دەوڵەتێکەوە، بریتیە لەو بەشە بنچینەییو پێویستیەی بەروبومی کشتوکاڵیو بەرهەمی ئاژەڵداری، کە بۆ ژیانی مرۆڤ

پێویستەو نەبوونیان بۆشاییەك لەژیانی هاولاتیاندا دروست دەكاو كار لەباری تەندروستی گشتیان دەكا.

ئاشكرایە كە بژێوی (یا خواردەمەنی) چ كارێكی گرنگ دەكاتە سەر ژیانی هاوولاتیان، بە تایبەتی دانەوێڵە، وەكو گەنم‌و برنج، كە نەك هەر نەبوون یا كەمبوونەوەیان، بگرە بەرزبوونەوەی نرخیشیان كارێكی خراپ دەكاتە سەر دانیشتوان. تەجروبەو تاقیكردنەوەكانی گەلان ئەوە دەردەخەن كە قات‌و قڕی‌و گرانی، سەرچاوەی گەلێ شۆڕش‌و جولانەوەی كۆمەلایەتی بوون، هەروەك زۆربەی ئەو جەنگە ناوخۆییانەی روویانداوە، لە ولاتە هەژارەكاندا بوون‌و هۆو فاكتەری بنچینەییش مەسەلەی دابینكردنی بژێوی بووە، بۆیە ئەمنی بژێوی بە نسبەت بەدیهێنانی ئەمنی قەومی هەر دەولەتێكەوە پێویستیەكی بنچینەییە.

هەر دەولەتێك نەتوانێ لانی كەمی ئەمنی بژێوی خۆی دابین بكا، دەكەوێتە بەر پالەپەستۆو گوشاری دەولەتانی تر، چ لەكاتی ئاشتی‌و چ لەكاتی جەنگدا كە گەمارۆی ئابووری لەسەر دەولەتەكە دەبێت‌و بازرگانی دەرەوەی دەوەستێ. كەمبوونی بژێوی لەدوو سەرەوە كار دەكاتە سەر دەولەت، لەلایەكەوە: شوێنەواری ئابووری بەسەرەوە جێ دەهێلێ، لەلایەكی تریشەوە شوێنەواری سیاسی ـ سایكۆلۆجی، چونكە لەو كاتانەدا بژێوی وەكو چەكێكی سیاسی كاریگەر بەكار دەهێنرێت. مەترسی ئەمنی بژێوی ئەو كاتە رووبەرووی دەولەتێك دەبێتەوە، كە وەرزێك یا چەند وەرزێك وشكە سالی دەبێت، كە دەبێتە هۆی نەبوون یا كەمبوونی بژێوی ئەو دەولەتە، دەولەتەكەش دراوی قورسی نیە تا بتوانێ لەبازاری دەرەوە پێداویستیەكانی بكڕێ، ئەوسا رووبەرووی ترسناكترین تەنگ‌و چەلەمەی ئابووری‌و سیاسی دەبێتەوە لەناوەوەی ولاتدا.

بەكورتی ئەمنی بژێوی بە نسبەت هەر دەولەتێكەوە بریتیە لە بەرهەمهێنانی پێداویستیەكانی ژیانی كۆمەڵ لەبەروبومی كشت‌وكالی‌و بەرهەمی ئاژەلداریی، یا بوونی دراوی پێویست بۆ كڕینیان لەبازاردا.

٣- ئەمنی وزە:

بەرەو پێشەوە بردنی ولات‌و پەرەپێدانی بەبێ دابین كردنی وزە كارێكی سەختە، بگرە مەحالێشە، چونكە لەجیهانی ئەمڕۆدا، گەشەكردنی هەر ولاتێك بەندە بە پەرەپێدانی ئەو وولاتە لەرووی پیشەسازیەوە، كە ئەویش بەبێ بوونی وزە

ئەنجام نادرێ، چونکە رەورەوەی پیشەسازی بەووزە دەجوڵێ. هەرچەندە ئێستا پەترۆڵ بۆتە سەرچاوەی یەکەمی وزە، بەڵام پەترۆڵ هەتا هەتایە نامێنێ، بەڵکو ئەو پاشەکەوتەی ئێستا لەجیهاندا هەیە، رەنگە بەشی سەدەیەکی تر بکا، لەبەر ئەوە یەکێك لەو کێشانەی رووبەرووی دەوڵەتان دەبێتەوە، مەسەلەی چۆنێتی داین کردنی وزەیە.

وزە، جگە لە پەترۆڵ، دەشێ لەچەندین سەرچاوەی تر پەیدا بکرێ[16] بەڵام پێویستی بە تەکنیکی پێشکەوتو هەیەو رەنگە تێچونیشی زیاتر بێ. سەرچاوەکانی تری وزە بریتین لە:

وزەی هەتاو، جۆرەکانی وزەی ئەتۆمی، خەڵوزی بەردین، وزەی کارەبایی (کارۆگەرمایی‌و کارۆئاوی)، وزەی جیۆترماڵ (ئەو ئاوە گەرمانەی لەقوڵایی زەویدا بەرادەیەکی زۆر هەن)، شەپۆلی دەریا، گازو لمی نەوتین. هەروەها دەشێ لەداهاتودا چەندین سەرچاوەی تریش بدۆزرێتەوە.

٢- ئەمنی ئاو

کورد دەمێکە وتویەتی: "ئاوو ئاوەدانی" کە ئەویش بەرەنجامی ئەو پەیوەندیە دیالێکتیکیەی نێوان ئاوو بوونی ژیانە، چونکە ئاو لەجیهاندا رۆڵی گەلێ گرنگ وازی دەکا کە بریتین لە:

* ئاو وەك سەرچاوەیەکی خواردنەوە: ئاشکرایە کە هەر شوێنێك ئاوی لێ نەبێ، ژیانیشی لێ ناکرێ، واتە ئاوەدانیشی لێ نابێ، ئەو دەوڵەتانەی کە سەرچاوەی ئاویان کەمەو ناچار دەبن ئاوی سوێری دەریاکان شیرین بکەنەوە دەبێ پارەیەکی زۆر لەو بوارەدا خەرج بکەن‌و دامەزراوەی وا دابنێن کە تێچویەکی زۆری دەوێ، هەر بۆ نمونە: شیرینکردنەوەی ئاوی دەریاکان بەنسبەت ئیسرائیلەوە، هەر مەتر سێ جایەك ١ تا ٢،٥ دۆلاری تێدەچێ، بەو پێیە تێچووی پاککردنەوەو شیرین کردنەوەی ٧٠٠ ملیۆن مەتری سێ جا لەساڵێکدا، لەنێوان ١،٢- ١،٨ بلیۆن دۆلاری تێدەچێ[17].

---

[16] — بۆ زیاتر شارەزایی بڕوانە: سیامەند: تەنگوچەڵەمەی وزەو شڵەژانی بازاڕی پەترۆڵ، گۆڤاری " کۆمەڵە "، ژمارە١٢، خولی٣، مارتی ١٩٨٦، ل ٤١ — ٥٦.

[17] — عبدالفضیل، د. محمود: العلاقة الجدلیة بین النفط والمیاه والإنماء في الوطن العربی، مجلة الباحث العربي، مرکز الدراسات العربیة، العدد السابع، نیسان — حزیران ١٩٨٦، ص ٥١.

* پێویستی ئاو بۆ کشتوکاڵ: ئـەو وڵاتانـەی وشـكو بـرینگنو ئاویـان نیـە، ناتوانن کشتوکاڵ بکەن، هەر بۆیە یەکێك لەو گیروگرفتانەی تووشیان دەبـێ، ئەمنی بژێوەیە، بۆیـە ئـەمنی قـەومی ئـەو دەوڵەتانـە لەمەترسـیدا دەبـێو هەمیشەش لەلایەن دەوڵەتانی ترەوە گوشاریان دەخرێتە سەر.

* ئاو وەك سەرچاوەیەکی وزە: دەشێ ئاو بۆ پەیداکردنی وزەی کارۆئـاوی بـەکار بهێنرێ، کە بەمەش سەرچاوەیەکی وزە بۆ دەوڵەتەکـە پەیـدا دەبێـتو دەشـێ لەبواری پەرەپێدانی پیشەسازیو ئاوەدانی دەوڵەتەکەدا سوودی لێ ببینێ.

هەر بۆیە لەجیهاندا گـەلێ جـەنگو شـەڕو پێكـادان لـەنێوان دەوڵەتانـدا، لەپێناوی دەست گرتن بەسەر سەرچاوەکانی ئاوو رووبارو چۆمەکانو دامەزراندنی بەسـت لەسـەر ئـەو رووبـارو چـۆمانە بـوە، چـونکە ئـاو یەکێکـە لەتوخمـە جیۆپۆلەتیکیەکانو لەململانێی جیۆپۆلەتیکی نێوان دەوڵەتاندا رۆڵی خۆی وازی دەکا.

بەکورتی ئەمنی ئابووری بریتیە لەتوانای رژێمی سیاسـی هـەر دەوڵـەتێكو دامو دەزگا ئابووریەکانی لەرزگارکردنی داهاتە ماددیو سامانە سروشتیەکانیو وەبەرهێنانیان لەبەر رۆشنایی ستراتیجێکی ئابووریدا، کە بەگوێرەیان پرنسـیپو بنچینەکانی پرۆسەی وەبەرهێنان دیاری بکـرێ، بـەجۆرێ ئـەو دەوڵەتـە بتـوانێ سەربەخۆیی خۆی لەبواری کار پێکردنی ئەو توانا خۆییانەدا بپارێزێ.

بۆ ئەوەی هەر دەوڵەتێك ئاستێکی گونجـاو لەئـەمنی ئـابووری خـۆی دابـین بکات، پێویستە:

١-نەخشـەی پەرەپێـدانێکی ئـابووری هەمەلایەنـە لـەبوارەکانی پیشەسـازی، کشـتوکاڵیو بازرگانیـدا دابرێـژێت، بـەگوێرەی نەخشـەی درێژخایـەن، مامنـاوەنجیو کـورت خایـەن، تەرازویـەك لـەنێوان پیشەسـازی قـورس، مامنـاوەنجیو سـوك لەلایـەكو لەلایـەکی تریشـەوە لـەنێوان پیشەسـازیو کشتوکاڵو بازرگانیدا رابگرێت.

٢-پشت بەیەك جۆری ئابووری نەبەستێت، بەڵکو ئابووریەکەی لەسەر بنچـینەی ئابووری فرەجۆر دابمەزرێنێت.

٣-بتوانێ لانی کەمی، ئەمنی بژێوی خۆی دابین بکـا، چ لەرێگـەی کشـتوکاڵی فرەجۆرەوە، چ لەرێگەی دابینکردنی دراوی قورسەوە.

٤-هەوڵبدا سەرچاوەی نوێی وزە پەیدا بکا.

٥- ئاستی بەرهەمداری دەزگا ئابووریەکانی بەرز بکاتەوە.
٦- سەروەت و سامانی ولآتەکەی بە باشترین شێوە وەبەر بهێنێت.
٧- بتوانێ تەکنەلۆجیا بەشێوەیەکی بەرفراوان لەبواری ئابووریدا بەکاربهێنێت.
٨- ڕێ و شوێنی بەرخواردن لەبەر ڕۆشنایی سیاسەتێکی ئابووری زانستیدا دیاری بکا.

ج- ئەمنی دانیشتوان:

ئەمنی دانیشتوان پەیوەندی بەجۆرو شێوەی دانیشتوانەوە هەیە، کەسامانی مرۆیی هەر دەوڵەتێکن و لەسەر دووپایەش دەوەستێ: ئەمنی ئیتنۆگرافی و ئەمنی دیمۆگرافی.

١- ئەمنی ئیتنۆگرافی:

بێگومان تەبایی و پێکەوە گونجانی دانیشتوانی هەر دەوڵەتێك بە یەکێك لەتوخمە بنچینەییەکانی بەهێزیی ئەو دەوڵەتە دەژمێردرێت، هەروەك ناتەبایی و پێکەوە نەگونجانی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتیش یەکێکە لەتوخمە لاوازەکانی. ئەمنی ئیتنۆگرافی لەهۆکانی یەکخستن یا هەڵوەشانەوە، تەبایی یا ناتەبایی دانیشتوان دەکۆڵێتەوە هەروەك ئەو هۆیانەش لێکدەداتەوە کە کۆمەڵێك کۆدەکاتەوە یا لێکیان دەکاتەوە و لەبەریەکیان دەترازێنێت.

یەکێك لەو گیروگرفتە ئاڵۆزانەی ڕووبەڕووی گەلێ لەدەوڵەتانی دنیا بۆتەوە، کێشەی کەمینەکانە، چونکە کەم دەوڵەتی وا هەیە کەمینەی تێدا نەبێ. کەمینەکان لەڕووی جۆرەوە دەکرێنە چەند جۆرێ:

* کەمینەی نەتەوەیی: ئەوانەن کەسەر بە نەتەوەیەکی جیاوازن و لەزۆربەی دانیشتوانی دەوڵەتەکە جیا دەکرێنەوە، ئامانجی ئەو نەتەوە یا کەمە نەتەوانە دەشێ:

- جیابوونەوە و پێکەوەنانی دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆ بێ، واتە مافی چارەی خۆنووسین بێ.
- داواکردنی مافی ئۆتۆنۆمی یا فیدراڵ بێ لەچوارچێوەی دەوڵەتەکەدا.

- گۆڕینو دەسکاریکردنی سنووری دەوڵەتەکە بێت، بەجۆرێ لەگەڵ بەشەکەی تری نەتەوەکەیدا، کە لەدەوڵەتێکی تردایە، یا دەوڵەتی سەربەخۆی خۆی هەیە، یەکبگرێتەوە.

* کەمینە ئایینیو مەزهەبیەکان: ئەوانەی کە لەئایین یا مەزهەبی زۆربەی دانیشتوانی دەوڵەتەکە جیان.

* کەمینەی رەگەزی: ئەو کەمینانەن کە رەگەزیان لەرەگەزی زۆربەی دانیشتوانی دەوڵەتەکە جیایە، وەك: رەش پێست، سپی پێست، سوور پێست، زەرد پێست...

* کەمینە زمانیەکان: ئەوانەی کە زمانیان لەزمانی زۆربەی دانیشتوانی دەوڵەتەکە جیایە.

چارەنووسی ئەو دەوڵەتانەی کە لەرووی ئیتنۆگرافیەوە ناتەبان، واتە: فرە نەتەوە، فرە ئایین، فرە مەزهەب، فرە رەگەز، فرە زمانن (یا موزەخانەی ئەجناسی جیاجیان) لەدوو حاڵ بەدەر نیە: یەکەمیان پێکەوە ژیانی ئارەزوومەندانەی هەموو ئەو نەتەوەو دینو مەزهەبە جیاوازانەی لەسنووری یەك دەوڵەتدا کۆبوونەتەوە لەسەر بنچینەی سەلماندنی مافی یەکتریو ڕێزگرتنی یەکتریو یەکسانیو بەشداربوون لەبەڕێوەبردنی وڵاتو پاشەڕۆژو چارەنووسیدا هەر یەکەیان بەگوێرەی قورسایی خۆیو جیاوازی نەتەوەییو رەگەزیو دینیو مەزهەبی سەردەستەو ژێردەستە نەبێ، ئەوسا گەلێکی گونجاوو تەباو یەکگرتوو پێکدێ، کە ناحەزانی ئەو دەوڵەتە بەهیچ جۆرێك لەرێگەی بەکارهێنانی گیروگرفتەکانی ناوەوە ناتوانن زەفەری پێ ببەن، بەمەش بنچینەیەکی گرنگی ئەمنی ستراتیجی دائەمەزرێت.

لەناو دەوڵەتێکی وادا جێگەی خۆبەزلزانینی نەتەوایەتیو شۆڤێنیستیو رەگەزبازیو تایفەگەریو جیاوازی دینیو مەزهەبی نابێتەوە، بۆیە هیچ کام لەو نەتەوەو دینو مەزهەبانەش هەست بەچەوسانەوە ناکەنو پێکەوە هەوڵی بنیاتنانی وڵاتێکی ئاوەدانو گەشەکردووو پێشکەوتوو ئەدەن.

دووەمیان، نەتەوەیەك دەبێتە حوکمڕانو دەسەڵاتدارو ئەوانی تر ئەبنە ژێر دەستەو هاووڵاتی پلەی دووەمو سێیەمو خوارووتر... ئەوسا بۆ پاریزگاری دەسەڵاتەکەی خۆی، ئەمنی ستراتیجی لەسەر بنچینەی خۆبەزلزانینی نەتەوایەتیو جیاوازی رەگەزایەتیو دینیو مەزهەبی دائەمەزرێنیو بەرێگەی

زەبرو زەنگو کوشتنو لەناوبردنو راگوێزانو تواندنەوە، هـەوڵ ئـەدا حوکمەکـەی خۆی بپارێزێو سەر بە نەتەوەو دیـنو مەزهەبـەکانی تـر دابنـەوێنێ، هەڵبەتـە لەژێر سایەی حوکمێکی وەهـادا ناکۆکیـەکان ئەتەقنـەوە، شـەڕ هەڵئەگیرسـێ، شۆڕشو بەرەنگاری دەست پێ ئەکاو هەست بە چەوساندنەوەو زوڵـمو زۆرلێکـران قوڵ ئەبنـەوە لـەناخی دەرونـی کۆمـەڵانی خـەڵکاو گیـانی جیابوونـەوەخوازیو خۆدابڕین بەهێز ئەبێو مەسەلەی ئەمنی سـتراتیجیش نـەك هـەر دابـین نـابێ، بەڵکو پاشەڕۆژی دەوڵەتەکە ئەکەوێتە ژێر هەڕەشەی رووخانو هەڵوەشانو پارچە پارچە بوونەوە[18].

۳- ئەمنی دیمۆگرافی:

ئەمنی دیمۆگرافی هەر دەوڵەتێك پەیوەندی بەم فاکتەرانەی خوارەوە هەیە:

* دابەشـبوونی دانیشـتوان: یەکێکـە لـەو فاکتەرانـەی کـار لەئـەمنی دیمـۆگرافی هـەر دەوڵـەتێك دەکـا، چـونکە خـراپ دابەشـبوونی دانیشـتوانی دەوڵەتەکە بەسەر ناوچە جیاجیاکاندا، چ لـەکاتی ئاشـتیو چ لـەکاتی جەنگـدا کارێکی سەلبی تێدەکا. چڕبوونەوەی دانیشتوان لەچەند شـوێنێکی دیـاریکراوی دەوڵەتەکەدا، دەشێ لەکاتی جەنگدا زەرەرو زیانی گەورەی بەر بکەوێ، بەتایبەتی لەسەردەمی ئێستادا کە چەکی ئەتۆمی لەئارادایـە، جگـە لـەرۆکێت، فرۆکـەی جـەنگی نـوێ کـە دەشـێ لەماوەیـەکی کەمـدا زۆربـەی نیشـانەکان بپێکـێو دانیشتوانی دەوڵەتەکە قەڵاچۆ بکا. هەروەها ئەو ناوچانەی چۆڵو هۆڵن، یا چـڕی دانیشتوانیان زۆر کەمە، بەئاسانی لەلایەن هێزی دەوڵەتانی ترەوە داگیر دەکـرێ، بـەڵام ئـەو ناوچـانەی چـڕی دانیشـتوانیان زۆرە، دەبنـە لەمپـەرێکی مرۆیـیو بەزەحمەت داگیر دەکرێن.

* دابەشبوونی جۆر: واتە دابەشـبوون بـە پـێ نێـرو مـێ، کـە ئـەمیش فاکتەرێکی ترە لـەو فاکتەرانـەی کـار دەکەنـە سـەر ئـەمنی دیمـۆگرافی هـەر دەوڵەتێك. شتێکی ئاشکرایە تا ئێسـتا، تەنانـەت لەوڵاتـە پێشکەووەکانیشـدا، رۆڵی پیاو لە بەرهەمهێناندا بەتایبەتی لەبواری پیشەسازی قـورسو سـەنگیندا لەهی ئافرەت زیاترە، چونکە ئافرەت لەبەر هەنـدێ هـۆی فسـیۆلۆجی نـاتوانێ

[18]- یەکێتی نیشتمانی کوردستان، دەزگای راگەیاندن، عێراقو مەسەلەی کورد، چاپخانەی شەهید ابراهیم عەزۆ، ۱۹۸٤، ل۱۰-۱۱.

گەلێ کار بکات، بێجگە لەوەی چەندین نەخۆشی‌و بیماری ژنانە هەیە، کە پیاو تووشیان نابێت، بەمجۆرە بڕی کاری ساڵانەی پیاو لەهی ئافرەت زیاتر دەبێ. وێڕای ئەوەی لەپێکهێنانی سوپاشدا پیاو دەوری سەرەکی‌و بنچینەیی دەبینێ‌و ڕۆڵی ئافرەت لەم بوارەدا زۆر کەمە. هەر بۆیە زیادبوونی ڕێژەی هەر کامێك لەنێرو مێ کار دەکاتە سەر ئەمنی دیمۆگرافی دەوڵەتەکە.

* دابەشبوونی کۆمەڵایەتی ـ پیشەیی: پەیوەندی بەجۆری دابەشبوونی پیشە جۆراوجۆرەکانی دانیشتوانەوە هەیە، کە لەڕێگەی چڕی پیشەییەوە دیاری دەکرێ، وەك کشتوکاڵ، ئاژەڵداری، پیشەسازی (بەجۆرە جیاوازەکانیەوە)، بازرگانی. ئەم جۆرە دابەشبوونە جۆری ژیانی ئابووری ـ کۆمەڵایەتی دانیشتوانی دەوڵەتەکەو ئاستی پێشکەوتن یا دواکەوتنی نیشان دەدا.
* دابەشبوون بە پێی تەمەن: ئەمەش پەیوەندی بەجۆری دابەشبوونی تەومەنەکانەوە هەیە لەچاو ژمارەی دانیشتواندا، دیارە ئەو دەوڵەتانەی ڕێژەو هێزی کارکردنیان (ئەو تەمەنانەی لەنێوان ١٥ - ٦٠ ساڵدان) زیاترە لەچاو ڕێژەی منداڵ‌و پیر لەدەوڵەتەکەدا، دەشێ ببێتە هۆی بەرزبوونەوەی ئاستی ژیان‌و زیاتر پێشخستنی دەوڵەتەکەو پێکەوەنانی هێزی سوپایی گەورەتر لەو دەوڵەتانەی ڕێژەی منداڵ (لە خوار تەمەنی ١٥ ساڵیەوە)و پیر (لەسەروو تەمەنی ٦٠ ساڵیەوە) یان لەڕێژەی گەنجەکان زیاترە، چونکە ئەو دەوڵەتانەی ڕێژەی منداڵیان زۆرە، بەخێوکردنی ئەو ڕێژە زۆرە کار لەئاستی گوزەرانی گشت دانیشتوان دەکا، هەروەك ئەو دەوڵەتانەی ڕێژەی پیریان بەرزە، هەرچەندە، دەلالەت لەبەرز بوونەوەی رادەی ناوەنجی تەمەنەکان دەکا، بەڵام لەدەوڵەتەکە دەبێتە هۆی بارگرانی بەسەر دەوڵەتەکەوە، جگە لەوەی ناتوانێ لەو ڕێژەیە هێزی سوپایی‌و هێزی کار پێکەوە بنێ.
* کۆچکردنی دانیشتوانی وڵاتانی تر بۆ ئەو دەوڵەتە، ئەویش فاکتەرێکی ترە کە کار لەئەمنی دیمۆگرافی دەکا، بەتایبەتی ئەگەر بە ئەندازەیەکی زۆر بێ، چونکە لەلایەکەوە شوێنەواری فیکری‌و ئایدیۆلۆجی دەوڵەت‌و نەتەوەکانی خۆیان بەسەر خەڵکی ئەو دەوڵەتەدا بەجێ دێڵن، لەلایەکی تریشەوە دەشێ بۆ کاری خراپکاری‌و جاسوسی، سودیان لێ ببینرێ بەتایبەتی ئەوانەی بۆ ماوەیەکی درێژخایەن یا هەمیشەیی لەو دەوڵەتەدا دەمێننەوە.

* کۆچکردنی دانیشتوانی ئەو دەوڵەتە، بەتایبەتی زاناو پسپۆڕو خوێندەوارو خاوەن بڕوانامەکان، کارێکی زۆر سەلبی دەکاتە سەر دەوڵەتەکە، چونکە ئەمانە لەجەردی ستراتیجی هەر دەوڵەتێکدا بەفاکتەرێکی بەهێزی ئەو دەوڵەتە حساب دەکرێن.
* جۆری دانیشتوانی لەرووی ئاستی زانستیو رۆشنبیریو هۆشیاری چینایەتیو نیشتمانیەوە، چونکە ئاشکرایە ئەو گەلەی خوێندەواری زیاتر هەیە، دەتوانێ لەبواری پیشەسازیو پەرەپێداندا لەگەڵ نوێترین جۆری تەکنەلۆجیدا هەڵسوکەوت بکاو بەکاری بێنێو پێویستی بە پسپۆڕو شارەزای بیانی نابێ.

بۆ چارەسەرکردنی ئەم کەلەبەرانە دەشێ دەوڵەتێك چەند رێو شوێنێك بگرێتە بەر:

١- سەرلەنوێ دابەشکردنەوەی دانیشتوانی دەوڵەتەکە بەسەر ناوچە جیا جیاکاندا، بەجۆرێ کەمتر زەرەرو زیانی بەربکەوێ.
٢- گەشەپێدانی ئابووریو بەرزکردنەوەی ئاستی زانستیو تەکنەلۆجی دانیشتوان.
٣- دانانی رێوشوێنی گونجاو بۆ دیاریکردنی رێژەیەکی، وا کە هەمیشە نەتەوەکە بە گەنجی بمێنێتەوە.
٤- رێگەگرتن لەکۆچی نەتەوەی تر، بەتایبەتی کە بەئەندازەیەکی زۆر بێت.
٥- باشترکردنی ژیانی زاناو پسپۆڕو شارەزایان تا رێگای چوونەدەرەوە هەڵنەبژێرن.

د — ئەمنی ئایدیۆلۆجی:

ئەمنی ئایدیۆلۆجی بریتیە لەو چالاکیو رۆڵانەی دەوڵەتو دامو دەزگا ئیعلامیو فیکریەکانی کە دەوڵەتو دامەزراوە پیشەییو گەلیەکان لەپێناوی پاراستنی ئایدیۆلۆجی دەوڵەتو پێویستی پاراستنی بەها فیکریو ئایدیۆلوجیەکانی رژێمەکە دەیگێڕن، بۆ بەهێزکردنی توانای ئەو دامو دەزگایانە لەبواری رووبەڕووبونەوەی مەترسیە فیکریو سیاسیەکانو لەباربردنی کۆششو شوێنەوارەکانی کە مەبەستێتی تەبایی کۆمەڵایەتی لەق بکا، جێگیربوونی سیاسی بشلەقێنێو تەلاری ئایدیۆلۆجی دەوڵەتەکەش هەڵبتەکێنێ.

گومان لەوەدا نیە کە ئایدیۆلۆجیا دەورێکی کاریگەر لەژیانی گەلانو دەوڵەتاندا دەگێڕێو فاکتەرێکی بەهێزیشە لەپێکەوەنانو دروست کردنی دەوڵەتی نەتەوەییدا، چونکە ئەو بیروباوەڕو ئایدیۆلۆجیایەی دەربڕی بەرژەوەندیە، بنچینەیەکی پتەوو هۆیەکی کاریگەر بۆ کۆکردنەوەی گەلەکەو دروستکردنی یەکێتیەکی پتەوو قایم، کە بناغەیەکی بەهێزی دروستکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی دەبێ.

هەر دەوڵەتێکی دنیا هەوڵی پاراستنی ئایدیۆلۆجیای خۆی دەدا، بەرگری لێ دەکاو بگرە هەوڵی بلاوکردنەوەشی دەدا لە ولاتانی دەوروبەردا، جا بەهەر شێوەیەك کەشیاوو لەبارو لواو بێ، چونکە بلاوبوونەوەو بلاوکردنەوەی بیروباوەرەکەی لە جیهاندا، یا لەناوچەکەدا، دەبێتە هۆیەك بۆ زیاتر جێگیرکردنو بەهێزکردنی بەرژەوەندیەکانی لەناوچەکەو جیهاندا.

ه- ئەمنی سیاسی:

ئەمنی سیاسی بریتیە لە بەرئەنجامو رەنگدانەوەی پرۆسەی کارلێککردنێکی بەردەوامی ئاستەکانی: سوپایی، ئابووری، ئایدیولۆجی ئەمنی قەومیو پایەیەکی بنچینەیی ستراتیجی ئەمنی قەومیشە. واتە: ئەمنی سیاسی بریتیە لە ئەمنی رژێمە سیاسیەکەو بەهێزکردنیو بەدیهێنانی یەکێتی نیشتمانیو جێگیرکردنی سیاسیو دابینکردنی ئامانجەکانی ئەمنی قەومی لەبواری سیاسیدا. بەو پێیە ئەمنی سیاسی بریتیە لەو رێو شوێنانەی دامو دەزگاکانی دەوڵەتو دەزگا ئەمنیەکانی پێی هەڵدەستێ لەپێناوی لەباربردنی مەترسیە ناوەکیەکانو سڕینەوەی شوێنەوارە زیانبەخشەکانی، لەپێناوی زیاتر جێگیرکردنو دامەزراندنی باری ناوخۆ بۆ ئەوەی دەوڵەت دەرفەتێکی لەباری بۆ بڕەخسێو بتوانێ لەبواری سیاسەتی دەرەکیدا رۆڵی خۆی وازی بکا.

روونو ئاشکرایە نەبوونی ئارامی سیاسیو ناتەبایی کۆمەڵایەتی لەهەر دەوڵەتێکدا، بڕواو متمانەی دەوڵەتانی تر بەو دەوڵەتە شلۆق دەکا، هەر بۆیە ئەرکی سەرەکی ئەمنی سیاسی پاراستنی باری جێگیربوونی سیاسیە لەدەوڵەتەکەدا، دیارە تێڕوانین بۆ مەسەلەی ئەمنی سیاسی هەر دەوڵەتێك، جا جۆری رژێمەکەی هەرچیەك بێ، پەیوەندی بە سروشتی چینایەتی رژێمەکەو فەلسەفەی تایبەتی حوکمڕانی ئەو رژێمەوە هەیەو هەر لەو روانگەیەشەوە

سەیری جۆری کێشەو گیروگرفتەکان دەکا، هەر بەو پێیەش، جۆرو شێوەی چارەسەرکردنیان بۆ دەدۆزێتەوە.

هەندێ دەوڵەت لەرێگەی سەرکوتکردنی پارتو رێکخراوە سیاسیەکان، جولانەوە کۆمەلایەتیەکان، قەدەغەکردنی ئازادی سیاسیو سەربەستیو جێگیرکردنی رژێمی تاکە حیزب دەیەوێ ئەمنی سیاسی خۆی جێگیر بکاو قایمو پتەوی بکا، لەکاتێکا هەندێ دەوڵەتی تر لەرێگەی بەدیهێنانی دیموکراسی سیاسیو دادپەروەری کۆمەلایەتیەوە پایەکانی ئەمنی سیاسی خۆی بەهێزو جێگیرو پتەو دەکا.

فەسڵی دووەم

ئەمنی قەومی عەرەب لەباری سەرنجی بەعسەوە

١-٢-١: پێناسە کردنی بەعسیانەی چەمکی ئەمنی قەومی

بەر لەوەی باری سەرنجی بەعس لەمەڕ چەمکی ئەمنی قەومی بخەینەڕوو، باشتر وایە کورتە مێژوویەکی پەیدابوونو سەرهەڵدانی بەعس، زەمینە ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتیو ئایدیۆلۆجیەکانی لێك بدەینەوە، هەروەك نۆڕینی بەعس بۆ مەسەلەی نەتەوەو کەمە نەتەوەکان، مەسەلەی دیموکراسیو کێشە کۆمەڵایەتیەکان یەکالا بکەینەوە، تا باشتر، بەشێوەیەکی روونترو دیارتر پەی بەبنەما فیکریو ئایدیۆلۆجیو ستراتیجیەکانی بەعس ببەن.

١- چەردەیەك لە مێژووی بەعس

لە ناوەڕاستی چلەکانی ئەم سەدەیەدا، لەسوریا، لەبارودۆخێکی ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی دواکەوتودا جوڵانەوەیەکی نەتەوەپەرست بە ناوی "جوڵانەوەی بەعسی عەرەب" واتە: جوڵانەوەی ژیاندنەوەی عەرەب، بەقۆستنەوەی ئەو بۆشاییە سیاسیو ئایدیۆلۆجیەی ئەوسا سەری هەڵداو لەدەروازەیەکی نەتەوە پەرەستانەی قاڵبوو لەناو بۆتەی نازیزمدا هاتە کۆڕی ژیانی سیاسی نەتەوەیی عەرەبەوە. جوڵانەوەی بەعسی عەرەب هێشتا لەتافی خۆڕێکخستندا بوو، نەیتوانی بوو بنکەیەکی رێکخراوەیی، سیاسی، کۆمەڵایەتی لەناو جەماوەری عەرەبدا پێکەوە بنێ، کە یەکەمین کۆنگرەی دامەزرێنەری خۆی لە٧ی نیسانی ١٩٤٧دا بەست کە تیایدا هێڵە گشتیەکانی ستراتیجی خۆی

داڕشتو بەبەرنامەیەکی هەمەلایی نازیانەوە، بۆ گۆڕینی باری ژیـانی عـەرەبو یەکگرتنەوەی نەتەوەیی عەرەب، هاتە کۆڕی ململانێی سیاسیو فیکریـەوە. لـەو کۆنگرەیەدا ناوی جولانەوەکە کرا بەپارتی بەعسی عەرەبی، کە ئـەویش لەسـاڵی ١٩٥٣دا لەگەڵ پارتی سۆسیالیستی سوریا یەکیان گرتو بەجۆرە حزبی بەعسی سوسیالیستی عەرەبیان پێکهێنا.

"بەعس وەکو جولانەوەیەکی نەتەوە پەرەسـت خـۆی بـەخاوەنی بیروبـاوەڕێکی گشت لایەنە (شمولی) دائەنێ، ئاواتو ئارەزوەکانی باڵی نەتەوە پەرەستی بەرچـاو تەنگو توندڕەوی بورجوازی عەرەب دەرئەبڕێ.

بەعس بۆ سازدانو کۆکردنەوەی خەڵك لەدەوری خـۆی، کـەڵك لەدواکـەوتنی عــەرەبو شکســتو ژێــر کەوتنــەکانی وەرئــەگرێ بــۆ ختوکــەدانی هەســتی نەتەوایەتیو گرژکردنی دەماری رەگەزبازی تێیدا".

"بەعس لای وایە کەپەیامێکی نەمری (رسالة خالدة)ی هەیە بۆ مرۆڤایەتی، چونکە لەرووی بیرو هۆشەوە عەرەب لەمیللەتانی تـر ژیرتـرە، لەشارسـتانێتیدا کـۆنترە، هـەر (٣) دینـە ئاسمانیەکـە لـەخاکی ئەوانـەوە داکـەوتووەو لـەدنیادا بڵاوبۆتەوە، زانستەکانی دنیا هەر لەفیزیاو کیمیاو پزیشکیەوە تا سـەر فرۆکـەو مانگی دەستکردو کۆمپیوتەر لەپێشدا ئەوان دۆزیویانەتەوەو ئەوروپاو ئەمریکا لێیان دزیون، توانایەکی ئابووری زۆرو توانایەکی مرۆیی گەورەو سـەرزەمینێکی جوگرافی پانو بەرینیان هەیە... بەو پێیـە ئـەتوانن ئیمپراتۆریـەتێکی بـەهێزی گەورە لەدنیادا پێك بهێنن".

"بــەعس هــەموو بیروبۆچــونەکانی خـۆی لەسەرچـاوەی رەگەزپەرەسـتیەوە هەڵئەهێنجێ، وە هەوڵئەدا گیانی خۆبەزلزانینو بەسوك سەیرکردنی میللەتانی تر، گیـانی داگیرکەرانـە، پەلاماردەرانـەو دەسـتدرێژکەرانە، گیـانی ترسـاندنو تۆقاندن، کوشتنو بڕینو بەزۆر سەرپێدانەواندن...لەناو گەلی عەرەبدا بچەسپێنێ، لەمەشدا تا ئەندازەیەکی زۆر لاسـایی کـارو کردەوەکـانی هیتلـەرو نازیـەکانی ئەڵمانیاو سەهیۆنییەکانی ئیسرائیل ئەکەنەوە".

بەڵام "بیروباوەڕی فاشیزم، ئەگەر لەدنیای سەرمایەداریدا لەناو زەمینەیـەکی مادی(پیشەسازی، زانستی، سیاسی، کۆمەڵایەتی، فەرهـەنگی....) پێشـکەوتوی دامەزراو لەسەر بنچینەی شارستانێتیەکی دێرینە، لەباوەشی کۆمـەڵێکا هاتـە دنیاوە، کە بەڕواڵەتیش بێ، هەندێ نەریتی دیموکراتیو ڕێزلێنانی ئازادیو مافی

مرۆڤی تێدا چەسپیبوو، بەڵام لەوڵاتانی دنیای سێیەمدا بیروبـاوەڕی هاوچەشـنی فاشیزم (وەکو بیروباوەڕی بەعس لەدنیای عەرەبـدا، تـۆرانیزم لـەتورکیا، پـان ـ ئیرانیـزم لـەئێران...) کـە لـەناو زەمینەیـەکی مـاددی (دەرەبـەگی، خـورافی، کۆمـەڵایەتی، سیاسی، فەرهـەنگی...) دواکـەوتوی دامـەزراو لەسـەر بنچـینەی (استبدادی شرقی) دێرینە کە مرۆڤ هیچ نرخێکـی تیـا نیـە چـاوی هـەڵهێناوە، لەبەر ئەوە هێڵە تیۆری‌و فیکریە ستراتیجیەکانیان گەلێك دواکەوتوترو بۆش ترن لەوانی ئەوروپا، هەروەك لەسیاسەت‌و تاکتیك‌و ئوسلوبی کارکردن‌و جـێ بـەجێ کردنیشیان گەلێك دواکەوتوترو بۆشترن لەوانی ئەوروپا، هـەروەك لەسیاسـەت‌و تاکتیك‌و ئوسـلوبی کـارکردن‌و جێبەجێکردنیشـیان گـەلێك دڕنـدەترو سـادەترە لەوان، چونکە جگە لەوەی هەموو میراتی دڕندانەو خوێناوی‌و دزێوی ئسـتبدادی شەرقیان بـە کەلـەپور هەڵگرتوتـەوە، لەهـەمان کاتـدا هـەموو تەجروبـەکانی بزووتنەوەو حیزب‌و دەوڵەتە فاشـی‌و نـازی‌و فـالانگی‌و سـەهیۆنیەکان‌و هـەموو تەجروبەکانی بزوتنەوەو حیزب‌و دەوڵەتە رەگەز پەرەستەکانی رۆدیسـیاو جنـوبی ئەفریقاو ئەمریکاشیان کردۆتەسەر مەشقی کارکردنی خۆیان"[١٩].

حیزبـی بـەعس لـە٨/٢/١٩٦٣دا بۆیەکـەمین جـار لەعێراقـدا دەسـەڵاتی سیاسی گرتە دەست، بەڵام چەند مـانگێکی نەخایانـد روخـاو رکێفـی دەسـەڵاتی سیاسی لەدەست دەرهێنرا.

هەروەها حیزبی بەعس بۆ جاری دووەم لـە١٧/٧/١٩٦٨، بـەپێ پیلانێکـی ئیمپریالیستانە، دەسەڵاتی سیاسی لەعێراقدا گرتەوە دەست‌و تا ئێسـتا رکێفـی ئەو دەسەڵاتەی هەر بەدەستەوەیە.

"حیزبی بەعس لەسەرەتادا ئاوات‌و ئارەزووەکانی باڵی رەگەزپەرەستانەی وردە بورجوازی‌و بورجوازی ناوەنجی عـەرەبی ئەنوانـد لـەپێناوی یەکخسـتنی هـەموو نەتەوەو نیشتمانی عەرەبدا لەچوارچێوەی دەوڵـەتێکی عـەرەبی نەتەوەپەرسـتی گەورەو فراواندا کە سەروەریەکانی رابردووی ئیمپراتۆریەتـە عەرەبیـەکان زینـدو بکاتەوەو لەدنیای سەردەمدا شوێنێکی زل بگرێ. بەڵام حیزبی بەعس کـە خـۆی نەك هەر بە(ئالتێرنـاتیف/ بـدیل)ی حیزبـە شـیوعیەکانی وڵاتـانی عـەرەب‌و ئایدیۆلۆجی بەعسی بە(بدیل)ی ئایدیۆلۆجی مارکسیزم ـ لینینیزم دائەنا، هەر

[١٩]ـ ناوەند، پەیامی کۆمەڵە: لەنێوان خاچی چەماوەی نـازی‌و داڵـی باڵشـکاوی بەعسـدا، گۆڤـاری کۆمەڵە، ژمارە (٢)، خولی٣، شوباتی ١٩٨٥، ل٤-٥.

زۆر زوو لەمەیدانی دوژمنایەتی کۆمۆنیزمو مارکسیزمدا لەئەنجامی متوربەکردنی بە بیروباوەری نازیو فاشی هەم لەرووی پێکهاتنی چینایەتیەوە گۆڕاو، هەم لەرووی دارشتنی ئایدیۆلۆجیەوە لەقاڵبی تایبەتی خۆیدا مەیی. لەوەی کەئاوات و ئارەزووەکانی وردە بورجوازیو بورجوازی ناوەنجی رەگەزپەرەستی عەرەب دەربری، ئامانج و قازانجە چینایەتیەکانی باڵی رەگەزپەرستو چاوچنۆك و فراوانخوازی بورجوازی ناوەنجیو گەورەی عەرەبی ئەنواندەوە، لەرێگەی ئوسلوب و تاکتیکە تایبەتیەکانی خۆیەوە (وەکو کنەکردن لەجەیشدا، هاوکاری لەگەڵ کۆنەپەرستو رەگەزپەرەستەکانی عەرەبو نۆکەرانی ئیمپریالیزمو کودەتاو پیلانگێرانو دەسبڕینو پاشقولگرتن، بلاوکردنەوەی ترسو تیرۆر، هەلگرتنی دروشمی بریقەداری بۆشو هەڵخەڵەتێنەر... هتد) توانی دەسەلاتی سیاسی بگرێتە دەستو دەوڵەت بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە، ئیتر سروشتی چینایەتی بەجۆرێکی بنەڕەتی گۆڕاو لەژێر دەستەوە بوو بەدەسەلاتدارو کاربەدەست.

دەسەلاتی سیاسی حیزبی بەعس، دەسەلاتی سیاسی بورجوازی بیرۆکراتی مشەخۆرەو پایەی کۆمەلایەتیشی لەسەر هەمان توێژی دیاریکراوی چینی بۆرجوازی دامەزراوە، کە لەمەیدانی ئابووریدا بەرهەمهێنەر نیە، لەبواری زانستو تەکنۆلۆجیاشدا بێ هونەرو مایە پوچە. نە بنچینەیەکی پیشەسازی پتەوو نە تەجروبەیەکی تەکنۆکراتیو نە سەرمایەیەکی مالیو نە رابردوویەکی درێژی تێکۆشەرانەی نیە، بەڵکو بەتاکتیکی پیلانگێرانو (انقلابی عسکري) لەئەنجامی زەوتکردنی داموو دەزگاکانی دەوڵەتو دەرامەتو سامانی ولاتو دامەزراندنو بەهێزکردنی بناغەی سەرمایەداری دەوڵەتدا، توانی لەناو هەموو چینو توێژە کۆمەلایەتیەکانی عێراقدا توێژێکی بیرۆکراتی نوێ پێ بگەیەنێ، کە بەچەندین (إمتیازات) پێکەوەی بەستوونو لەبەری رەنجی کۆمەلانی خەڵك و دەرامەتو سامانی ولات ئەژینو مانو چارەنووسی گرێداون بە مانو چارەنووسی دەسەلاتەکەوە"[20].

[20]-ماهی: شۆڕشو دەسەلاتی سیاسی، گۆڤاری کۆمەڵە، ژمارە٣، خولی٣، ئازاری ١٩٨٥، ل١٧ـ ١٩.

ب- نۆڕینی بەعس بۆ مەسەلەی نەتەوەو کەمە نەتەوەکان:

بۆچوونی بەعس بۆچارەسەر کردنی کێشەی نەتەوایەتیو مەسەلەی کەمە نەتەوەکان "و ئوسلوبو ڕێوشوێنو تاکتیکەکانیشی، دەبێ هەر لەم چوارچێوەیەدا سەیر بکرێ کە بەشێکە لەهێڵە گشتیەکانی ستراتیجی گشتیانو لەسەرچاوەی بیرو باوەڕەکەیانەوە هەڵقوڵاوە، کە تا ئەندازەیەکی زۆر لەچەندین رووەوە، لەتاکتیکو ڕێوشوێنو ئوسلوبەکانی نازیەکانو فاشیەکانو سەهیۆنیەکان دەچێ لەجۆری رەفتارکردندا لەگەڵ گەلە ژێر دەستەکانیاندا، بەڵام لێرەدا بەشێوەیەکی دواکەوتوترو دڕندانەتر[21]".

مادەی (٧)ی بەرنامەی بەعس، کە لەیەکەمین کۆنگرەی دامەزراندنیدا، پەسەند کراوە، بەجۆرەی خوارەوەو سنووری نیشتمانی عەرەب دەکێشێ: " نیشتمانی عەرەب ئەو پارچە زەمینەیە کە نەتەوەی عەرەبی تیا دادەنیشێ، کە لەنێوان چیاکانی تۆڕوسو چیاکانی پشتکۆو کەنداوی بەسرە، دەریای عەرەبو چیاکانی حەبەشەو بیابانی گەورەو ئوقیانووسی ئەتڵەنتیکو دەریای ناوەڕاستدا درێژ دەبێتەوە[22]".

بەجۆرە هەموو کوردستانی باشوور، کە ئێستا کوردستانی عێراقەو باشووری سودان، کە نیشتمانی (زنجیە)کانەو بەشێکی زۆری نیشتمانی گەلانی ئەفریقی بەخاکی عەرەبو نیشتمانی عەرەبو عەرەبستان دادەنێ، لەکاتێکا ئەم خاکانە موڵکی لەمێژینەی گەلانو نەتەوەکانی خۆیانو نە عەرەبی تیا نیشتەجێەو نە نەتەوەیەکی تێدایە لەهیچ روویەکەوە لەعەرەب بچێ.

بەعس لەناوەڕاستی چلەکانەوە، کەهێشتا جولاَنەوەیەکی بچوك بوو لەسوریاو نەبوو بوو بەهێزێکی بەهێزو هێشتا ئومێدی ئەوەشی نەبوو دەسەڵاتی سیاسی بگرێتە دەست، بیروبۆچونی تایبەتی هەبووە لەسەر کەمینەکان کە بەئاشکرا لەنامیلکەی (اهداف وغایات)دا ساڵی (١٩٤٥)دا نووسیویێتی. هەروەك

[21]— ناوەند، پەیامی کۆمەڵە: لەنێوان خاچی چەماوەی نازیو داڵی باڵشکاوی بەعسیدا، گۆڤاری کۆمەڵە، ژمارە٢، ژمارە٣، شوباتی ١٩٨٥، ل٦ ـ ٧.

[22]- الحسنی، عبدالرزاق: تاریخ الاحزاب السیاسیة العراقیة، بیروت، ط٣، ١٩٨٣، ص٣٠٥ کة لةکتیَبی " نضال البعث"، الجزء٤، ط٣، شباط ١٩٧٦ وەریگرتووە.

لەیەکەمین کۆنگرەی دامەزرانـدنی حیزبـی بەعـسدا یـەکێك لـەو مەسـەلانەی باسیان لێکردووە، کێشەی کەمینەکانو جۆری ڕەفتارکردن بووە لەگەڵیان.

لەنامیلکەی (اهدافو غایـات)دا نـوڕینی بـەعس لەمـەڕ کێشـەی کەمـە نەتەوەکان زۆر روونو ئاشـکرا دەردەکـەوێ: " کەمـە نەتـەوە ناعەرەبـەکان کـە ناتوانرێ لەکۆمەڵی عەرەبدا بتوێنرێنەوەو بەشێوەیەکی تەواو بە عەرەب بکـرێن دەخرێنە ژێر یاسای تایبەتیەوە، کە ئەركو مافـەکانیان بەشـێوەیەکی وا دیـاری دەکـا نـەتوانن زیـان بەبەرژەوەندییـەکانی عـەرەب بگەیـەنن، مـافی دەوڵـەتی عەرەبیشە کە هەر کاتێ بیەوێ، ئەوانـەی زیـان بەبەرژەوەندیـەکانی دەگەیـەنن، دەریـان بکـاو دروسـتکردنی قوتابخانـەو دامەزرانـدنی ڕێکخـراوو رۆژنامـە بەزمانەکەیانو بانگەوازی نەتەوایەتیشیان لێ قەدەغە بکا"[٢٣].

هـەروەها مـادەی (١١)ی بەرنامـەی بـەعس، کـە لەیەکـەمین کـۆنگرەی دامەزراندنیدا پەسەند کراوە، دەڵێ: " هـەر کەسـێ داوا بکـا، یـا بچـێتە پـاڵ دەسـتەیەکی ڕەگەزیـەوە، یـا بـە مەبەسـتی (اسـتعماری) هاتبێتـە نیشـتمانی عەرەبەوە، ئەوا لەنیشتمانی عەرەب دەردەکرێ"[٢٤].

بەجۆرە بەعس کورد بە بیانیو بە میوانی خـاکی عـەرەب دادەنـێ، هـەروەك زنجیش بە بیانیو میوانی خاکی عەرەب دادەنێ، وهەق دەدا بە دەوڵەتەکەی خۆی هەر کاتێ بیەوێ ئەمانە دەربکاو دەربەدەریان بکاو زمانو نەریتو کەلەپووریان لێ قەدەغە بکا، هەر لەبەر ئەوەی لەتواناياندا نیە لە بۆتـەی نەتـەوەی عەرەبـدا بیانتوێننەوەو بە عـەرەبیان بکەن، لەکاتێکدا عەرەب هاتۆتـە سـەر خـاکی ئـەو گەلانەو بە زۆری زۆرداری خاکەکەیانی داگیر کردووە، دیارە بـەعس دەردی کـورد دەڵێ لەسەر ئەو سەرەتایە دەڕوا کە "ماڵ لەخانە خۆی حەرامە" و "میـوان بـۆ خۆی خانە خۆیە".

بەعس بە درێژایی تەمەنی خۆی لەنوسینەکانیدا باسی کەمینەکانی کـردووە لەوانە کورد ، باسی خەتەری کەمینەکانی کردووە بـۆ سـەر نەتـەوەی عـەرەبو خاکی عەرەبو ئەندامەکانی خۆی لێ وریا کردۆتەوە کە هەوڵی تواندنەوە یـاخود دەرکردن، یا لەناوبردنی بدەن. دوا تریش هەموو نووسینو بۆچونەکانی هەر درێژە کێشانی هەمان بیروبۆچونی پێشویان بووە.

---

[٢٣]- حركة البعث العربي: اهداف و غايات، ١٩٤٥، ص٣، لەبلاوکراوەیەکی ترەوە وەرگیراوە.

[٢٤]- الحسني، عبدالرزاق: سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل٣٠٥ .

بەعس بەر لەوەی خۆی بێتە سەر حوکم، یەکێك لەو ڕەخنانەی لەحکومەتەکانی عێراق‌و سوریای ئەگرت، جۆری ڕەفتارکردنی ئەو حکومەتانە بوو لەگەڵ کەمینەکان کە گوایە حکومەتی "شعوبین"و نەتەوەیی‌و نشتیمانی نین، چونکە وەکو پێویست خۆیان خەریك ناکەن بە سەرکوتکردنی کوردو تواندنەوەیەوە.

بەعس پێش ئەوەی بێتە سەر حوکم، ئەندامەکانی خۆی وا فێر کردبوو لەهەر کوێیەکی کوردستاندا کاربەدەست بوو، چی لەدەست هات بۆ جێبەجێکردنی بۆچونەکانی بەعس دژی کەمینەکان بیکات.

کاربەدەست‌و ئەفسەرە بەعسیەکان لەناوچەکانی جزیرەی کوردستانی سوریاو کاربەدەست‌و ئەفسەری بەعسیەکانی عێراق لەموسڵ‌و بادینان‌و کەرکوك‌و خانەقین........ پێش ئەوەی بێنە سەر حوکم هەرچیەکیان لەدەس هاتبێ بۆ تەنگ پێ هەڵچنین‌و ئازاردانی کوردەکانی ئەو شوێنانەو دەرکردن‌و دوورخستنەوەیان درێغیان نەکردووە. "مستەفا حەمدون کە ئەندامێکی حیزبی بەعس بوو و ئێستا فەرمانبەرە لەعێراق لەساڵەکانی ١٩٥١-١٩٥٢ فەرمانـدەی حەرەس حدودی کوردستانی سوریا بوو لەگەڵ تورکیا، بە دەیان دێهاتی کوردی چۆڵ کردو بە زۆر عەشایەری عەرەبی لێ نیشتەجێ کرد"[٢٥]

محەمەد تالب هلال کە ئەفسەرێکی بەعسی بوو لە سوریا، کتێبێکی لەسەر جۆری تواندنەوەو لەناو بردن‌و دەرکردنی کورد لەسوریا نوسیبوو، لەدوایی دا بو بە بنچینەی سیاسەتی حکومەتی سوریا لەمەسەلەی کورددا.

بەو پێیە لەدوای١٩٦٣وە پشتێنەی سەوزیان لەناوچە کوردنشینەکانی سنووری تورکیا — سوریا بە قوڵایی (١٠) کم دروست کردو زەویوزاری جوتیارو ئاغا کوردەکانی ئەوێیان زەوت کردو عەرەبیان هێنایە شوێنەکانیان.دواتر سەرژمێرێکیان سازکرد بۆ ئەوەی مافی هاوولاتیبوون لەکوردەکانی سوریا بسێننەوە، لەئەنجامی ئەوەدا مافی هاوولاتیبوونیان لەزیاتر لە(١٢٠) هەزار کورد سەندەوەو مافی خاوەنێتی خانوو ماڵ، مافی خوێندن لەقوتابخانەو زانکۆ، مافی کاسبی‌و کارکردن لەدائیرەو دامەزراوەکانی دەوڵەتیان نەما.

---

[٢٥]—یەکێتی نیشتمانی کوردستان، دەزگای ڕاگەیاندن، کەرکوك‌و سیاسەتی تەعریب، چاپخانەی شەهید ابراهیم عەزۆ، ١٩٨٥، ل٧.

بەعس لەدوای ئەوەی هاتە سەر حوکم، ئیتر هەلی بۆ هەڵکەوت بۆچوونە فیکریو تیۆریەکانی خۆی بخاتە مەیدانی جێبەجێ کردنەوە، لەوانە جۆری رەفتارکردن لەگەڵ نەتەوە بچوکەکان کە یەکێکیان کورد بوو.

دوای ئەوەی بەعس توانی دەسەڵاتی سیاسی خۆی قایم بکا، پتەوو بەهێزی بکا، زۆر ئاشکراترو بە ڕاشکاوی تر باسی کێشەی کەمە نەتەوەکانی کردووەو ڕاستیە مێژوویی‌و جوگرافی‌و زانستیەکانی بە جۆرێ شێواندووە، کە لەگەڵ هێڵە گشتیەکانی بۆچوونە فیکری‌و ستراتیجیەکانی خۆیدا یەکگرتوو و یەکانگیر بێ. ئەوەتا لەیانزەمین کۆنگرەی قیادەی قەومی دا، زۆر ئاشکراو بێ پەردە، دەڵێ: "بە نسبەت ئەو نەتەوانەی کە قورساییەکی رێژەییان هەیە لەدانیشتواندا‌و لەچوارچێوەی نیشتمانی عەرەبدا دەژین‌و زمان‌و خاسیەتی ئەوتۆیان هەیە کە هەندێ جیاوازی تێدایە لەگەڵ زمان‌و خاسیەتی نەتەوەی عەرەبدا، وەکو نەتەوەی کورد، دەبێ تایبەتێتی نەتەوەیی ناوچەییان قبوڵ بکەین‌و هەر ناکۆکیەکیش کە لەنێوان ئەم تایبەتێیانە‌و جوڵانەوەی نەتەوایەتی عەرەبدا هەن چارەسەر بکرێن، چونکە ئەو جۆرە نەتەوانە زمان‌و خاسیەتی جیایان لەزمانی عەرەبی هەیە، لەهەمان کاتیشدا، هەڵەیە کە بە نەتەوەی جیاواز لەنەتەوەی عەرەب دابنرێن، بە هەمان ڕادە کە نەتەوەی فارس یا هیندی یا نەتەوەکانی تر جیاوازن، لێ چونکە ئەو نەتەوانەی خاوەن زمان‌و خاسێتی جیان لەزمان‌و خاسیەتی عەرەبی‌و لەدێر زەمانەوە لەنیشتمانی عەرەبدا دەژین، وەکو نەتەوەی کورد، بە چەندین پەیوەندی ڕەگدا کوتراو بە نەتەوەی عەرەبەوە بەستراوەتەوە، کە هەر لەپەیدابوونیانەوەو بە درێژایی ئەو ماوەیە لەو خاکەدا ژیاون کە لەرووی مێژووییەوە بە نیشتمانی عەرەب ناسراوە، وێڕای ئەو جیاوازیانەی کە هەن لەنێوان پارچەکانی‌و ناوی ئەو دەوڵەتانەی لەسەری دامەزراوە، ئەمەش مەسەلەیەکی گرنگە، چونکە ئەو خاکەی ئەو نەتەوانەی لەسەر دەژین بەشێك بووە لەو دەوڵەتە عەرەبیانەی لەهەزاران ساڵەوە عەرەب لەسەری دروست بووە، کە دواییینیان دەوڵەتی گەورەی عەبباسی بوو، ئەو خاکە، لەهەمان کاتیشا، ئەو نەتەوانەی لێ نیشتەجێ بووە. بەم پێیە پێناسی عەرەبی بوونی ئەو خاکەی کە ئەو نەتەوانەی لەسەر دەژین لەرێگەی ستەم‌و داگیرکردن‌و لێسەندن نەبووە، بەڵکو لەئەنجامی واقیعێکی

مێژوویی دا بووە کە هەزاران ساڵی خایاندووە، ئەمەش بە درێـژایی ئـەو مـاوە مێژووییە درێژخایەنە هیچ مشتو مڕو کێشەیەکی لەسەر دروست نەبووە"[٢٦].

ئەم بۆچوونەی بەعس لەمەڕ نەبوونی جیاوازی، یا بوونی جیاوازیـەکی کـەم، لەنێوان نەتـەوەی کـوردو نەتـەوەی عـەرەبو حسـابکردنی کـورد بـە عـەرەب، نـوڕینێکی شـۆڤێنیانەو نازانسـتیانەیە، چـونکە دەیـان سەرچـاوەی مێـژوویی نووسەرانی عەرەبو گەلانی تر جیاوازی گەلی کورد لەنەتـەوەی عـەرەبو گشـت گەلانی جیهانو جیاوازی کوردستان لەعەرەبستانیان ساغ کردۆتەوە، ئەگەر ئەمە بکرێتـە پێـودانگ کـە کـورد لەگـەڵ عەرەبـدا لـەژێر سـایەی یـەك دەوڵـەتی ئیسلامیدا ژیاون، دەبێ بەم گوێرەیە عەرەب بـن، ئـەوا دەبـێ نەتـەوەکانی تـری وەکو: فارس، ئازەر، بلووچ، تورك ئەمانیش هەر عەرەب بن، یا دەبـێ عـەرەبیش فارس بن چونکە بەر لەپەیدا بوونی موسڵمانەتی بە درێـژایی مێـژوو زۆربـەی ناوچـەکانی عەرەبسـتان بەشـێك بـووە لەئیمپراتۆریەتـەکانی هاخامەنشـیو ئەخمینیو ساسانی فارسی، یا بەلانی کەمەوە دەبێ تورك بن، چونکە بە درێـژایی چەندین سەدە لەژێر سایەی دەوڵەتی عوسمانیدا ژیـاون کـە دەوڵـەتێکی تـورکی بووە.

ئەمـە جگـە لـەوەی " واقیعـی دیمـوگرافی دانیشـتوانی ئێسـتای عێـراقو لێکۆڵینەوەی ئارکیۆلۆجی شوێنەوارە کۆنەکانی سـەرزەمینی عێـراقو مێـژووی ڕووداوەکانی ناوچەکەو سەرژمێری ڕاستو دروستی دانیشتوان ئەو ئیدیعایە نەك جارێك، بەڵکو هەزار جار بە درۆ دەخاتەوە، چـونکە کـورد لەعێراقـدا سـەرەڕای ساڵە های ساڵە هەوڵی تواندنەوەو دەربەدەرکردن لەخاکی بابو بـاپیرانی خـۆی، هێشتا لەلایەنی کەمەوە سێ-یەکی دانیشتوانی عێراق پێکدەهێنێت، وەلـەڕووی زەمانیشەوە، چەند هەزار ساڵ بەر لە هاتنی عـەرەب لەگـەڵ مـەوجاتی سـامی لەجزیرەی عەرەبیەوە بـەرەو عێراقـی ئێسـتا گـەلی کـورد لەنیشـتمانی خۆیـدا نیشتەجێ بووە"[٢٧].

---

[٢٦]— حزب البعث العربي الاشتراكي، القيادة القومية: مسالة الاقليات القومية في الوطن العربي، ج٢، مطابع دار الثورة، بغداد، ١٩٨٠،ص٦-٧.

[٢٧]— یەکێتی نیشتمانی کوردستان، دەزگای ڕاگەیاندن، عێراقو مەسەلەی کورد، چاپخانەی شـەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٤، ل٣.

ج- بەعس و مەسەلەی دیموکراسی

"ئەگەر بگونجێ کارەساتی سیاسی لەژیانی میللەتاندا بە کارەساتی سروشتی وەکو بومەلەرزەو لافاوو وەیشومەی سەرما بشوبهێنرێ، ئەوا بێگومان دەستگرتنی بەعس بە سەر دەسەڵاتی سیاسیو دامو دەزگاکانی دەوڵەتدا لەعێراق ئەبێ بە گەورەترین کارەساتی سیاسی لەقەڵەم بدرێ، کە لەمێژووی دوورو نزیکی خۆیدا هێشتا دەسەڵاتدارێتی وا دڕندەو خوێناوی بە خۆیەوە نەدیوە"[٢٨].

لەوەتەی حیزبی بەعس ڕکێفی دەسەلاتی سیاسی گرتۆتە دەست، گەلی عێراق بە گشتیو نەتەوەی کورد بە تایبەتی لەسەختترین ڕۆژانی ژیانی سیاسی-کۆمەڵایەتی خۆیاندا دەژین. حیزبی بەعس کە بڕوای بە ڕژێمی تاکە حیزبی سەرکردە هەیە، دامو دەزگاکانی دەوڵەت، سوپای بۆ خۆی پاوان کردووە، ناهێڵێو ئامادەش نیە هیچ حیزبو ڕێکخراوێکی سیاسی بەشداری بکا لەدەسەڵاتی سیاسیدا، خۆ ئەگەر بۆ ماوەیەکی کورتیش ڕێگای هەندێ حیزبو ڕێکخراوی دابێ، بەشداریەکی کەم لەدەسەلاتی سیاسیدابکەنو هەندێ دەزگای کارتۆنی یا وەزارەتی بێ دەسەلاتی پی سپاردبن، هەر بە مەبەستێکی تاکتیکیو لەپێناوی بە دیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراودا ئەمەی کردووە، جگە لەوەی ویستویەتی زەمینەی پاکۆدانو تەفروتوناکردنو لەبەینبردنیان ئاسانتر بکا. بۆ ئەمەش چەندین فرتو فێڵو قۆرتو پێچو تەڵەکەبازی بە کارهێناوەو چەندین تەجروبەی تفتو تاڵی لەگەڵ چەندین حیزبو ڕێکخراوی عێراقیو گەلی کوردیشدا هەیە.

بەعس لەمەڕ مەسەلەی دیموکراسی بیرو بۆچونەکانی خۆی لەئایدۆلۆجیاو بنەما فکریەکانی خۆی هەڵگوزراوە، کە ئەویش لەسەر بنچینەیەکی دیماگۆگیانە بینا کراوە. بەعس بۆ ئەوەی وا نیشان بدا کە ژیانی دیموکراسی لە عێراقدا هێناوەتە دی، چەندین دەزگای کارتۆنی داتاشیوە، وەك:"ئەنجومەنی نیشتمانی"و "ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی کوردستان" کە گوایە ئەم دەزگایانە هەڵبژاردەی گەلو دەربڕی ویستو ئارەزوویانن. لەکاتێکا ئەم دەزگایانە جگە لەوەی هیچ دەسەڵاتێکی یاسادانانیان نیە، فڕیان بەسەر گەلی عێراقو نەتەوەی کوردیشەوە

[٢٨]– ماهی: شورشو دەسەلاتی سیاسی، سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل٢٦.

نیەو زۆربەی هەرە زۆریان نۆکەرو ئەڵقە لەگوێی بەعس، ئـەمن، ئیسـتخباراتن‌و بە زۆری زۆرداریش خەڵك ڕاکێشی سندوقەکانی دەنگدان دەکەن.

تەنانەت هەڵبژاردنی ڕێکخراوە پیشەییە بە ناو دیموکراتیەکان‌و نەقابەکانیش لەژێر چاودێری دام‌و دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی بەعسـدا ئـەنجام دەدرێـن‌و ویسـت‌و ئیرادەی خۆشیان بە سەر بەشـداربواندا فـەرز دەکـەن‌و ئەوانـەش کـە بەشـداری دەنگدان نەکەن، یا بە سپێتیێ کارتی بەشداربوون لەسندوقەکە بهاون، هەڕەشەی بڕینی سەرچاوەی ژیان‌و دەرفەتی کاریان لێ دەکەن.

بەعس ڕژێمێکـی دیکتـاتوری فاشـی وای دامـەزرانـدووە، کـە نـەك ڕێگـەی دیموکراسـی بـۆ گەلەکـەی‌و ئوپۆزسـیون نـادا، بگـرە ئەوانـەش کـە لەگـەڵ حیزبەکەیدان ناوێرن، نە بە ئاشـکراو نـە بـە دزی، هەڵوێسـتی خۆیـان لەمـەڕ ڕووداوەکانی ژیان‌و دەوڵەتەکە دەربڕن. بـەعس بـە شـێوەیەك چـرای دیموکراسـی خەفە کردووەو نوزەی لەبەر بزووتنەوەی دیموکراسی بڕیووە، کە بچوکترین دەنگـی بێزاری بە توندترین شێوە وەڵام دراوەتەوەو بە سەختترین شێوە بە گژیـدا چـوّتەوە، ژمارەی زیندانەکانی عێراق هەمیشە لەزیاد بوندایەو هەر هەمووشیان سیخناخ کـراون، دەشـێ بـوترێ عێـراق خـۆی بوّتـە زینـدانێکی گـەورە. لەسـێدارەدان‌و گوللەباران کردن، کوشتن‌و لەبەینبردنی پەی دەرپەی دانیشـتوان، لەسـەر جـادەو کۆڵانان، لەقوتابخانەو زانکۆکان، لەگوندو شـارەکاندا بوّتـە بەشـێك، بەشـێکی سەخت‌و ناهەموار، ڕۆژانەی گەلی عێراق بە گشتی‌و نەتەوەی کورد بە تایبەتی.

هەڵگرتنی هەر جۆرە بیرو بڕوایەك، جگە لەبیرو بـڕوای بـەعس، قەدەغەیـەو قەستی سەری لەسەرە. بەعس بە گوێرەی ئەو سـەرەتایە هـەنگاو هەڵـدێنێ کـە دەڵێ:" ئەوەی لەگەڵما نەبێ دژمە"، هەر بۆیە بە بەعسیکردنی زۆرەملێ خەڵك گەیشتوّتە فراوانترین‌و بەرزترین قوتە. ئەوانەی نەبنـە بەعسـی دەرفـەتی کـارو ژیانیـان نـابێ. خوێنـدکارو قوتـابی لەهەنـدێ کـۆلێج‌و ئامۆژگـای گرنگـدا وەرناگرێن، نانێردرێنە دەرەوەی وڵات بۆ تەواوکردنی خوێندن، کاریان نادرێتێ تـا نەبنە بەعسی، بەعس دەیەوێ هەموو بوارەکانی ژیانی خەڵك هـەر لەسیاسـیەوە تا ئابووری، هـەر لەکۆمەڵایەتیـەوە تـا فەرهـەنگی بـە بەعسـی بکـات‌و هـەر کەسێکیش بیروباوەڕی بەعس وەرنەگرێ، بە تۆخمی دژی گەل‌و نیشتمان دادەنرێ‌و بە مەترسی بۆ سەر ئەمنی قەومی عەرەبی دەژمێردرێت.

بەعس هەر بەوەوە نەوەستاوە مافە مرۆیی‌و دیموکراتیـە گشـتیەکانی خـەڵك زەوت بکا، لێیان بستێنێتەوەو نەهێڵێ، بـەڵکو دەسـت لەهـەموو کاروبـارێکی کەسی‌و خێزانیەوە وەردەدا. دەیەوێ تـەون‌و تـۆڕی جاسوسـی لەهـەموو خێـزان‌و ماڵێکدا رایەڵ بکا، پایەکانی خێزان لەبەر یەك بترازێنێ‌و هەڵی بوەشێنێتەوە..... منداڵان لە(طلائع)و مێرمنداڵان لـە(فتـوة)و گـەنجان لـەریزی لاوان، جەیشـی شـەعبی، رێکخـراوە پیشـەییەکان‌و ئافرەتـان لەیـەکێتی ئافرەتانـدا رێکبخـاو بەبیروباوەڕی بەعس پەروەردەیان بکـاو رایـان بهێنـێ. رژێمـی بـەعس بـەکردەوە (لائحـة)ی مافەکانی مرۆڤی ژێر پێ خستووە، کە زۆربەی دەوڵەتان‌و گەلانی دنیا دانیان پی داناوە، لەوانەش دەوڵەتی عێراق.

بەعس لەرێگەی بڵاوکردنەوەی فەسادی ئەخلاقی‌و فەسادی ئیداریـەوە گـەلی عێراقی تووشی مەینەتیەکی بێ ئەندازەو چەرمەسەریەکی گـەورە کـردووە، کـە خەباتێکی درێژخایەنی گەرەکە تا ریشەکێش‌و بنەبڕ بکرێ.

ئەمە بەگشتی چەمکی بەعسـە بـۆ مەسـەلەی دیموکراسـی، وێـڕای ئـەوەی عێراق خۆی قوڵاییەکی مێژوویی نیەو تا ئێستاش نـەریتی دیموکراتیانـەی تێـدا جێگیر نەبووە.

د- پێناسەی ئەمنی ستراتیجی

لەبەر ئەوەی تا ئێستا دەوڵەتێکی یەکگرتووی نەتەوەیی لەئارادا نیـە، بۆیـە یەکێك لەخاسیەتە سەرەکیەکانی ئەمنی قەومی عەرەب دابەشبوونیەتی بەسـەر دوو ئاستی نیشتمانی‌و نەتەوایەتیدا:

- ئەمنی نیشتمانی: کەبریتیە لەو رێوشوێنانەی هەر دەوڵەتێکی عەرەبی بەجیا لەدەوڵەتە عەرەبیەکانی تر دەیکات بۆ پاراستنی ئاسایشی دەوڵەتەکەی خۆی‌و جێگیرکردنـی پایـەکانی ئـەمنی قـەومی‌و لەبـەینبردنی ئـەو مەترسـیانەی رووبەڕووی دەبێتەوە.
- ئەمنی قەومی یا ئەمنی نەتەوەیی: کەبریتیە لەو رێوشوێنانەی گشت دەوڵەتە عەرەبیەکان دەیگرنەبەر لە پێناوی بەدیهێنانی ئامانجـەکانی ئـەمنی قـەومی عەرەبیداو رەواندنەوەی ئەو مەترسیە ناوەکی‌و دەرەکیانەی رووبەڕووی دەبنەوە.

جا لەبەر ئەوەی ئەو ڕێوشوێنانەی ڕژێمی بەعس دەیانگرێتە بەر، لەباری سەرنجەی بەعسەوە، هەم لەپێناوی بەدیهێنانو پاراستنی ئەمنی نیشتیمانی عێراقو پاراستنی ئەمنی قەومی عەرەبیدایە، بۆیە ئێمە لەجیاتی بەکارهێنانی ئەو دوو چەمکە زاراوەی ئەمنی ستراتیجی بەکار دێنین کە دەربڕی پەیوەندی نێوان هەر دوو چەمکەکەیە. بەجۆرە ئەمنی ستراتیجی عێراق بریتیە لەو ڕێوشوێنانەی ڕژێمی بەعس دەگرێتەبەر لەپێناوی پاراستنی عێراقو تەرەکردنی مەترسیە ناوەکیو دەرەکیەکانیو هەروەها ئەو ڕێوشوێنانەش کە بۆ نەهێشتنی مەترسیەکانی سەر نەتەوەی عەرەبو نیشتمانی عەرەب دەگیرێتە بەر.

ئەمنی ستراتیجی ئێستای عێراق، لەسەر بنچینەی جیاوازی ڕەگەزایەتیو جیاوازی حیزبایەتیو جیاوازی مەزهەبی دانراوە، لەسەر زەوتکردنی مافە مرۆییو دیموکراتیەکانی گەل دانراوە، هەروەك لەسەر بنچینەی فراوانخوازیو دەستدرێژیو پەلاماردانی گەلانی ترو نەتەوەی ترو دەوڵەتانی تری ناوچەکە داڕێژراوە، واتە: ئەمنی ستراتیجی عێراق لەڕوانگەیەکی شۆڤێنیستیو ڕەگەزپەرەستانەی پەلاماردەرانەوە دامەزراوە، کەقەستی داگیرکردنی خاکی گەلانی ترو هەڵلوشینی نەتەوەو کەمە نەتەوەکانی سنووری دەوڵەتی عێراقو گشت نیشتمانی عەرەبە.

١-٢-٢: هەڵسەنگاندنی مەترسیەکانی سەر دەوڵەتی عێراق لەروانگەی بیری ستراتیجی بەعسەوە.

بۆ ئەوەی پەی بەجۆرو ئەندازەی ئەو مەترسیانە ببەین کە هەڕەشە لەدەوڵەتی عێراق دەکەن، پایەکانی دەلەقێننو پاشەڕۆژی دەخەنە مەترسیەوە، پێویستە ئاوڕێك لەمێژووی دروستکردنی ئەو دەوڵەتە بدەینەوە، ئەو هۆو فاکتەرانە دیاری بکەین کەرۆڵی گرنگیان وازی کردوە لەدروستکردنی دەوڵەتی عێراقدا کە بەم شێوەیەی ئێستا هەیە.

أ-ئاوڕدانەوەیەك لەمێژووی دروستکردنی دەوڵەتی عێراق

١ـ "ئەگەرچی مێژووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست سەرگوزەشتەو داستانی چەندین ئیمپڕاتۆریەتو پاشایەتیو خەلافەتو سەڵتەنەتی وەکو هەخامەنشیو ئەخمینیو ساسانیو ئیسلامیو ئەمەویو عەباسیو عوسمانیو سەفەویو قاجاریمان بۆ

ئەگێڕێتەوە، بەڵام لەتاریخی کۆنو نوێدا هەرگیز مێژووی دەوڵەتیك بەدی نـاکرێ کەناوی دەوڵەتی عێراق بووبێ.

راستە کەپایتەختی دەوڵەتی عەباسی لەشاری بەغـدا بـووە، بـەڵام دەوڵـەتی عەباسی دەوڵەتێکی ئیسلامی پانو بەرین بووە هەر لەشمالی ئەفریقاوە تا سنوری هندستانی گرتوّتەوە، بەڵام خەلافەتی عەباسی لەقەوارەو قالّبو نـاوی دەوڵـەتی عێراقدا نـەبووە، بـەڵکو لـەژێر نـاوی خەلافـەتی عەباسـیو ئـەمیرولمۆئمنینی موسڵمانانی دنیادا بووە[٢٩].

هوّلاکـوّ لەسـاڵی (١٢٥٨)دا شـاری بەغـدای گـرتو خەلیفـەی عەباسـی موستەعسەمی کوشتو بەسەر دەوڵەتی عەباسیدا زاڵ بووو عێراقی خستە ژێـر رکێفـی قەڵـەمڕەوی ئیمپراتۆریـەتی مەغۆلیـەوە، کەزۆربـەی دەوڵـەتانی ئـەم ناوچەیە، ئەو کاتە بووبوونە بەشێك لەو ئیمپراتۆریەتە پانو بەرینـە، تـا سـاڵی (١٣٣٧) کە شێخ حەسەنی جەلایری تێیدا جێگیربوو و دەوڵەتی تێدا دامەزراند، کەسەر بەخێڵی جەلایری مەغۆلی بوو.

لەسـاڵی (١٣٨٣)دا تـەیموری لـەنگ بەغـدای گرتـەوەو بەسـەر دەوڵـەتی جەلایریدا زاڵ بوو تا ساڵی (١٥٠٨) کە شا ئیسماعیلی سەفەوی داگـیری کـردو خستیە ژێر دەسەڵاتی خۆیو بووە بەشێك لەدەوڵـەتی شـیعەی سـەفەوی. سـاڵی (١٥٣٤) سـوڵتان سـلێمانی قـانونی تـوانی بەغـدا بگرێـتو سـەفەویەکانیش دەربکا، بەڵام فارسەکان، لەسەردەمی شاعەباسدا، لەسـاڵی (١٦٢٣)دا دووبـارە بەغدایان گرتەوە، تا ساڵی (١٦٣٨) کە سوڵتان مرادی چـوارەم خسـتیەوە ژێـر قەڵەمڕەوی دەوڵەتەکـەی خـۆیو تـا سـاڵی (١٩١٧) لـەژێر دەسـەڵاتی تورکـە عوسمانیەکاندا مایەوە.

بەجۆرە لەدوای تێشکانو نەمانی دەوڵەتی عەبباسی عێـراق، بەبـەردەوامی، بەشێك بووە لەئیمپراتۆریەتە گـەورەکانی ناوچـەکە، وەك: مـەغۆلی، سـەفەوی، عوسمانیو هیچ کاتێك دەوڵەتێك بەناوی دەوڵەتی عێراقەوە لەئارادا نەبووە، بگرە عێراق وەکو موستەعمەرەیەکی یەکگرتوو، یا ویلایـەتێکی یـەکگرتوش لـەژێر دەسەڵاتی عوسمانیەکاندا نەبووە، بەڵکو لەچەندین ویلایەت پێکهـاتووە: بەسـرە، بەغدا، موسڵ.

---

[٢٩]– یەکێتی نیشتمانی کوردستان، عێراقو مەسەلەی کورد، سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل١.

٢- تێکچوونی هاوسەنگی تەرازوی هێزەکانی نێوان دەوڵەتە سەرمایەدارە ئیمپریالیستەکانی دنیا، لەئەنجامی بەهێزبوونو گەشەکردنی هەندێکیانو لاوازبوونو گەشەنەکردنی هەندێکی تریاندا، بوو بەهۆی ئەوەی سەر لە نوێ بیر لەدابەشکردنەوەی دنیا بکەنەوە بەسەر خۆیانداو لەئەنجامی ئەمەشدا یەکەمین جەنگی جیهان هەڵگیرسا. دەوڵەتی عوسمانی کە ئەو کاتە دەوڵەتێکی شەقو شڕو پانو بەرین بوو، چووە پاڵ ئەڵمانیاو دەوڵەتەکانی میحوەرەوە، دەوڵەتە سوێندخۆرەکانیش کەدەمێك بوو بیریان لەوە دەکردەوە قەڵەمڕەوی ئەو دەوڵەتە لەنێوان خۆیاندا دابەش بکەن بەشێوەیەك بەرژەوەندیە ئابووری، سیاسیو ستراتیجیەکانی هەموویان بەجۆرێ بپارێزێ کە هەموویان پێی قایل بن، کەوتنە بەستنی رێککەوتننامەو پەیمانی نهێنی لەسەر کەوڵی "پیاوە نەخۆشەکە"ی عوسمانی. هەر بۆیە لە٢٦/٤/١٩١٦دا پەیمانێکی نهێنی لەنێوان روسیای تزاریو فەرەنسادا بەسترا کەبەپەیمانی سۆزانۆف — بالیۆلۆج ناسراوە، کەبەگوێرەی ئەم پەیمانە بەشی هەر کام لەم دوو دەوڵەتە لەقەڵەمڕەوی عوسمانیەکاندا دیاری کرا. بریتانیەش کە بەم پەیمانەی زانی بەهەڵەداوان پەیمانێکی نهێنی بەئاگاداری روسیا لەگەڵ فەرەنسادا لە٩و ١٦/٥/١٩١٦دا مۆرکرد کە بەپەیمانی سایکس — بیکۆ ناسراوە. بەگوێرەی ئەم پەیمانە:

* روسیا: کە بەکردەوە کوردستانی خۆرهەڵاتی بەدەستەوە بوو، هەندێ لەکوردستانی باکوریشی بەرکەوت.
* فەرەنسا: بەرەزامەندی هەموویان بەشی هەرە زۆری سوریاو بەشێکی فراوانی ئەنادۆڵو ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور)ی بەرکەوت، بەمەرجێ بەرژەوەندیەکانی بریتانیا بپارێزێ.
* بریتانیاش: دەست بەسەر ئەو ناوچەیەدا بگرێت کەدەکەوێتە باشووری سوریاوە تا عێراقو ئەو ناوچەیەش کە دەکەوێتە نێوان کەنداوی فارسو ناوچەی عێراق.

لەساڵی ١٩١٧دا شۆڕشی ئۆکتۆبەر بنچینەی رژێمی تزاری لەروسیا هەڵتەکاندو هەلومەرجێکی نوێ لەسەر ئاستی جیهان هاتە کایەوە. دەوڵەتی تازە دامەزراوی سۆڤێت هەموو ئەو رێککەوتننامەو پەیمانە نهێنیانەی ئاشکرا کرد کەپەیوەندییان بەدابەشکردنەوەی دنیاوە هەبوو لەنێوان دەوڵەتە

ئیمپریالیستەکاندا، هەروەك وازیشی لەهەموو مافەکانی خۆی هێنا، کە بەگوێرەی ئەو پەیمانانە دیاری کرابووو دەستیشی لەو شوێنانە هەڵگرت.

یەکەمین جەنگی جیهان بەتێکشکانی ئەڵمانیاو دەوڵەتەکانی میحوەر کۆتایی هات، سەڵتەنەتی عوسمانی پارچە پارچە کرا. بریتانیاو فەرەنساو ئەمریکا وەك سێ دەوڵەتی زلهێزی دنیا لەمەیدانی جەنگەکە دەرچوونو دنیایان بەگوێرەی قازانجو بەرژەوەندیە ئابووری، سیاسیو ستراتیجیەکانی خۆیان سەر لەنوێ دابەشکردەوە. شەڕ وەستانی مەدروس کە لە ٣٠/٩/١٩١٨دا مۆرکرا، مافی دا بەدەوڵەتە سوێندخۆرەکان هەر شوێنێکی ستراتیجی، کەئاسایشی سوێندخۆران بخاتە مەترسییەوە، داگیری بکەن، هەر بەم پێیەش هەردوو ویلایەتی بەسرەو بەغدا درا بەبریتانیا.

بەڵام بریتانیا مرخی لەویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور) خۆش کردبوو، چونکە دەیزانی ناوچەکە بایەخێکی ئابووری زۆری هەیەو خاوەن پەترۆڵێکی زۆرە، بۆیە ئەو دەرفەتەی قۆستەوە کەفەرەنسا لەگێژەنگی هەندێ تەنگو چەڵەمەدا دەتلایەوە، بۆئەوەی زۆر بۆ فەرەنسا بێنێو ویلایەتی موسڵی لێ دابڕێ، ئەوەبوو لە١/١٢/١٩١٨دا لوید ژۆرژی سەرەك وەزیرانی بریتانیا توانی کلیمانسۆی سەرەك وەزیرانی فەرەنسا لەخشتە بەرێتو کڵاوی لەسەر بکاتو پەیمانی سایکس بیکۆی پێ بگۆڕێ بەجۆرێکی وا کوردستانی باشوور بەر بریتانیا بکەوێ. هەر لەساڵی (١٩١٩) شدا، دوای ئەوەی تورکە عوسمانیەکان ویلایەتی موسڵیان چۆڵ کرد، بریتانیا توانی دەست بەسەر ئەو ویلایەتەدا بگرێت.

دەوڵەتە سەرمایەدارە ئیمپریالیستەکان کاتێ بۆیان دەرکەوت ناتوانن لەرێگەی داگیرکردنی سوپایی راستەوخۆوە حوکمی ئەو ناوچەیە بکەن، وێرای ئەوەی، هەرچەندە براوەی جەنگیش بوون، زەرەرو زیانێکی ئابووریو مرۆیی زۆریشیان لێ کەوتبوو، بۆیە لەپێناوی ئەوەی بۆ درێژترین ماوە بەرژەوەندیەکانی خۆیان لەو ناوچانەدا بپارێزنو دانیشتوانی ناوچەکەش قایل بکەن، لە ٢٥/٤/١٩٢٠دا رێککەتننامەی سان ریمۆیان مۆرکرد کە بەگوێرەی ئەو رێککەوتننامەیە چەندین ماندادتو دەوڵەتۆکەی بێ سیادەو موستەعمەرەیان پێکهێنا لەوانە: عێراقو سوریاو لوبنانو فەلەستینو ئوردونو عەرەبستانی سعودیو میرنشینەکانی کەنداو، کە هیچیان نەپاساوی بوونە دەوڵەتیان هەبوو نە پێداویستیەکانی ژیانی دەوڵەتیش. بەمجۆرە نەیانهێشت گەلانی ناوچەکە

بەئامانجە نەتەوەییەکانی خۆیان بگەن، بەڵکو لەبەینی دەسەڵاتو نفوزی ئینگلیزو فەرەنسادا دابەشیان کردن. لەوەشدا کورد وەکو یەکێك لەنەتەوەکانی ناوچەکە بەئامانجە نەتەوەییەکانی خۆی نەگەیشت، بەڵکو نەتەوەو نیشتمانەکەیان بەوپەڕی بێ ویژدانیەوە دابەش کرد.

٣- لە١٠/٨/١٩٢٠دا پەیمانی سیڤەر لەنێوان دەوڵەتە سوێندخۆرەکاندا بەسترا بۆ لێکۆڵینەوە لەو کێشەو گیروگرفتانەی هەن، چ لەبەینی سوێندخۆرەکان خۆیانداو چ لەکێشەی نەتەوەو کەمە نەتەوە بێ ماف کراوەکان. بەندەکانی (٦٢، ٦٣، ٦٤)ی ئەم پەیمانە مافەکانی گەلی کوردی سەلماند واشی لەتورکیا کرد، کە ئەگەر کوردەکان بیانەوێ لەماوەی ساڵێکدا جیا ببنەوەو دەوڵەتێك بۆ خۆیان پێکەوە بنێن، بەمەرجێ کۆمەڵی نەتەوەکان قایل بنو بگەنە ئەو بڕوایەی کەکوردەکان دەتوانن دەوڵەت بەڕێوە بەرن، ئەوا تورکیا دەبێ دەستەبەری ئەو مافانە بکاتو واز لەهەموو مافو بەرژەوەندیەکانی خۆی بێنێ لەو ناوچەیەدا. هەر بەگوێرەی ئەم پەیمانەیەو بە پێی دەقی مادەی (١٣٢) تورکیا وازی لەهەموو مافو موڵکێکی هێنا کە لەعێراقدا هەیبوو، هەروەها بەگوێرەی لائحەی ئینتدابی بریتانی لەعێراقدا، کە لەپەیمانی سیڤەردا پەسەند کرابوو، سەبارەت بەکورد لەمادەی شانزەهەمدا دەڵێ: "هیچ شتێك لەم ئینتدابە، رێ لەوە ناگرێ، کە مونتەدب حکومەتێکی سەربەخۆی ئیداری لەناوچە کوردیەکاندا دابمەزرێنێ، وەك خۆی دەیەوێ".

بەڵام بریتانیا کە مونتەدبی عێراق بوو، هەر لەو کاتەشەوە کە عێراقی گرتبوو، لەساڵی ١٩١٧دا، تووشی چەندین گیروگرفت ببوو:

* لەلایەکەوە دانیشتوانی ویلایەتی بەسرە قایل نەبوون بەوەی لەگەڵ ویلایەتی بەغداد بکرێنە یەك ماندات، چونکە "مەسەلەی بەیەکەوە بەستنی ئەم دوو ویلایەتە - با عەرەبیش بن — کارێکی زۆر گران بوو، دەمڕاستو دەسەڵاتدارەکانی هەردوو ویلایەت سەریان بۆ یەك شۆڕ نەدەکرد......لەپڕ، هەرا سەری هەڵداو عەرەبەکانی ویلایەتی بەسرە داوای جیابوونەوەو حکومەتی سەربەخۆیان دەکرد[٣٠]". هەروەها داوایان دەکرد "ئەنجومەنی یاسادانانی سەربەخۆ بۆ ویلایەتی بەسرە دابنرێ، ئەم ناوچەیە پۆلیسی خۆی

[٣٠]- حەمید عەلی خالید: لە دوو توێ یاداشتی شاردا، لەبڵاوکراوەکانی یەکێتی نوسەرانی کوردستان، زنجیرەی کتێبی کوردی(٢)، چاپخانەی دەزگای ناوەندی رۆشنبیری کۆمەڵە، ١٩٨٤، ل٩.

هەبێ، کاروباری ناوخۆی ویلایەتەکـە بدرێتـە دەسـت خـەڵکی بەسـرە هـەتا بەوەش رازی نەبوون کە ئەوانەیان بدرێتێ و سەر بەویلایەتی بەغدا بن، بەڵکو داوایان دەکرد لەهیندستانەوە سەرپەرشتی بکرێن"[31].

* نیشتمانپەروەرە عەرەبەکان بەوە قایل نەبوون کە ئینگلیـز حوکمیـان بکـاتو تەنانەت بەرژێمی مانداتیش قایل نـەبوونو بەرواڵـەتێکی تـری داگیرکردنـی ئیمپریالیستانەیان دەزانی. بۆیە هەوڵی رووبەڕووبوونەوەو بەگژاچوونیان دەداو دەیانویسـت هەرچـی زووتـرە، وڵاتەکـەیان رزگـار بکـەنو حکومـەتێکی نیشتمانپەروەرو سەربەخۆی تیا دابمەزرێنن.

* دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێـراق، کـە لەهـەردوو ویلایـەتی بەسـرەو بەغـدا پێکهاتبوو، پاساوی ژیانی نەبوو، قەوارەیەك بوو ئینگلیز خۆی دایتاشـی بـوو بۆ ئەوەی بەرژەوەندیە ستراتیجیەکانی خۆی لەناوچەکەدا دابین بکا، هەر بۆیـە کەڵکەڵەی ئەوەی کەوتە سەر ویلایەتی موسڵ (کوردسـتانی باشـوور) بخاتـە سەر ئەو دەوڵەتە تازە داتاشراوەی خۆی، لەوەشدا چەند مەبەستێکی هەبوو:

- کوردسـتانی باشـوور ناوچـەیەکی کشـتوکاڵی دەوڵەمەنـدە، سەرچـاوەیەکی پەترۆڵی زۆری هەیە، هەر بۆیە لکاندنی ئەم ناوچـەیە بـە عێراقـەوە دەبێتـە هۆی دابینکردنی سەرچاوەی ژیان بۆ ئەو دەوڵەتە، بێجگە لەوەی بەرژەوەندیـە پەترۆڵیـەکانی خۆشـی دابـین دەکـا، هـەر بۆیـە ئەدمۆنـدس، کەئەفسـەری پەیوەندی بوو لەو کۆمیتەیەدا کۆمەڵەی گـەلان بـۆ لێکۆڵینـەوە لەکێشـەی موسڵ لەساڵی (١٩٢٥)دا پێکیان هێنا بوو، دەڵێ: "هیچ کامێکمان گومان داینەگرتین کەئێمە ئێستا لەشەڕی مـانو نەمانـداین بەنسـبەت عێراقـەوە، چونکە بەدڵنیایەوە، لەبەر هەندی هۆی ئابووریو ستراتیجی، بەسـرەو بەغـدا ناتوانن بەبێ موسڵ دەوڵەتێکی ماقوڵ پێك بێنن"[32].

- بریتانیا مەبەستی بوو قەپاخێکی شاخاوی بۆ ئەو دەوڵەتـە دروسـت بکـا بـۆ ئەوەی لەهێرشو پـەلاماری هێزەکـانی رۆژهـەڵاتو بـاکوور بیپـارێزێ، واتـە لەئێرانو تورکیا، چونکە دەوڵـەتی عێـراق سـنوورەکانی کـراوە بـوون، هـیچ کۆسپو بەربەستێکی سروشتی قایمو بـەهێز نـەبوو بیپـارێزێ، کوردسـتانی

---

[31]— هەمان سەرچاوە، ل١٠.

[32]— ادموندز، سي. جي: كرد و ترك و عرب، ترجمة: جرجيس فتح الله، من منشورات التآخي، مطبعة التايمس، ١٩٧١، ص ٣٥٦.

باشوریش، ویڕای سەرچاوەی نەوت، قەپاخێکی شاخاوی باش بوو بۆ ئەو دەوڵەتە، چونکە جگە لەوەی ئەم ناوچەیە بەشێوەیەکی گشتی ناوچەیەکی شاخاوی سەختە، زنجیرە چیاکانیشی تایبەتمەندی خۆی هەیە. زنجیرە چیاکانی تۆڕوس‌و زاگرۆس لەباکورو رۆژهەڵاتەوە لەگەڵ سنوورەکانی تورکیاو ئێراندا هاوڕێکن، کە ئەمەش بایەخێکی گرنگی هەیە لەرووی سوپاییەوەو دەشێ بەباشترین شێوە بەرگری لێ بکرێ.

- پێکەوە لکاندنی عێراقی عەرەبی‌و کوردستانی باشوور نزیکترین رێگای دەریایی بۆ بریتانیا مسۆگەر دەکا، کە کەنداوی فارس‌و نزیکترین شوێنی دەریاییە لەناوچە نەوتییەکانی کەرکوک‌و خانەقین، کە ئەمەش لەبواری سیاسی‌و ئابووریدا قازانجێکی زۆری هەیە بۆ بریتانیا. بریتانیا بۆ رووبەڕووبونەوەی ئەو گیروگرفتانەی تووشی بووبوو تەنگی پێ هەڵچنی بوو، چەندین رێ‌و شوێنی گرتەبەر:

* لەلایەکەوە مژدەی دەدا بەکاربەدەستە کرێگرتەکانی کە هەوڵی لکاندنی کوردستانی باشوور دەدا بە عێراقەوە، ئەمەش لەو نامەیەدا دەردەکەوێ کە نوێنەری پایەبەرز لەعێراقدا لە٢٥/١٠/١٩٢٠دا بۆ یەکەم وەزارەتی نەقیبی ناردووە کەتیایدا باسی ئەوە دەکا کە بریتانیا هەوڵی ئەوە دەدا کوردەکان بەعێراقەوە ببەستێتەوە.
* لەلایەکی تریشەوە هانی دەسەڵاتدارو دەرەبەگە کۆنەپەرستەکان‌و بازرگانەکانە عەرەبەکانی دەدا کەداوای ویلایەتی موسڵ بکەن‌و تەماحی نەوت‌و کشتوکاڵ‌و ئاوو زەوی‌و زاری دەخەستنە بەر[٣٣]. ئەمەش لەو نامەیەدا نووسراوەو داوایان لێ دەکا داوای ویلایەتی موسڵ بکەن، بۆ ئەوەی کوردستانی باشور بخرێتە سەر عێراق‌و سنووریش بەشێوەیەك دابنرێ کە عێراق بپارێزێ.
* هەروەك لەلایەکی تریشەوە بۆئەوەی دەنگی نارەزایی خەفەو کپ بکەنەوە، نەخشەیان دانا بەزووترین کات، فەیسەڵی کوڕی شەریف حسێن، کەخەڵکی حیجاز بوو و فەرەنسیەکان لەسوریا دەریان کردبوو، بهێننە عێراق‌و بیکەنە شا، نەك لە دانیشتوانی عێراق شایەك هەڵبژێرن.

---

[٣٣]— بۆ زیاتر شارەزایی بڕوانە: حەمید، عەلی خالد: سەرچاوەیەکی پێشوتر، ل٩.

فەیسەڵ لە ٢١/٧/١٩٩٢دا کرا بەشای عێراق، بەڵام لەهەڵبژاردنیدا دانیشتوانی کوردستانی باشوور بەشداریان نەکرد، هەروەك دانیشتوانی ویلایەتی بەسرەش لالوت بوون و قایل نەبوون پێی، بەهەمان شێوە خەڵکە نیشتمانپەروەرەکانی عێراقی عەرەبیش ئەمەیان بەپیلانێکی تری بریتانیا دەزانی، بۆیە ئەوانیش پێیان ناخۆش بوو.

لە دوای ئەوە بریتانیا بەجددی کەوتە هەوڵی ئەوەی، ئەگەر بەزۆری زۆرداریش بێ، ویلایەتی موسڵ، واتە: کوردستانی باشوور بەعێراقەوە بلکێنێ تا بەرژەوەندیە پەترۆڵیو سیاسیو ستراتیجیەکانی خۆی بەباشترین شێوە مسۆگەر بکا، تەزووی خوێنیش بخاتە جەستەی مردووە ئەو قەوارە داتاشراوەوە، بۆ ئەم مەبەستە شافەیسەڵ لە٩/١٠/١٩٢١ چووە موسڵو ناردی بەدوای هەندێ دەرەبەگی کورددا و داوای لێکردن پشتی عێراقو بریتانیا بگرن، هەروەك هەندێکیشیانی دەم چەورکرد.

وێرای ئەوەی بریتانیا بۆ ئەوەی کوردەکان هێور بکاتەوەو بەلای خۆیدا رایانبکێشێ، بۆ ئەوەی لەداهاتوودا ئەگەر دەنگ وەرگرتنی گشتی هەبێ، بەو لایەدا بشکێنەوە کەقازانجەکانی بریتانیا بپارێزێ، هەر بۆیە شێخ مەحمودی نەمریان لەهندستانەوە گەڕاندەوە عێراقو بردیانە کوتو پێشوازی رەسمیشیان لێکردو لە ٣٠/٩/١٩٢٢دا بۆ جاری دووەم حکومڕانێتی کوردستانی باشوور لە سلێمانی دامەزرایەوەو شێخ کرایە پاشای کوردستان، ئەم حکومڕانێتیە ماوەی (١٥٥) رۆژی خایاند. شایانی باسە کەشێخ لەساڵی ١٩١٨دا حوکمدارێتی یەکەمی کوردستانی دامەزراند کە تا ١٩/٥/١٩١٩ی خایاند، کەتیایدا لەنەبەردەکەی بەردە قارەماندا دەستگیر کراو نەفی کرا بۆ هیندستان. واتە بەر لەوەی لەعێراقدا لەساڵی ١٩٢١دا بۆ یەکەمجار حکومەتی عەرەبی دروست بێ لەساڵی ١٩١٨دا لەکوردستانی باشووردا حکومەتی کوردستان هەبووەو سەربەخۆش بووە.

لەلایەکی ترەوە لە٢٤/٧/١٩٢٣دا پەیمانی لۆزان بەسترا کە بەئاشکرا مافەکانی کوردی لەمەڕ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆ تیا پێشێل کراو هەموو بەندەکانی پەیمانی سیڤەریش کە پەیوەندیان بەو مەسەلەیەوە هەبوو، هەڵوەشێنرایەوە. ئەو پەیمانە، لەبەندەکانیدا، هەر ئەوەندە دان بەمافی کوردا

دەنیّ کە وەك تورکێك ئەویش مافی بەکارهێنانی زمانو کەلەپوری خۆی هـەبیّ، بتوانیّ رۆژنامەو گۆڤار بەزمانی کوردی دەربکا.

بریتانیا بەجۆریّ کارەکانی خۆی ریکخستبوو، کە هەرچۆنێك بیّ کوردستانی باشوور بخاتە سەر عێراق، هەر بۆیە کۆمەڵەی گەلان بریاریدا وەفدێك بنێریّ تا لەکێشەکە بکۆڵێتەوە کەهەم تورکیا داوای ئەم ناوچەیەی دەکردو هەم عێراقو بریتانیاش داوایـان دەکـرد. "لەسـاڵی ۱۹۲٤دا لەکۆبونـەوەکانی ئەنجومـەنی دامەزرێنەری عێراقدا یەکیّ لەئەندامەکانی ئەنجومەن داوای لەبریتانیا کرد کـە لەپشتگیریکردنی عێراق کەمتەرخەمی نەکاتو دەستی یارمەتی بۆ درێژ بکا بۆ ئەوەی کوردستانی باشوور بخرێتە سەر دەوڵەتی تازە داتاشراوی عێراق"[٣٤].

هـەروەها " شـا فەیسـەڵ لەوتارێکـدا کـە لەموسـڵ خوێندرایـەوە، وتـی: حکومەتی بەغدا بەبیّ کوردستانی باشوورو موسڵ، رۆژێك ناژی[٣٥]".

هەروەها شا فەیسەڵ لەیاداشـتێکدا کـە بـۆ کۆمیتـەی کۆمەڵـەی گـەلانی نوسیوەو ڤێرسن لەراپۆرتەکەی خۆیدا بەرزی کردۆتەوە، دەنوسیّ: "بۆیە، موسـڵ بەنسبەت عێراقەوە لەجێگەی سەر دادەنێم بـۆ هـەموو لـەش، بـروای پتەویشـم ئەوەیە، هەرچەند بابەتەکە دیاریکردنی سنووری نێوان عێراقو تورکیایە، بـەلاّم لەراستیدا، وەکو گشت بابەتی قەوارەی عێراقە، بۆیە بەختیاریو کوێرەوەری چوار ملیۆن مرۆڤ ئێستا لەبەر دەستی کۆمیتە بەرزەکەتاندایە"[٣٦].

ئـەو کۆمیتەیـەی لەلایـەن کۆمەڵـەی گەلانـەوە دانـرا بـۆ لێکۆڵینـەوە لەمەسەلەی ویلایەتی موسڵ لەساڵی ۱۹۲٥دا، دوای ئەوەی چەندین سەرچـاوەی مێـژوویيو جـوگرافی عـەرەبيو فارسـيو تـورکيو ئـەوروپایی خوێنـدەوە:" کۆمیتەکە گەیشتە ئەو سـەرەنجامەی کـە سـیّ ناوچـەی دیـار هەیـە: عێراقـی عەرەبی، جەزیرەو کوردستان. عێراق لەباکوورەوە لەهیت ـ تکریـت یـا ناوچـەی حەمرین تێپەر ناکات، نەشتوانرا ئەوە دڵنیا بکرێتەوە کە بەشێك لـەو زەویانـەی کێشەی لەسەرە، رۆژێك لەرۆژان لەناو عێراقـی عەجەمیـدا نـەبوو‌بیّ، ئەوەشـی دوپات کردەوە کە لەهەموو ئەدەبیاتی جوگرافیدا هەر لەسـەردەمی داگیرکردنـی عەرەبییەوە تا مێژووی لێکۆڵینەوەی کۆمیتەکە (۱۹۲٥) ئەو زەویانەی کێشـەیان

[٣٤]ــ رێبازی نویّ، ژمارە ۱۰و ۱۱، تشرینی یەکەمو دووەمی ۱۹۸٦، ل۹.

[٣٥]ــ هەمان سەرچاوە، ل۹.

[٣٦]ــ ادموندز، سی.جی: سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل۳٥۷.

لەسەرە واتە ویلایەتی موسڵ ـ ڕۆژێك لەڕۆژان نە وا دانراوە، نە وا وەسف كراوەو نەواش دەركەوتووە بەشێك بووبێ لەخاكی عێراق، لەرابردووشدا ناوی عێراق لای دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ، وەك ناوێكی وڵاتەكەیان، ئاشنا نەبووە، بەڵام هەرچۆنێك بێ بەلای عەرەبەكانەوە لەوشەی میزۆپۆتامیای ئەوروپی، كەم بیستراو پەسەندترە، میزۆپۆتامیاش تەنها نیوەی رۆژئاوای ئەو زەویانە دەگرێتەوە، كە كێشەیان لەسەرە. بەڵام گوتەی حكومەتی توركی كە گوایە ویلایەتی موسڵ بەشێك بووە لەئەنادۆڵ، كۆمیتەكە لەو بڕوایەدایە كە ئەمە راست نیە، چونكە هەردوو ناوچەكە سوریاو كوردستانی رۆژئاوایان لەنێوان دایە"[٣٧].

كەچی بەفیتی بریتانیا كۆمەڵەی گەلان لەرۆژی ١٦/١٢/١٩٢٥دا بڕیاریدا كوردستانی باشوور بخرێتە سەر عێراقو لەو كاتەوە تا ئێستا ئەو مەسەلەیە بۆتە یەكێك لەمەسەلە گرنگو ئاڵۆزەكانی ئەو دەوڵەتە. "... بەمجۆرە سیاسەتی بریتانیا لەمەڕ كوردستانی باشوورو لكاندنی بەعێراقەوەو رێگەنەدان بەهیچ جۆرە مافێكی ئۆتۆنۆمی بەكورد، جێگیر بوو. ئەو لكاندنە لەچەندین بەیاننامەو وتارو دانراوەكانی نووسەرە سەرمایەدارەكاندا وا لێكدراوەتەوە كە لەپێداویستیە جوگرافیو بازرگانیەكانەوە هەڵێنجراوە. گومان لەوەدا نیە كە لەنێوان كوردستانی باشوورو ناوەڕاستی عێراقدا چەندین پەیوەندی ئابووریو كۆمەڵایەتی هەیە، بەڵام ئەو پەیوەندیانە پێویستیان بەپێوەلكاندنێكی ئیمپرالیستانە نیە. هەروەك مەبەستەكانی ئەم لكاندنە مەبەستێكی ئیمپرالیستی ریسوایە، ستراتیجیو چەوسێنەرانەیە، نوێنەرەكانی ئیمپراتۆریەتی بریتانیا خۆشیان نەیانتوانیوە ئەم راستیە بشارنەوە"[٣٨].

هەر بۆیە سەیر نیە كاتێ جۆرج ئەنتۆنیۆس لەكتێبەكەیدا "راپەڕینی عەرەب" كە بەزمانی ئینگلیزی نووسیویێتی، لەلاپەڕە ٣٦٣ – ٣٦٧دا دەڵێ: "بەشداریكردنی بریتانیەكان لەبینای قەوارەی عێراقدا مەزنترین رووداوی بیناكردنەوەی دوای جەنگە.... بێ زێدەڕۆیی دەتوانین بڵێین، بەلانی زۆرەوە، دەوڵەتی تازەی عێراق لەبوونیدا قەرزداری كۆششی فەرمانبەرە بریتانیەكانە....

---

[٣٧]- حسین، د. فاضل: مشكلة الموصل، بغداد ١٩٧٧، ص٧٨.

[٣٨]- شریف، عزیز: المسألة الكردیة فی العراق، الطبة السرة، عام ١٩٥٠.
وەرگیراوە لە: یەكێتی نیشتمانی كوردستان، گفتوگۆی شۆڕش لەگەڵ میری، چاپخانەی شەهید جەعفەر، ١٩٨٥، ل ١٠٨.

ڕێکەوت دەرفەتی بەنرخو بەختی باشی بۆ عێراق ڕەخساند، کە فەرمانبەری بریتانی زۆر لێوەشاوەو خاوەن ویژدانی زیندووی هەبێ...[٣٩]. نووسەر زیاتر لەسەری دەڕواو دەڵێ: "عێراق بەختیشی لەوەدا بوو کە بەرژەوەندیە تایبەتیەکانی بریتانیا، زۆربەی کات، لەگەڵ بەرژەوەندیەکانیدا شان بەشانی یەکتر ڕۆیشتون.... ویستی بریتانیا بۆ دەستگرتن بەسەر سەرچاوەکانی نەوت لەویلایەتی موسڵدا بوو بەهۆی ئەوەی هەموو ویلایەتەکە بەو دەوڵەتە عەرەبییە تازەوە بلکێنریۆ ببێتە ناوچەیەك لەناوچەکانی. فەزڵەکەش لەوەدا دەگەڕێتەوە بۆ دیبلۆماسێتی بریتانیا. ئەمە وێڕای ئەوەی بووە هۆی هاوکاریەکی کاریگەرو پتەوی ئەنگلۆ ـ عێراقی لەمەڕ ڕووبەڕووبوونەوەی کێشەی کوردا[٤٠]".

کەواتە "عێراق بەم سنوورەی ئێستایو بەم پێکهاتنە نەتەوەییو دینیو مەزهەبییەوە کە هەیە، دەوڵەتێکی تازەیە، قوڵایەکی مێژوویی نیە، چونکە عێراق نە وەکو دەوڵەتو نەوەکو موستەعمەرەیەکی یەکگرتوو بەم سنوورەی ئێستایو تەنانەت وەکو وڵاتێکی یەکگرتووش لەچوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا وجودی نەبووە..[٤١]" بەڵکو عێراق دەوڵەتێکە، بەپێ ئەو هەلو مەرجانەی لەسەرەوە باسکرا، بەگوێرەی ویستو ئارەزووی ئینگلیز پێکهاتووەو بەو جۆرەی کە ئیمپریالیزمی ئینگلیزی سنووری بۆ دیاری کردووە، کە لەقالبدانی بەشێکی نیشتمانی عەرەبو بەشێکی نیشتمانی کورد، بەشێك لەنەتەوەی عەرەبو بەشێك لەنەتەوەی کوردە لەچوارچێوەی ئەو دەوڵەتە دەستکردەدا، بەو جۆرەش کە خۆشی شێوەی ڕژێمو حوکمرانی تیا داناوە.

ئەم ڕاستیانەی سەرەوە ئیدیعای ناسیۆنالیستە عەرەبەکان، بەتایبەتی بەعسیە ڕەگەزپەرەستەکان، بەدرۆ دەخاتەوە، کە دەڵێن عێراق هەر لەمێژەوە دەوڵەت بووەو بەم شێوەیەی ئێستاش بووە، لەکاتێکدا بەڵگە مێژوویيو جوگرافیەکان ئەوە ڕوون دەکەنەوە کە بەدرێژایی مێژوو عێراق دەوڵەت نەبووە، هەروەك لەهیچ کاتێکیشدا بەشێك نەبووە لەعێراقو تەنانەت خەڵکەکەشی ناوی عێراقیان لا نامۆ بووەو پێی ئاشنا نەبوون. هەروەها ئەو تۆمەتانەش ڕەت

---

[٣٩]— ادموندز، سي، جي: سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل ٣٥٨، پەراوێز.

[٤٠]— هەمان سەرچاوە، ل ٣٨٥.

[٤١]— یەکێتی نیشتمانی کوردستان، دەزگای ڕاگەیان: عێراقو مەسەلەی کورد، سەرچاوەیەکی پێشووتر، ل١.

دەکاتەوە کە ناسیۆنالیستە بەرچاو تەنگەکانی عەرەب دەیدەنــە پــاڵ جوڵانــەوەی رزگاریخوازی کوردستان، چونکە لەکاتێکدا جوڵانەوەی رزگاری نیشتمانی عەرەب، کەشەریف حسێن سەرکردایەتی دەکرد، بــۆ یەکخســتنەوەی مەشــرقی عــەرەب، ئینگلیز راستەوخۆ یارمەتی دەداو پشتگیری دەکرد، لەهەمان کاتــدا جوڵانــەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان کە لەهەمان سەردەمدا هەبوو، ئینگلیز بەهــەموو توانایەکیەوە دژایەتی دەکرد، دیارە لکاندنی کوردستانی باشوریش بە عێراقــەوە باشترین بەڵگەی ئەم قسانەیە.

ب ـ هەڵسەنگاندنی بەعسیانەی مەترسییەکانی سەر دەوڵەتی عێراق.

بەرگری ستراتیجی لەسیاســەتی بەعســدا، روو لەمەســەلەیەکی جەوهەریــە بەلای خۆیانەوە، کە دوولایەنەیە:

١ـ پاراستنی حوکمی بەعس لەسەر دەوڵەتی عێراق.

٢ـ پاراستنی (یەکێتیی خاکی عێراق) واتە رێگەگرتن لەئێستاوە لەهــەموو ئەو هۆیانەی زەمینەی پارچە پارچەبوونی عێراق سازدەکەن.

کەواتە هەر فاکتەرێ، چ ناوەکی بێ یا دەرەکی، مەترسی بخاتە ســەر یــەکێك لەم دوو پایانە، یا هەردووکیان، یــا بیــان لــەقێنێ، بــەلای بەعســەوە مەترســی دەخاتە سەر ئەمنی ستراتیجیی عێراق. کەواتە ئەمنی ستراتیجیی عێراق روو لەو مەترسیانەیە، واتە: بریتییە لە دانانی رێوشوێنی سیاســی، ســوپایی، ئــابووری، دیمۆگرافی، ئایدیۆلۆجی لەرووی ئــەو مەترســیانەدا کــە لەســەر رژێــمو لەســەر یەکێتی خاکی عێراقن.

لەبەر پێویستی زانستیانە، مەترسییەکانی ســەر ئــەمنی ســتراتیجی عێــراق بەگوێرەی سەرچاوەی مەترسییەکان: ناوەکیو دەرەکی، پۆلێن دەکەین:

یەکەم مەترسییە ناوەکییەکان.

دەوڵەتی عێراق بەگوێرەی ویســتی ئیمپریــالیزمی بریتانیــاو کۆنەپەرســتی داتاشــراوە، (لەدروســتکردنی دەوڵەتەکــەدا ئەوەنــدە بایــەخی بــەئیرادەو ویســتی دانیشتوانی ناوچەکەو بەلێکدانەوەی (اعتبارات)ی نەتەوەییو دینیو مەزهــەبی نەداوە، ئەوەندەی بایەخی داوە بە مسۆگەرکردنی دەسکەوتو قازانجــەکانی خــۆی

لەمەسەلەی پەترۆڵو ئابووری و سیاسیو ستراتیجدا...[٤٢]). هەربۆیە دەوڵەتی عێراق وەکو (مەتحەفی ئەجناس) وایە، چونکە لەکاتی دروستکردنیدا:

لەنەتەوەدا_ عەرەب، کورد، فارس، تورکمان، ئاسوری، کلدانی، ئەرمەنی تێدا بووە...

لەئاینداـــ موسڵمان، مەسیحی، یەزیدی، جولەکە، سوبی تێدا بووە...لەمەزهەبدا_ سوننیی، جۆراوجۆر (شافعی، حەنەفی، حەنبەلی، ئەحمەدی)، شیعەی جۆراوجۆر (جەعفەریو عەلەوی...)و کڵێسەی جۆراوجۆری تێدابووە... .

هەربۆیە دەوڵەتێکی لەم جۆرە بابەتە، هەمیشە مەترسی کێشەو گیروگرفتی جۆراوجۆر، ئاژاوە، شۆڕش، جەنگی ناوخۆییو پارچەپارچەبوونی لەسەرە. کەواتە: مەترسییە ناوەکییەکان ئەو مەترسیانەن کە لەئەنجامی پێکهاتنی خۆیی کۆمەڵی عێراقەوە پەیدا بوونو پەیدا دەبن، کەپەیوەندیان بەباری سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، فەرهەنگی، سایکۆلۆجیی کۆمەڵی عێراقەوە هەیە. ئەو مەترسیانەی، لەڕوانگەی بەعسەوە، هەڕەشە لەئەمنی ستراتیجی عێراق دەکەنو دەیخەنە مەترسییەوە، فرەجۆرن، کەهەندێکیان مەترسی سیاسی - ئایدۆلۆژییە، هەندێکی تریان کۆمەڵایەتی، ئابوورییە کە گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەن.

أ - کێشەی نەتەوایەتی

ئەو کێشەو گیروگرفتانەن کە لەئەنجامی پێکهاتنی فرەنەتەوەیی کۆمەڵی عێراقەوە پەیدابوونو پەیدا دەبن، کە ئەمانەی خوارەوەن:

١. مەسەلەی کورد

مەسەلەی کورد یەکێکە لەو کێشە هەرە سەرەکییە ناوەکییانەی رووبەرووی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی دەوڵەتی عێراق بۆتەوە. چونکە لەوەتەی دەوڵەتی عێراق دامەزراوە، گەلی کورد لەخەباتێکی بێوچانو بێ پسانەوەدا بووە لەپێناوی سەلماندنی مافە نەتەوەییو دیموکراتییەکانیدا، حکومەتەکانی عێراقیش لەهەوڵدانێکی بێ پسانەوەدا بوون بۆ سەرکوتکردنی جولانەوەی شۆڕشگێڕانەی گەلی کورد. جولانەوەی شۆڕشگێڕانەی کوردستان کە دژی

[٤٢] - هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٢.

چەوساندنەوەو ستەمی نەتەوایەتییەو ئامانجەکەی بە دەستهێنانی مافە زەوتکراوەکانی گەلی کوردە، کە هەر لەڕێگەی مافی چارەی خۆنوسینەوە چارەسەر دەکرێ، رژێمیش خۆی تێدەگا کە کردنەوەی گرێ کوێرەکانی ئەم کێشەیە هەر لەو ڕێگەیەوە چارەسەر دەکرێو مافی ئۆتۆنۆمی دەستەبەری بەدیهێنانی ئەو مافانە نییە، هەربۆیە رژێم نەخشەو پلانەکانی خۆی بۆ دژایەتی کردنی جولانەوەکە لەسەر ئەو بنچینەیە دادەڕێژرێت، کە جولانەوەکە مەبەستێتی خاکی عێراق پارچە پارچە بکاو قەوارەی ئێستای عێراق هەڵبتەکێنێ.

کورد بۆ مافی چارەی خۆنوسین خەبات دەکا، کە ئەمەش ستراتیجی بەرزی جولانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستانە، چونکە لەچوارچێوەی دەوڵەتێکی ئیمپریالیست کردووی داتاشراودا، جگە لەمەینەتیو ستەمو چەوساندنەوە، چەرمەسەری و کوێرەوەری، زیاتر هیچی نەدیوەو بەشوێن مافی سروشتی خۆیدا خەبات دەکا. جا هەرچەندە گەلی کورد بۆ چەند مانگێك یاخود چەند ساڵێك، لەئەنجامی شکستێکی سوپایی یا لەئەنجامی شکستێکی سیاسی دا، جولانەوە شۆڕشگێرانەکەی خامۆشو خەفە بوویێت، بەلام هیچ کات کوڵی نەداوە لەخەباتو بەگژداچوونەوەی دەوڵەتی عێراقو دامو دەزگاکانی دا، بەهەرجۆرو شێوەیەك بووبێ، توندوتیژو بە زەبروزەنگ یان هێمنانەو بەشێوەی ئاشتی بووبێ، داواکانی لەئاستی ستراتیجی جولانەوەکەدا، بووبێ یا کەمتر بووبێ.

عێراق کە لەبنچینەوە دەستکردی ئیمپریالیزمی بەریتانیایە، وەختی خۆی ئینگلیز هەموو هەوڵی ئەوەبوو کە ئەو قەوارەیە جێگیر بکات لەسەرحسابی کورد، بە لەقالبدانی کورد لەچوارچێوەی ئەو دەوڵەتەدا، حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقیش میراتگری ئەو سیاسەتەی ئینگلیزن، واتە حکومەتەکانی عێراق پارێزەری سیاسەتی ئیمپریالیستانەی بریتانیا بوونو بە هەموو شێوەیەك هەوڵی جێبەجێکردنیان داوە.

راستە بریتانیا بەرژەوەندی پەترۆلی ستراتیجی لەناوچەکەدا هەبوو، بەلام بۆ جێگیرکردنی ئەو بەرژەوەندیانە پێویستی بەجێگیرکردنی ئەو دەوڵەتەو داتاشینی نەبوو، چونکە لەدوای ئەوەی بەریتانیا فەرەنسای لەخشتە برد، کوردستانی باشوور کەوتە ژێر نفوزی دەسەلاتی بەریتانیاوە، بەلکو بریتانیا، کە دوژمنی سەرسەختی جولانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان بوو، پێویستی بەوەبوو کورد پارچە پارچە بکاتو لەو قەوارەدا لەقالبی بدات. حکومەتە یەك لەدوای

یەکەکانی عێراقیش، لەسەر بنچینەیی بەرژەوەندییە چینایەتییە کانی خۆیان، کە دەستکردو کرێگرتەی ئیمپریالیزم بوون، درێژەیان بەهەمان سیاسەت داوە.

رژێمی بەعس لەهەموو رژێمەکانی تر باشتر، بە جددی تر بەنەخشە ئەم سیاسەتە جێبەجێ دەکا کە خۆی لەسێکوچکەی بەعسیان: تەرحیل، تەعریب، تەبعیسدا دەنوێنێت.

لەبەرئەوە کاربەدەستەکانی عێراق هیچ کات نەیان ویستووە لەهۆی راستەقینەی هەڵگیرسانی شۆڕش‌و بێزاریی‌و نارەزای خەڵکی کوردستان بگەن، بۆیە هەرگیز نەیان ویستووە بەراستی‌و دروستی گیرو گرفتە سیاسی، کۆمەلایەتی، ئابووری، فەرهەنگییەکانی گەلی کورد بزانن‌و ڕێو شوێنی بابەتیانەی چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد بدۆزنەوە، بەڵکو هەمیشە تۆمەتیان هەڵبەستووە کە گوایا جولانەوەیەکی کۆنەپەرستانە، یان گرێدراوی بێگانە یا دژی رەوتی شۆڕشگێرانەی دەوڵەتە، بۆیە بە توندترین شێوە بە گژدا چوونەتەوە.

رژێمە یەك لەدوایەکەکانی عێراق، هەمیشە بەچاوی گومان‌و دڕدۆنگییەوە سەیری گەلی کوردیان کردووەو بڕواو متمانەیان پێی نەبووە، بە بیانیان لەقەڵەم داوەو خاکەکەشیان بەهی عەرەب داناوە، هەر داوایەکیشی هەبووبێ، بە ناماقوڵ‌و سەرکێشی‌و یاخیبوون حسابیان بۆ کردووە. حیزبی بەعس گەلی کوردی بە خەتەرترین فاکتەر داناوە لەسەر ئەمنی ستراتیجیی عێراق‌و بگرە زیاد لەوەش بە گەورەترین خەتەری داناوە لەسەر ئەمنی قەومیی عەرەبی، کە ئەمەش رادەی شۆڤێنی‌و ڕەگەزپەرستانەی بەعس دەردەخا. چونکە:

* ئەگەر کورد لەعێراقیش جیابێتەوە، کە مافی سروشتی رەوای خۆشیەتی، لەڕووی خاکەوە هیچ مەترسییەك ناخاتە سەر نەتەوەی عەرەب، عەرەب کە خاوەنی خاکێکی زیاد لە١٢ملیۆن کیلۆمەتری چوارگۆشەیە، جیابوونەوەی کوردستان کە خاکی گەلی کوردستانە ئەو رووبەرە بەرفراوانە تەنك ناکاتەوە.
* لەڕووی ئابوورییەوە: نەتەوەی عەرەب خاوەنی سامانێکی سروشتیی زۆرە، هەر لەپەترۆڵەوە بگرە تا چەندین کانزای سروشتی تر، هەربۆیە جیابوونەوەی کورد لەڕووی ئابوورییەوە هیچ مەترسییەکی ستراتیجیی بۆ سەر نەتەوەی عەرەب نییە.

* لەڕووی دیمۆگرافییەوە: جیابوونەوەی (٤ ـ ٥) ملیۆن کورد، مەترسیی دیمۆگرافی ناخاتە سەر نەتەوەی عەرەب، چونکە عەرەب نەتەوەیەکی گەورەیەو ئێستا نزیکەی (١٧٥) ملیۆن کەس دەبێ.

جگە لەوە حزبی بەعس بوونی کورد لەئێران، تورکیا، سوریا بەمەترسی دەزانێ لەسەر خۆی، چ لەڕووی جوڵانەوەی ڕزگاری نیشتیمانیی کوردستان لەو پارچانەدا گەشە بکاتو سەرکەوتن بەدەس بێنێ، چ لەڕووی ئەو دەوڵەتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە، لەڕووی تاکتیکیەوە، یارمەتی گەلی کورد بدەن لەکوردستانی عێراقدا بۆ وەدیهێنانی هەندێ ئامانجی نەتەوەیی. واتە (مەترسی کورد) کە مەترسییەکی ناوەکییە بەلای بەعسەوە، پەلوپۆی دەرەکیشی هەیە.

٢ـ مەترسی تورکمانو ئاسوری

* مەترسی تورکمانەکان لەعێراقدا، لەڕوانگەی بەعسەوە، لەوەدایە کە ئێستا زیاد لە٤٪ی دانیشتوانی عێراق پێکدەهێنن، ئەوانیش داوای مافە نەتەوەییو دیموکراتییەکانی خۆیان دەکەن، جگە لەوەی، بەعس پێیوایە تورکیا دەتوانێ وەکو گوشار بۆسەر دەوڵەتی عێراق بەکاریان بێنێ تا بتوانێ ئامانجەکانی خۆی لەناوچەکەدا زیاتر مسۆگەر بکاتو چۆك بە عێراق داداو هەندێ مەرجی تایبەتی خۆی بەسەرا بسەپێنێ.
* مەترسی ئاسورییەکانیش لەوەدایە کە مەسیحینو دەشێ هەندێ دەوڵەتی ئەورووپی دنەیان بدەنو بۆ ژیاندنەوەی (ارض الميعاد).

ب ـ شیعە

یەکێکی تر لەو کێشە سەرەکییانەی ڕووبەڕووی ڕژێمی عێراق بۆتەوە، مەسەلەی شیعەیە، هەروەك باسکرا، داتاشینی دەوڵەتی عێراق لەسەر بنچینەی ویستو ئیرادەی گەلانی ناوچەکە نەبووە، بۆیە سەیرنییە دەوڵەتێکی ئاوا چەندین ئایینو مەزهەبی جیاجیاشی تێدابێ. بوونی ئەو پێکهاتە فرە ئایینیو فرە مەزهەبییە لەگەڵ نەبوونی قوڵاییەکی مێژوویی دەوڵەتەکەو نەبوونی دابو نەریتی دیموکراتیانە لە وڵاتەکەدا، هەمیشە زەمینەکی سازبووە بۆ تەقینەوەی گیروگرفتەکان، بۆ ئاڵۆزبوونی بارەکان بۆ جەنگی ناوخۆیی.

شیعەکان لەعێراقدا ئەگەر کوردی لێدەرکەین، زۆربەی دانیشتوانی عەرەبی عێراق پێکدەهێنن، کەچی وێڕای ئەوە تا ئێستا لە عێراقدا هەر ڕژێمی عەرەبی سوننی[٤٣] کە دەسەڵاتی سیاسی بە دەستەوە بووە، لەم دواییانەش بووە بە ڕژێمە عەرەبی سونی بەعسی. بەم پێیە ماف و سەربەستی زۆربەی ئایین و مەزهەبەکانی تری عێراق پێشێل کراوە، مافیان زەوت کراوە، چەوسێنراونەتەوە...

ڕژێمی بەعس لای وایە هەرکەسێ باسی جیاوازی ئایینی ـ مەزهەبی بکا، باسی چەوسانەوەی شیعە بکا، نۆکەری ئێرانەو شعوبییەو بیرو باوەڕی تایەفەگەری و دواکەوتوانەی هەیە، کە مەترسی دەخاتە سەر ئەمنی ستراتیجیی عێراق و هەروەها ئەمنی قەومی عەرەبیش، هەر بۆیە بەگژداچوونەوەی ئەمانە کارێکی (نیشتیمانی)و (نەتەوەیی)و هەڵگۆزراوی پێداویستییە مێژوویی و بابەتییەکانی جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی عەرەبە.

بۆیە ڕژێمی بەعس تا ئێستا بە توندترین شێوە بەگژ جوڵانەوەی شیعەکانی عێراقدا چۆتەوە، بەهەزارانی لەسێدارە داوەو گوللەبارانی کردون، دەیان هەزاری لێخزاندونەتە کونجە تاریك و تنۆکەکانی زیندانەکانەوە، بەدەیان هەزاریشی دەربەدەرو ڕەوانەی ئێران و هەندەران کردووە، لەدام و دەزگاکانی دەوڵەت، سوپاو بەڕێوەبردنی ئیداریی دەوڵەتدا بێبەشی کردون، هەروەك ڕێگەی لە بەجێهێنانی داب و نەریتەکانیان گرتووە، هەرلەبەرئەوەی بەعس لایوایە شیعە هەم مەترسییە بۆ سەر ڕژێم، هەم مەترسیی ئایدۆلۆجیشە بۆ سەر ئایدیۆلۆجیی نەتەوەی عەرەب.

ج ـ جوڵانەوە کۆمەڵایەتییەکان

دەوڵەتی عێراق جگە لەوەی دەوڵەتێکی فرەنەتەوە، فرەئایین و فرەمەزهەبە، لەهەمان کاتدا فرەچینیشە. هەتا ئێستا ڕژێمەکانی عێراق نەیانتوانیوە کێشە چینایەتییەکانی کۆمەڵی عێراق چارەسەر بکەن، لەرەگو ریشەی بکۆڵنەوە، توێژینەوەی لەسەر بکەن و ڕێوشوێنی گونجاو بۆ چارەسەرکردنیان دابنێن. هەربۆیە وەك چۆن زەمینەی خەباتی نەتەوایەتی هەیە، وەك چۆن زەمینەیی بێزاری ئایینی و مەزهەبی هەیە، بەهەمان شێوە زەمینەی خەباتی چینایەتیش هەر

---

[٤٣] ـ بە درێژایی ڕژێمی پاشایەتی، یەك شیعە کرایە سەرەك وەزیران کە ئەویش ساڵح جەبر بوو.

لەئارادایە. هەرچەندە جولانەوە کۆمەڵایەتییەکان هەندێ جار، جا لەبەر هۆی ناوەکی بووبێ یان هەر هۆیەکی تر، سەربوونو نەیانتوانیوە وەکو پێویست مەترسی بخەنە سەر رژێمەکانی عێراق، بەتایبەتی رژێمی بەعس، نەشیانتوانیوە پارتو رێکخراوەی پێویست دابمەزرێننو بێننەکایەوە کە، بتوانن ئامانجە ستراتیجیەکانی جولانەوەکە مسۆگەر بکەنو بەدەست بهێنن، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هەمیشە مەترسییەکی شاراوە بوون، وەك ئاگری بن ژێلەمۆ بوون، چونکە زەمینەی ئەو جولانەوانە هەمیشە سازو لەئارادا بوون، هەندێ لەو جولانەوانە پەیوەندیان بە چینێکی کۆمەڵایەتییەوە هەیە وەك: پرۆلیتاریا... هەروەك هەندێکیشیان پەیوەندیان بە کەرتێك یان توێژێکی کۆمەڵایەتییەوە هەیە، وەك خوێندکاران، لەکاتێکا هەندێکیان پەیوەندیان بەچەندین چینو توێژی کۆمەڵایەتییەوە هەیە، وەکو: جولانەوەی دیموکراتی ....

دەشێ ئەم جولانەوانە لەحیزبو رێکخراوو نوێنەرەکانیان ببینینەوە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١ ـ حیزبی شیوعیی عێراق

رژێمی بەعس حیزبی شیوعیی عێراق بە یەکێ لەمەترسییەکانی سەر دەوڵەتی عێراق، ئەمنی ستراتیجیی عێراقو تەنانەت ئەمنی قەومیی عەرەبیش دادەنێ، سەرچاوەی هەڵێنجانی ئەم بۆچوونەش دەگەرێتەوە بۆ چەند هۆو فاکتەرێك کە گرنگترینیان ئەمانەن:

* مەسەلەی کورد: رژێمی بەعس هەمیشە تۆمەتی ئەوەی داوەتەپاڵ حیزبی شیوعی عێراق کە دنەی جولانەوەی شۆڕشگێڕانەی کوردی داوە، دەماری رەگەزبازی تیا گرژکردوونو بەگژ (شۆڕشی بەعس)یدا کردوونو دەکا، هەر بۆیە شعووبینو دەبنە مەترسی بۆسەر قەوارەی دەوڵەتی عێراق، لەکاتێکا راستیە مێژووییەکان ئەو تۆمەتانەی بەعس پوچەڵ دەکەنەوە، کە دەیکاتە بیانوو بۆ بەگژاچوونەوەی ئەم حیزبە، چونکە:

ـــ حیزبی شیوعی عێراق، هەرچەندە لەساڵی ١٩٥٦وە لە ئەدەبیاتی سیاسیاندا، هەروەك لەهەندێ کۆنفرانسو کۆنگرەیاندا باسیان لە مافی چارەی خۆنوسین کردووە بۆ کورد، بەلام باسکردن نەبۆتە بەرنامەی کارکردنی حیزبی شیوعی بەرامبەر مەسەلەی کوردو جەماوەری حیزبەکەیانو هی عەرەبیشیان

بەم گیانە پەروەردە نەکردووە، کە مافی رەوای کورد مافی چارەی خۆنوسینە، ئەمە وێڕای ئەوەی، بەلای حیزبی شیوعییەوە ئەو مافە دەبێ لەشێوەی ئۆتۆنۆمیدا بێتە دی. کەواتە حیزبی شیوعی مەترسی لەسەر یەکێتیی خاکی عێراق نییە وەك بەعسییەکان تۆمەتیان دەدەنە پاڵ، هەڵوێستی دوارۆژێکی نزیكو تەنانەت تا رادەیەك دوریشیان، نیشانەی ئەوەی لێ بەدی ناکرێ لەگەڵ جیابوونەوەی کوردستاندا بن.

- لە سالآنی ١٩٧٣ - ١٩٧٩حیزبی شیوعی عێراق بەشداری دەسەلآتی سیاسی رژێمی بەعسی کردووە، هاوبەشی لە سیاسەتەکانیدا کردووە، لەسالآنی ١٩٧٥ - ١٩٧٩دا ئەگەر لەگەڵ سیاسەتی ڕاگواستنو بەعەرەبکردنی کوردستانو کوردیشدا نەبووبێ، لێی بێدەنگ بووە، نارەزای دەرنەبڕیوە، لە رۆژنامەکەیاندا هیچ شتێکی لەمەڕ چەوسانەوەی کورد نەنوسیوە، بگرە ئەم نەخشانە بە شێوەیەکی چڕوپڕ ئەوکاتە کراون کە حیزبی شیوعی هاوبەشی دەسەلآتی سیاسی بەعس بووە[٤٤].

کەواتە ئەم تۆمەتانەی حیزبی بەعس لەم رووەوە تەنها پەلپو بیانوگرتنە بۆ دژایەتیکردنی حیزبی شیوعیو لێدانی.

* مەترسی بۆ سەر دەسەلآتی سیاسی: هەر چەند مەسەلەی بنچینەیی لەهەر شۆڕشو جولآنەوەیەکدا، بەنیسبەت هەر حیزبو رێکخراوێکەوە بەدەستهێنانی دەسەلآتی سیاسییە، بەلآم ئەم مەسەلەیە، کەم تا زۆر، لەستراتیجیی حیزبی شیوعیدا بەدی ناکرێ، چونکە حیزبی شیوعی بەدرێژایی مێژووی، چەندین دەرفەتی زێڕینی بۆ هەلکەوتووە کە دەسەلآتی سیاسی لەعێراقدا بگرێتە دەست وەك (وەك لەساڵەکانی ١٩٥٨ - ١٩٦٣وساڵەکانی ١٩٦٤- ١٩٦٨)بەلآم لەبەر هەرهۆیەك بووبێ، نەیتوانیوە هەلەکە بقۆزێتەوە و دەسەلآتی سیاسی

---

[٤٤] - بۆ زیاتر شارەزابوون سەیری بەڵگەنامەکانی ئەم دواییەی حیزبی شیوعی عێراق بکە، بەتایبەتی:

- حزبی شیوعی عێراق، چوارەمین کۆنگرەی نیشتمانی: هەڵسانگاندنی تاقیکردنەوەی تێکۆشەرانەی حیزبمان لەسالآنی ١٩٦٨ - ١٩٧٩، ١٠ - ١٥ تشرینی دووەمی ١٩٨٥، بەشی راگەیاندنی مەڵبەندی سلێمانیو کەرکوکی حیزبی شیوعی عێراق.

هەروەها

- الحزب الشيوعي العراقي في سنة ١٩٥٨ - ١٩٨٣، الكفاح ضد اليمين الانتهازي من أجل إعادة بناء الحزب على اسس سليمة، وثائق، حزيران ١٩٨٦.

بگرێتە دەست. ستراتیجی حیزبی شیوعی عێراق لەمەڕ دەسەڵاتی سیاسی لەعێراقدا هەمیشە بەشداریکردنو هاوبەشیکردنی دەسەڵاتی سیاسی بووە، نەك بەدەستەوەگرتنی ئەو دەسەڵاتە، کەواتە حیزبی شیوعی مەترسیی لەسەر دەسەڵاتی سیاسی بەعس نەبووە.

* مەسەلەی فەلەستین: حیزبی بەعس هیچ کات هەڵوێستەکانی حیزبی شیوعی لەمەڕ مەسەلەی فەلەستین بەدڵ نەبووەو دژیشی وەستاوەتەوە، چونکە هەریەکەیان لەسوچێکی جیاوازو لەستراتیجێکی جیاوازەوە بۆ ئەو کێشەیە چوون. ئەو تۆمەتانەی بەعس دەیداتە پاڵ حیزبی شیوعیو بە مەترسی دەزانێ لەسەر ئەمنی قەومی عەرەب، هەڵوێستی حیزبی شیوعییە دەربارەی فەلەستین کە خۆی لەم خاڵانەدا دەنوێنێتەوە:

- داننانی حیزبی شیوعی عێراق بە بڕیاری دابەشکردنی فەلەستین کە لە ٢٩/١١/١٩٤٧دا لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە دەرچوو.
- پەیوەندی گەرمی حیزبی شیوعی عێراق لەگەڵ حیزبی شیوعی ئیسرائیل (راکاح).
- هەڵوێستیان بەرامبەر پرۆژەی رۆجەرزی ساڵی ١٩٦٨و داواکردنیان بۆ چارەسەرکردنی ئاشتیانەی کێشەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە هۆی بەستنی کۆنگرەی جنێفەوە.

*مەسەلەی یەکێتیی عەرەب: حیزبی بەعس لایوایە حیزبی شیوعی هیچ کات لەگەڵ مەسەلەی یەکگرتنی عەرەبدا نەبووەو دژی وەستاوەتەوەو ئەو یەکێتیانەش کە دروست بوون، هەر بەیەکێتی کۆنەپەرستانەی لە قەڵەم داون.

*مەترسیی ئایدلۆجی: حیزبی بەعس خۆی بە ئەلتەرناتیڤی بیرو باوەڕی کۆمۆنیزمو مارکسیزم - لینینیزم دادەنێ لە کۆمەڵی عەرەبیدا، هەروەك بیرو باوەڕی مارکسیزم - لینینیزم بە بیروباوەڕێکی نامۆو نەشیاو بۆ کۆمەڵی عەرەب دادەنێ بەو پێیەی ئەم بیروباوەڕە بە (میکرۆبێکی پیسی شێرپەنجە[٤٥]) لەقەڵەم دەداو و بەخەتەری دادەنێ لەسەر ئەمنی ئایدۆلۆجیی عەرەب.

[٤٥] - د. فاضل البراك: استراتیجیة الامن الداخلی، وزارة الثقافة والاعلام، دائرة الاعلام الداخلی العامة، ١٩٨١، ص١٢٢.

٢ـ حیزبو ڕێکخراوە مارکسی ـ لینینی، پیشەییەکانی تری عێراق ئەو حیزبو ڕێکخراوانەن، کە دەربڕی بەرژەوەندییەکانی توێژێك یا کەرتێکی کۆمەڵایەتی، یاچەند چینو توێژێکی کۆمەڵایەتین، یا ڕێکخراوی مارکسی ـ لینینیی سەربەخۆنو جیان لەحیزبی شیوعی عێراق. ئەم حیزبو ڕێکخراوانە هەریەکەیان بەگوێرەی قورسایی سیاسی، سوپایی، ئابووریی خۆی کار لەئەمنی ستراتیجیی عێراق دەکات[٤٦].

د ـ سوپا

مەترسییەکە دەکەوێتە سەر جۆری ڕژێمەکە، ئەویش لەڕێگەی کودەتای سوپاییەوە لەلایەن ئەفسەرە نیشتمانپەروەرەکانەوە، ئەوانەی بەو ڕژێمەو جۆری بیرکردنەوەو ئایدلۆجیاکەی قایل نین، هەروەك ئەو کودەتایانەش کە بەفیتی دەوڵەتەکانی ناوچەکە دەکرێن، چونکە (جەیش یەکێکە لە دامەزراوە هەرە گرنگەکانی عێراق، لەژیانی سیاسی عێراقدا دەورێکی کاریگەری گێڕاوە، لەزۆر ژیانی سیاسی دەوڵەتی عێراقدا یەکێك بووە لەو دەزگا گرنگانەی بەشدار بووە لەبڕیاردانی جۆری چارەسەرکردنی کێشەکانی ناو عێراقداو لەکوژانەوەی ڕاپەڕینەکانو یاخیبوونی عەشیرەتەکانی ناوەڕاستو جنوبی عێراقو نەستوریەکانو یەزیدییەکانو لەسەرکوتکردنی خەباتی شۆڕشگێڕانەی گەلی عێراقو لەبەگژاچوونو پەلاماردانی ڕاپەڕینوشۆڕشەکانی کوردا، هەر لەڕێگەی جەیشەوە چەندین (انقلابي عسکري) ساز کراوەو ئاڵوگۆڕیشی لەحکومەتەکانی عێراقدا کردووە، هەر بەڕێگەی (انقلابي عسکري)ی جەیش بوو کەحیزبی بەعس

---

[٤٦]ـ بەڕێوەبەرێتی ئەمنی گشتیی عێراق کە بەدناوترین دەزگای داپڵۆسینی دنیایە مەکتەبەکانی خۆی لەسەر بنچینەی مەترسییە ناوەکییەکان، بەم شێوەیەی خوارەوە. دابەشکردووە :
مەکتەبی یەکەم : بەرپرسیارە لەحیزبی شیوعی عێراق.
مەکتەبی دووەم: بەرپرسیارە، لەحالاٌتی (انشقاق)ی ناو حیزبی بەعس خۆی.
مەکتەبی سێیەم: بەرپرسیارە لە حیزبو ڕێکخراوە کوردییەکان.
مەکتەبی چوارەم: بەرپرسیارە لەو حیزبو ڕێکخراوانەی لەناو خوێندکاران دروست دەبن.
مەکتەبی پێنجەم: بەرپرسیارە لەجولاٌنەوەو حیزبە ئایینیەکان.
هەریەکێ لەو مەکتەبانە لەئاستی بەڕێوەبەرایەتی دانو لەبەڕلاێوەبەرێتی ئەمنی هەر پارێزگایەکیشدا بەشێکیان هەیە. ـ

دووجار هاتە سەر کار، جاری یەکەمیان ١٩٦٣ بۆماوەی چەند مانگێکو جاری دووەمیان لەساڵی ١٩٦٨ەوە تا ئێستا.

هاتنی حیزبی بەعس بۆ سەر کار، گۆڕینێکی گەورەی بەسەر جەیشدا هێنا، هەوڵیدا بەتەواوی جەیش دووربخاتەوە لەبەشداریکردنی بڕیاردانی سیاسی کاروباری ناوەوەو دەرەوەی عێراقو بیکا بە دەزگایەکی داخراوی خۆی کە داردەستی تایبەتی حیزبی بەعس بێت بۆ پارێزگاریکردنی رژێمەکەیو سەرکوتکردنی هەموو دوژمنەکانی، لەوانە گەلی کورد[٤٧]).

هـ ـ جۆرەکانی تری مەترسی

ئەو مەترسیانەن کە لەئەنجامی دواکەوتوییو پاشەکەوتویی کۆمەڵی عێراق، نەخوێندەواری، دواکەوتنی زانستو تەکنەلۆجیا، نەبوونی سەربەستی ئافرەت، پاشماوەکانی دەرەبەگایەتیو خێڵەکی، سابوتاژو تێکدانو لەلایەن کۆمپانیا بیانیەکانەوە، جاسوسییەت، ئەم مەترسیانە لەچاو مەترسییەکانی سەرەوەدا ئەو کاریگەریان نییە، هەرچەند وەك هۆیەکی یارمەتیدەر دەوری دەبێ بۆ فاکتەرەکانی تر.

دووەم: مەترسییە دەرەکییەکان

ئەو کێشەو گیروگرفتە سنووریو چارەنوسسازانەن کە دەوڵەتی عێراق بە میرات لەدەوڵەتی عوسمانیەوە بۆی ماوەتەوە، چونکە دەوڵەتی تازە دروستکراوی عێراق لەسەر کەلاوەی بەشێك لەئیمپراتۆرییەتی عوسمانیو بەدەسکێشی بەریتانیا دامەزراوە، هەروەك ئەو مەترسیانەش دەگرێتەوە، کە لەئەنجامی گۆڕانکارییە جیهانیەکانی دوای یەکەمینو دووەمین جەنگی جیهانی بەسەر جیهانو ناوچەکەدا هاتووە. گرنگترین ئەو مەترسیانە بەلای بەعسەوە ئەمانەن:

[٤٧] ـ ماهی، لەتاکتیکەکانی بەعس بۆ بەگژاچوونی شۆڕشی کوردستان، گۆڤاری کۆمەڵە، ژمارە٤، خولی٣، نیسانی ١٩٨٥، ل٢٥.

ا- ئێران

ناکۆکی نێوان عێراقو ئێران یەکێکە لەناکۆکییە کلێپە سەندووەکانی ناوچەکەو عێراق، ئەم ناکۆکییە بەگەورەترین مەترسی دادەنێ لەسەر ئەمنی ستراتیجیی خۆیو ئەمنی قەومی عەرەبی، بۆئەوەی باشتر لەناکۆکی نێوان عێراقو ئێران بگەین، ڕیشەکانی بدۆزینەوەو فاکتەرەکانی پەیدابوونی ئەو ناکۆکییە لێك بدەینەوە، پێویستە ئاوڕێك لەشوێنەواری دەوڵەتی عوسمانی - سەفەوی بدەینەوە، کەبەشێ لەکێشەکانی نێوان عێراقو ئێران پاشماوەو درێژکراوەی ئەو کێشانەن کە ئەو کاتە لەئارادابوون:

١- شوێنەواری دەوڵەتی عوسمانی - سەفەوی

لەنیوەی دووەمی سەدەی سێزدەهەم، لەساڵی ١٢٥٨، لەئاسیای بچوکدا دەوڵەتی عوسمانی بەسەرکردایەتی ئەرتغلەر دامەزرا. لەدواییدا ئەو میرنشینە تورکانەی کە لەدەوڵەتی سەلجوقی جیاببونەوە، لەگەڵ ئەو دەوڵەتە تازە دامەزراوەدا یەکیان گرت. بەمە دەوڵەتی عوسمانی پەرەی سەندو بەهێز بوو. ئینجا دەوڵەتی عوسمانی کەوتە پەلوپۆ هاویشتن بەهەر چواردەوری خۆیدا بۆ داگیرکردنی ناوچەکانی دەوروپشتی. بەمجۆرە هەر لەتەورێزەوە تا ڤیەننا کەوتە ژێر قەڵەمڕەوی ئەو دەوڵەتەوە، تا وایلێهات لەسەرەتای سەدەی شانزەهەمدا بووبە ئیمپراتۆریەتێکی پانو بەرینی ناوچەکە. ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کە دەوڵەتێکی ئیسلامی بوو، بە مەزهەب سوننی بوو.

هاوزەمان لەگەڵ پەرەسەندنو فراوانبوونی قەڵەمڕەوی دەوڵەتی سوننی مەزهەبی عوسمانیدا هەر لەسەرەتای سەدەی شانزەهەم، لەساڵی ١٥٠١، لەئێرانیشدا ئیمپراتۆریەتێکی ئیسلامی فارسی شیعە مەزهەب لەسەر دەستی شا ئیسماعیلی سەفەوی دامەزرا، کە بەئیمپراتۆریەتی سەفەوی ناسراوە. ئیتر لەوساوە مێژووی ناوچەکە بە درێژای چوارسەدە بریتی بووە لەململانێیەکی سەختی خوێناویو جارجاریش سیاسی - دیپلۆماسی، لەنێوان دەوڵەتی سوننی مەزهەبی عوسمانیو دەوڵەتە شیعە مەزهەبەکانی ئێران: سەفەوی، زەندو قاجاری لەپێناوی دەستگرتن بەسەر خاکی گەلانی ناوچەکەداو فراوانکردنی قەڵەمڕەوی دەسەڵاتیان لەسەر کەوڵی ئەو گەلو نەتەوانە، ئەو ململانێیە، ململانێیەکی ستراتیجیو ئایدیۆلۆجیی بووە لەنێوان هەردوو دەوڵەتەکەداو لەئەنجامی

رووبەڕووبونەوەی هەردوو ستراتیجییەکەو تێکرژانی بەرژەوەندییەکانیاندا خۆی لەجەنگو شەڕوشۆڕدا نواندۆتەوە، کە لەنێوانیاندا هەڵگیرساوەو بەرپابووەو هەر لەژێر سێبەری تەرازووی هێزەکانیشیاندا چارەنووسی ململانێ کە لەدوای تەواوبوونو کۆتایی هاتنی جەنگەکە بەقازانجی لایەكو زەرەرو زیانی لایەکەی تر دیاریکراوە، یاخود نەتوانراوە بەقازانجو زیانی هیچ لایەکیان بەلایەکدا بخرێو بەجۆرە جەنگو پێکادان، بەشێوەیەکی بەردەوامو یەك لەدوای یەك، درێژەی کێشاوە.

لەساڵی(١٥٠٨)دا شا ئیسماعیلی سەفەوی توانی بەغدا بگرێتو بیخاتە ژێر قەڵەمڕەوی دەسەڵاتی خۆیەوەو بیکاتە بەشێك لەدەوڵەتی شیعە مەزهەبی سەفەوی. بەڵام عوسمانییەکان لەساڵی (١٥١٤)دا توانیان سەفەویان لە (چاڵدێران) بشکێننو کوردستانیش بۆ یەکەمین جار لەنێوان خۆیادا دابەش بکەن، بەجۆرێ بەشی خۆرهەڵاتی بەردەوڵەتی عوسمانی بکەوێت. هەروەها سوڵتان سلێمانی قانونی لەساڵی (١٥٣٤)دا توانی بەغدا بگرێتو سەفەوییەکانیش دەربکاتو لەساڵی (١٥٣٥)یشدا پەیمانێکێیان بەست، بەڵام جەنگ لەنێوانیاندا هەر درێژەی کێشا تاساڵی (١٥٥٤)کە پەیمانی (ئەماسییە)یان بەست، کە یەکەمین پەیمانە ئاماژەی بۆ سنووری نێوان هەردوو دەوڵەت کردبێ، پاشان لەساڵەکانی (١٥٦٨) و (١٥٩٠)یشدا دەربارەی چارەسەرکردنی کێشەکانی خۆیان چەند پەیمانێکیان بەست.

دەوڵەتی سەفەوی لەسەردەمی شاعەبباسدا، سەردەمی خورتیو بەهێزی بوو، هەر بۆیە پەرەیان بەچالاکیبە جەنگییەکانی خۆیانداو هەر لەساڵی(١٦٠٢ ـ ١٦٣٧) چوار جار لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا کەوتنە جەنگەوەو لەساڵی (١٦٢٣)یشدا توانیان شاری بەغدا بۆ جاری دووەم بگرنەوە، لەدوای هەر جەنگێکیش پەیمانێك لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا مۆرکرا، کە دواترینیان پەیمانی (زەهاو) بوو، کە ساڵی (١٦٣٩)دا بەستراو دەشێ بوترێ یەکەمین پەیمانی سنوورییە لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا، ئەو پەیمانانەی لەنێوان ئەو دوو دەوڵەتەدا دەبەستران هەمیشە کاتی بوون، چونکە هەرکامێکیان بەهێز بووبێ، تای تەرازووی هێزەکان بەلای خۆیدا شکابێتەوە، ئەوا جەنگی بەرپا کردووە تا لەسەر حسابی دەوڵەتەکەی تر قەڵەمڕەوی خۆی فراوان بکاتو مەرجەکانی خۆشی بەسەردا بسەپێنێ. هەر بۆیە لەسەردەمی نادر شادا لەنێوان ساڵانی(١٧٣١ ـ

١٧٤٣) سێ جەنگی تر لەنێوان ئەم دوو دەوڵەتەدا هەڵایساوەو لەدوای هەر جەنگێکیش پەیمانێك بۆ چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانو دیاریکردنی سنووری نێوانیان بەستراوە، کە دواهەمینیان پەیمانی (کردن)ی ساڵی (١٧٤٦)، کە بە پەیمانی نادرشا ناسراوە، ئەم پەیمانە تەئکیدی لەسەر پەیمانی (زەهاو) کردۆتەوە. بەڵام نادرشا لەساڵی (١٧٤٧)دا کوژرا.

لەساڵی ١٧٥١دا کەریم خانی زەند کرا بەشای ئێرانو دەوڵەتی زەندی دامەزراند،

لەهەمان ساڵدا ئێران توانی شاری بەسرە بگرێت. بەڵام تەمەنی دەوڵەتی زەند زۆر کورت بوو، لەساڵی (١٧٩٠)دا دەوڵەتی قاجاری لەسەر شوێنەواری دەوڵەتی زەند هاتەکایەوە، ئاغا محمد خان کە سەرۆکی خێڵەکانی قاجار بوو، کرا بەشای ئێران. ئەم دەوڵەتە تا چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەم حکومڕانی ئێرانی کرد تا پەیدابوونی ئیمپراتۆریەتی پەهلەوی. ناکۆکیو ململانێی نێوان دەوڵەتی عوسمانیو قاجاری لەسەر بناغەی ناکۆکییەکانی پێشەوە پەرەی سەند. لەنێوان ساڵانی (١٨٠٥ ـ ١٨٢١)دا هەشت جەنگی گەورە لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا بەرپا بووە، هەروەك لەساڵی ١٨٢٢دا ئێران توانی چەندین شاری ئەنەدۆڵ بگرێو عوسمانییەکان ناچار بکا لەگەڵیدا رێك بکەون. هەربۆیە لەساڵی ١٨٢٣دا بۆ یەکەمین جار لەئەرزەرۆم رێکەوتنێکیان مۆرکرد کە بەرێکەوتننامەی ئەرزەرۆمی یەکەم ناسراوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەو گیروگرفتەکانیانو تەئکیدکردنەوە لەسەر پەیمانەکانی پێشوو. بەڵام ئەم پەیمانەش هەر بەتەواوی جێگیر نەبوو تا لە ٣١/٥/١٨٤٧دا دەوڵەتی عوسمانی چۆکی داداو بەئاگاداری نوێنەرانی روسیای تزاریو بریتانیا پەیمانە ئەرزەرۆمی دووەمی لەگەڵ ئێراندا مۆر کرد، کە بەگوێرەی ئەو پەیمانی دەوڵەتی عوسمانی وازی لەناوچەی عەرەبستان (خۆزستانی ئێستا) هێنا بۆ ئێران لەبەرامبەر وازهێنانی ئێران لەناوچەی سلێمانی بۆ دەوڵەتی عوسمانی، بەم جۆرە ئێران توانی دەست بگرێت بەسەر کەناری رۆژهەڵاتی (شط العرب)دا. هەروەها ناوچەی زەهاویش بەجۆرێ دابەشکرا کە ناوچە شاخاوییەکانی بەر ئێرانو دەشتاییەکانی بەر دەوڵەتی عوسمانی بکەوێت.

هەروەها لە ٢١/١١/١٩١١دا پرۆتۆکۆڵی تاران لەنێوان هەردوو دەوڵەتی عوسمانیو ئێرانیدا کە بەهەمان مەبەستو بۆ دڵنیاکردنەوەی پەیمانی ئەرزرۆمی دووەم بوو، مۆرکرا. هەروەك لە٤ ـ١٧/١١/١٩١٣یش پرۆتۆکۆڵی ئەستانەیان

مۆرکرد که بەگوێرەی ئەم پرۆتۆکۆڵە ئێران دەسکەوتی تری لە (شط العرب) بەدەسهێنا بەدرێژای ٧,٢٥کم. لەساڵی ١٩١٤یش لیژنەی چەسپاندنی سنوور لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا پێکهاتو کە کۆبونەوەکانی ئەم لیژنەیە لەسەر بنچینەی پرۆتۆکۆڵەکانی پێشەوە، بەتایبەتی پرۆتۆکۆڵی ئەستانە بوو.

دەوڵەتی عێراق کە لە ٢١/تەموز/١٩٢١دا لەلایەن بریتانیاوە دروستکراوە لەسەر بەشێك لە کەلاوەی داتەپیوو روخاوی دەوڵەتی عوسمانی هەموو ئەو کێشەو گیروگرفتانەی بەمیرات بۆمایەوەو مەسەلەی سنووری رۆژهەڵاتی عێراق لەگەڵ ئێراندا بوو بەیەکێك لەگیروگرفتە چارەسەر نەکراوەکانی نێوان هەردوو دەوڵەتو بەدرێژای تەمەنی ٦٠ ساڵەی دەوڵەتی عێراق هەمیشە مایەی دروست بوونی تەنگو چەڵەمەو تەقینەوەی کێشەکان بووە.

لە٤/٧/١٩٣٧دا دیسان پەیمانی سنور لەنێوان دەوڵەتی تازە دروستکراوی عێراقو دەوڵەتی ئێراندا مۆرکرایەوە، لەسەر بناغەی پرۆتۆکۆڵی ئەستانەو کۆبوونەوەکانی لیژنەی سنور لەساڵی ١٩١٤دا، بەگوێرەی ئەم پەیمانە ئێران دانینا بە دەوڵەتی عێراقدا، بەڵام دانی بە ڕەوایی سنووردا نەنا، هەر لەو پەیمانەشدا ئێران دەسکەوتی تری لە (شط العرب) بەدەستهێنا بە درێژایی ٧,٧٥کم.

لەساڵی ١٩٦٩دا ئێران پەیمانی ١٩٣٧ی لەلایەن خۆیەوە هەڵوەشاندەوە بەناوی ئەوەی کە پەیمانێکی ناڕەوایەو داخوازییەکانی ئێرانی نەهێناوەتە دی، ئەم کێشەیە بە چارەسەرنەکراوی مایەوە تا ٦/٣/١٩٧٥ کە رێکەوتنی جەزائیر لەنێوان شاـ صدام لەسەر کەوڵی کوردو شۆڕشی کوردستان، مۆرکراو بە گوێرەی ئەم رێکەوتننامەیە بەشێوەیەکی هەمیشەیی لەگۆڕان نەهاتوو سنووری وشکاییو ئاویی نێوان عێراقو ئێران دیاریکراو سنووری ئاوی نێوانیان بەگوێرەی هێڵی تایلۆگ دیاریکرا، کە بەم پێیە ئێران دەسکەوتێکی گەورەی لە (شط العرب) بەدەستهێناو بە درێژایی ٨٩ ـ٩٠کم ی لە (شط العرب)ی بەرکەوت.

٢ـ مەترسی ئێران بۆ سەر ئەمنی ستراتیجیی عێراق

مەترسی ئێران بۆ سەر ئەمنی ستراتیجی عێراق، لە دیدی رژێمی بەعسەوە دەکرێت لەم خاڵانەی خوارەوەدا کۆبکەینەوە:

* مەترسی ئێران بۆ سەر سنوری رۆژهەڵاتی عێراق: هەروەك لە خاڵی (١)دا روونکراوەتەوە سنووری نێوان ئێرانو دەوڵەتی عوسمانی هەمیشە لە ئاڵوگۆڕدا بووە، ویستی ئێران بۆ سەندنەوەی ئەو شوێنانەی بە موڵکی مێژووی خۆی دەزانێ، بەلای رژێمی بەعسەوە مەترسییەکی گەورەیە، بەتایبەت سنووری ئاویو دەسگرتن بەسەر (شط العرب)دا، کە تاکە دەروازەی ئاوی ـ دەریایی عێراقە.

* ئێران وەك دەوڵەتێکی شیعە هەمیشە پێی خۆش بووە شوێنە پیرۆزەکانی شیعە کە لەعێراقدان (کەربەلا، نەجەف، سامەڕاو کازمیە) بکەونە ژێر دەسەڵاتی شیعەکان خۆیانەوە، بۆیە هەوڵی ئەوەیانداوە یارمەتی شیعەکانی عێراق بدەن، بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵاتی سیاسی لەعێراقدا.

ئێران بەشێك لەخاکی ئێستای دەوڵەتی عێراق بە موڵکی خۆی دەزانێ، چونکە بەر لە پەیدابوونی ئیسلام سنووری دەوڵەتی ساسانیو دەوڵەتەکانی پێش ئەویش لە فورات گەڕاوەتەوەو تەنانەت پایتەختی دەوڵەتەکەش لە(مدائن)بووە، کە دەکەوێتە خوار رۆژهەڵاتی بەغداوە.

هەربۆیە عێراق یا باشتر رژێمی بەعسی عێراق، لە دوو سەرەوە ئێران بە مەترسی دادەنێ لەسەر ئەمنی ستراتیجیی عێراقو ئەمنی قەومیی عەرەبی:

ـــ لەلایەکەوە ئێران مەترسی دەخاتە سەر (یەکێتیی خاکی عێراق) چ بەنیسبەت داواکردنی هەندێ ناوچەی سنووری، یا ئەو شوێنانەی بە موڵکی مێژوویی خۆی دادەنێ، جگە لە داواکردنی هەندێ دورگەو بەشێکی رۆژئاوای کەنداو. لەلایەکی تریشەوە ئێران مەترسی لەسەر جۆری رژێمی عێراق پەیدادەکا بەهێنانەسەر کاری رژێمێکی ئیسلامیی شیعە لە عێراقدا، هەروەك بەعس بیروباوەڕی شیعەگەری بە مەترسییەکی ئایدۆلۆجیش دادەنێ، کە کار دەکاتە سەر ئەمنی ئایدۆلۆجی عەرەبیو دژی دەوەستێتەوە، چونکە بەلای ئەوانەوە بیروباوەڕی شیعە بیروباوەڕێکی تایەفەگەریەو دەبێتە هۆی لاوازکردنی (انتما)ی نەتەوەییو ملکەچکردنی بۆ (انتما)ی تایفەیی.

- وێڕای ئەوە ئێران دەتوانێ یارمەتی کوردەکان بدا چ بۆ بەدەسهێنانی هەندێ مافی نەتەوەیی یا بۆ جیاکردنەوەو دروستکردنی دەوڵەت یا یەکگرتن لەگەڵ دەوڵەتی ئێراندا.

ئەمە لەڕوانگەی سەرنجی بەعسەوە ڕادەی ئەو مەترسییە دەردەخا، کە ئێران خستویەتیە سەر عێراق، بەڵام رژێمی بەعس خۆیشی مەترسی لەسەر ئەمنی قەومی ئێران دروست کردووە، چونکە چاوی بڕیوەتە ناوچەی عەرەبستان کە ئێستا بەشێکە لەخاکی دەوڵەتی ئێرانو عێراق ئەم ناوچەیە بە درێژبوونەوەیەکی سروشتیی ڕەشە خاك دادەنێ، لەلایەکی تریشەوە هەوڵی ئەوە دەدا کە سنوری نێوان هەردوو دەوڵەت لەبەشی ناوەڕاستدا بەجۆرێك ئاڵوگۆڕی تێدا بکرێ کە بەشێك لەناوچە شاخاویەکانیش بکەوێتە عێراقەوە، چونکە عێراق ئەم ناوچەیە کە ناوچەیەکی کوردستانەو لوڕی بچوکی تیا نیشتەجێیە، لەڕوانگەی شۆڤێنیانەی خۆی، بە خاکی عەرەب دادەنێ. لەڕاستیدا بەشێکی ململانێی نێوان دەوڵەتی عوسمانیو دەوڵەتی ئێران لەسەر خاکی کوردستان بووە، کە ئێستاش ئەم ململانێیە هەر درێژەی هەیە لەپێناوی دۆزینەوەو دەستگرتن بەسەر مەیدانی ژیانی نوێدا.

ب - تورکیا

هەرچەندە، لەبەر هەندێ هۆی سیاسی، لەبڵاوکراوە ئاشکراکانی دەوڵەتی عێراقدا ئاماژە بۆ مەترسیی تورکیا ناکرێ بۆسەر خاکی عێراق، بەڵام لەڕاستیدا بەعس تورکیاش بەیەکێ لەمەترسییە دەرەکییەکانی سەر ئەمنی ستراتیجیی عێراق دادەنێو لەلێکۆڵینەوە نهێنییەکانی دامودەزگا ئەمنییەکانو ستراتیجییەکانی خۆیاندا بە مەترسییەکی چاوەڕوانکراوی دادەنێن. بۆئەوەی رادەی ئەو مەترسییەو ئەندازەی گەورەیی بزانین، پێویستە چاوێك بە پێشینەی مێژوویی ئەو مەترسییەدا بخشێنینەوە:

١- پێشینەی مێژوویی

پەیمانی سایکس - بیکۆ قەڵەمڕەوی دەوڵەتی پانو بەرینی لەبەریەك هەڵوەشاوەی عوسمانی لەنێوان بەریتانیاو فەرەنسادا دابەشکرد. هەردوو ویلایەتی بەغداو بەسرە بەر بەریتانیا کەوتنو لەساڵی ١٩٢١دا دەوڵەتێکی عەرەبی تیا

دامەزراند لەژێر انتدابی خۆیدا. ویلایەتی موسڵ (کوردستانی باشوور)کە بە گوێرەی ئەو پەیمانە بەر فەڕەنسا کەوت، لەئەنجامی پێکگەیشتنی ژۆرژ کلیمانسۆ خرایە ژێر نفوزو دەسەڵاتی بەریتانیاو لەساڵی ١٩١٩دا لەلایەن بەریتانیاوە داگیرکرا. دەوڵەتی عوسمانی کە بەهەموو لایەکەوە کەوتبوونە وێزەی‌و بەچەپ‌و راست لێیان دەداو بەش بەشیان دەکرد، بەم حاڵە قایل نەبوو. بریتانیا لەنەخشەی دابوو ئەم ویلایەتە بخاتە سەر عێراق، بەڵام دەوڵەتی عوسمانی هەر بە موڵکی خۆی دەزانی‌و دانی بە کێشەی موسڵدا نەدەنا، نەیدەویست لەبەرژەوەندی بەریتانیاو عێراق بێ، نەشیویست ببێتە دەوڵەتی کوردستانی باشوور. دەوڵەتی نوێی تورکیا کە لەسەر کەلاوەی دەوڵەتی عوسمانی دروست بوو، ئەو کێشەیەی بۆ مایەوە، کەمال ئەتاتورك لە١٤/٧/١٩٢٣دا خەلافەتی عوسمانی هەڵوەشاندەوەو لەشوێنیدا دەوڵەتی تازەی تورکیای راگەیاند، کۆمەڵێك گۆڕانکاری کردو توانی ئەزمیریش بگرێتەوە، کەبوو بەهۆی شەڕ وەستانی (مودانیا) لەنێوان بریتانیاو فەرەنساو ئیتالیاو تورکیا. ئەم بارودۆخە نوێیە هەڵوێستی تورکیای تا رادەیەك بەهێزکرد، پەیمانی (لۆزان)کە لە١٠/٨/١٩٢٣دا بەسترا، دانی بە دەوڵەتی تازەی تورکیادا نا. تورکیا بە پەیمانی سیڤەر رازی نەبوو، کێشەیەکی توندوتیژ لەنێوان تورکیا لەلایەك‌و بریتانیاو عێراقیش لەلایەکی تر لەسەر مەسەلەی کوردستانی باشوور پەیدابوو. لەئەنجامدا بڕیاردرا کە هەردوولا، واتە تورکیاو بریتانیا، لەنێوان خۆیاندا کێشەکە چارەسەر بکەن، ئەگەر لەماوەی ٩ مانگداچارەی بۆ دانەنرا، ئەوا حەواڵەی کۆمەڵەی گەلان بکرێت، لەساڵی ١٩٢٤دا تورکیا ئامادەیی خۆی دەربڕی بۆ دەسهەڵگرتن لەکوردستانی باشوور بەمەرجێك ١٠٪ی بەشی کۆمپانیای نەوتی تورکیای بدرێتێ، کە سنوری چالاکییەکەی کوردستانی باشوور بوو.

لەبەرئەوەی بریتانیا لەرێگەی گفتوگۆو لێژنەوە نەیتوانی هیچ لەگەڵ تورکیادا بکات، بۆیە بۆ لابەلاکردنەوەی کێشەکە کۆمەڵەی گەلان کۆمیتەیەکیان پێکهێنا بۆ توێژینەوە لێی‌و بەلایەکداخستنی، لەئەنجامدا، بەفیتی بریتانیا، لە٢٦/ ١٢/ ١٩٢٥دا، کوردستانی باشوور خرایە سەر عێراق‌و سنوریش بە گوێرەی هێڵی (برۆکسل)لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا کێشرا، پەرلەمانی تورکیاش لە٢٥/١٢ی هەمان ساڵدا بڕیاریدا کە کوردستانی باشوور

بـــەزۆر لـــەعێراق نەســـەنێتەوە. هـــەر لەئـــەنجامی ئـــەوەدا لـــە١١/٥/١٩٢٦دا ڕێککەوتننامەی عێراق ـ بریتانیا ـ تورکیا مـــۆرکراو عێـــراق هاتـــە ســـەر ئـــەو بڕوایەی کە ١٠٪ی فرۆشتنی نەوتی کەرکوك، بۆ ماوەی ٢٥ساڵ بدا بە تورکیـــاو تاکە گۆڕانێکی بچوکیش لە هێڵی بڕۆکسلدا بکرێت.

٢ـ مەترسی تورکیا بۆسەر ئەمنی ستراتیجی عێراق

مـەترسی تورکیا بۆ سەر ئەمنی ستراتیجی عێراق لە دیدی ڕژێمی بەعســـەوە دەشێ لەم خاڵانەی خوارەوەدا کۆبکەینەوە:

*هەرچەندە کێشەی موسڵ لەساڵی ١٩٢٥دا لابەلا کراوەتەوە، بەڵام تورکیـــا بەتەواوەتی دانی پیانەناوەو تا ئەو ساڵانەی دوایش ویلایەتی موسڵ لەدەســـتووری دەوڵەتی تورکیادا بەبەشێك لەخاکی تورکیا دراوەتە قەڵەم. هەمیشە چـاوەڕوانی ئەوە دەکرێت کە تورکیا داوای بکاتەوەو خۆیشی مات کـردووە کـە عێـراق لاواز بێت ئەوسا پەلاماری بداتو هـەقی کۆنینـەی خـۆی بسـەنێتەوە. ئـەم کێشـەیە وایکـــردووە عێـــراق هەمیشـــە لـــەژێر گوشـــاری تورکیـــا بێـــتو چـــەندین ڕێککەوتننامەی دوو قۆڵی لەگەڵدا مـۆر بکـاتو هـەرکاتێ ملـی نـەدابێ بـۆ مـەرجەکانی، هەڕەشەی ئەوەی لێکردووە کە ویلایەتی موسڵ داوا دەکاتەوە.

*تورکمانەکانی عێراق: سەرەتای هاتنی تورك بۆ ئەم ناوچـەیە دەگەڕێتـەوە بـۆ سەرەتای سەدەی دەیەمی زایینی کە لەگەڵ شەپۆلی مەغۆلو تەتەرەکانو دوای ئـەوانیش لـەو ناوچـەیەدا جـێگیر بـوون. تورکیـا بـوونی تورکمانـەکان لـەو ناوچەیەدا دەکاتە بەڵگەیەکی مێژوویی بۆئەوەی ئەو خاکە بەهی خۆی بزانـێ، بەتایبەتی کە عێراق بۆ ماوەیەکی درێـژی چـەند سـەدەیی لـەژێر دەسـەڵاتی تورکەکاندا بووە، ئەمە وێڕای ئەوەی تورکیا دەتوانێ تورکمانەکانی عێراق وەك گوشارێك بۆ سەر عێراق بەکاربێنێ، هەر بۆیە عێراقیش بـە تونـدترین شـێوە بەگژ تورکمانەکانی عێراقدا چوونەوەو بەو نیازەی (مەترسی)یـان نـەهێڵێتو هیچ پەیوەندییەکیش لەنێوان تورکمانەکانی عێراقو تورکیادا نەهێڵێت.

*عێراق مەترسی ئەوەشی هەیە ڕۆژێك لەڕۆژان گـەر تورکیـا بیـەوێ یارمـەتی کوردەکان بدا بۆ جیابوونەوە لەدەوڵەتی عێراق.

تورکیا بەرژەوەندی زۆری لەعێراقدا هەیە، هەرکاتێك ئەو بەرژەوەندییانەی بکەونە مەترسییەوە، گوشار بۆ عێراق دێنێ. لەناوەڕاستی هەشتاکاندا رۆژانە یەك ملیۆن نەوتی کەرکوك بەتورکیادا دەڕۆی، کە ١٣٪ی ئەم نەوتە بۆ تورکیا بوو[٤٨]، لەبری ئەوەی تورکیا ڕێگە بەعێراق بدا ئەو نەوتە بەوێدا بنێرێت، جگە لەوەی ١٠٪ی ئەم نەوتەش لە پالاوتگەکانی تورکیادا (تکریر) دەکرا بۆ پێداویستییەکانی ناوخۆی عێراق، تورکیا هەر بەرمیلێکی بە ١٤ دۆلار وەردەگرت و بە ١٣٠دۆلاریش پێی دەفرۆشتەوە. سەرباری ئەوەش تورکیا سەدی ئەتاتورکی کردۆتە نیشانەی هەڕەشەکردن لەعێراق و گرتنەوەی ئاوی فورات.

ئەم فاکتەرانە وایان لەعێراق کردووە ملکەچی داواکانی تورکیا بێت. چەندین ڕێکەوتننامەی سەر شۆڕانەی لەگەڵدا مۆر بکات و سەربەخۆیی بڕیاردانی سیاسی لەدەست دەربێنێ لەمەڕ چارەسەرکردنی ئاشتیانەی کێشەی کوردەوە، ئەمەش لەو گوشارەی تورکیا دەردەکەوێ کە لەساڵی ١٩٨٤دا خستییە سەر عێراق و یەکێك بوو لەو فاکتەرانەی، بگرە فاکتەرێکی زۆر گرنگ بوو، کە کێشەی کورد لەعێراقدا لەڕێگەی ئاشتیانەوە چارەسەر نەکرێ.

ج ـ ئیسرائیل

دەوڵەتی ئیسرائیل لەساڵی ١٩٤٨دا بەگوێرەی بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکان لە ٢٩/١١/١٩٤٧دا لەسەر خاکی فەلەستین دامەزرا، لەوساوە تا ئێستا ٣جەنگ لەساڵانی ١٩٤٨، ١٩٦٧و١٩٧٣ لەنێوان ئیسرائیل و دەوڵەتە عەرەبییەکاندا هەڵگیرساوە.

دەوڵەتی ئیسرائیل ستراتیجیی ئەمنی قەومیی خۆی لەسەر بنچینەی (الحدود الأمنة) داڕشتووە، بەم شێوەیە سیاسەتێکی فراوانخوازیی هەیە کە گەرەکێتی خاکی دەوڵەتە عەرەبییەکانی تریش داگیربکات و هەڵیان لوشێ، تاوەکو قەڵاییەکی جوگرافیی و ستراتیجیی بۆ دەوڵەتەکەی خۆی دروست بکا، بەم پێیە بوونی ئیسرائیل لەوناوچەیەدا مەترسییەکە لەسەر ئەمنی قەومی عەرەبی. هەرچەندە چەندین دەوڵەتی عەرەبی، چ بەئاشکراو چ بەنهێنی، هەوڵی ئەوەیان داوە لەگەڵ ئیسرائیلدا ڕێکەونو کۆتایی بە حاڵەتی جەنگ بهێننو ئارامیو

[٤٨]ـ پێش جەنگی عێراق ـ ئێران ئەم ڕێژەیە ١١,٢٥ ٪ بوو.

ئاسایش بگێڕنەوە بۆ ناوچەکەو دەوڵەتەکانی خۆشیان لەمەترسی جەنگ دوور بخەنەوە.

رژێمی بەعس لەعێراقدا، ئیسرائیل بەمەترسییەکی گەورە دادەنێ لەسەر قەوارەی عەرەب، بەتایبەتی بۆسەر ئەمنی ستراتیجیی عێراق، چونکە لایوایە خۆی نوێنەری هەرە شۆڕشگێڕی نەتەوەی عەرەبو پێشکەوتوترینیانە! لەڕاستیدا ئەمە لەچەند ڕوویەکەوە ڕێتێناچێت، چونکە عێراق دەوڵەتێکە سنووری بە سنووری ئسرائیلەوە نییە، تا ئیستاش ڕۆڵێکی گرنگی نەبووە لە دژایەتیکردنی ئیسرائیلدا، بەقسە نەبێ، دووەمیش هەڵگیرساندنی جەنگ لەکوردستاندا دژی گەلی کوردستان خۆی لەخۆیدا سەرقالکردنی سوپای عێراقە بەجەنگێکی درێژخایەنی بێ کۆتایی، کە ئاسۆی بڕانەوەی جەنگەکە تەنیا بە چارەسەرکردنێکی ئاشتیانە لەڕێگەی سەلماندنی مافی چارەی خۆنوسینەوە دەردەکەوێ، واتە بۆتە هۆی دورخستنەوەی ئەو سوپایەی کە دەبوایە ڕۆڵێکی دیار لەجەنگی ئیسرائیل ـ عەرەبدا بگێڕێ.

سێهەمیان، هەڵگیرساندنی جەنگ دژی کۆماری ئیسلامیی ئێران بەو بیانووەی باری گلاوی خۆی لەڕێککەوتننامەی شاـ سەدامدا راستکاتەوە کە بۆتە هۆی ئەوەی هەم ماکینەی سوپای عێراق تێك و پێك بدرێتو زەرەرو زیانی زۆری بەربکەوێتو سەروەتو سامانی عێراق لەجەنگێکی ناڕەوادا بەفیڕۆ بداتو ڕۆڵەکانی بە گەروی ئەو جەنگەدا بکاتو هەم بۆتە هۆی پارچە پارچە بوونی ڕای عەرەب سەبارەت بەکێشەو بیرچوونەوەی ناکۆکی سەرەکیان لەگەڵ ئیسرائیلو ئەمەریکادا. کە ئەمەش بۆتە هۆی: چوارەم: نزیکبوونەوەی عێراق لە دەوڵەتە هەرە کۆنەپەرستەکانی عەرەب وەك ئوردن، عەرەبستانی سعودی، دەوڵەتەکانی کەنداو، نزیکبوونەوەی لە میسرو ڕێککەوتننامەی کامپ دیڤید. جگە لەوەی، پێنجەم: هەمیشە هەوڵی داوە بەرەی فەلەستینییەکان پارچە پارچە بکاتو یارمەتی ئەو لایەنەش بدات کە گێرەشێوێنیو پشێوی لەناو ریزەکانیدا دەنێنەوە.

هەر بۆیە ئێستا نەعێراق هیچ مەترسییەکی ئەوتۆی لەسەر ئیسرائیل پەیدا کردووە وەك ئەوەی خۆی دیعایەی بۆدەکا، نەئیسرائیلیش عێراق بە مەترسی دەزانێ لەسەر خۆی، چونکە هەڵوێستە کردەوەییەکانی خزمەتی بەرژەوەندییەکانی ئیسرائیل دەکا.

لەراستیدا ترسی عێراق لە سنووری ڕۆژئاوا لەوەدایە کە بەربەستێکی سروشتی نییە تا بتوانێ بەرگری تێدا بکا، چونکە ناوچەیەکی بیابانییەو بیابانیش ئێستا بە سنورێکی جیاکەرەوە حساب ناکرێ، بەڵکو بە سنورێکی پێکەوەبەستن دادەنرێ، هەربۆیە عێراق، لە رووی سوپاییەوە، بەرزاییەکانی گولان (جۆلان) و کەناری رۆژئاوای رووباری ئوردن بە هێڵی بەرگریکردن دادەنێ بە نیسبەت عێراقەوە.

د ـ کودەتا سوپاییەکانی دەوڵەتە عەرەبییە هاوسێکان

بەعس ئەمنی عەرەبی لەڕوانگەی بۆچوونەکانی خۆیەوە دەبینێ، هەر بۆیە لەدەسدانی دەسەڵاتی سیاسی خۆی بە گەورەترین مەترسی دادەنێ لەسەر ئەمنی قەومیی عەرەبی، عێراق لەگەڵ ئەوەشدا چەندین گیروگرفتی سنووری لەگەڵ دەوڵەتە عەرەبیەکانی سوریا، ئوردن، عەرەبستانی سعودیو کوێت هەبووەو هەیە، لەهەمان کاتیشدا هەوڵدانی ئەو دەوڵەتانە بۆ هێنانە سەرکاری رژێمێکی وا کە لەخۆیانەوە نزیك بێ، هەر لەئارادا بووە، دیارە ئەمەش زیاتر لەرێگەی کودەتای سوپاییەوە ئەنجام دەدرێت. بۆیە بەعس ئەو کودەتا سوپاییانەی بەفیتی ئەو دەوڵەتانە دەکرێ لەپێناوی لادانی ڕژێمی بەعسو هێنانە سەرکاری رژێمێکی نزیك لەخۆیان، بە مەترسییەکی گەورە دادەنێ لەسەر ئەمنی ستراتیجیی عێراق.

١ـ٢ـ٣ ئەو ڕێوشوێنانەی رژێمی بەعس گرتویەتیە بەر بۆ نەهێشتنی (مەترسی کورد) لەسەر پاشە ڕۆژی دەوڵەتی عێراق

رژێمی بەعس لە روانگەیەکی شۆڤێنیستیو رەگەزپەرستانەوە دەڕوانێتە مەسەلەی کوردو جولانەوە شۆڕشگێڕانەکەی، بۆیە بەگوێرەی ستراتیجێکی دیاریکراو بەپێی تاکتیك و نەخشەو پلانی وردو حسابکراو دەیەوێ نەتەوەی کورد لەعێراق لەناو بباتو خاکی کوردستانی عێراق داگیرو تەعریب بکات، بەنیازی ئەوەی (مەترسی کورد) لەسەر پاشەڕۆژی دەوڵەتی عێراق نەهێڵێو زەمینەی جیابوونەوە بۆ جولانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان لەعێراقدا ساز نەبێ، بۆ بەدیهێنانی ئەم مەبەستەش گەلێ ئامرازو شێوەی بەکارهێناوە، کە ئەمانەن:

یەکەم: ئامرازە ناوەکییەکان

ئەو ئامرازو ڕێو شوێنانەیە کە ڕژێمی بەعس لەبوارە جیاجیاکانی سیاسی ـ کۆمەڵایەتی، سوپایی، ئابووری، دیمۆگرافی، ئەعلامی ـ ئایدیۆلۆجیدا گرتویەتیە بەر بۆ لەناوبردنو تێکشکاندنی جوڵانەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستان لەعێراقداو تەفروتوناکردنی گەلی کورد.

١ـ لەبواری سیاسیدا

لەرووی سیاسیەوە نەخشەکەی بەعس بۆئەوە نییە کورد قایل بکات، بۆئەوە نییە مافەکانی بداتێو لەڕێگەی دابینکردنی مافەکانەوە، لەڕێگەی دڵخۆشکردنی کوردەوە بەقەوارەی عێراق هەم پتەوی ناوەکی دابین بکاتو هەم هێزێکی زیاتریش بۆ پاراستنی عێراق، ساز بدات، بەڵکە سیاسەتەکە ڕووی لەقوتدانی نەتەوەی کوردە لەکوردستانی عێراقدا، لەڕێگەی:

١ـ نکوڵیکردن لەبوونی کوردو داننانی سەرزارەکی بەمافەکانیدا لەڕێگەی ساختەکردنی مافەکانییەوەو دروستکردنی چەندین دامو دەزگای درۆینەی وەکو: ئەنجومەنی یاسادانان، ئەنجومەنی جێبەجێکردن، پارتە کارتۆنییەکان...تا لەژێر پەردەی داننان بەو مافانەدا بەتوندترین شێوە بچێتەوە بەگژ گەلی کورددا، لەناوی بەرێ، سیاسەتی تەفروتوناکردنی پەیڕەو بکات.

٢ـ سیاسەتی بەعس دەربارەی کورد بریتییە لەتەختکردنی کێشەی کورد لەسەر بنچینەی ڕەگەزپەرستی شۆڤێنیستی بەعسیانە لەچوارچێوەی عێراقدا، واتە: نەهێشتنی کێشەی کوردو تەختکردنی کۆسپی کورد لەبەردەمی سیاسەتی فراوانخوازی بۆرجوازی ناسیۆنالستی عەرەبدا، کە دەیەوێ عێراق بە وڵاتێکی عەرەبی بکا، بە بەشێکی لەیەکچووی نیشتمانی عەرەبی، بەشێکی ئەوتۆ کە لەڕووی نەتەوەیی‌و زمانو فەرهەنگەوە لەباقی وڵاتەکانی عەرەبی بچێ. هیچ کێشەو بەرگریەکیشی تیا نەمێنێ.

ئەم سیاسەتەی بەعس بۆ دەوڵەتو حیزبەکەی هەموو ڕێوشوێنو تاقیکردنەوەیەك لەچوارچێوەی ئەو تێگەیشتنە ستراتیجییەدا بە حەڵاڵو ڕەوا دادەنێ.

بۆیە پێویستە ڕۆڵەکانی کورد، سیاسیو تێکۆشەرەکانی، ڕۆشنبیرو زاناو هونەرمەندانی، هەموو چینو توێژەکانی گەلی کورد هەموو شتێکی خراپ دەرهەق بەخۆیان لەحیزبو دەوڵەتی بەعس چاوەڕوان بکەن، هیچ ڕەفتارێکی نامرۆییو بەد بەدوور نەگرن. سێکوچکەی بەعسیان: تەرحیل، تەعریب، تەبعیسو کوشتو بڕین هەمووی بۆ جێبەجێکردنی ئەو سیاسەتە مەرکەزییەی حیزبو دەوڵەتی بەعسە.

٣ـ بەگژاچوونی جولانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی کوردستان هەم لەڕێگەی لاوازکردنو پەکخستنی، هەم هەوڵدان بۆ ناوزڕاندنو شێواندنی ناوەڕۆکە دیموکراتییە شۆڕشگێڕەکەی، بەخستنە پاڵی تۆمەتی: بەکرێگیراو، کۆنەپەرست، دەسیسەی زایۆنیزم.

٤ـ تێکدانی یەکێتیی نەتەوەی کوردو پارچە پارچەکردنی جولانەوەی ڕزگاری نیشتیمانیی کوردستان بەهۆی دروستکردنی:

* بۆشاییەکی جوگرافی ـ زەمینی لەنێوان کوردستانی عێراقو خەڵکەکەیداو لەنێوان پارچەکانی تری کوردستانو خەڵکەکەیدا.

* بۆشاییەکی سیاسی ـ ئایدیۆلۆجی لەنێوان هێزە شۆڕشگێڕەکانی کوردستانی عێراقو دامو دەزگاکانی تری کوردستانی گەورەدا.

واتە تێکدانی قولایی نەتەوەییو ستراتیجیی جولانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی کوردستان لەعێراقدا.

٥ـ هەوڵ دەدات مەسەلەی لەناوبردنی کوردو کوردستان بخاتە قاڵبی ئەوە کە شەڕی ئێستا، شەڕی نێوان هەوڵی بەرەو پێشەوە بردنی میللەتی دواکەوتوی کوردو ئاوەدانکردنەوەی خاکی بەجێماوی کوردستانە لەلایەکو لەلایەکی ترەوە بەرگری تاقمێکی دواکەوتوی دوژمنی پێشکەوتنو ژیانی هاوچەرخو ئاوەدانییە، شەڕی نێوان نەتەوایەتی عەرەب (پێشکەوتنخوازو پێشڕەو) و نەتەوایەتی کوردی "کۆنەپەرستو بەجێماو". شەڕی میللەتێکە کە هەر حەز لەئاژاوەو پشێویو بەربەرەکانێی دامو دەزگاکانی ئیداریو بەڕێوەبردنو پێشکەوتنو یاسایەو شەیدای کوشتنو بڕینو یاخیبوونو هەژاریو برسێتیو شاخەو شاخ کردنە. شەڕی میللەتێکە کە بەفیتی بێگانەو ئیمپریالیزمو دوژمنانی عەرەب دەیەوێ ڕێگە لەپێشکەوتنو یەکگرتنەوەی عەرەبو ئارامو

ئاسایشی ناو عێراق بگرێ، تا نەیپەرژێتە سەر پێشخستنی ئابووری، کۆمەلایەتی، فەرهەنگی....[49].

٦ـ بەعەرەبکردنی کوردستانو کورد تا شوێنەواری نەتەوەییو ڕوخساری نەتەوەی کوردستان بسڕێتەوە، بە پەیڕەوکردنی سیاسەتی "استعماري استطاني"و شێواندنی ڕاستییە مێژوییو جوگرافیەکانو تەنگ هەلچنین بە کوردو ڕاگواستنیان لەناوچە تێکەلاو، نەوتاویو ستراتیجییەکاندا.

٧ـ بە بەعسکردنی کورد لەڕێگەی زەبرو زەنگو تەفرەدانو لەخشتەبردنەوە بەمەبەستی لاوازکردنی جولانەوەی رزگاری نیشتمانیی کوردستانو بەگژاچوونی جولانەوەی شۆڕشگێڕانەی کورد بە کنەکردن لەکۆمەلی کوردەواریدا، تا کورد بکاتە جاسوسو شۆفار بەسەر خزمو کەسو هاونەتەوەکەی خۆیدا، بۆئەوەش لەجولانەوەی نەتەوەکەیان دایانبڕنو ریسوایان بکەنو بیانشکێنن، بۆئەوەی وەکو مرۆڤیش ئەوان سوك بکەن لەنەتەوەکەیان بشۆرێنەوە، کەلکی خزمەتکردنی مەسەلەی میللەتەکەی خۆیان نەمێنێ، ئەگەر بشکرێ بەگژ مەسەلە ڕەواکەی خەلکی کوردستانیاندا بکەن.

٨ـ قولکردنەوەی ئەو چەمکەی کە گوایا کورد لەسەر خاکی خۆی ناژی، بەلکو میوانە لەسەر خاکی عەرەب، هەربۆیە دەولەتی عەرەبی عێراق هەقی خۆیەتی دەریان بکا، ڕایانگوێزێ، لەناوچە ستراتیجییو (نەوت)ییەکان نەیانهێلێ، چونکە بونەتە مایەی سەرێشە بۆ "عەرەبی خانەخوێ".

٩ـ تێکدانی برایەتیو هاوخەباتی کوردو عەرەب، کوردو تورکمان لەڕێگەی کردنی عەرەب بە ئامرازێك بۆ چەوساندنەوەو ستەم کردنی نەتەوایەتی، بۆ کوشتنو بڕینی کورد، بۆ بەرپاکردنی جەنگی تەفروتوناکردنی کورد، بۆ عەرەبکردنی کوردستانو نیشتەجێکردنیان لەخاکی باوو باپیرانی کوردو پەرەوازەکردنی دانیشتوانەکەی. هەروەها تێکدانی هاوخەباتیو پەیوەندی لەمێژینەی کوردو تورکمان بە نانەوەی چەندین پیلانو بۆ تەقاندنەوەی ئەو پەیوەندیەو پچڕاندنی، واتە ڕژێم مەبەستێتی ناکۆکی نێوان کوردو ڕژێمی داگیرکەری بەعس بکاتە ناکۆکی نێوان هەردوو نەتەوەی کوردو عەرەب،

---

[49] ـ جوامێر، چەند ڕەوالەتێکی نوێی پیلانەکانی دوژمن بۆ بەگژاچونی شوڕشی کوردستانی عێراق، گۆڤاری کۆمەلە ،ژمارە٢، ١٩٧٩ل٤.

بەقوڵکردنەوەی ناکۆکییەکەو هاندانی عەرەبی عێراق و دنەدانیان تا کوردو کوردستان لەناوبەرن.

١٠ـ هەوڵدان بۆئەوەی پیلان دژی ڕێکخراوەکانی جوڵانەوەی رزگاریی نیشتمانی کوردستان بگێڕێ، بەگژ یەکیاندا بکا، هەوڵی کوردانـدنی شـەڕی نێوانیانو پارچە پارچەکردنی ڕێکخراوەکانی بدا، چ لەڕێگەی دروستکردنی پارتە کارتۆنیەکانەوە، لەڕێگەی هاندانی دەستەوتاقمی بان ـ چەپ بۆ نانەوەی ئاژاوەو پشێویو پارچەکردنی هێزی پێشمەرگەی کوردستان، بۆئەوەی لەبەرچاوی خەڵك هەم سوکیان بکاو هەم لاوازیشیان بکا.

١١ـ هەڵوەشاندنەوەی هەموو دامو دەزگا زانستیو ڕێکخراوە دیموکراتیو پیشەییو جەماوەرییەکانی کورد کە بەخەباتی درێژخایەنو ماندو بوونی چەند ساڵەی هەوڵو تێکۆشان بە دەستی هێنابوون، وەك کۆڕی زانیاری کورد، ڕێکخراوەکانی قوتابیانو لاوانو ئافرەتانو مامۆستایانو جوتیاران....هەروەك ڕێگەگرتن لەچالاکیو ڕێکخراوە هونەرییەکان، تا هونەری کوردی بەرەو پێشەوە نەچێ.

١٢ـ گفتوگۆکردن وەك مانۆڕێکی سیاسی لەگەڵ جوڵانەوەی کوردا: لەبەر چەندین فاکتەر یەکێك لەخاسیەتەکانی جوڵانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان لەعێراقدا، هەروەك یەکێك لەتاکتیکەکانی حکومەتەکانی عێراقیش گفتوگۆ بوون. مێژووی جوڵانەوەی کورد لەعێراقدا بریتی بووە لەشەڕکردنو گفتوگۆکردن دیسان شەڕکردنەوە و گفتوگۆکردن... لەبەرئەوەی مەسەلەی کورد مەسەلەیەکی سیاسیە، هەربۆیە هەرکاتێ حکومەتەکانی عێراق، لەوانەش بەعس، نەرمی نیشان دابێ، ئامادەی گفتوگۆ بووبێ حیزبو ڕێکخراوەکانی جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی کوردستانیش ئامادە بوون، هەرکاتێکیش بازوی جوڵانەوەکە ئەستور بوبێ، گەشەی کردبێ، ڕژێمیش نەیتوانیبێت لەڕێگەی سوپاییەوە چۆکی پێداداو توشی گێژاوی سیاسی بوبێ ئەوا هاتۆتە پێش بۆ گفتوگۆکردن، بەڵام هەموو حکومەتەکانی عێراق، بەبەعسیشەوە، هەمیشە گفتوگۆیان، وەك مانۆڕێکی سیاسی بەکارهێناوە بۆ کزکردنو لاوازکردنو پاشقولگرتن لەشۆڕشی کوردستانو ناو زڕاندنو سوكو ڕیسواکردنی لای دۆستو هاوپەیمانەکانیو هەمیشە وەك گەمە تەماشای گفتوگۆیان کردووە.

١٣ـ وەرنەگرتنی کورد لەدام‌و دەزگا گرنگەکانی دەوڵەت، سوپا، کۆلێجەکانی نەوت‌و ئامۆژگاری نەوت، کۆلێجی پەروەردەی وەرزش، (زمالة)و (بعثة)...تا کورد نەتوانێ کادری زانستی هەبێ کە ئەمانە لە جەردی ستراتیجیدا یەکێ لەخاڵە بەهێزەکانی هەر نەتەوەیەك پێکدێنن.

١٤ـ پەرەوازەکردن‌و دەربەدەرکردنی کورد بۆ ناوچەکانی ناوەڕاست‌و باشووری عێراق بۆ گەڕان بەدوای کارو ژیاندا یا بەهۆی نەفیکردنەوە.

١٥ـ ژیاندنەوەی پاشماوەکانی دەرەبەگایەتی‌وخێڵەکی لەکوردستاندا: (حیزبی بەعس کە نوێنەری جیهانبینی‌و بیرو بۆچوونی باڵی نەتەوە پەرستی‌و بۆرجوازی بیرۆکراتی مشەخۆری عەرەبە، بەحوکمی ڕەوشتی چینایەتی خۆی ئەبێ دژی پاشماوەی چینی دەرەبەگ‌و پەیوەندی کۆمەڵایەتی دەرەبەگی‌و فەرهەنگی دەرەبەگی‌و پەیوەندی خێڵەکی بێ لەناوچە دێهاتەکاندا، وەهەوڵی دامەزراندنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی بۆرجوازی بدا، لەڕاستیدا لەوەتەی هاتۆتە سەر کار گەلێك قانون‌و یاساو ڕێگەو شوێنی داناوە بۆ هەڵکەندنی ڕەگوڕیشەی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، فەرهەنگی... دەرەبەگایەتی لەژیانی کۆمەڵانی خەڵکی دێهاتەکانی ناوەڕاست‌و جنوبی عێراقدا. بەڵام هەمان حیزب کە حوکمی عێراق ئەکات‌و پەیڕەوی ئەو سیاسەتە ئەکات بەرامبەر بەچینی دەرەبەگ لەناوچە عەرەبییەکاندا، لەکوردستاندا سیاسەتێکی تری گرتۆتەبەر کە بەتەواوی پێچەوانەی ئەو سیاسەتەیە، کەبریتییە لەبوژاندنەوەو بەهێزکردن‌و جێگیرکردنی دەرەبەگایەتی‌و ڕیشە سیاسی‌و کۆمەڵایەتی‌و ئابووری‌و فەرهەنگییەکانی‌و هێشتنەوەی پەیوەندی دەرەبەگی لەژیانی خەڵکدا، بۆئەمەش نەك هەر قانونی (إصلاح زراعي)و یاساو ڕێوشوێنەکانی چاککردنی کشتوکاڵی لەکوردستاندا بۆ زۆرکەس‌و لەزۆر شوێن، بەبڕیاری (مەجلس قیادەی سەورە) ڕاوەستاندوە، بەڵکو لەزۆر جێگەو دام‌ودەزگاکانی دەوڵەتی (ادارەو پۆلیس‌و امن‌و استخبارات‌و جەیش...)و دام‌ودەزگاکانی حیزبی بەعس سەرلەنوێ دەسەڵاتی دەرەبەگەکانیان زیندوکردۆتەوە بۆئەوەی دەس بەسەر ناوچەکانی خۆیان‌و جوتیارەکانیدا بگرنەوەو تەنانەت لەهەندێ شوێن کە بەڕێکەوت‌و لەهەندێ هەل‌ومەرجی تایبەتیدا (إصلاح زراعي) تێدا کرابوو، یارمەتی دەرەبەگەکانیاندا بۆئەوەی مڵکانەی کەڵەکەبووی چەند ساڵیان بەزۆر لێوەربگرنەوە، یا هەر دەریان بکەن لەگوندو زەوی‌و زارەکانیان،

بەبێ ئـەوەی هـیچ دەزگایـەکی حکومـەت لەشـکاتو سـکاڵای جوتیارەکـان بپرسێتەوە[٥٠].

دیـارە ئەمـەش ڕوویـەکی تـری سیاسـەتی بەعسـە بـۆ دەسـتگرتن بەسـەر کوردستاندا لەڕێگەی چینی دەرەبەگی کورد بەهەر سێ توێژەکەیـەوە (زەویـداری گەورە، شێخەکان، سەرۆکی عەشیرەتەکان)، چـونکە ڕووداوەکـانی یـەك سـەدەی ڕابردوو خیانەتی چینی دەرەبەگی کوردستانی سەلماندوە، هەروەك هاوکاری حیزبی بەعس لەگەڵ چینی دەرەبەگی کـورد، بـۆ سـازدانی هێـزی مرۆیـی کـورد دژی شۆڕشی کورد، بۆبەشدار بـوون لەجـەنگی عێـراق ئێرانـدا، ڕووی ڕاسـتەقینەی داگیرکەرانەی حیزبی بەعس، بەباشترین شێوە دەردەخا.

١٦ـ پێکەوەنانی هێزی جـاشو ئـەفواجی خەفیفـە بـۆ دژایـەتیکردنی شۆڕشـی کوردسـتان: (مەبەسـتی ڕژێمـی بـەعس لەدروسـتکردنی "الافـواج الخفيفـة" بەتەنیا سوپایی نیە، بەڵکو سیاسیو کۆمەڵایەتیشە، کە ئەمانە هەندێکیانن:

١ـ تێکدانی یەکێتی ریزەکانی میللەتی کـورد، بـەوەی گیـانی دەرەبەگایـەتیو پەیوەندی خێڵایەتی تیا زیندو بکەنەوە، بـەوەی کـە (یـەکێتی خـێڵ) بخەنـە شوێنی (یەکێتی نەتەوە) یا (یەکێتی گەل)ەوە، زیاتر میللەتی کورد بـەهۆی نـاکۆکی خێڵایـەتیو دوژمنایـەتی عەشـایەریو زیندوکردنـەوەی نـەریتی عەشایەرییەوە پچرپچڕ بکەنو بۆ دواوەی بەرنەوە. دەرەبەگایەتی کورد مانەوەی خۆی لەنۆکەری دەسەڵاتی داگیرکەری ناوەندیدا دیوە. نزیکەی قەرنێکە ئەمـە بۆتە دیاردەیەکی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئـابووری لەکوردسـتاندا، سـەرەڕای جیاوازی سروشـتی چـینایەتیو سیاسـی ئـەو ڕژێمانـەی حـوکمی عێراقیـان کردووە.

٢ـ کورداندنی شەڕ لەکوردستاندا، بەوەی کە شەڕ لەنێوان هێـزی پێشـمەرگەی کوردو هێزی داگیرکەری عێراقدا بگۆڕێ بە شەڕی بەینی هێـزی پێشـمەرگەی کوردو هێزی جاشی کورد[٥١].

[٥٠]ـ ماهی، لە تاکتیکەکانی بەعس بۆ بە گژاچوونی شۆڕشـی کوردسـتان، بەشـی دووەم (ئـەفواجی خەفیفە)، گۆڤاری کۆمەڵە، ژمارە ٥، خولی ٣، ئایاری١٩٨٥، ل٣٩.
[٥١]ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٤٢ ـ٤٣.

ب ـ لەبواری سوپایدا

ئەمنی ستراتیجی عێراق، لەبواری سوپایدا، رووی کردۆتە داگیرکردنی سوپایی کوردستانو بەگژاچوونی شۆڕشی کوردستانو تەفروتوناکردنی کورد.

١ـ داگیرکردنی سوپای کوردستان: رژێمی بەعس دەیەوێ لەرووی داگیرکردنی سوپاییەوە درێژە بە سیاسەتەکانی خۆی بدا، کوردستان کاول بکا، گەلەکەی دەربەدەربکا، سەروەتو سامانەکەی بەتالان ببا، بە سەدان سەربازگەی گەورەو بچووك، قەلای سەربازی، دەیان فرۆکەخانە، بەهەزاران رەبییە بەدرێژایی‌و بەپانایی کوردستان دانراون، ژمارەی ئەو سەربازگەو رەبیانەی لەسەر لوتکەی شاخو قوتەکان، لەسەر گردو کۆسپەکان،لەدەشتاییو سەر چۆمو رێگاو بانەکان، لەدەوری شارو شارۆچکەکاندا هەن، گەلێ زیاتر لەژمارەی شاروشارۆچکەو گوندەکانی کوردستان، ژمارەی ئەو بازگانەی لەسەر رێگاو بانی شارەکاندا دانراون لەئەندازە بەدەرن، ئەمانە هەمووی سیمای داگیرکردنی سوپایی کوردستان دەردەخەن کە بێ ویستو ئارەزووی گەلی کورد، بە هێزێکی سوپایی زۆرەوە، چۆکیان لەسەر سینگی کوردو کوردستان داداوە.

٢ـ بەگژا چوونی جولانەوەی کورد لەرووی سوپاییەوە بەهۆی: سوپا، جاش، جاشی خەفیفە، دامو دەزگا داپلۆسێنەرو تۆقێنەرو جاسوسییەکانەوە لەرێگەی:

*بەکارهێنانی زەبرو زەنگو دامرکاندنەوەی خوێناویو پەلاماری چەکدارو تەفروتوناکردنی نەتەوەیی دژی جولانەوەکەو دژی دانیشتوانی بێدەرەتانی کوردستان، لەشارو گوندەکاندا، بەپەیرەوی سیاسەتی کوشتو بڕی هەمیشەی، قەلاچۆکردنی کورد بەجۆرێ (نمونەی دەسەلاتی سیاسی بەعس لەکوردستاندا رەنگە لەدنیادا بێ وێنەبێ، تەنانەت ئەو فلیمانەی لەسینەماکاندا لەسەر رەفتاری نازیو فاشییەکان لەگەل گەلانی ژێر دەستەدا لە چلەکانداو ئەو چیرۆکانەی لەم بابەتەوە نوسراون، یا ئەو هەوالانەی لەرادیۆکانەوە لەسەر رەفتاری سەهیۆنییەکانو رەگەزپەرستانی ئەفریقا بەرامبەر رەشەکان .... ئەبیسترێن، هێشتا ناگەنە رەفتاری بەعس لەگەل کوردا، بەتایبەتی ئەگەر رەچاوی ئەوە بکرێ کە دەسەلاتی سیاسی بەعس، نمونەی دەسەلاتی سیاسی هێزێکی داگیرکەری دواکەوتوی بێبەشە لە(قیەمو ئەخلاقی) شارستانی کۆنو

نـوێ دووره، لـەداب‌و نـەریتی مرۆڤایـەتی، تەنانـەت بێئاگایـە لـەقانون‌و ئسولەکانی ئیمپریالیزم لەبەڕێوەبردنی گەلانی ژێردەست‌و وڵاتان‌و داگیرکراودا[٥٢].
*سیاسـەتی بەسـوتماککردنی خـاکی کوردسـتان بەسـوتاندن‌و کـاولکردنی دێهاتەکان، سوتاندنی جەنگەڵ‌و لێرەوارو ڕەزو باخەکانی، کوێرکردنەوەی کارێزو کانیاوەکـانی، ڕاگواسـتن‌و کۆچـپێکردنی دانیشـتوانەکەی، کوشـتن‌و بڕینـی خەڵکەکەی بە بۆمبابـاران‌و تـۆپ بـارانکردنی بـەردەوامی گونـدو لادێکـانی کوردستان بۆئەوەی هیچ شوێنەوارێکی ژیـانی ئاسـایی لێنـەمێنێ‌و بـڵاوە بـە هەموو شۆڕشـی کوردسـتان بکـا، بنکـەی جـەماوەری نـەهێڵێ، هـەر بۆئـەم مەبەسـتە گشـت ناوچـە سـنوورییەکان، ناوچـەکانی تـەوەرە سـتراتیجیەکان‌و ناوچەکانی قوڵایی کوردستانی کاول‌و خاپوور کردووە.
*قەدەغەکردنی کۆلێجـەکانی سـەربازی، پـۆلیس، ئـەمنی قـەومی لـەکوردو دەرکردنی ئەفسەرە کوردەکان لەڕیزەکانی سوپاو پۆلیس، بەتایبـەتی لەشـوێنە گرنگەکاندا، و تەسریحکردنی کوردەکانی ناوجەیش.
٣ـ مەسەلەی دەرخستن‌و هێشتنەوەی دیاردەی داگیرکردنی سوپایی کوردستان هەرتەنها لەبەر بوونی شەڕو شۆڕنییە، بەڵکو بۆ ئەنجامدانی هەنـدێ ئیجرائـاتی سیاسیشە، تا بتوانێ خەڵك بترسێنێ‌و بتۆقێنێ، تا بتوانێ لـەژێر سـێبەری ئـەو شوێنەوارە سایکۆلۆجییەدا سێکوچکەی بەعسیان وەك سێ دڕکی تیژ لەویـژدانی گەلی کورددا بچەقێنێ.

ج ـ لەبواری ئابووریدا

ئەمنی ستراتیجی عێراق لەبواری ئابووریدا ڕووی کردۆتە:
١ـ بێبەشکردنی کوردستان لەدامەزراندنی کارگەو کۆمپانیای پیشەسازی:
ڕژێمی بەعس لەروانگەیـەکی شـۆڤێنیانەوە نەخشـەو پەرەپێـدانی عێراقـی داڕشتووە بـەجۆرێ هـیچ دام‌و دەزگایـەکی پیشەسـازیی گـرنگ لەکوردسـتاندا دانەمەزرێنراوە، جگە لەچەند کارگەیەکی بچـکۆلە، کـە لـەژمارەی پەنجـەکانی هەردوو دەست تێپەڕکەن، وەك: کارگەی شەکر، چیمەنتۆ، جگـەرە، پوختـەکردنی توتن، مـافور، کە:

[٥٢]ـ ماهی، شۆڕش‌و دەسەڵاتی سیاسی، گۆڤاری کۆمەڵە، ژمارە٣، خولی٣،ئازاری ١٩٨٥، ل٢٢.

*ئەم پڕۆژانە زەرەر دەکەن‌و قازانجیان نییە.
* ئەم پڕۆژانە شتی بچوك‌و کەمبایەخن لەمەسەلەی پەرەپێدانی وڵاتدا. ئەو پڕۆژانەی کەلەبواری پەرەپێداندا ڕۆڵی کاریگەر دەگێڕن: پرۆژەکانی ئاسن‌و توانەوە، فۆسفات‌و پترۆکیمیاوی، ئۆتۆمبیلسازی، کە هەموویان لەباشوورو ناوەڕاستی عێراقدان.

٢ـ چۆڕپڕکردنی نەوتی کوردستان: ڕژێمی بەعس دەیەوێ هەرچی زووترە نەوتی کوردستان چۆڕپڕبکا، بەپەلە دەریبێنێ تا بتوانێ درێژە بەجەنگی کوردستان بدا لەلایەك‌و لەلایەکی تریشەوە درێژە بەجەنگی عێراق ـ ئێران بدا. لەناوەڕاستی هەشتاکاندا ڕێژەی دەرهێنانی نەوتی کەرکوك گەیشتە لە١٠٠٪. تەها جەزراوی لەچاو پێکەوتنێکا لەگەڵ ڕۆژنامەی (السياسة)ی کوێتیدا لەمانگی تەمووزی ١٩٨٦دا دانی بەوەدانا کە ئابووری عێراق ٩٠٪ی ئابوورییەکی نەوتە[٥٣]، بەڵام بەگوێرەی هەندێ سەرچاوەی باوەڕپێکراو ئەو ڕێژەیە خۆی دەگەیەنێتە ٩٥٪. واتە ئابووری عێراق، لەکاتی ئێستادا، بەشێوەیەکی هەرە سەرەکی پشتی بە ئابووری نەوتی کوردستان بەستووە، کە ٩٥٪ی ئابوورییەکەی پێکدێنێ.

٣ـ لەرووی بژێوەوە:

*تەفروتوناکردنی سامانی کشتوکاڵی‌و ئاژەڵی کوردستان، سوتاندنی ڕەزوباخ‌و دارستان‌و لێڕەوارەکانی تا کورد نەتوانێ سودی لێببینێ‌و پێیبژێت.
* دەسگرتن بەسەر سەرچاوەکانی، دەغڵ‌ودان‌و دانەوێڵە، ئەو دەغڵ‌و دانەی لەخۆشکردنی ژیانی دانیشتوانی کوردا ڕۆڵی گرنگی هەبووە، ٤/٥ی دانەوێڵەی عێراق لەکوردستانەوە دابین دەکرێ، هەر بۆیە ڕژێمی بەعس دەستی بەسەر زۆربەی ئەو ناوچانەدا گرتووەو بە عەرەبی کردوون تا ئەمنی بژێوی خۆی دابین بکا، کوردیش بێبەری بکا لەسامانەکەی.
* دەسگرتن بەسەر بازرگانی توتندا، کە ئەویش بەروبومێکی پیشەسازیی گرنگەو ڕێژەی بەرهەمهێنانی لەکوردستاندا زیاتر ٩٨٪ی ڕێژەی بەرهەمهێنانیەتی لەعێراقدا.

---

[٥٣]ـ بڕوانە، الشرارة: الجريدة المركزية للاتحاد الوطني الكردستاني، العدد٧، السنة١٢ ،تموز١٩٨٦، ص٤.

*دەسگرتن بەسەر بازرگانی ناوەوەو دەرەوەدا.

٤ــ لــەڕووی وزەوە: بێبەشــکردنی کوردســتان لــە سەرچــاوەکانی وزە، کــە ماکینەی پیشەسازیو رەوتی بەرەو پێشەوەچوونی کۆمەڵی پێدەگەڕێ. بــۆ زیــاتر روونکردنەوەی ئەم راســتیە، ئێســتگە کارەبایيــەکانی عێــراقو توانــای بەرهــەم هێنانیان لەخوارەوە روون دەکەینەوە:

ژ	ناوی ئێستگە کارەباییەکە	شوێنەکەی	وزەی بەرهەمهێنان (بەمێگاواات)
	أ ـ ئێستگە کارۆ گەرماییەکان		
١ـ	باشووری بەغدا...	دەروازەی سەربازگەی رەشید لەکەناری دیجلە نزیك پالاوتگەی دۆرە	٢٠٠
٢ـ	دۆرە		٠٠٠
٣ـ	هارسە	هارسە/بەسرە	١٢٠٠
٤ـ	نەبچیە	نەبچیە/بەسرە	١٥٠
٥ـ	خور الزبیر	خورالزبیر/ بەسرە	٦٣٠
٦ـ	ناسریە...	لەسەر رێگای ناسریە ـ بەسرە(١٥کم دوورە لەبەسرە)	٨٠٠
٧ـ	دوبز	دوبز/کەرکوك	٤٥٠
٨ـ	مەلا عبداللە	لەسەر رێگای کەرکوك ـ حەویجە	١٥٠
	ب ـ ئێستگە کارۆ ئاوییەکان:		
٩ـ	بەستی دوکان	دوکان/سلێمانی	٤٠٠
١٠ـ	بەستی دەربەندیخان	دەربەندیخان/سلێمانی	٢٤٩
١١ـ	بەستی سامەڕا	سامەڕا/تکریت	٦٠
١٢ـ	بەستی ئاسکی موسڵ	موسڵ	١٣٠٠
١٣ـ	بەستی حەدیسە	حەدیسە/رمادی	١٢٠٠

بەم جۆرە ئێستگە کارۆ گەرماییەکان زۆربەی هەرەزۆریان لەباشوورو ناوەڕاستی عێراقدان، بەشێك لەئێستگە کارۆ ئاوییەکان، بەهۆی بوونی بەستەوە، کەوتوونەتە کوردستان، ئەویش کوردستان سوودی لێنەبینیوە بۆ ئاوەدانکردنەوەو رووناك کردنەوەی گوندەکان یا بۆ کردنەوەی کارگە.

٥ـ لەڕووی ئاوەوە: دیارە سەچاوەی ئاو لەجیهاندا لەسێ چاوەوە بناوان هەڵدەگرێ:

*بەفروباران
*کانیو چۆمو رووبار
*ئاوی ژێر زەمین

ناوچەکانی ناوەڕاستو باشووری عێراق بارانیان کەم لێدەبارێ، هەروەك ئاوی ژێر زەمینیشیان زۆرکەمە، بۆیە پشت بەئاوی چۆمو رووبارەکان دەبەستن کە ئەویش هەمووی لەکوردستانەوەیە. رژێمی بەعس هەست بەمەترسی دەکا لەسەر ئەمنی ئاو، کە پایەیەکی گرنگی ئەمنی ئابوورییە چونکە:

- بارانو ئاوی ژێر زەمینی کەمەو بەشی ئاوەدانیو کشتوکاڵ ناکات.
- سەرچاوەی رووبارەکانیش لەدەرەوەی خاکی عێراقە (لەکوردستانی ئێرانو (کوردستانی تورکیا)، هەربۆیە ئەو دەوڵەتانە دەشێ هەڕەشەی بڕینی ئاوی رووبارەکانی لێبکەن، چ بەهۆی دروستکردنی بەستی گەورەو زۆرەوە، چ بەهۆی گۆڕینی ئاوەڕۆکەی، بەمە عێراق دەکەوێتە پشێویو شڵەژانەوە، بۆیە هەر لەئێستەوە نەخشە دادەنێ تا ئاو پاشەکەوت بکا.

رژێمی بەعس دەیەوێ کوردستان بکاتە عەماراوی خۆی، دیارە لەمەشدا چەند مەبەستێکی هەیە.

١ـ گرنگترینیان پاشەکەوتکردنی ئاوە بۆ پاشەڕۆژی دەوڵەتەکەی.

٢ـ بەهۆی ئەو بەستانەوە کە دەیکات، ناوچەیەکی شاخاوی زۆری کوردستان بەرئاو دەکەوێ، بەمە لەلایەکەوە دانیشتوانەکەی ڕادەگوێزێو پەرەوازەیان دەکا، لەلایەکی تریشەوە ناوچەکانی کوردستان لەیەکتر دادەبڕێ، بەتایبەت ئەو بەستانەی دەکەونە ناوچەکانی سۆران و بادینان[٥٤]، وێڕای ئەمەش ئەم ناوچانە کە

---

[٥٤]ـ وەکو بەستی بێخمێ، هەروەها پرۆژە ئاوی دوبز ـ مەلا عبداللە و لەوێوە بۆ داقوق ـ دوز ـ کفری لەسەروی جادەی کەرکوك ـ بەغدا، تا ناوچەکانی نێوان چیای حەمرینو ناوچەکانی دەکەونە ژوور ئەو

بەکەڵکی جەنگی پارتیزانی دێنو ناوچەی سەختن بەژێر ئاوییەوە دەکاتو ئەڵقەی دەسەڵاتی شۆڕش لەعێراقدا تەنگتر دەکات.

٣ـ ئەم بەستانەو چیاکانی کوردستان پێکەوە دەبنە لەمپەڕێکی سروشتی بەهێز بۆ پاراستنی عێراق لەهێزەکانی ڕۆژهەڵاتو باکوور، واتە: ئێرانو تورکیا.

ڕژێمی بەعس نەخشەی کردنەوەی چەندین بەستی داناوە کە گەورەترینو گرنگترینیان بەستی بێخمێیەکە دەتوانێ ناوچەکانی سۆرانو بادینان لەیەکتر دابڕێو ناوچەیەکی فراوانی کوردستانی عێراق بخاتە ژێر ئاوەوە. جگە لەوەی ئەم بەستانە هیچ سودێکی ئابوورییان بۆ کوردستان نییە، وێرای ئەوەی رووبەرێکی فراوانی چەندین ناوچەی بەپیتو کشتوکاڵی ژێر ئاو دەخا.

هەروەها بێجگە لەو بەستانە، ڕژێمی بەعس هەوڵدەدا کورد لەعێراقدا لەرووبارە گرنگەکان دووربخاتەوە. بۆ نمونە رووباری دیجلە کەهەر لەسنووری عێراق ـ تورکیا ـ سوریاوە تاسەر موسڵ بەناو خاکی کوردستاندا دەڕواو لەڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواوە کوردی لێیە، لەوێشڕا تا فەتحە سنوورێکی سروشتییە لەنێوان ناوچە عەرەبیەکانی عێراقو کوردستانی عێراقدا، ڕژێم هەموو ئەو ناوچانەی ڕاگواستووەو بەعەرەبی کردووە لەڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواوە کوردی لێنەهێشتووەو تەنانەت سنووری ئەتۆنۆمیەکەشی لەپارێزگای هەولێردا نەگەیاندۆتە سەر دیجلە.

بۆئەوەی نەخشەی ستراتیجی بەعس بۆ دەسگرتن بەسەر سەروەتو سامانی سروشتی کوردستانی عێراقدا باشتر روونکەینەوە، پێویستە چاوێك بە باری ستراتیجیی عێراقدا بخشێنینەوە، ئەوسا نۆڕینی ستراتیجیانەی بەعسمان بۆ دەردەکەوێ، کە گەرەکێتی کوردستان تالآن بکاو خێرو بێرە ئابوورییەکەی بەرێت.

عێراق لەرووی جوگرافیەوە لەچوار ناوچەی جیاواز پێکدێت، کە هەریەکێ لەوناوچانە ئاوهەوای تایبەتی هەیەو جیاوازە لەئاوهەوای ناوچەکانی تر. ئەم خشتەیەی خوارەوە رووبەری ناوچە جیاوازە پێکهێنەرەکانی عێراق (بە کوردستانی عێراقو بێ کوردستانیش)و ڕێژەی سەدییان نیشان دەدا:

پرۆژەیە لەیەکتر دابڕێ واتە مەبەستی ڕژێمی بەعس دروستکردنی بۆشاییەکی جوگرافی ـ ئاوییە لەنێوان ناوچە جیاجیاکانی کوردستانی عێراقو لێکدابڕینیانو دابڕینی ئەو ناوچانەش لەدەسەڵاتی هێزی پێشمەرگەو شۆڕش.

خشتەی ژمارە (١)[55]

ناوچە جوگرافیە جیاوازەکانی عێراقو ڕێژەی سەدییان لەچاو خاکی عێراقدا

جۆری ناوچەکان	ڕووبەری بە کم^{٢}	٪	ڕێژەی سەدیی (بێجگە لەکوردستان)
دەشتاییەکان	١٣٢٥٠٠	٣٠,٢	٣٨,٦١
گردۆڵکەییەکان	٤٢٠٠٠	٩,٦	١٣,٦٢
شاخاوییەکان	٩٢٠٠٠	٢١,٠	
بیابان	١٧١٨١٧	٣٩,٢	٤٨,٧٧
هەمووی	٤٣٨٣١٧	١٠٠	١٠٠

ئەم خشتەیە ئەو ڕاستیە دەردەخات کە (بێجگە لەکوردستان) نزیکەی نیوەی خاکی عێراق بیابانەو بە کەڵکی کشتوکاڵ نایەت، هەروەها ٣٧،٦١٪یشی بریتیە لەناوچەی ڕەشەخاك کە چەندین زەلکاوی تێدایەو تەنها بەشێکی کەمی دەوری هەردوو ڕوباری دیجلەو فورات بەکەڵکی کشتوکاڵ دێت، ئەگینا بەشە هەرە زۆرەکەی شۆرەکاتەو بەرەبەرە بە بیابانبوون دەڕوا. هەروەها ١٣,٦٢٪ی بەشەکەتری کە ناوچەی شاخاویو گردۆڵکەییە، زیاتر ئاوهەوای بیابانیی بەسەردا زاڵەو بارانیشی کەم لێدەباریێ. هەر بۆیە عێراق مەترسی ئەمنی ئابووری، ئەمنی بژێوی لەسەرەو دەیەوێ دەس بەسەر سەروەتو سامانی ئابووری کوردستاندا بگرێ تا خۆی لەو گێژەنگە ڕزگار بکا.

---

[55] ـ بڕوانە: وزارة التخطيط: المجموعة الآحصائية السنوية لسنة ١٩٨٤، الجدول ١/٣. ناوچە دەشتاییەکان: بریتییە لەناوچەی ڕەشە خاکی عێراق کە زەلکاوەکانیش دەگرێتەوە هەروەها ئاوی ناوچەش دەگرێتەوە کە ڕوبەرەکەی ٩١٢کم^{٢}یە. ڕوبەری کوردستانی عێراق ٨٦هەزار کم^{٢} یەو. لەبەرئەوەی لە ناوچە شاخاویو گردۆڵکەییەکاندایە بۆیە ئەو ڕوبەرە لەکۆی هەردوو ناوچە شاخاویو گردۆڵکەییەکاندایە بۆیە ئەو ڕوبەرە لەکۆی هەردوو ناوچە شاخاویو گردۆڵکەی دەرکراوە لەعێراقداو ڕێژەکەی وەرگیراوە.

کەواتە ئەمنی ستراتیجیی عێراق لەئابووریدا رووی کردۆتە:
١ـ دەسگرتن بەسەر سەرچاوەکانی پەترۆڵی کوردستانو چۆڕبڕکردنی.
٢ـ دەسگرتن بەسەر سەرچاوەکانی ئاو و کردنی کوردستان بەعەماراو.
٣ـ بێبەشکردنی کوردستان لەسەرچاوەکانی وزە.
٤ـ بێبەشکردنی کوردستان لەکارگەو کۆمپانیای پیشەسازی.
٥ـ دەسگرتن بەسەر سەرچاوەکانی کشتوکاڵدا، بەتایبەت دانەوێڵە.
٦ـ تەفروتوناکردنی سامانی کشتوکاڵیو ئاژەڵی کوردستان لەو شوێنانەی کە ناتوانێ بە عەرەبی بکا.

ئەمانەش بە مەبەستی ئەوەی:
- کورد لەهێزێکی بەرهەمهێنەوە بکاتە هێزێکی بەرخۆر، تا هەمیشە چاو لەدەستی بەزەیی بەعس بێو نەتوانێ هێزێکی بەرهەمهێنی خورت بۆ خۆی پێکەوە بنێ.
- بۆئەوەی کورد لەرووی ئابوورییەوە بنکەیەکی بەهێزی پیشەسازی، کشتوکاڵی، دارایی، بازرگانی نەبێت کە زەمینەی جیابوونەوەو دامەزراندنی دەوڵەت ساز بکا.

د ـ لەبواری دیمۆگرافیدا

رژێمی بەعس چونکە ناتوانێ کورد لەناو ببات‌و قوتی بدا، بۆیە نەخشەی ستراتیجیی خۆی لەرووی دیمۆگرافیەوە بەشێوەیەك دارشتووە کە رێژەی نەتەوەیی لەعێراقدا تێك بدات بەجۆرێکی وا کورد رێژەی هەرەکەمی دانیشتوانی عێراقو عەرەبیش رێژەی هەرەزۆری دانیشتوانی عێراق پێکبێنێ، واتە نەخشەکە روو لەکەمکردنەوەی رێژەی کوردە لەعێراقدا، بۆ ئەوەی وەکو کەمە نەتەوەیەك لەروانگەیەکی شۆڤێنیانەوە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکات، ئەمەش لەرێگەی چەندین هۆوە:

١ـ بەعەرەبکردنی کورد: رژێمی بەعس چەندین عەشیرەتو پەیڕەوانی چەندین ئایینی لەکوردستاندا بەعەرەب داناوە، لەوانە: یەزیدیەکان، کیکان، گەرگەری، شەبەك، گێژ، پالانی، سالەیی، شێخ بزینی، دیانەکانی کوردستانو شێخو سەیدەکانی کوردستان، بەجۆرە سەدان هەزار کوردی لەناونوسی گشتی ساڵی ١٩٧٧دا بەعەرەب نوسیوە.

٢ـ دەرکردنی کوردە فەیلییەکان لەعێراقداو ڕەوانەکردنیان بۆ ئێران، واتە تەسفیرکردنیان، بەم جۆرە لەساڵی ١٩٦٨ــ ١٩٨٢پتر لە٢٠٠،٠٠٠کوردی فەیلی لەشارەکانی بەغدا، قەزای بەدرە، مەندەلی، خانەقین دەرکراون‌و تەسفیری ئێران کراون.
٣ـ کوشتن‌و بڕینی کوردو بەرپاکردنی جەنگێکی هەمەلایی بۆ لەناوبردنی کوردو تەفروتوناکردنی.
٤ـ راونانی کورد بەهۆی سیاسەتی تۆقاندن‌و داپڵۆسینەوە تا کورد ناچاربکەن عێراق بەجێبێڵێت‌و ئاوارەی هەندەران بێت، بۆیە دەیان هەزار کوردی ئاوارەی ئێران‌و دەوڵەتە ئەوروپییەکان کردووە.
٥ـ هێنانی عەرەب لەوڵاتانی تری عەرەبەوەو نیشتەجێکردنیان لەعێراق‌و کوردستانداو دابەشکردنی زەوی‌و زار بەسەریاندا. هەر بۆ ئەم مەبەستە هەوڵی داوە زیاتر لەملیۆنێك جوتیاری میسری‌و ٢٠٠هەزار جوتیاری سودانی‌و هی تریش بێنێتە عێراق تا ڕێژەی دانیشتوانی عەرەبی عێراق پتر بکات.
٦ـ تێکدانی سیمای دیمۆگرافی کوردستان لەڕێگەی:
*بەعەرەبکردنی کوردستان‌و هێنانی عەشایەری دواکەوتووی عەرەب بۆ جێگای کوردەکان‌و دەرکردنی کوردەکان.
* پەرش‌و بڵاوکردنی کورد بەسەر ناوچە عەرەبییەکانی ناوەڕاست‌و باشووری عێراق بەهۆی:
ــ راگواستنی زۆرە ملێی گوندەکانی ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجییەکان‌و شارەگرنگەکانی کوردستان.
ـ فریودان‌و لەخشتەبردنی کورد بەهۆی کارپێدانەوە لەوشوێنانەدا.
ـ ناچارکردنی کورد بۆئەوەی بەدوای کاردا بگەڕێ‌و بەناچاریش لەو شوێنانەدا نیشتەجێبێت کە کاری تیا دەدۆزێتەوە.
ـ نەفیکردنی فەرمانبەرو کرێکاری کورد بۆ ئەوشوێنانە.
* کۆکردنەوەی کورد لەچەندین شوێنی ژێر دەسەڵاتی خۆی، لەچوارچێوەی ئۆردوگا زۆرەملێکان‌و چۆڵکردنی ناوچەکانی تر. واتە چڕکردنەوەیان لەهەندێ شوێن‌و چۆڵکردنی هەندێ شوێنی تر، بە مەبەستی ئەمنی.

ـ لەبواری ئەعلامی ـ ئایدۆلۆجیدا

١ـ بوختانو درۆ هەڵبەستن بۆ جوڵانەوەی ڕەواو هەق خوازی کورد، بەگوێرەی زەمانو زروفو هەرکالاَیەك لەبرەودا بووبێ، جارێك بەفیتی شۆڤێنیو جارێك بە فیتی ئیمپریالیزمو کەڕەتێك بە دەسیسەی سەهیۆنیزم، کەڕەتێکی تر بەفیتی ئێرانو تاوێك بەهی سوریا، زۆرجاریش بە کۆنەپەرستیو دواکەوتوییو پیلانگێڕیان لەقەڵەم داوە[٥٦].

٢ـ لەقەڵەمدانی کورد بەعەرەبو هەوڵدان بۆ چەواشەکردنو گۆڕینی ڕاستیە جوگرافیو مێژووییەکانو شێواندنیان، وەك لەقەڵەمدانی چەندین عەشیرەتو پەیڕەوکەرانی ئایینی جیاجیا لەکوردستاندا.

٣ـ تەفرەدانو لەخشتەبردنی کورد بەشتی ساختەو درۆ وەکو: ئۆتۆنۆمی، ئەنجومەنی یاسادانان، بۆ دورخستنەوەیان لەمەسەلەی بنچینەیی گەلەکەیان کە جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتیمانی کوردستانە.

٤ـ بە بەعسیکردنی کورد، چونکە بەعس لایەنێکی ئایدۆلۆجیشی هەیە، بۆئەوەی کورد بە بیروباوەڕی عەرەبایەتیو بەعس پەروەردە بکا، لەگەلەکەی خۆی دوربخاتەوە، نەهێڵێ بەشداری شۆڕش بکەن.

٥ـ چاندنو قوڵکردنەوەی گیانی عێراقچێتی لەناو کوردا، تا هەست بکەن عێراقینو بەمەبەستی دابڕینیان لەنەتەوەکەی خۆیانو نەهێشتنی هەستی (انتما)ی نەتەوەی.

٦ـ لەقەڵەمدانی کورد بەمیوانی عەرەبو قوڵکردنەوەی ئەو چەمکە لای عەرەبو نیشاندانی ئەوەی کە کورد مەترسی بۆ سەر پاشەڕۆژی عەرەب دروست دەکا، دەیەوێ خاکەکەی پارچەپارچە بکا، تووشی چەرمەسەریی بکا، بۆئەوەی بتوانێ هانیان بدا دژی جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی کوردستان بە گەڕیان بخا.

٧ـ رووتکردنەوەی خەڵکی لەهەستو نەستی نەتەوایەتی، بە لەبیربردنەوەی مێژووی جوڵانەوەکەی، وە لەجێگەی ئەو چەسپاندنی مێژووی عەرەبو بەعسو چەمکی سەرشۆڕکردنو قایلبوون بە ژیانی ژێر دەستەیی بەعس، وەکو لەبەرنامەکانی پەروەردەو تەلەفزیۆنو بەرنامەکانی ئێستگەدا خۆی دەنوێنێ.

---

[٥٦]ـ یەکێتیی نیشتمانی کوردستان، دەزگای ڕاگەیاندن: عێراقو مەسەلەی کورد، سەرچاوەیەکی پێشووتر،ل٦.

٨ـ دەلاقە خستنە نێوان دیالێکتو بن دیالێکتەکانی زمانی کوردیو کەلەپورو فەرهەنگی ناوچەی سۆرانو بادینانو خۆشکردنی ئاگری کینەو بوغز بۆ ڕقەبەرایەتی بە دنەدانی هەستی ناوچەییو خێڵایەتی.

٩ـ شێواندنی ئەدەب، هونەر، کەلەپورو زمانی کوردی بەهۆی بەرنامەکانی ئێزگەو تەلەفزیۆنو ڕۆژنامەو گۆڤارە دەهۆڵ کوتەکانی بەعسەوەو نیشاندانی بەشتێکی پاشەکەوتوو دواکەوتوو.

١٠ـ قەدەغەکردنی ئەو کتێبانەی باسی کورد دەکەن، باسی مێژووی کوردو جوڵانەوەکەی دەکەن، هەروەك قەدەغەکردنی دیوانی شاعیرە نیشتمانپەروەرو شۆڕشگێڕەکان، تەنانەت ئەوانەش کە لەسەردەمی پاشایەتیدا وتراونو نوسراون.

١١ـ هەڵوەشاندنەوەی چەندین ڕێکخراوی ئەدەبیو هونەریو لەجیاتی ئەوانە دامەزراندنی لقی عێراقی ئەو ڕێکخراوانەو نەهێشتنو ڕێگەگرتن لەگەشەکردنی هونەری ڕەسەنی کوردی، بەیاساغکردنی چالاکیی تیپەکانی مۆسیقاو شانۆ تا هەر لەئاستێکی گەشەنەکردوودا بیانهێڵێتەوە.

دووەم: ئامرازە دەرەکییەکان

ئەو ئامرازو ڕێو شوێنانەن کە ڕژێمی بەعس بەهاوکاری کۆنەپەرستی ناوچەکەو دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانو ئیمپریالیزم بۆ گەمارۆدانو ئابلۆقەدانی جوڵانەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستان لەعێراقدا گرتۆتەبەر، کە ئەمەش بەپلەی یەکەم لەڕێکەوتننامەو پەیمانە دووقۆڵیو فرەقۆڵیانەدا دەردەکەوێ، کە ڕژێمی بەعس بەستوویەتی، هەروەك ڕژێمەکانی پێش بەعسیش هەمان ڕێگەیان گرتبوو.

اـ سیاسەتی پەیمانکاری

دەوڵەتی عێراق، چونکە هیچ پاساوێکی مێژوویی بۆ دروستکردنی نەبووە، هەرتەنها ویستو ئارەزووی بەریتانیا بۆ دابینکردنی بەرژەوەندییە پەترۆڵیو سیاسیو ستراتیجییەکانی دایتاشیوە، هەربۆیە دەوڵەتێکی ئاوەها ناتوانێ لەسەر پێی خۆی بوەستێ، ڕووبەڕووی کێشەو گیروگرفتە ناوەکییەکان ببێتەوە، بۆیە پەنا دەباتە بەر سیاسەتی پەیمانبەستنو پەیمانکاری لەگەڵ دەوڵەتە هاوسێکانیو

دەوڵەتانی تردا. مێژووی دەوڵەتی عێراق هەر لەدروستکردنیەوە، لەسەردەمی هاشمیەکانەوە تا ئێستای سەردەمی بەعسییەکان بریتی بووە لەکۆمەڵێك پەیمانو پەیمانکاری کە تەوەرەی ئەو ڕێکەوتنو پەیمانانەو خاڵی ناوکۆیی نێوان هەموو پەیمانەکان، بە جیاوازی زەمانو بەجیاوازی ڕژێمەکانیشەوە، دژایەتیکردنی مەسەلەی کوردو تواندنەوەی کوردو بەگژاچوونی جولانەوەی ڕزگاری نیشتیمانی کوردستان بووە، چ لەعێراقدا چ لەپارچەکانی تری کوردستاندا. ئەمەش ئەم ڕێککەوتنو پەیمانانەن کە ڕژێمە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق بەستوویانە:

١ـ ١٠/١٠/ ١٩٢٢بریتانیاو عێراق یەکەمین پەیمانیان بەست بۆ ماوەی ٢٠ساڵ بەڵام لە ١٩٢٣/٤/٣٠دا کرایە چوار ساڵ.

٢ـ ١٩٢٦/٥/١١دوای لکاندنی کوردستانی باشوور بە عێراقەوە، بەریتانیاو عێراقو تورکیا پەیمانێکیان مۆر کرد بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان خۆیان.

٣ـ ١٩٢٦/٦/٥پەیمانی (حسن الجوار) لەنێوان نوری سەعیدو تۆفیق رشدی ئاراسدا بەسترا.

٤ـ ڕێکەوتننامەی نێوان بریتانیاو عێراق لەساڵی ١٩٣٠دا.

٥ـ لە٩/١/١٩٣٢دا نوری سەعید پەیمانێکی لەگەڵ تورکیادا بەست بۆ تەسلیمکردنەوەی تاوانباران.

٦ـ تەمووزی ١٩٣٧ پەیمانی سەعداباد لەنێوان عێراقو ئێرانو تورکیاو ئەفغانستاندا بەسترا بۆ یەکەمین جار ئێران دانی بە عێراقدا نا.

٧ـ لەساڵی ١٩٤٦دا لەنێوان عێراقو تورکیا پەیمانی (الصداقة وحسن الجوار)و پرۆتۆکۆڵە پاشکۆکانی بەسترا، کە دووەمیان بەناونیشانی (هاوکاریی دوولایەنە لە کاروباری ئەمنی)دا بوو.

٨ـ ڕێککەوتنەکەی ساڵی ١٩٥٥ لەگەڵ تورکیا بۆ جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی ڕێککەوتنەکەی ساڵی ١٩٤٦.

٩ـ پەیمانی بەغدا لەنێوان عێراق، ئێران، تورکیا پاکستان لەساڵی ١٩٥٥دا.

١٠ـ ڕێککەوتننامەی جەزایر ساڵی ١٩٧٥ لەنێوان شاو صدام دا.

١١ـ ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٧٦لەنێوان تورکیاو عێراقدا بۆ ڕاگواستنی ناوچە سنوورییەکانی کوردستانی تورکیا لەسەر حسابی عێراق.

١٢ـ ڕێککەوتننامەی تشرینی یەکەمی ١٩٨٤ی عێراق ـ تورکیا بۆ هاتنە ناوخاکی کوردستانی عێراقو ڕاونانی پێشمەرگە.

هەروەك ئاماژەی بۆ کرا، خاڵی ناوکۆی ئەو پەیمان و ڕێککەوتنانەی مەسەلەی کورد بووە، بۆیە بەنمونە ئەو بەندانە دێنینەوە کە پەیوەندیان بەم مەسەلەیەوە هەیە:

*مادەی (٦)ی پەیمانی (حسن الجوار) لەنێوان تورکیاو عێراق کە لە ٥/٦/١٩٢٦ مۆر کراوە، دەڵێ: پەیمان ـ بەستە خاوەن شکۆکان بە دووقۆڵی بەڵێن دەدەن، بە هەرچییەك لەدەستیان دێ، ڕێگە لەخۆسازدانی کەسێکی چەکدار یا کەسانێکی چەکدار بگرن کە مەبەستیان کاری چەتەگەریو سەرەڕۆییە لەناوچەکانی سەرسنووردا، بەڵێن دەدەن، بە هەرچییەك لەدەستیان دێ، ڕێگە لەسنووربەزاندنیان بگرن.

* مادەی (٧)ی پەیمانی سەعدابادی ١٩٣٧ دەڵێ: پەیمان بەستە خاوەن شکۆکان بەڵێن دەدەن، هەریەکەو لەسنووری خۆیدا، ڕێگەی دروست بوونی تاقمی چەکدار یا کۆڕو ڕێکخستن نەدات، کە بە مەبەستی هەڵگێڕانەوەی دام و دەزگاکان، یا هەڵسان بەکاری ئاژاوە نانەوەو شلۆقاندنی ئاسایشی گشتیو شێواندنی ڕژێمی حوکمساز دەکرێن، لەهەربەشێك لە وڵاتانی هاوپەیماندا، چ لەناوچەی سەرسنوور یا غەیری ناوچەی سەر سنوور بێ.

*هەروەك پەیمانی بەغداش یەکێك لەبەندەکانیو هۆیەکی بەستنیشی مەسەلەی کورد بوو.

* ڕێککەوتننامەی جەزائیرو پرۆتۆکۆڵە پاشکۆکانیشی لەسەر هەمان شێوەی پەیمانەکانی پێشتر لەسەر دژایەتیکردنی جولانەوەی ڕزگاری نیشتیمانی کوردستان جێگیر بووە. بەندی سێیەمی ڕێکەوتننامەی شا ـ صدام دەڵێ: (هەردوولای بەڕێز کە ڕێککەوتوون، پەیمان دەدەن کە هەمیشە لەسەر سنور چاودێرییەکی وریاو گورجوگۆڵ دابنێن بۆ وەستانی هەموو هاتن و چوونێکی سەر سنوور کە شێوەی وێرانکاری دەبێ و لەهەر لایەکەوە هاتبێ. ئەمەش لەسەر بنەرەتەکان و بەگوێرەی ئەو ئەحکامانەی کە لەپرۆتۆکۆڵەکەو پاشکۆکانیدا هەن و پەیوەندیان بە هێمنی سەر سنووری پاشکۆی ئەم پەیمانەوە هەیە).

هەروەها لە پرۆتۆکۆڵی ٢٦/١٢/١٩٢٥دا کە لەبەغدا مۆرکرا، بەندی دووەمی دەڵێ: (هاوکاری هەمەجۆر کە لەنێوان کاربەدەستانی تایبەتی هەردوولای ڕێکەوتوودا دروست بووە، سەبارەت بە داخستنی سنوور بە مەبەستی

رێگەگرتن لەو زەلامە وێرانکارانە، دەبێ لەلایەن کاربەدەستانی سنووری هەردوو وڵاتەوە دەسبەردار نەبێ‌و ئەم کارەش دەکرێ، تا دەگاتە پلەی بەرزی وەزیرەکانی بەرگری‌و دەرەوەو ناوخۆی هەردوولا). هەروەها رژێمەکانی عێراق لەشەستەکاندا چەندین جار سودیان لەهێزەکانی سوپای سوری‌و میسری وەرگرتووەو هێناویانن بۆ کوردستان تا شەڕی کورد بکەن.

ب ـ رژێمی بەعس هەوڵیداوە رای گشتی ناوچەکەو جیهان وا لێبکا بڕوای پێبکەن کە چارەسەری کێشەی کوردی بە باشترین شێوە کردووە، تەنانەت زیاد لەمەش هەوڵی داوە ئەوە بسەلمێنێ کە تەجروبەی بەعس بۆ چارەسەر کردنی کێشەی کورد بە باشترین شێوە کردووە، تەنانەت زیاد لەمەش هەوڵیداوە ئەوە بسەلمێنێ کە تەجروبەی بەعس بۆ چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوایەتی لەعێراقدا (پێشەنگی) هەموو تەجروبەکانی ترەو دەشێ ئەم وڵاتانە بیکەنە نموونە!

ج ـ شێواندنی مێژووی کوردو ریسواکردنی لەدەرەوەو تۆمەتی دواکەوتویی‌و پاشکەوتویی دانەپاڵی‌و نیشاندانی بە جۆرێکی وا کورد کێوییەو دژی پێشکەوتن‌و ژیانی هاوچەرخ‌و ئاوەدانییە، دژی ئارامی‌و ئاسایشە هەر حەزی لەتەقوتۆق‌و پشێوی‌و شەڕو ئاژاوەیە.

د ـ هەوڵدان بۆ کڕینی چەندین رۆژنامەو رۆژنامەگەرو نوسەر تا بەشێوەیەکی خراپ‌و بێویژدانانە لەسەر مەسەلەی کورد بنوسن، تۆمەت بدەنەپاڵ شۆڕشی کوردستان‌و رێکخراو و رێبەرەکانی، بۆئەوەی ناو ناوبانگیان بزڕێنێ‌و بە گێرەشێوێن‌و تیرۆریست‌و ئاژاوەچی بیاندەنە قەڵەم.

هـ ـ یارمەتیدانی چەندین حیزب‌و رێکخراوی چەپی ئەورووپی‌و رێکخراوی رزگاریی نیشتیمانی وڵاتانی تر، ئەوانەی دەشێ ببنە دۆستی کوردو جوڵانەوەکەی، تا رێگە لەدۆستایەتی بگرێت‌و لەکوردیان بکات.

و ـ یارمەتیدانی هەندێ حیزب‌و رێکخراوی کوردستانی لەپارچەکانی ترو هەروەها حیزب‌و رێکخراوە کوردییەکانی لوبنان، بەمەبەستی بەگژاکردنەوەی شۆڕشی کوردستانی عێراق، بەو بیانووەی گوایا شۆڕشی کوردستانی عێراق بۆتە رێگر لەبەردەم یارمەتی‌و پێشکەوتنی ئەوانەدا، ئەگینا بەعس ئامادەیە یارمەتییان بداو هاوکارییان بکا!

پوختەی بەشی یەکەم

١ـ دەوڵـەتی عێـراق قەوارەیەکـە دەسـتنیژی ئیمپریـالیزمی بریتانیایـە، هـیچ قولاییەکی مێژووی نییە، لەمێژووی کۆنو نوێـدا دەوڵـەتێك نـەبووە بـەناوی دەوڵەتی عێراقەوە. دەوڵـەتی عێـراق لەئـەنجامی پێکەوەلکانـدنی زۆرەملێـی ویلایەتەکانی بەغداو، بەسرەی عـەرەبیو کوردسـتانی باشـووردا پێکهـاتووە، داتاشـینی ئـەم قەوارەیـە بـەر لەهەرشـتێك، دابینکـردنو مسـۆگەرکردنی بەرژەوەندییە سیاسی، ئابووری، پەترۆڵیو ستراتیجییەکانی بریتانیا بووە.

٢ـ رژێمەکانی عێراق هەر لەسەردەمی هاشمییەکانەوە، تـا ئێسـتای سـەردەمی بەعسیەکان، لەسەر بنچینەی بەرژەوەندیە چینایەتیەکانی خۆیان، کرێگرتـەی ئیمپریـالیزمی بریتانیـا بـوون، لەمـەڕ لەقالبـدانی کـورد لەعێراقـداو بێبەشکردنی لەسەرەتاییترین مافە دیموکراتیو مرۆییو نەتەوەییەکانی، رژێمـی بەعسیش لەهەموو رژێمەکانی پێش خۆی زیـاتر، بـە نەخشـەترو جدیتر ئـەم سیاسەتەی جێبەجێ کردووە.

٣ـ ئەمنی ستراتیجیی عێراق لەسـەر بنچینـەی شۆڤێنیسـتیو ڕەگەزپەرسـتانە دامـەزراوەو رووی کردۆتـە سیاسـەتی فراوانخـوازیو دەسـدرێژیو پـەلاماردانی نەتەوەی تر، رووی کردۆتە زەوتکردنی مافـە دیمـوکراتیو مرۆییـەکانی گـەلی عێراق، هەروەك بەنیسبەت گەلی کوردیشەوە رووی کردۆتە:

ـ تێکـدانی قـولایی نەتـەوەییو سـتراتیجیی جولانـەوەی ڕزگـاریی نیشـتیمانی کوردستان لەعێراقدا.

ـ بێبەشکردنی کورد لەسامانە سروشتییەکانی خۆی: نەوت، کشـتوکاڵ، ئـاو و زەوتکردنی ئەو سامانانە.

ـ نەهێشتنی (مەترسی کورد) لەسەر پاشەڕۆژی دەوڵەتی عێراق.

واتـە ڕووی کردۆتـە هەڵلوشـینی کـوردو قوتـدانی خـاكو نیشـتیمانەکەی: کوردستان.

٤ـ ڕژێمی بەعس بۆ بەدیهێنانی ئەمنی ستراتیجی عێراق گەلێ شێوازو ئامرازی بەکارهێناوە بـە مەبەسـتی نەهێشـتنی مەترسـی کـورد، لەسـەر پاشـەڕۆژی دەوڵەتی عێراق، لەوانە:

- ئامرازە ناوەکییەکان: سیاسی، کۆمەڵایەتی، سوپایی، ئابووری، دیمۆگرافی، ئەعلامی، ئایدیۆلۆجی...
- ئامرازە دەرەکییەکان: کە گرنگترینیان سیاسەتی پەیمانکارییە لەگەڵ دەوڵەتە کۆنەپەرستەکانی ناوچەکەو داگیرکەرانی کوردستانو ئیمپریالیزمدا، کە تەوەرەی بنچینەیی ئەو ڕێککەوتننامانەو پەیمانەکان مەسەلەی کوردە.

بەشی دووەم

سیاسەتی راگواستنو جۆرەکانی

فەسڵی یەکەم

سیاسەتی ڕاگواستنی کورد لەکوردستانی عێراق

٢ ـ ١ ـ ١ سەرەتا

سێکوچکەی تەرحیل، تەعریبو تەبعیس، سێ مەترسی گەورەن کە هەڕەشە لەبوونی نەتەوایەتی نەتەوەی کورد دەکەن لەکوردستانی عێراقدا، هەروەك سێ پایەن سیاسەتی شۆڤێنیانەو ڕەگەزپەرستانەی ڕژێمی بەعسیان لەسەر وەستاوە.

وەنەبێ ئەم سیاسەتە لەئەنجامی بڕیارێکی سەرپێی یا تاکتیکییەوە هاتبێ، بەڵکو بەقوڵیی لەبیروبۆچونو لێکدانەوەی بەعسدا ڕەگی خۆی داکوتاوەو قوڵاییەکی ستراتیجیی هەیە کەڕووی لەتوانەوەی نەتەوەی کوردە لەکوردستانی عێراقدا لەبۆتەی نەتەوەی عەرەبداو سڕینەوەی دوا شوێنەواری کوردستانیبوونی بوونی ئەم پارچەیەی نیشتیمانەکەمان، کە بەزۆری بەپێی نەخشەیەکی ئیمپریالیستانە بەعێراقەوە لکێنراوە.

دیارە لە وڵاتانی دنیادا، دوو جۆر یا دوو شێوەی ڕاگواستنو بەرچاو دەکەوێ بە مەبەستی کۆکردنەوەی گوندو لادێکان:

یەکێکیان: کۆکردنەوەی ئەو گوندو لادێیانە بە مەبەستێکی ئابووری کۆمەڵایەتیو شارستانێتییە تا مرۆڤ و زەوی بەجۆرێ کارلێك (تفاعل) بکەن هەم بە باشترین شێوە زەوی ڕەنێو بهێنرێو هەم بەرزترین ئاستی گوزەرانیش دابین بکرێ، واتە ڕاگواستن شێوەیەکی ئارەزوومەندانە بەخۆوە دەگرێ، کە لەپێناوی

پەرەپێدانی ناوچە دواکەوتوەکانو گشت وڵاتەکەدایە. بەلاّم لێرەشدا چەند فاکتەرێك ڕۆڵی خۆیان دەگێڕن.

١ـ دەبێ گوندنشینەکان ڕۆڵێکی سەرەکی لەپرۆسەی پەرەپێدانی لادێدا بگێڕن .

٢ـ دەبێ دەستێوەردانی حکومەت لەسەر داخوازیی خەڵك بێ، نەك بە پێچەوانەوە.

٣ـ دەبێ توخمە بنچینەییەکانی پەرەپێدان هی هەمان ناوچەبن[١].

واتە کۆکردنەوەو گردکردنەوەی گوندو لادێکان دەبێ لەشوێنێك بێت، نزیك بە زەوی‌و زارو مەزراکانیان بێ، جۆری خانووبەرەو ژیانیشیان لەگەڵ ئاستی گەشەکردنیان‌و سایکۆلۆجی خەڵکەکەدا بگونجێ، بۆئەوەی لەپەرەپێدانی گشت وڵات‌و زیادکردنی داهاتی نەتەوەییدا ڕۆڵێکی بەرچاو گرنگیان هەبێت‌و پەیتاپەیتا هەوڵی بەرزکردنەوەی ئاستی گشتی ژیانیان بدرێ.

دووەمیان: ڕاگواستنی زۆرەملێیە، کە ڕژێمە داگیرکەرو کۆلۆنیالیست‌و زەوتکەرەکانی مافی مرۆڤایەتی دژی گەلانی ڕزگاریخواز بەکاری دەهێنن بۆئەوەی:

ـ دانیشتوانی ناوچە جۆراوجۆرو گرنگەکان لەهێزە شۆڕشگێڕە چەکدارەکان دوربخەنەوەو لەشوێنێکدا کۆیان بکەنەوە کە لەشێوەی گرتووخانەدایە، تا هەمیشە لەژێر کۆنترۆڵی دام‌و دەزگا داپڵۆسێنەرەکانیاندا بمێننەوە.

ـ لەبواری بەرهەمهێنان دوریان بخەنەوە و بیانکەنە هێزێکی بەرخۆر تا:

* لەلایەکەوە نەتوانن بژێوی‌و پێداویستییەکانی شۆڕشگێڕەکان دابین بکەن.

* لەلایەکی تریشەوە بۆئەوەی لەدەرفەتی شیاوو گونجاودا چەکداریان بکەن‌و بەگژ شۆڕشگێڕەکانیاندا بکەنەوە.

ئاشکرایە کە ڕاگواستنی گوندو لادێکانی کوردستان بۆ جۆری دووەمی ڕاگواستنەکە دەگێڕێتەوە.

تاقیکردنەوەو تەجروبەکانی جولاّنەوەی ڕزگاریی نیشتیمانی‌و شۆڕشەکانی گەلانی دنیا گەلێ نموونەمان دەخاتە بەرچاو کە چۆن دەوڵەتە داگیرکەرو کۆلۆنیالیستەکان بە سەدان‌و هەزاران گوندی گەلانی ژێردەستەو داگیرکراویان

[١]ـ محمد، خلیل اسماعیل: انماط الاستیطان الریفیفی العراق، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٨٢، ص٣٩٤.

ڕاگواستووەو ڕەزوباخو بێستانەکانیان سوتاندونو کاریزو کانیاوەکانیان کوێرکردۆتەوە.

- لەسییەکانی ئەم سەدەیەدا، فاشییەکانی ئیتالیا زیاتر لە ٨٠ هەزار کەسیان لە دانیشتوانی لیبیادا ڕاگواستو لەئۆردوگا - گرتوخانەکان (معسکرات الاعتقال)یان خزاند کە خەڵك پێیان دەوت (ئۆردوگاکانی مردن).
- لەدوایساڵی ١٩٥٧وە فەڕەنسا هەموو خاکی جەزائیری کردە چەند چوار گۆشەیەكو دانیشتوانەکەی لەچەند چوارگۆشەیەکدا کۆکردەوەو نیشتەجێیان کرد. لەساڵی ١٩٦٢وە ئەمەریکا بەپێی نەخشەیەکی وردو بەرفراوان زیاتر لە٢/٣ی دانیشتوانی ڤێتنامی خوارووی لە١٦ هەزار گونددا کۆکردەوە کە ناویان نابوو (گوندی ستراتیجی).
- هەروەها نازیەکانی ئەڵمانیاش لەجەنگی جیهانی دووەمدا هەر شوێنێکیان دەگرت خەڵکەکەیان ڕادەگواستو لەشوێنێکی ترا کۆیان دەکردەوەو گوندوشارە داگیرکراوەکانیشیان دەکردە قەرەبروت.
- بەهەمان شێوە بەعسییەکانی عێراق زۆربەی ناوچە گرنگەکانی کوردستانیان ڕاگواستووەو زوربەی دانیشتوانیان لەو شوێنەدا کۆکردۆتەوە کە ناویان ناوە (گوندی هاوچەرخ)و کوردیش ناوی ناوە (ئۆردوگای زۆرەملیّ).

بەڵام ئەگەر سیاسەتی فاشییەکانی ئیتالیاو ئیمپریالیزمی فەڕەنسیو ئەمەریکی لەراگواستنی گوندو لادێکانی وڵاتە داگیرکراوەکاندا ڕوو لەمەبەستێکی سوپایی ڕووت بوبیّ، بۆئەوەی تەنگ بەشۆڕشگێڕە چەکدارەکان هەڵبچنو جەماوەریان لیّ دووربخەنەوە، ئەوە ڕاگواستنی گوندو لادێکانی کوردستان لەلایەن بەعسەوە لایەنێکی تریشی هەیە، کە ئەویش لایەنی نەتەوەی - شۆڤێنییە، تا بتوانن کورد لەعێراقدا لەقاڵب بدەنو بەشێنەیی لەبۆتەی نەتەوەی عەرەبدا بیتوێننەوە. هەر بۆیە ئەم سیاسەتە ڕوو لە:

- ڕاگواستنو (تەرحیل)ی هەموو ناوچەکانی سەر سنووری کوردستانو کۆکردنەوەی دانیشتوانەکەیتی لە ئۆردوگا زۆرەملێکاندا.
- کۆچپێکردن (تهجیر)ی هەموو ئەو ناوچانەی عێراق بە تەوەرەی ستراتیجییان دەزانیّ بۆ پارێزگاریکردنی عێراق لەمەترسییەکانی دەرەوەو ناوەوەو پەرەوازەکردنی دانیشتوانەکەیو بەعەرەبکردنی ئەو ناوچانە.

- کۆچپێکردن (تهجیر)ی زۆربەی ناوچە (نەوت)ییـەکانی کوردسـتانی عێـراق‌و دەرکردن‌و پەرەوازەکردنی دانیشتوانەکەی‌و بەعەرەبکردنی ئەو ناوچانە.
- دەرکردن (تسفیر)ی هەموو ئەو کوردانەی تۆمەتی ئێرانیبوونیـان داونەتـەپاڵ، کە لەشارو شارۆچکەکانی عێراقدا نیشتەجێن، وەك: بەغدا، بەسرە، عەمارە، و هەندێ لەو کوردانەی لەناوچەکانی بەدرە، مەندەلی، شارەبان، خانـەقین لەسـەر خاکی مێژووی خۆیـان نیشـتەجێ بـوون، کـە بەشـێوەیەکی سـەرەکی کـوردە فەیلییەکانی گرتۆتەوەو لەساڵی ١٩٦٨ـ١٩٨٢ زیاتر لە ٢٠٠هـەزار کەسـیان لێ تەسفیر کراوە و دەس بەسەر خانوو ماڵ‌و سەرمایەیاندا گیراوە.
- راگواستنی هەمـوو ئەو ناوچانەی جەنگی عێراق - ئێران لێـی نزیـك بۆتـەوەو پەرەوازەکردنی دانیشتوانەکەی.

دیارە ئەم هەمـوو راگواستن‌و ئازاردانە، ئەم هەمـوو خۆمانـدوکردن‌و پـارەوپول خەرج کردنەی حکومەت، ئەم هەمـوو هێزی کـارو خێـرو سـامان لەکیسچـوونە هەروا بەخۆڕایی نەبووە، بەڵکو هەمووی بەگوێرەی نەخشـەو پـلان ئـەنجام دراوە، بۆئەوەی:

١ـ نەخشەی دیمۆگرافی عێراق تێك بدەن‌و سەرلەنوێ ئـەم نەخشـەیە بـەگوێرەی بیروبۆچوون‌و لێکدانەوەی کاربەدەستان دابڕێژنەوە تا ڕێژەی کورد لەعێراق کـەم بکەنـەوەو لەئەنجامـدا وەك کەمەنەتەوەیـەك لەروانگەیـەکی شـۆڤێنیانەوە هەڵس‌وکەوتی لەگەڵدا بکەن.

٢ـ مەسـەلەی کـورد وەك مەسـەلەی گـەلێکی ڕزگـاریخواز، بـەعس هەمیشـە مەترسی جیابونەوەی لێکردووە، لەبەرنامەو پلانی خۆیدا شوێنێکی تایبەتی بۆ داناوە.

(رژێمی بەعس خۆی بۆچوون‌و تێگەیشتنی تایبەتی هەیە بۆ چارەسـەرکردنی مەسەلەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی عێراقدا، ئەویش "تـەختکردنی کێشەی کوردە بەتواندنەوەی کورد لە بۆتەی نەتەوەی عەرەبدا- نووسەر" هەرگیز ئەم بۆچوونەی لەئاستی داخوازییـە ڕەواکـانی گـەلی کـورددا نـەبووەو سروشـتی چینایەتی‌و شێوەی پێکهاتنی فکـری بەعسـیش ئـەو گەشـەکردن‌و گوڕانـەی لێ ڕەچاونەکرێ، کە بێتە ئاستی ئەو داخوازیانـە، ئەمـە جگـە لـەوەی کـە بـەعس داخوازییەکانی ئێستای گەلی کورد بەهەنگاوێك ئەزانێت بۆ جیابونەوە، هەربۆیە لەئێستاوەو بەهەموو شێوەیەك هەوڵ ئەدەن ئـەوەی لەتوانایاندایـە ئەیکـەن لـە

بێبەشکردنی گەلی کوردو شێواندنی روخساری کوردستان، بەبۆچوونی خۆیان بەم هەنگاوەیان پێداویستییەکانی جیابوونەوە لەبار ئەبەن[٢].

سیاسەتی راگواستنی زۆرەملێی کورد، پایەیەکی گرنگی لەدارشتنی هێڵە گشتییەکانی ئەمنی ستراتیجی عێراقدا گرتووە، هەربۆیە کاتێ لەساڵی ١٩٦٣دا بەعسییەکان بۆ ماوەیەکی کەم رکێفی دەسەڵاتی سیاسیان گرتە دەست، دەستبەجێ دەستیان کرد بەراگواستن‌و بەعەرەبکردنی ناوچە نەوتییەکانی کەرکوك‌و هەولێرو گەلێ ناوچەی تریش بەر ئەم شاڵاوە کەوتن، کاتێ بۆ جاری دووەمیش لەتەموزی ١٩٦٨دا دەسەڵاتی سیاسیان کەوتە دەست، بەشێوەیەکی هەمەلایی تر، قوڵتر، بەرفراوانترو جددیتر کەوتنە دارشتنی نەخشەو پلانی راگواستنی ناوچە کوردنشینەکان، بۆ ئەم مەبەستەش دەیان ملیار دیناریان خەرج کرد.

جا لەبەرئەوەی تەرحیل‌و تەعریب‌و تەبعیس نەك هەرسێ مەسەلەی نەتەوەیی‌و نیشتیمانین، بەڵکو سێ مەسەلەن کە چارەنوسی گەلەکەمان‌و جوڵانەوەکەی‌و گۆران‌و گەشەکردن‌و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی‌و ئابووری‌و سیاسی‌و فەرهەنگی کۆمەڵەکانی پێوە بەندە، بۆیە پێویستە بایەخێکی تایبەتی پێ بدەین، تا رۆڵەکانی گەلەکەمان‌و حیزب‌و رێکخراوە سیاسییەکانی لەئاستی ئەو مەترسییە ترسناکەدا هۆشیارو بەئاگابن، هەرچەند هێڵە گشتییەکانی هەموو جۆرەکانی راگواستن‌و ئەو پرنسیپە سەرەتاییانەی رژێم لەراگواستنی ناوچە جۆراو جۆرەکانی کوردستاندا لەبەرچاو گرتووە، هەر هەموویان لەو خاڵانەی کە لەسەرەوەدا باسکرا یەکدەگرنەوە، بەڵام هەموو بە مەبەستی زانستی‌و لەپێناوی باشتر روونکردنەوەو دەسنیشانکردنی ناوچە جیاجیاکان‌و ئەو هۆو سۆنگانەی لەپشت راگواستنی هەریەکێ لەو ناوچانەوەیە، هەموو ئەو ناوچانەمان پۆل پۆل کردووەو هەریەکێك بەجیا باسی لێوە دەکەین.

بەڵام پێداویستییەکانی لێکۆڵینەوەکە وا دەخوازێ بەر لەباسکردنی جۆرەکانی راگواستن‌و ناوچەکانی سنوری کوردستانی عێراق دەست نیشان بکرێ تا روونتر شوێنە راگوێزراوەکان‌و رێژەی ئەو رووبەرەی بەر راگواستن کەوتووە، دیاری بکرێ.

---

[٢]ـ ناوەند، پەیامی کۆمەڵە: کاول کردنی کوردستان لە ستراتیجی بەعسدایە، گۆڤاری کۆمەڵە ژمارە٨، خولی٣، ئەیلولی ١٩٨٥. ل٤.

٢ـ ١ـ٢ : سنووری كوردستانی عێراق

اـ یـەكێك لـەو كێشـە ئالۆزانـەی لەسـەرەتای پەیـدابوونی مرۆڤایەتییـەوە ڕووبەڕووی گەلانو وڵاتانی جیهان بۆتەوە، كێشەو گێروگرفتی بۆ دروست كـردونو تووشـی جـەنگو پێكـدادانی كـردون، كێشـەی سـنوور بـووە، هـەر لەخێڵـە سەرەتاییەكانەوە تا دروست بوونو پەیدابوونی ئیمپراتۆریەتە گـەورەكانو ئینجـا پەیدابوونی دەوڵەتی نوێ، ئەم كێشەیە پـێ بـەپێی ئـەو گـۆڕانو گەشـەكردنانە هاتووە، هەمیشە لەگەڵ خۆیا گێروگرفتی هێناوە، چونكە یەكێك لەو فاكتەرانەی بڕیاردەری داڕشتنی سنووربووە، هێزی سوپاییو لەشـكری ئـەو گـەلو نەتەوانـە بووە، ئەو گەلو نەتەوانەی خاوەن هێزێكی مرۆییو سوپایی گەورەبوون بە زەبـری چەكو كوشتار خاكی گەلانی تریان دابڕیوەو بە بەشێك لەخاكی مێژوویی خۆیان لەقەڵەمیان داوە. مەسەلەی دیاریكردنی سنوورو قـایلبوون بـەو بەشـە خاكـەی لەسەر زەمین بـەر گـەلێك یـا نەتەوەیـەك كـەوتووە، نـەك هـەر لەلایـەن ئـەو دەوڵەتانەی ستراتیجێكی پەلاماردەرانەیان هەبووەو هەیـە، یـا ئـەو دەوڵەتانـەی چەند نەتەوەیەكیان تێدایەو چارەسـەری مەسـەلەی نەتەوایـەتی تێـدا نـەكراوە، جێگەی مشتو مڕو لێدوانو كێشەو گیروگرفت بووە، بـەڵكو لـەو دەوڵەتانـەش بەشێوەیەكی بنەڕەتی چارەسەری مەسەلەی نەتەوایەتی كراوە، ئەم كێشەیە كـەم تا كورتێك بەچارەسەرنەكراوی ماوەتەوەو ناوبەناو بۆتە هۆی لەبەریەك ڕاچـوونو توندو تیژبوونی پەیوەندی نێوان ئەو گەلانەی لەچوارچێوەی یەك دەوڵەتدا دەژین، یا لەچەن دەوڵەتێكـدا هاوسـنوورن. دیـارە دیـاریكردنی سـنووری كوردسـتانی عێراق، دیـاریكردنی ئـەو مەڵبەندانـەی بـەخاكی مێـژوویی كـورد دادەنـرێنو هەزاران ساڵە كورد نیشـتەجێیەتی، هەمیشـە گیروگرفتـی بـۆ كـورد دروسـت كردووە، چونكە هەمیشە هەوڵی گۆڕینی واقعی مێژووییو جوگرافی كوردستانو سـڕینەوەی شـوێنەواری كوردسـتانیبوونی ناوچـەكانی، یـەكێك بـووە لەئەركـە سەرەكییەكانی ڕژێمە داگیركەرە یەك لەدوای یەكەكانی عێـراقو ناسیۆنالیسـتە ڕەگەزپەرستەكانی عەرەب بەتایبەتی، چـونكە كـورد خـاوەنی دەوڵـەتی خـۆیو لەشكرو سوپای تایبەت بەخۆی نەبووە، بۆیە ئێمـە لێـرەدا بـەر لـەدیاریكردنی سنووری كوردستانی عێراق پەنا دەبەینە بەر ڕاو بۆچونی جوگرافیزانە عـەرەبیو

بیانییەکان، تا بزانین لەبارەی جوگرافیای کوردستانەوە، چ ڕاو هەڵوێستێکیان هەبووە.

جوگرافیزانی عەرەب شاکر خسباك لەکتێبەکەیدا (کوردو مەسەلەی کورد) لەبارەی جوگرافیای کوردستانەوە نوسیویێتی: (وشەی کوردستان وەکو زاراوەیەکی جوگرافی بۆ یەکەمین جار لەسەدەی ١٢ی زایینیداو لەسەردەمی سەلجوقیەکاندا بەکارهاتووە، کاتێ سوڵتان سنجەر بەشی ڕۆژئاوای هەرێمی شاخەکانی خستە ژێر دەسەڵاتی سلێمان شای خزمی، ئەو ناوچانەش هەموو ئەو شوێنانەی دەگرتەوە کە دەکەوتنە نێوان ئازربایجانو لوڕستان (سنە، دینەوەر، هەمدان، کرماشان....هتد) سەرباری ئەو ناوچانەی ڕۆژئاوای چیای زاگرۆس، وەکو شارەزورو کۆیە، زاراوەی شارەزووریش لەکۆندا بۆ ناوچەکانی سلێمانیو کەرکوكو هەولێرو قەزای خانەقینو مەندەلیو شارەبان بەکارهاتووە، ئەو زاراوەیە لەبەڵگە ڕەسمییەکانی سەردەمی عوسمانیەکانیشدا بەکارهاتووە[٣]).

مێژوونووسی بەناوبانگی روس، نیکیتین لەکتێبەکەیدا (کورد) لەبارەی جوگرافیای کوردستانەوە دەڵێت: (کوردستان چەند ویلایەتێك دەگرێتەوە کە زنجیرە چیای زاگرۆسیان لەنێواندایە، ویلایەتەکانی هەمەدانو دینەوەرو کرمانشاه دەکەونە ڕۆژهەڵاتی ئەو زنجیرەیە، لەڕۆژئاواشیدا ویلایەتی شارەزورو شنگارە، کە پایتەختەکەشی قەڵای بەهار بوو[٤]).

مێژوونووسی بەناوبانگی عەرەبی عێراق عبدالرزاق الحسنی لەکتێبەکەیدا (تاریخ العراق السیاسي) دەڵێ: (کوردەکان لەعێراقدا لەو شارو گوندانەدا نیشتەجێن، کە بەهێڵێکی ڕاست لەسنوری ئێران ـ عێراق ڕا دەسپێدەکا، لە (چیای حەمرین) ڕا تا (چیای شنگار) درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە ئەو شوێنەی کەبەسنوری عێراق ـ تورکیاـ سوریا دەبیەستێتەوە[٥]).

و.ئارِ.های یش لەکتێبەکەیدا (سنتان في کردستان) دەڵێت: (بەشێوەیەکی گشتی هەموو ئەو زەویانەی دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی دیجلەو باکووری ئەو هێڵەی لەمەندەلییەوە تا گەیشتنی زێی بچووك بەو ڕووبارە درێژ دەبێتەوە، نیشتیمانی

---

[٣]ـ الدکتور شاکر خصباك: الکرد والمسألة الکردیة، بغداد، ١٩٥٩، ص١٤ـ١٥

[٤]ـ نکیتین، باسیل: الاکراد، أصلهم، تأریخهم خصباك، موطنهم ـ ترجمة: طائفة من الکتاب، دار الروائع، مطبعة الجهاد، بیروت، ١٩٥٨ ،ص١٤٤.

[٥]ـ الحسني، عبد الرزاق: تأریخ العراق السیاسي، الجزء الثالث، ص٢٩٨.

کوردەکانەو گرنگترین دوو مەڵبەند کە دەکەوێتە باشووری زێی بچووکەوە: کەرکوکو سلێمانییە. شاری یەکەم، وەکو هەولێر، دانشتوانی تورکیشی تێدایە، بەڵام ئەوی دیکەیان بەتەواوەتی کوردنشینە، هەردوکیشیان مەرکەزی یەکەیەکی سیاسین[٦]).

مێجەر ئەدمۆنزیش لەکتێبەکەیدا (کوردو تورکو عەرەب) دەڵێت: (کوردستان بەسەر تورکیاو عێراقو ئێراندا دابەشکراوە، چەند چوکڵەیەکیشی لەسوریاو یەکێتی سۆڤییەت هەیە. سنورەکانی باکوری بەهێڵێکدا دەڕوا، کە بە ئەریڤانو ئەرزەڕۆمو ئازربایجاندا تێدەپەڕێ، ئنجا بەشێوەیەکی کەوانەیی لە مەراشەوە بەرەو حەڵەب خوار دەبێتەوەو لەباشووری ڕۆژئاواش ڕا بە درێژایی بناری ئەو چیایانەی بەرۆخەکانی دیجلە دەگەنەوە، درێژ دەبێتەوە، ئینجا دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی دیجلەوەو زۆر لێی دوور ناکەوێتەوەو لەهێڵی چیای حەمرینەوە تا دەگاتە خاڵێك لەگەڵ سنووری عێراق ـ ئێران لەنزیك شاری (مەندەلی) درێژ دەبێتەوە[٧]).

هەروەها دکتۆ فاضل حسین لەکتێبەکەیدا (مشکلة الموصل) نوسیوێتی: (کۆمسیۆنەکە چۆوە سەر ژمارەیەکی زۆر نەخشە عەرەبیەکانو سەدان نەخشەی دێرینی نێوان سەدەی شانزەهەمو بیستەمو سەفەرنامەکانی هەموو قوناغەکانی سەرچاوە جوگرافییەکانو کتێبە جوگرافییەکانی خوێندنگە ناوەندیە عەرەبیەکانی میسر، لەئەنجامدا چووە سەر ئەو باوەڕەی کە سێ ناوچەی دیار هەیە: ١ـ عێراقی عەرەبنشین، ٢ـ جزیرە، ٣ـ کوردستان. عێراق لەباکووردا لەهیت ـ تکریت یا لەناوچەی چیای حەمرین تێپەڕ نابێ. هیچ بەشێکی خاکەکەی جێی مشتومڕ نییەو هیچ کات بەشێك نەبووە لەعێراقی عەرەبنشین. کۆمسیۆنەکە ساغی کردەوە کە لەهەموو ئەدەبیاتی جوگرافیادا، لەسەردەمی فەتحی عەرەبەوە تا مێژووی لێکۆڵینەوەی کۆمسیۆنەکە، واتە لە (١٩٢٥) خاکی جێی مشتومڕ نەبووەو بەهیچ شێوەیەك بە بەشێکی عێراق دانەنراوە[٨]).

---

[٦]ـ های، دبلو، آر: سنتان في كردستان، ترجمة: فؤاد جميل، الجزء الاول، ص٥٨.

[٧]ـ ادموندز، سي، جي،: كرد وترك وعرب، ترجمة : جرجيس فتح اللة، مطبعة التايمس، بغداد، ١٩٧١، ص٧.

[٨]ـ الدكتورفاضل حسين: مشكلة الموصل، اطروحة دكتوراه، ١٩٧٧، ص٧٨.

هەروەها دکتور شاکر خصباك لەکتێبەکەیدا (الاکراد) دەڵێ: (هەروەها کوردە لوڕەکان لەهەردوو لیوای عەمارەو کوتدا بڵاوبونەتەوە، هەروەك ژمارەیەکی زۆریشیان لەبەغداو بەسرەو هەموو شارەکانی تردا دەژین[9]).

هەموو ئەو راو بۆچوونانە ئەو زاناو گەڕیدە جوگرافی زانانە سەبارەت بە دیاریکردنی ناوچەکانی کوردستانی عێراق لە چەند خاڵێکدا یەکانگیر دەبنەوە:

١ـ هەموو ئەو ناوچانەی دەکەوێتە باکووری چیای حەمرین، ناوچەی کوردستانە.

٢ـ هەموو ئەو ناوچانەی دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی دیجلە، لەو شوێنەوە کە چیای حەمرین دیجلە دەبڕێ تا دەگاتە شاری موسڵ، ناوچەی کوردستانە.

٣ـ هەموو ئەو ناوچانەی دەکەوێتە باکورو باکوری ڕۆژئاوای شاری موسڵ، واتە ناوچەکانی شنگارو تەلەعفەرو زمار، زمار ناوچەی کوردستانە.

٤ـ قەزاکانی خانەقین‌و مەندەلی‌و ئەو ناحیەو ناوچانەی سەر بەو قەزایانەن، هەموو ناوچەکانی کوردستانە.

بەڵام ئەوەی بەرچاو دەکەوێت، پشتگوێ خستنی ناوچەی بەدرەو زرباتیەو جەسانە، کە بەشێکە لەناوچەی پشتکۆو درێژبوونەوەیەکی سروشتیی ناوچەی لوڕی بچوکی کوردستانی ئێرانە[10]).

بە شێوەیەکی گشتی کوردستانی عێراق یا کوردستانی باشوور دەکەوێتە ناوەڕاست‌و باکووری عێراق‌و هەموو ئەو خاکە دەگرێتەوە کە بەهێڵێکی راست لەسنووری عێراق ـ ئێرانەوە بەرەو ڕۆژئاوای بەلەدروزو شارەبان (مقدادیە) دەڕواو لەوێش ڕا بەرەو چیای حەمرین هەڵدەکشێ، ئنجا بەرەو باکووری ڕۆژئاوا لەگەڵ زنجیرە چیای حەمریندا دەڕوا تا دەگاتە فەتحە، لەفەتحە ڕا لەگەڵ رووباری دیجلە بەرەو سەر هەڵدەکشێ، هەموو ئەو زەویانەی دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتییەوە بەر کوردستان‌و هەموو ئەو زەویانەش کە لەڕۆژئاوایەتی بەرناوچەی عەرەبی عێراق دەکەوێ تا دەگاتە سەروی شاری موسڵ، لەسەر موسڵیشەوە هێڵێکی راست روو لەباشووری ڕۆژئاوا دەکات‌و بەخوار تەلەعفەردا تێدەپەڕێت تا دەگاتە ١٠کم

---

[9] الدكتور شاكر خصباك: الاكراد، دراسة جغرافية اثنوغرافية، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٧٢، ص٥٢٠.

[10]ـ ناوچەکانی لوڕی بچوك بریتین لە: پشتکۆ، پێشکۆ، لەك، کەلهوڕو باڵاگرێوە، بەشێك لەناوچەی پشتکۆ کەوتۆتە عێراقەوەو باقی بەشەکانی تری ناوچەی لوڕی بچووك کەوتونەتە کوردستانی ئێرانەوە.

باکووری شاری (بەعاج) ، ئینجا بەهێڵێکی راست بەرەو رۆژئاوا دەڕواتو لەگەڵ سنووری عێراق ـ سوریادا یەك دەگرێتەوە.

پێوانەی خاکی کوردستانی عێراق دەکاتە ٨٦هەزار کم[٢]، واتە: ١٩,٦٢٪ی خاکی عێراق پێکدێنێت وزیاتر لە ٣٦٦٨٤کم[٢] بەر شاڵاوی ڕاگواستن کەوتووە کە دەکاتە زیاتر لە ٤٢،٦٦٪ی خاکی کوردستانی عێراق.

ب ـ کوردستانی عێراق لەڕووی ئیداری سیاسییەوە بەسەر دوو ناوچەدا دابەشکراوە:

یەکەم: ناوچەی ئۆتۆنۆمیدار.

دووەم: ئەو ناوچانەی لەژێر دەسەڵاتی مەرکەزیدایە.

یەکەم: ناوچەی ئۆتۆنۆمیدار

ئەو ناوچەیەیە کە بەگوێرەی یاسای ئۆتۆنۆمی لە ١١/٣/١٩٧٤دا دیاریکراوەو پارێزگاکانی هەولێر، سلێمانیو دهۆك دەگرێتەوە کەرووبەرەکەی دەکاتە ٣٦٣٤٧کم[٢]. بەو پێیەی ناوچەی ئۆتۆنۆمیدار ٤٢,٢٦٪ی خاکی کوردستانی عێراق پێکدەهێنێو ٥٣,٧٤٪ی لێ دابڕاوە بۆ دەسەڵاتی مەرکەزی.

لەکۆی ٣٦٣٤٧کم[٢] زیاتر لە ١٣١٠٠کم[٢] بەر شاڵاوی ڕاگواستن کەوتووە، یا بەواتایەکی تر ٣٦,٠٤٪ی ناوچەی ئۆتۆنۆمیدار راگوێزرایەوە، بەمجۆرە تەنها ٢٣٢٤٧کم[٢] بەکردەوە لەسەر ناوچەی ئۆتۆنۆمییە.

دووەم: ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی

٥٣,٧٤٪ی خاکی کوردستانی عێراق دابڕاوە بۆ دەسەڵاتی مەرکەزی بەغدا کە ئەویش بەسەر چەندین پارێزگادا دابەشکراوە کە ئەمانەن: نەینەوا، کەرکوك، سەلاحەدین، دیالە، واست ، میسان. مەبەست لەدابەشکردن بە پلەی سەرەکی ئەوەیە کە کورد لەو پارێزگایەدا کەمایەتیو کوردستانیش پارچەپارچەتر بکەن تا بتوانن ئاسانتر بیگرێو گۆڵتر نەخشەکانی خۆیان لەمەڕ راگواستنو بەعەرەب کردنی کوردستان جێبەجێ بکەن.

ئەم خشتەیەی خوارەوە ڕێژەی خاکی کوردستان لەپێکهێنانی ئەو شەش پارێزگایەو ڕێژەی لەپێکهێنانی خاکی کوردستانی عێراقدا نیشان دەدا.

خشتەی ژمارە (٢)

ژ	پارێزگا	رووبەرەکەی بە کم٢	رووبەری ناوچە کوردییەکان لەپارێزگاکەدا بەکم٢	ناوچە کوردییەکانی پارێزگاکە ٪	ناوچە کوردییەکان لەچاو کوردستانی عێراق
١	کەرکوك	١٠٣٩١	١٠٣٩١	١٠٠	١٢,٠٨
٢	نەینەوا	٣٧٦٩٨	١٥١٩٢	٤٠,٣٠	١٧,٦٧
٣	سەلاحەددین	٢٩٠٠٤	٤٠١٩	١٣,٨٦	٤,٦٧
٤	دیالە	١٩٢٩٢	١٣٨٨٤	٧١,٩٧	١٦,١٤
٥	واست	١٧٣٠٨	٣٧٤٠	٢١,٦١	٤,٣٥
٦	میسان	١٤١٠٣	٢٢٢٤	١٥,٧٧	٢,٥٩

نەخشەی ژمارە (١)

عێراق و کوردستانی باشوور (کوردستانی عێراق)

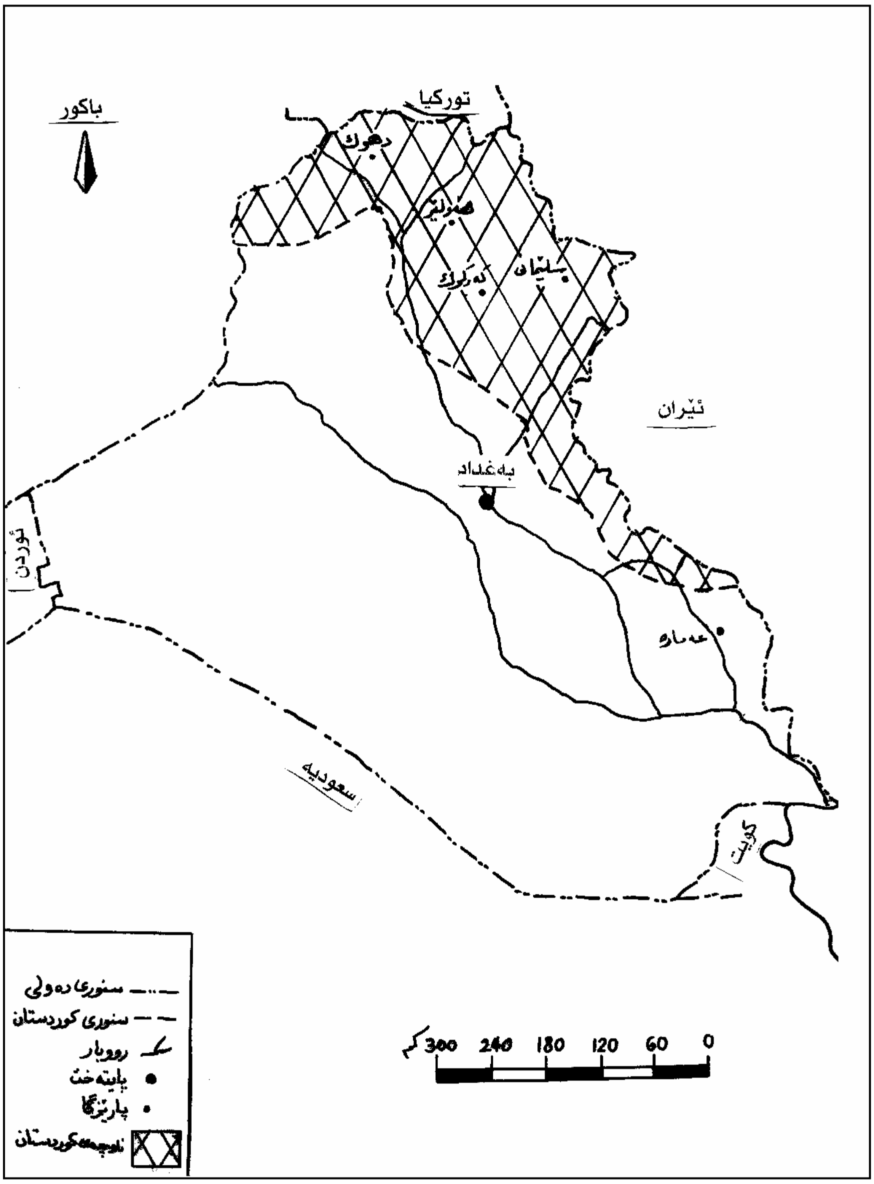

نەخشەی ژمارە (٢)

عێراق و کوردستانی باشوور (کوردستانی عێراق)

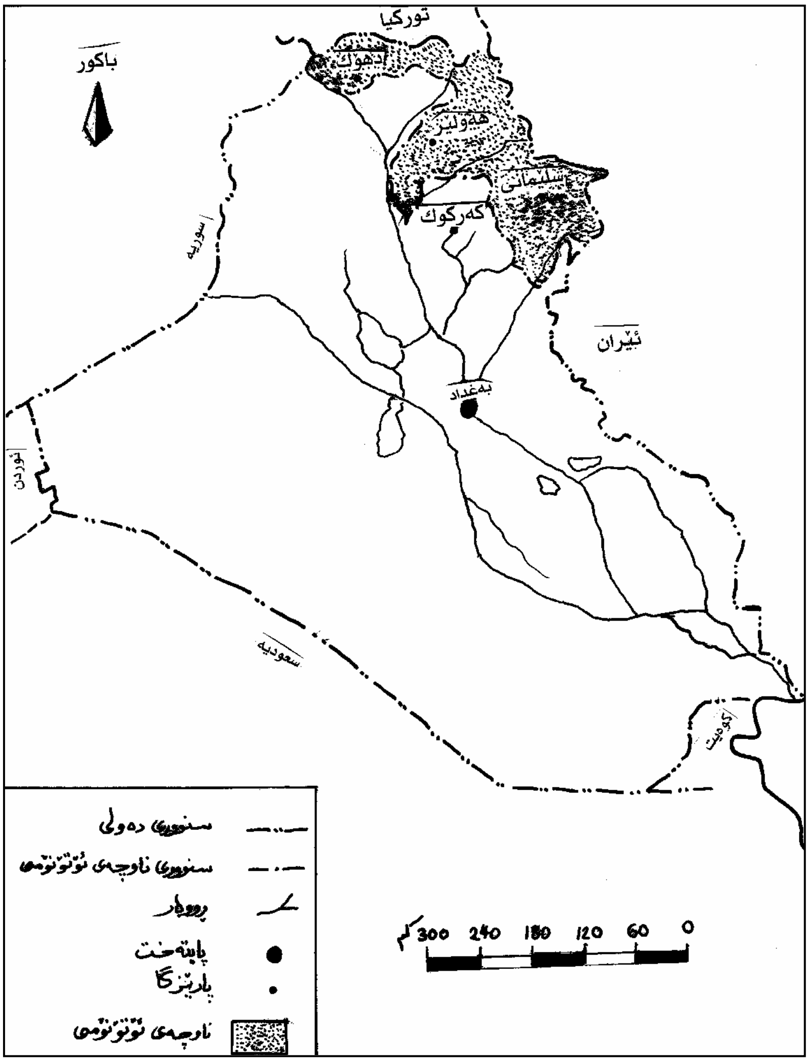

فەسڵی دووەم

ڕاگواستنی ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجیەکان

٢-٢-١: تەوەرە ستراتیجییەکانی بەرگری کردن لەعێراقدا

عێراق دەکەوێتە بەشی باشووری ڕۆژئاوای کیشوەری ئاسیاوە، لەڕۆژهەڵات ڕا لەگەڵ ئێرانو لەرۆژئاواوە لەگەڵ ئوردنو عەرەبستانی سعودیو سوریا، لەباکوردا لەگەڵ تورکیاو لەباشووردا لەگەڵ عەرەبستانی سعودیو کوێت هاوسنوورە. هەروەك سنورێکی کورتیشی بەسەر کەنداوەوەیە، کە درێژییەکەی ٣٨ میلە.

هەرولاتێکی دونیا کە هاوسنوور بێ لەگەڵ وڵاتانی تردا بەپێی بنەما جیۆپۆلەتیکییەکانو بەگوێرەی زانستی سەربازیو جوگرافیای سوپایی، تەوەرەکانی بەرگریکردن لەهێرشو پەلاماری دەوڵەتە هاوسێکانی دادەڕێژێ. دیارە فاکتەرە ئابووری، سروشتیو مرۆییەکانو سروشتی چینایەتی ڕژێمەکەو فەلسەفەی تایبەتی حکومڕانی دەوریان هەیە لەداڕشتنی ئەوەی ئەو دەوڵەتە ستراتیجێکی پەلاماردەرانەو هێرشبەرانە بگرێتەبەر، یا ستراتیجێکی بەرگریکردن. جا لەبەرئەوەی داڕشتنی تەوەرەکانی بەرگریکردن بەلای بەعسەوە تەنها بەرگری نیە لەهێرشو پەلاماری دراوسێکان، بەڵکو بەرگریکردنیشە لە (مەترسیی نەتەوەی کورد)و کێشەو جوڵانەوە رزگاریخوازانەکەی، بۆیە لەو بۆچوونو داڕشتنەدا کێشەی کورد دەخاتە مەترسییەکانی سەر ئەمنی ستراتیجی عێراق، کە ئەویش پەیوەندی بە ڕاگواستنو کۆچ پێکردنی نەتەوەی کوردو بەعەرەبکردنی شارو گوندو ناوچە کورد نشینەکانەوە هەیە، بۆیە بە دوورو درێژی

باسی ئەو تەوەرانەو گرنگیو بایەخی هەریەکێکیان دەکەین، کە دەکەونە سنووری کوردستانەوەو تەوەرەکانی تر فەرامۆش دەکەین.

مەبەست لەتەوەرەی ستراتیجی، ئەو ناوچەو ڕێگەو بانانەیە کە سوپای دەوڵەتێك لەهێرشێکی ستراتیجیدا بۆ گرتنی نیشانێکی ستراتیجیی دیاریکراو لەناوچەکەدا دەگرێتەبەر. تەوەرە ستراتیجییەکان بە پلەی یەکەم بە گوێرەی تۆپۆگرافیی ناوچەکەو هەبوون یا نەبوونی کۆسپە سروشتیو دەستکردەکان دیاری دەکرێن. هەرچەندە گەشەکردنو پەرەسەندنی تەکنەلۆجیای سەربازییو پەیدابوونی فڕۆکەی جەنگیی نوێو تانكو زرێپۆشو دروستکردنی لەمپەڕو کۆسپی دەستکرد لەجیهانی ئێستادا دەوری گرنگو کاریگەریان هەیە لە دیاریکردنی جۆری جەنگەکەو تەوەرەکانیو لابەلاکردنەوەی جەنگدا، بەڵام تا ئێستاش تەوەرە ستراتیجییەکان، وەکو زەمانی کۆن، بایەخی ستراتیجیی خۆی هەرماوە، چونکە ئەو تەوەرانە، وەك باسکران، بەپلەی یەکەم پەیوەندی تۆپۆگرافیای ناوچەکەو سنووری هەردوو دەوڵەتەکەوە هەیە، دیارە پەیدابوونی چەکی ستراتیجیی وەك: چەکی ئەتۆمی، هایدرۆجینی، نیترۆنی، لیزەر...هتد. ستراتیجیی سوپایی جەنگی هاوچەرخی لەبنچینەوە گۆڕیوە، بەڵام لەبەرئەوەی ئەو چەکە ستراتیجییانە تایبەتن بەچەند دەوڵەتێکەوەو باقی دەوڵەتانی تر لێی بێبەشن، بۆیە بایەخو ئەهمیەتی جەنگی کلاسیکی هەروەکو خۆی ماوە.

تەوەرە ستراتیجییەکانی بەرگریکردن لەعێراق لەسەر بنچینەی مەترسییەکانی دەرەوەو ناوەوە دانراونو روو لەپاراستنی ئەم شوێنانەیە:

١ـ بەغدا: کە پایتەختی عێراقو شوێنی کۆبوونەوەو جێگیربوونی دامو دەزگاکانی دەوڵەتو ناوەندی حکومڕانیی سەرانسەری وڵاتە، واتە: دڵی دەوڵەتەکەیە.

٢ـ کەرکوك: کە سەرچاوەو شادەماری ئابووری عێراقو گرنگترین شوێنی ستراتیجی باکووری عێراقە، گرتنی کەرکوك واتە دەستگرتن بەسەر سەرچاوەی پەترۆڵی عێراقداو بێبەشکردنی دەوڵەتی عێراق لەو سامانە زۆرەی نەوتی کەرکوك.

٣ـ بەسرە: کە تاکە دەروازەی عێراقە بەسەر دەریاوەو بینە قاقایەتی، یا وەك عەرەب دەڵێ (عنق الزجاجة)ی عێراقە، چونکە ژیانی سوپاییو ئابووری عێراق بە بەردەوامبوونی کەشتیوانیی (شط العرب)ەوە بەستراوەتەوە.

هەریەکێك لەم سێ شوێنە نەخشەی بەرگریکردنی تایبەتی خۆی هەیە. بۆ نمونە: پارێزگاکانی نەینەوا، کەرکوك، سەلاحەددین، دیالە، کوت، لە نەخشەی بەرگریکردنی شاری بەغدادان.

لەبەرئەوەی ئەو تەوەرە ستراتیجییانە لەسەر بنچینەی مەترسییەکانی دەرەوەو ناوەوە دارێژراون، ئێمە ئەو تەوەرانە بە پێی ئەو ئەرکانەی بۆیان دیاریکراون دەکەینە دوو بەشەوە:

أ ـ تەوەرەکانی دەرەوە: ئەو تەوەرانەن کە لەسەر بنچینەی مەترسییەکانی ئێران، تورکیا، سوریا...هتد دارێژراون.

ب ـ تەوەرەکانی ناوەوە: ئەو تەوەرانەن کە لەسەر بنچینەی مەترسیی کورد لەسەر پاشەڕۆژی عێراق دارێژراون.

٢ـ٢ـ٢ تەوەرەکانی دەرەوە

بۆ ئاسانترکردنی باسەکە تەوەرەکانی دەرەوە بە گوێرەی جیاوازی دەوڵەتە هاوسنورەکانی عێراق بەسەر ئەم تەوەرانەی خوارەوەدا دابەش دەکەین:

یەکەم: تەوەرە ستراتیجیەکانی عێراق ـ ئێران.
دووەم:تەوەرە ستراتیجیەکانی عێراق ـ تورکیا.
سێیەم: تەوەرە ستراتیجیەکانی عێراق ـ سوریا.

یەکەم: تەوەرە ستراتیجیەکانی عێراق ـ ئێران

أ ـ ئێران درێژترین سنوری لەگەڵ عێراقدا هەیە، کە درێژییەکەی (١٢٣٥کم[1])و لەڕێژگەی (شط العرب)ەوە دەست پێدەکا تا دەگاتە دۆڵی حاجی بەگ، کە سنوری عێراق ـ ئێران ـ تورکیا بە یەکەوە دەبەستێتەوە.

[1]ـ بەگوێرەی (الجغرافية العسكرية للعراق) درێژیی سنورەکانی عێراق ـ تورکیا ٣٥٠، عێراق ـ ئێران ١٢٣٥، عێراق ـ سوریا ٦١٨، عێراق ـ ئوردن ١٤٨، عێراق ـ سعودیە ٩٤٨و عێراق ـ کوێت٢٠٠ کیلۆمەترە. لەکاتێکدا بە گوێرەی (المجموعة الاحصائية السنوية لسنة ١٩٨٤) درێژی سنورەکان یەك لەدوای یەك، بەم جۆرەیە: ٣٧٧، ١٣٠٠، ٦٠٠، ١٤٠، ٨١٢ ، ١٩٥کم. ئێمە بەڵگەی (الجغرافية العسكرية)مان کردۆتە بنچینە.

ب ـ لەبەر درێژیی سنوری عێراق ـ ئێـران و تۆپۆگرافیـای جیـاوازی سـنور، ساحەی عێراق ـ ئێران، لەڕووی زانستی جوگرافیـایی سـوپاییەوە دەکرێتـە سـێ بەش:

١ـ بەشی باکوور

٢ـ بەشی ناوەڕاست

٣ـ بەشی باشوور

ئەوەی کە پەیوەندی بە باسەکەی ئێمەوە هـەبێت، هـەردوو بەشـی بـاکوورو ناوەڕاستە، بۆیە واز لەبەشی باشوور دەهێنین و تەنها لەو دوو بەشە دەدوێین.

١ـ بەشی باکوور:

ـ ئەو بەشە لەو شوێنەوە دەست پێدەکات کـە لەسـنوری عێـراق ـ ئێـران ـ تورکیا بەیەك دەگەن تا دەگاتە رووباری سیروان (دیالە) لەنزیك هەڵەبجە، هێڵـی سنور لەو بەشەدا بەنیسبەت ئێرانەوە قۆقزو بەنیسبەت عێراقەوە روو لە چـاڵەو بریتییە لە زنجیرە چیای سەخت و دژوار بە نیسبەت هەردوولاوە.

- ئەو بەشە گرێی هاتوچۆی عێراق و ئێرانـی تێدایـە، موسـڵ گرێـی هاتوچـۆی باکوری عێراق و تەورێزیش گرێی هاتوچۆی باکووری رۆژئاوای ئێرانە. هەروەها گرنگترین تەوەرەی پێدا دەڕوا، کـە بۆتـە هـۆی بەسـتنەوەی ئـەو بەشـە لـەو ناوچەیەدا کە ئەویش تەوەرەی هەولێر ـ تەورێزە.
- ئەو ناوچەیە گرنگترین مەڵبەندی دەرهێنانی نـەوتی عێراقـی تێدایـە، بـەڵام لەبەشی ئێراندا هیچ نیشانەیەکی ستراتیجی گرنگی لێ نییە.

٢ـ بەشی ناوەڕاست:

ئەو بەشە دەکەوێتە نێوان رووباری سیروان و کوت، هێڵی سنور لەو بەشەدا بە نیسبەت عێراق قۆقزو بەنیسبەت ئێران روو چاڵە. بایەخەکەی لەوەدایە کە:

- دوو نیشانی ستراتیجیی گرنگی تێدایە، کە بەغداو تارانە.
- گرنگترین هێڵی جموجۆڵ و خەتەرترینیان بەو ناوچەیەدا دەڕوا.
- نزیك بوونەوەی هێڵی سنور لە بەغـدا، کەتـەنها ١١٧ میـل لێـی دوورە، لـە کاتێکدا پێنج ئەوەندە لە تارانەوە دوورە.

- لەئێراندا کۆسپە سروشتییەکان، کە بریتین لە زنجیرە چیا سەختەکان، دەکرێ بە ئاسانی بەرگریان لێ بکرێو گرنگترینی ئەو کۆسپانە دەربەندی بای تاقە لە زنجیرەی کەرەند.
- هێڵی سنور بە بنارەکانی رۆژئاوای شاخی پشتکۆدا دەڕوا، بەم جۆرە ناوچە شاخاوییەکان دەکەوێتە ئێرانەوە، لەکاتێکدا ناوچە دەشتاییەکان بەر عێراق دەکەون.

ج - تەوەرەکانی جموجوڵی سەربازی

لە ساحەی ئێران - عێراقدا سێ تەوەرەی سەرەکی بۆ جموجوڵی سەربازی هەیە کە ئەمانەن:

١- تەوەرەی تەورێز - مهاباد - هەولێر.
٢- تەوەرەی تاران - کرماشان - بەغدا.
٣- تەوەرەی ئەهواز - بەسرە.

١- تەوەرەی تەورێز - هەولێر

ا - ئەو تەوەرە گرنگترین تەوەرەی ستراتیجییە لە ناوچەکەدا، چونکە ناوچە (نەوت)ییەکانی عێراق بە ناوچەی ئازربایجانو هەروەها موسڵ کە گرێی هاتوچۆی سەرەکی باکوری عێراقەو تەورێزیش گرێی هاتوچۆی سەرەکی باکوری رۆژئاوای ئێران بەیەکەوەی دەبەستێتەوە.

ب - ناوچەکانی گردکردنەوەی هێزەکانو نیشانەکان:

* بە نیسبەت ئێرانەوە:
ناوچەی گردکردنەوەی هێزەکان: تەورێز، مهاباد، مەراغە، میاندواو.
- نیشانەکان: رواندز، هەولێر، کەرکوك، موسڵ.
* بە نیسبەت عێراقەوە:
- ناوچەکانی گردکردنەوەی هێزەکان: هەولێر، رواندزو هێزەکانی پێشەوەش لە ڕایات.
- نیشانەکان مهاباد، مەراغە، تەورێز.

ج ـ ئەو تەوەرە ڕێگاکەی قیرتاو کراوە لە هەموو وەرزەکانی ساڵدا، لە هەردوو لاوە بۆ بەکارهێنانی ماشێن بە کەڵك دێ، جگە لە هەندێ شوێنی کە لە زستاناندا بەفر دایدەپۆشێ‌و دەیگرێ.

درێژی ڕێگاکە لە هەولێرەوە تا تەوریز ٣٥٥ میلە، بە ناوچەیەکی شاخاوی زۆر سەختدا دەڕواو سوپای عێراق دەتوانێ بۆ بەرگریکردن سودی لێ وەربگرێ چونکە:

- هێڵی جموجۆڵی ئەستور دەبێ لەسەر ئاقار (اتجاه)ی چیاکان‌و زنجیرە چیاکان هەموویان هاوڕێکن.
- ئەو تەوەرە گەلێ دەربەندی سەخت‌و هەڵدێری تێدایە، کە دەکرێ بەباشی بەرگری لێ بکرێ و ڕێگا نەدەن هێزەکانی ڕۆژهەڵات لەو تەوەرەدا پێشڕەوی بکەن. گرنگترینی ئەو دەربەندانەش ئەمانەن:

  * دەربەندی حاجی ئۆمەران
  * دەربەندی رایات
  * دەربەندی ڕێزانۆك
  * دەربەندی برسرینی
  * دەربەندی جوندیان
  * گەلی عەلی بەگ
  * دەربەندی سپیلك
  * دەربەندی میراوە

٢ـ تەوەرەی تاران ـ کرماشان ـ بەغدا

اـ ئەم بەشە مەترسیدارترین بەشە بە نیسبەت سوپای عێراقەوە، چونکە:

- کورتترین ڕێگایە لەنێوان بەغداو تاراندا‌و زۆرباشیش قیرتاو کراوە هەروەها ڕێگاکەش بە کەڵکی جموجۆڵی سەربازی دێ‌و سنوریش لە پایتەختی عێراق بە شێوەیەك نزیك دەبێتەوە، کە دەگاتە ٩٠ میل.
- وێڕای ئەو شوێنەوارە مەعنەوییەی کە عێراق لە ئەنجامی گرتنی پایتەختدا تووشی دەبێ، ئەوا ئەو هێزە دەتوانێ بگاتە رووباری فورات‌و عێراق بکاتە دوو پارچە، چونکە فورات لەو ناوچەیە لە دیجلە نزیك دەبێتەوە.

- له ناوچەکەدا هیچ کۆسپێکی سروشتی گرنگ نییە، کە ڕێگر بێ لە پێشڕەوی جموجۆڵی سەربازیی، چونکە گردۆڵکەکانی دارەویشکەو قزلربـاتو حـەمرین، ئەوەندە سەخت نین بتوانن ڕێگربن لەبەردەم هێرشەکەدا.
- لـەئاقاری مەنـدەلی ـ بەلـەدروز ـ باقوبـەوە مـەترسـی لەسـەر بـاڵی راسـتی سەنگەرەکانی بەرگری لە دارەویشکەو قزلرباتو حەمرین هەیە، جموجۆڵ لـەم ناوچەیەدا تەواوکەری جموجۆڵی ناوچەکەی ترە، زەویش لەبارە بۆ بـەکارهێنانی ماشێن.
- ناوچەکە ئاوی هەیەو ژیانیشی لێ دەکرێ.
- ناوچەکە بە کەڵکی ئەوە دێت بە بەرفراوانی ماشـێنی تێـدا بـەکار بهێنـرێ، لەبەرئەوە ئەم ناوچەیە بە نیسبەت عێراقەوە پڕ مەترسییە.

ب ـ ناوچەکانی گردکردنەوەی هێزەکانو نیشانەکان.

* بە نیسبەت ئێرانەوە
- ناوچەکانی گردکردنەوەی هێزەکـان: هەمـەدانو کرماشـان. هـەروەها دەکـرێ هەندێ لە هێزەکانی پێشەوە لە قەسری شیرین گرد ببنەوە.
- نیشانەکان: چوار ڕیانی جەلەولا ـ شاری باقوبە ـ بەغدا.

بە نیسبەت عێراقەوە:
- ناوچەکانی گرد کردنەوەی هێزەکان: سـەعدییە، جەلـەولا، باقوبـە، هـەروەها بەشەکانی پێشەوەش لە خانەقینو مەندەلی کۆدەبنەوە .
- نیشانەکان : کرماشان ـ هەمەدان ـ تاران.

ج ـ سوپای عێراق لەم بەشەدا تەنها دوو نەخشەی بەرگری لەبەردەمدایە:
- یەکەمیان: بە پڕتاو پەلاماری ناوچەی بای تاق بداتو بیگرێو لەوێ بـەرگری بکا.
- دووەمیان: بەرگریکردن لەزنجیرەکانی دارەویشکەو قزلرباتو حـەمرین، لەگـەڵ چاودێریکردنی دەروازەی مەندەلی بەهەندێ هێزی گەڕۆك.

د ـ ئەو دەروازانەی هەردوو لا لەهێرش بردندا دەیگرنە بەر، بریتین لە:
ـ رێگای بەغدا ـ باقوبە ـ خانەقین ـ قەسری شیرین ـ کرماشان ـ هەمەدان ـ تاران.
ـ رێگای بەغدا ـ باقوبە ـ مەندەلی ـ شائاباد (ئیسلام ئابادی ئێستا).
ـ بایەخ و کاریگەری رێگاوبانەکانی سلێمانی لەوەدا دەردەکەوێ، کە تەواوکەری جموجۆڵەکانی ئەو بەشەیە.
ـ لایەنی عێراق دەتوانێ بۆ دورکەوتنەوە لە دەربەندی بای تاق لەرێگای قەسری شیرین ـ گێلان ـ کرماشان بگرێتەبەر.
هـ ـ تەوەرەی کرماشان ـ سلێمانی: بە بەراوردکردنی لەگەڵ تەوەرەکانی تردا بە تەوەرەیەکی ناسەرەکی دەژمێردرێت، کە هەرچەندە لە ناوچەی کشتوکاڵی سلێمانی دەکاو لەوێشەوە مەترسی دەخاتە سەر کەرکوک. دەشێ سود لەم رێگایانە وەربگیردرێت بۆ هاوکاریکردنی تەوەرە سەرەکییەکانی تر.
ـ رێگای کرماشان ـ سنە ـ مەریوان ـ پێنجوێن ـ سەیدسادق ـ سلێمانی.
ـ رێگای کرماشان ـ سنە ـ سەقز ـ بانە ـ سەردەشت ـ قەڵادزێ ـ سلێمانی.
ـ رێگای کرماشان ـ سنە ـ سەقز ـ بانە ـ چوارتا ـ سلێمانی.
ـ رێگای کرماشان ـ نەوسود ـ هەڵەبجە ـ سلێمانی.
و ـ تەوەرەی کوت ـ بەدرە ـ زرباتییە ـ مەهران ـ ئیلام ـ شا ئاباد (ئیسلام ئاباد).

کرماشان:

ئەمەش تەوەرەیەکی ناسەرەکییە، کە دەشێ هێزەکانی سوپای ئێران سودی لێوەربگرن بۆ مەترسی خستنە سەر دیجلەو پێشڕەویکردن بەرەو فورات لەرێگای کوت ـ حەی ـ ناسریەوە بۆ بەشکردنی عێراق، تاکە رێگە کە کوت بە مەهرانەوە دەبەستێتەوە رێگای کوت ـ بەدرە ـ زرباتیە ـ مەهران ئیلام ـ شائاباد ـ کرماشان، گرنگی ئەو تەوەرە ئەوکاتە دەردەکەوێ، کە هێزەکانی ئێران لە بەشی ناوەڕاستدا بە هێزێکی زۆرەوە بێنە پێشەوە، ئەوا لەو تەوەرەشەوە دەتوانن چەند رەتلێك بۆ یارمەتیدانی رەتلە گەورەکانی تەوەرە سەرەکییەکە بنێرن، بە مەبەستی گرتنی شاری کوت، کە گرێی هاتوچۆی ئەو ناوچەیەیە، ئینجا گرتنی بەغدا.

دووەم: تەوەرە ستراتیجیەکانی عێراق ـ تورکیا

اـ تورکیا دەکەوێتە باکووری عێراقەوەو سنورێکی ٣٥٠ کیلۆمەتریی لەگەڵ عێراقدا هەیە، کە بەناوچەیەکی شاخاوی سەختدا دەڕواو لە دۆڵی حاجی بەگەوە دەست پێدەکات تا دەگاتە ئەو شوێنەی خاپور دەڕژێتە ناو رووباری دیجلەوە.

ب ـ لەپێناو ئاسانترکردنی باسەکەو بەپێی زانستی جوگرافیای سوپایی ساحەی باکوور دەکرێتە دوو بەش:

١ـ بەشی رۆژهەڵات

٢ـ بەشی رۆژئاوا

١ـ بەشی رۆژهەڵات

ـ ئەم بەشە لە ناوچەیەکی شاخاوی زۆر سەخت پێکدێت، چ لەدیوی عێراقو چ لەدیوی تورکیاو، لەبەر کەمیی رێگاوبان یارمەتی جموجوڵی فراوان نادات، بەڵام دەشێ هەردوولا بۆ جموجوڵی بەرگریکردن سودی لێ ببینن، ئەو رێگەیانەش کە تیایدایەتی، تەنها بە کەڵکی هاتوچۆی پێرۆو ئاژەڵ دێت، زۆربەی وەرزەکانی ساڵیش لەبەر بەفر دەگیرێت.

ـ لەبەرئەوەی ئەم بەشە لە ناوچەی ئازربایجانی ئێرانەوە نزیکە، کە ئەویش بە گرنگترین هێڵی جموجوڵەوە بەستراوەتەوە، کە رێگای موسڵ ـ هەولێر ـ رەواندوز ـ مهاباد ـ تەورێزە، بۆتە هۆی دروستکردنی مەترسی لەسەر ئەم بەشە، چونکە ئەگەر تورکیا بیەوێ لەم بەشەوە هێرشێکی ستراتیجیی بکاتە سەر عێراق، ئەوا دەبێ ئازربایجانی ئێران بگرێت، ئەوسا لەوێرا لەسەر تەوەرەی تەورێز ـ رەواندوز ـ هەولێر دەڕواو رەتلێکی لاوەکیش بەرەو تەوەرەی تەورێز ـ وان ـ باشقەڵا-ئامێدی دەنێرێو بەجۆرە ساحەی سنوری باکوور هەڕەشەی لێ دەکرێتو موسڵ دەکەوێتە مەترسییەوە. هەروەها رەواندوز بە رێگایەکی تریشەوە بە باشقەڵاوە بەستراوەتەوە، کە رێگای باشقەڵاـ دیزەکوارـ نیری ـ جامە ـ رەواندوز، کە بەکەڵکی (ئالیات) دێ تا جامە سەرەکییەکانی بەرەو پێشەوە بچن.

ـ نیشانە ستراتیجییەکان:

* لەتەوریز ـ رایاتەوە: هێزەکان بەرەو رەواندوزو هەولێر، وەك نیشانەیەکی سەرەتایی ئینجا بەرەو موسڵ دەچن، کە نیشانە ستراتیجییە گرنگەکەیە.

* لە وان ـ باشقەلا ـ ئامێدی ـ موسڵەوە: هێزەکان بەرەو ئامێدیو دهۆك وەك نیشانێکی ستراتیجیی پێشەوە ئینجا بەرەو موسڵ، کە نیشانە ستراتیجییە گرنگەکەیە، دەچن.

* بەڵام لایەنی عێراق نیشانە ستراتیجییەکەیانی لە رێگای دووەمەوە (ئامێدی ـ وان) سوپایی تورکو باشقەلایە وەك نیشانێکی سەرەتای، ئینجا وان کە نیشانێکی ستراتیجیی گرنگی باشوری رۆژهەڵاتی تورکیایە.

٢ـ بەشی رۆژئاوا

ـ ئەم بەشە گرنگترین ساحەی باکوورە بە نیسبەت عێراقەوە، چونکە زەویەکانی دەکرێنەوەو کۆسپەکانیش کە یارمەتی بەرگریکردن دەدەن، کەم دەبنەوە.

ـ گرنگترین رێگا کە یارمەتی بەکارهێنانی (ئالیاتی) فراوان دەدا لەزۆربەی مانگەکانی ساڵدا، لە باکوورەوە بەرەو رۆژئاوا بەم بەشەدا تێدەپەڕێ.

ـ ئەم بەشە گرنگترین نیشانی ستراتیجییو گرێی هاتوچۆی باکووری عێراقو باشووری تورکیا بەیەکەوە دەبەستێتەوە، کە موسڵ ـ دیاربەکرە.

ـ شێوەی زەوی دیوی تورکیا کە نزیکە لە سنورەکانی باکووری عێراق ـ سوریا کاری بەرگری کردن بە نیسبەت تورکیاوە ئاسان دەکا، چونکە زنجیرەیەك چیای لێیە، کە بەسەر هەموو رێگاکاندا زاڵە، بە پێچەوانەی زەوییەکانی سوریا ـ عێراق، کە کراوەیەو کۆسپێکی گرنگی وای لێنییە بتوانێ پێشڕەوی هێزەکانی باکوور دوا بخا، یا یارمەتی بەرگریکردنی بدات.

ـ ناوچەکە لەعێراقدا دەشتاییە، بەتایبەتی لە رۆژئاوای رووباری دیجلە بە کەڵکی جەنگی زرێییو کاری ئاسمانی دێت، بەڵام بەکاری جموجۆڵی بەرگریگردن نایە، بەڵکو بە پێچەوانەوە، بەکەڵکی هێرشبردن دێ، هەروەها ناوچەکەش وشکارۆیە، بێجگە لە ناوچەکانی نزیك دیجلە. هەڵوێستی سوریا، هەڵبژاردنی ئەو رێگایانە دیاریدەکات، چونکە بەشێك لەو رێگەی جموجۆڵانە، کە عێراق بە تورکیاوە دەبەستێ، بە زەویو زارەکانی سوریادا دەڕوا.

ج ـ تەوەرەکانی جموجۆڵی سەربازی:

١ـ ڕێگای دیاربەکر ـ جزیر ـ موسڵ ئەو ڕێگایەیە، کە هێزەکانی تورکیا دەیگرنەبەر، ئەگەر هاتو نەیانویست پەلاماری سوریا بدەن.

٢ـ ڕێگای دیاربەکر ـ نسیبین ـ تەل کوچك ـ موسڵ.

٣ـ ڕێگای تر هەیە هاوڕێك لەگەڵ ڕووباری دیجلەدا، ئەویش ڕێگای جزیر ـ شەلگییە ـ تەل ئەبو زاهر ـ زمار ـ عەین زالە ـ موسڵ.

١ـ ڕێگای دیاربەکر ـ جزیر ـ زاخۆ ـ موسڵ

ـ ئەگەر تورکیا بیەوێ سوریا بەبێ لایەنی بهێنێتەوەو پەلاماری نەدا، ئەوا ئەو ڕێگەیە تەوەرەیەکی سەرەکی جموجۆڵە لەو بەشەی ساحەی باکووردا، چونکە تاکە ڕێگەیەکی باشە بۆ هاتوچۆی هەموو جۆرە (صنف)ێك لە هەموو وەرزەکانی ساڵداو یارمەتی هەردوولاش دەدات کە هێزێکی زۆر بخەنە جەنگەوە. ـ گرنگترین شوێنێك کە عێراق لەسەر ئەو ڕێگەیە بۆ بەرگریکردن دیاری بکات، ڕووباری خاپوورو دەربەندی زاخۆو چیای سپی (چیای بێخێر)، کە لەلای ڕۆژهەڵاتەوە بەسەر ڕێگەکەدا زاڵەو هەروەها شوێنی فەیدێش بە جێگیرکردنی باڵەکانی شوێنەکە لە چیای دهۆك (چیای کەڕێژاڵ)و پێچاوپێچەکانی ڕووباری دیجلە.

ـ شوێنی گردکردنەوەی هێزەکانو نیشانەکان:

ا ـ لایەنی عێراق:

* شوێنی گردکردنەوەی هێزەکان: موسڵ ـ دهۆك هێزەکانی پێشەوەش لەزاخۆو ئامێدی.

* نیشانەکان: بریتییە لە سوپایەکی تورکی، هەنگاوی یەکەم جزیرەو هەنگاوی دووەم دیاربەکر.

ب ـ لایەنی تورکی:

* شوێنی گردکردنەوەی هێزەکان: دیاربەکرو هێزەکانی پێشەوەش لە جزیرەو هەکاری (جولەمێرگ).

* نیشـانەکان: سـوپای عێـراق نیشـانە سـتراتیجییەکانی پێشـەوە، زاخـۆو هەنگاوەکانی، دووەمیش موسڵ، ئینجا کـەرکوك کـە نیشـانێکی سـتراتیجیی گرنگە.

٢ـ دیاربەکر ـ نسیبین ـ تەل کوچك ـ موسڵ.

ئەو ڕێگایە بە خاکی سوریادا دەڕوا، بۆیە ئـەو لایەنـەی نەیـەوێ پـەلاماری سوریا بدا، ناتوانێ بەکاری بێنێ.

ـ ڕێگەکە بەناوچەیەکی گردۆڵکەییدا دەڕوات، کـە یارمـەتی بـەکارهێنانی (ئالیات)و جەنگی زرێی دەداتو لایەنی عێراقیش هیچ کۆسپێکی گرنگی نییـە تا بۆ بەرگریکردن سودی لێ ببینێ، جگـە لـە چـیای شـەنگال کـە دەشـێ وەك شوێنێکی پەراوێزی بەرامبەر سوپای باکوور بـەکاری بێنـێ، هـەروەها لـەنزیك موسڵیش هەندێ گردۆڵکە هەن کە بە گردۆڵکەکانی عەتشان ناسراوەنو دەکـرێ وەك شـوێنی بـەرگریکردن بـەکار بهێنـرێنو باڵـەکانی ئـەو شـوێنە لەشـوێنی پێچکردنەوەی دیجلە جێگیر بکرێن.

شوێنی گردکردنەوەی هێزەکانو نیشانەکان:

ا ـ لایەنی عێراق:

* شوێنی گردکردنەوەی هێزەکان: موسڵ هێزەکانی پێشەوەش لە شنگار.

ب ـ لایەنی تورکی:

* شوێنی گردکردنەوەی هێزەکان: دیاربەکرو هێزەکانی پێشەوەش لـە مـاردینو جزیرە.

* نیشانەکان: سوپایی عێراق ئینجا موسڵ وەك نیشانێکی ستراتجیی گرنگ.

ج ـ ڕێگەی موسڵ ـ عەین زالە شلە گییـە ـ جزیـرە کـە هاوڕێکـە لەگـەڵ دیجلە بە ڕێگایەکی ناسەرەکی دادەنرێ کە هێزە تورکییـەکان دەتـوانن ڕەتڵێکـی لاوەکی پێدا بنێرن، تا بتوانن بەرگری عێراق پەرەوازە بکـەنو یارمـەتیی ڕەتڵـە سەرەکییەکە بدەن، کە لەسەر تەوەرەی دیاربەکر ـ تەل کوچك ـ موسڵ پێشـڕەوی دەکات.

سێیەم: تەوەرە ستراتیجییەکانی عێراق ـ سوریا

اـ هێڵی سنور لە گوندی خانکی ژێری بەرامبەر فیشخاپور لە کەناری راستی رووباری دیجلەوە دەستپێدەکات تا دەگاتە چەند میلێك لە خوار چیای تنفەوە کە لەوێ سنووری عێراق ـ سوریا ـ ئوردون بەیەك دەگەنەوە. درێژی سنوری عێراق ـ سوریا ٦١٨ کیلۆ مەترە.

- سێیەکی باکووری سنوری عێراق ـ سوریا بە خاکی کوردستانی عێراقدا دەڕوات، بۆیە ئێمەش باسی ئەو تەوەرانە دەکەین کە بەو بەشەی سنوردا تێدەپەڕێ.
- بەشی هەرە زۆری زەوییەکانی ئەم ساحەیە، دەشتاییو بە دەرەوەیەو هیچ کۆسپێکی سروشتیی گرنگی تێدا نییە.
- ئاو هەوای ئەو ساحەیە لە ئاوو هەوای ناوچەی بیابان دەچێ، بۆیە جۆری سروشتیی جموجۆڵ لەو ناوچانەدا شەکڵی جەنگی بیابانی پێوە دەبێ.

ئەو ساحەیە عێراق لە ڕێگای سوریاوە، بە ئیسرائیل دەبەستێتەوە، چونکە ئەو تەوەرانەی عێراق بە سوریا دەبەستنەوە، دەچێتە سەر نیشانە ستراتیجییەکانی ئیسرائیل.

- بایەخی ئەو ساحەیە ئەوکاتە دەردەکەوێ کە هێزەکانی باکوور بۆ گرتنی سوریا دێن، ئەوکاتە ئەو ساحەیە دەبێتە ساحەیەکی هاوبەش بۆ سوریاو عێراق کە دژی تورکیا بجەنگن.
- ئەو ساحەیە تەواوکەری ساحەی عێراقی ـ تورکییەو زەویەکانی کراوەیەو هێزەکانی تورکیا دوای گرتنی حەڵەب، کە گرێی هاتوچۆی باکووری سوریایە، دەتوانن بە ئاسانی لەسەر تەوەرەی حەڵەب ـ دیر الزور ـ موسڵ پێشڕەوی بکەن تا لەو ئاقارەوە ساحەی سنوری باکووری عێراق بخەنە مەترسییەوە.

ب ـ تەوەرەکانی جموجۆڵو نیشانی ستراتیجییەکان:

١ـ تەوەرەی موسڵ ـ حەڵەب کە ئەو تەوەرە گرنگترین تەوەرەی ساحەی عێراق ـ سوریایە، چونکە گرنگترین نیشانی ستراتیجیی بەیەکەوە دەبەستێتەوە، کە هەردوولا دەیانەوێ بیگرن، کە موسڵو حەڵەبە (گرێی هاتوچۆی باکووری عێراقو گرێی هاتوچۆی باکووری سوریا) چونکە هەموو ئەو ڕێگاو بانانەی بۆ

باکوورو باشووری سوریا دەچێ (بەهێڵی ئاسنینیشەوە) بە هێڵە گرنگـەکانی جموجۆڵی سەربازییەوە دەبەستێتەوە، کە بەرەو تورکیا دەچێ، هەروەها موسڵو حەڵەب بە چەند تەوەرێکەوە بەیەکەوە بەستراونەتەوە:

- تەوەرەی موسڵ ـ تەلەعفەر ـ بەدیع ـ دیر الزور ـ حەڵـەب کـە درێژییەکـەی ٣٢٣میلە.
- تەوەرەی موسڵ ـ تەلەعفەر ـ شنگار ـ حەسەکە ـ شـەددادی ـ دیـر الـزور ـ حەڵەب کە درێژییەکەی ٢٠٠میلەو شنگاریش قیرتاوە .
- تەوەرەی موسڵ ـ تـەل کوچـك ـ قامیشـلی ـ حەڵـەب، درێـژی رێگەکـە تـا قامیشلی ١١٨ میلە.

٢ـ تەوەرەی بەغدا ـ فەلوجە ـ روتبە ـ دیمەشق.

٣ـ تەوەرەی بەغدا ـ رمادی ـ البوکمال ـ دیر الزور ـ دیمەشق.

ئەو دوو تەوەرانەی دوای پەیوەندیان بە باسەکەمانەوە نییە.

٢ـ٢ـ٣: تەوەرەکانی ناوەوە

ئەگەر دارشتنی تـەوەرە سـتراتیجییەکانی بـەرگریکردن لـە عێـراق لەسـەر بنچینەی مەترسییەکانی دەرەوەبـێ، ئـەوا دارشـتنی تـەوەرەکانی نـاوەوە لەسـەر بنچینەی مەترسی کوردە لەسەر پاشەرۆژی عێراقو یەکێتی خاکەکەی!

عێراق تەوەرەکانی ناوەوەی بەشێوەیەك دارشتووە کە:

- هەموو ناوچە گرنگە ستراتیجیو ئابوورییەکان لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی دابرێ.
- ئەگەر هەلومەرجێکی وا بۆ ئەو بەشـەی ئێسـتای کوردسـتانی ئۆتۆنۆمیـدار هەڵکەوت کە جیا بێتەوە لە عێراقو دەوڵەتێکی سەربەخۆ پێکەوە بنێ، ئەوا مەترسییەکی جددی نەخاتە سەر عێراقو شوێنە ستراتیجییە گرنگەکانی هەر بە دەستەوەبێت.
- ئەو تەوەرانە وا دارێژراون کـە قـولایی سـتراتیجییو جـوگرافی بـۆ کـەرکوكو موسڵ دروست بکەن، بە شێوەیەکی ئـەوتۆ ئـەو شـارانە بکەونـە ناوەراسـتی پارێزگاکەوە، ئەمەش بە گۆرینی ئیدارەی ناوچەکانی کوردستانو راگواسـتنو بە عەرەبکردنیان.

- دامەزراوە پەترۆڵیو شوێنە گرنگە ستراتیجییەکان لە زەبری هێزی پێشمەرگەی کوردستان بپارێزێ، بە جۆرێ کە چەکی پێشمەرگە نەگاتە ئەو دامەزراوەو شوێنە گرنگانە.

هەر بۆیە دارِشتنی تەوەرەکانی ناوەوە روو لە پاراستنی دوو شوێنی ستراتیجییە:

١- کەرکوكو چاڵە نەوتەکان.

٢- موسڵ

ا ـ تەوەرە ستراتیجییەکانی پاراستنی شاری کەرکوك:

ا ـ تەوەرەی یەکەم بریتییە لە زنجیرە چیاکانی سنوری رۆژهەڵاتی عێراق کە دەکەوێتە پارێزگای دیالە، سلێمانی، هەولێرو بەشێوەیەکی بنچینەیی بۆ چیای بەمۆ.

ب ـ تەوەرەی دووەم کە تەوەرەیەکی بنچینەییە، بریتییە لە زنجیرە چیای سەرگرمە تا دەربەندیخانو رووباری سیروان.

ج ـ تەوەرەی سێیەم بریتییە لە چیای کانی دومەڵانو گردۆڵکەکانی بەینی کەرکوكو چەمچەماڵ (ناوچەی شوان) تا شاخی ئاشداخ.

پاش ئەوەی هێزی پێشمەرگەی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان توانی لە١٠ی تشرینی دووەمی ١٩٨٦ گشت دامەزراوە پەترۆڵییەکانی کۆمپانیای نەوتی کەرکوك بخاتەبەر زەبری چەکە قورسو نیوە قورسەکانی، بە جۆرێ دامەزراوە پەترۆڵییەکانی زەمبورو جەبەل بۆر بەتەواوی خاپور کرانو زیانی قورسو کاریگەریش بەر دامەزراوەکانی باباگوڕگوڕو کەرکوك کەوت، رژێم دەستی کرد بە دروستکردنی پێشینەیەکی ئەمنی بە دەوری کەرکوكو چاڵە نەوتییەکانیداو تەوەرێکی تری دارِشت بۆ پارێزگاریکردنی ئەم ناوچە گرنگە.

* بەر لەو زەبرە کاریگەرە، رژێم تەوەرەکانی ئەو ناوچەیەی بەشێوەیەك دارِشتبوو، کە چەکی پێشمەرگە نایگاتێ، لەبەرئەوەی چەکی هەرە کاریگەری پێشمەرگە ئارپیجیو بیکەیسی بوو، بۆیە هەموو ئەو شوێنانە بەقوڵایی دوو کیلۆمەتر رەبایەو سەربازگە بە دەوریا دانرابوون تا بیانپارێزن.

* ساڵی ١٩٨٧ قوڵایی تەوەرەی کەرکوك بووبە ٢٠ کیلۆمەترو درێژکرایەوە، ئەویش بەم جۆرە: لە گەلۆزییەوە ناوچەی ساڵەیی سەرسکەو لەجادەی

کەرکوك ـ شوان لەناو سەرکەڵەوە بۆ گەرە دێو پشتی باپیلانو جەڵتوکەو ئۆمەربەگو سوردێو لەخاسە پەڕیوەتەوە بەرەو دوجەیلەو چیمەنەکانو لەجادەی کەرکوك ـ سلێمانیش پەڕیوەتەوە دیوی جەباری تا دەوری جەبەل بۆر.
هەموو دانیشتوانی ئەو گوندە ئاگادار کراون کە دەبێ گوندەکانیان چۆڵ بکەن. ئەوەی بڕوات بۆ باشووری عێراق ۱۰هەزار دینارو ئەوەی بچێتە هەولێر ۳هەزار دیناری دەدرێتێ، ئەوانیش کە دەچنە سلێمانی، پارچە ئەرزیان دەدەنێ. بەمجۆرە کۆمەڵە گوندێکی تری کوردستان کەوتۆتە بەرشاڵاوی ڕاگواستنو کۆچپێکردن.

٢ـ تەوەرە ستراتیجیەکانی پاراستنی شاری موسڵ:

اـ ئەو تەوەرانەی لەبەشی تەوەرەکانی دەرەوەدا باسیانکراوە.
ب ـ ناوچەی شێخان (تا ئەندازەیەکی کەمیش ئاکرێ).
ج ـ ڕۆژهەڵاتی دیجلە.
د ـ قەزای تلکێف.
هـ ـ قەزای حەمدانیە.

هەربۆیە عێراق گشت ئەو ناوچانەی لە سنووری ئۆتۆنۆمی دەرهاویشتووە کە وەکو ئەڵقەیەك دەوری شاری موسڵیان داوە.

٢ـ٢ـ٤: ئەو ناوچانەی بەهۆی تەوەرە ستراتیجییەکانەوە راگوێزراون

رژێمی بەعس هەمیشە وا تەماشای گەلی کوردی کردووە کە خائینو نیشتیمان فرۆشەو دژی ئەمنو سەربەخۆیی عێراق کار دەکا، بۆیە هیچ کاتێ بڕواو متمانەی پێنەکردووە. نەیهێشتووە لەناوچە گرنگەکاندا بمێنێتەوەو ڕایگواستون. دیارە تەوەرە ستراتیجییەکان لەو شوێنە گرنگانەن، کە پاراستنی عێراقیان پێوە بەندە، بۆیە بەلای بەعسەوە راگواستنی ئەو ناوچانە کارێکی نیشتمانیەو بۆ پارێزگاریکردنی عێراقو خاکەکەی کارێکی پێویستو بەجێیە.
هەر لەم ڕوانگەیەوە، هەموو ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجییەکان لەکوردستاندا راگوێزراونو دانیشتوانەکەشیان زۆربەی پەرشو بڵاوو پەرەوازەی شارو گوندەکانی کوردستانو عێراق بوون، یا بۆ دەرەوەی عێراق تەسفیر کراون، هەروەها زۆربەی ئەو ناوچانەش تەعریب کراون.

١ـ ئەو ناوچـانەی بـەر راگواسـتنو کۆچـپێکردن کـەوتون بـەهۆی تـەوەرەی ستراتیجییەوە، بریتین لە:

***قەزاکانی خانەقینو[١٢] مەندەلی لە پارێزگای دیالە.**

***قەزای بەدرە لە پارێزگای واست.**

***قەزای شێخان، تلکێف، تەلەعفەر[٢] و شنگار[٣] لەپارێزگای نەینەوا.**

---

[١٢]ـ خانەقین جیا لەوەی لەتەوەرەی ستراتیجیدایە، ناوچەیەکی نەوتاوی گرنگی کوردستانیشە.

٢ـ ناوچەی زمار (لەقەزای تەلەعفەر) نیوەی باشووری بەشی هەرە باکووری حـەوزی رووبـاری دیجلـە (لەسەرەتای هاتنە ناو عێراقەوەی) پێك دێنێ، لەرووی شێوەی زەوییەکانیەوە دەچـێتە بەشـی ناوچـە گردۆڵکەییەکانەوەو لە چەندین گردۆڵکەی پەرش و بڵاو پێکهـاتووە، کـە بەرزاییـەکانیان لـە ٤٠٠م تێناپەڕێ.ئەم ناوچەیە لەگەڵ دەشتی سلێڤانیدا، کە نیوەی بـاکووری حەوزەکەیـە، سـنورێك لـەنێوان ناوچە شاخاوییەکانی باکوور (چیای بێخێرو شاخەکانی زاخۆ)و ناوچەی جزیر لە باشوور پێکدێنێ .

بێجگە لەوەی ئەو ناوچەیە بەر تەوەرەی ستراتیجیی کەوتووەو بەم هۆیـەوە راگـوێزراوە، هەنـدێ هـۆی گرنگی تریش هەیە لەپاڵ راگواستنو بە عەرەبکردنی ئەم ناوچەیە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

ـ ئەم ناوچەیە چەند چاڵگەیەکی نەوتی تێدایە لەوانە: چاڵگەی عەین زالەو بەتمە.

ـ ناوچەیەکی کشتوکاڵی گرنگەو بەشێوەیەکی بەرفراوان دانەوێڵەی لێدەکرێ .

ـ ئەم ناوچەیە دەکەوێتە رۆخەکانی باشووری کوردستان، بۆیـە راگواسـتنو بـە عـەرەب کردنـی ئـەم ناوچەیەو دەشتی سلێڤانی، پاڵ پێوەنانی کوردەکان بەرەو چیاکان مسۆگەر دەکاکـەرژێم مەبەسـتێتی لە پێناوی گەمارۆدانی بڵاو بوونەوەی کوردو سنور دانان لەبەردەم تەنینەوەی شۆڕش لە شـارو ناوچـە دەشتاییەکاندا.

ـ ناوچەکە لەگەڵ سوریا هاوسـنورەو درێژبوونـەوەی سروشـتی جـوگرافی ئیتنـۆگرافیی ناوچـەکانی کوردستانی سوریایە، بۆیە راگواستنو بەعەرەبکردنی ئەم ناوچەیە دەبێتە هۆی دابڕینـی کوردەکـانی ئەم ناوچەیە لە کوردەکانی سوریا (کە زۆربەیان هاو عەشیرەتن).

ـ راگواستنو بە عەرەبکردنی ناوچەکە دابڕینی چیای شنگار مسۆگەر دەکا، کـە ناوچـەیەکی کـورد نشینەو ئێزیدیو موسوڵمانی تێدایەو دەشێ بۆ جەنگی پارتیزانیو پێشمەرگانە سوودی لێوەربگیرێ، بە تایبەت لە کاتێکدا کە پەیوەندی بە ناوچەکانی ترەوە هەبێ.

[٣] ـ هەرچەندە ئەم ناوچەیە بەهۆی تەوەرەی ستراتیجییەوە راگوێزراوە، بەڵام هەندێ هۆی گرنگی تریش لە پشت راگواستنی ئەم ناوچانەن:

ـ ناوچەی نەوتی لێ دۆزراوەتەوە.

ـ یۆرانیۆم ، کە کانزایەکی ستراتیجییە لە ناوچەکەدا دۆزراوەتەوە.

ـ ناوچەکە لەگەڵ کوردستانی سوریا هاوسنورە، بۆئەوەی بە تەواوەتی کوردستانی عێراق لەو بەشـەی کوردستانی سوریاو کوردەکانی ئەو ناوچەیەش لە کوردەکانی سـوریا دابڕێـتو بیکاتـە ناوچـەیەکی عەرەبنشین.

ـ ئەو ناوچانەی چیای شنگاری تێدایە کە بە کەڵکی جەنگی پێشمەرگانە دێت، هـەروەك دوا رۆخـی باشووری سنوری کوردستانە.

بەشێك لەقەزای زاخۆو قەزای سمێل لەپارێزگای دهۆك.

* بەشێك لەقەزای دوزی سەر بە پارێزگای کەرکوك.

٢ـ ژمارەی ئەو گوندانەی کە بەر راگواستن کەوتونو لێرە کۆکراونەتەوە ٥٩٣ گوندە کە ناوی ٥٨٣یان زانراوەو زانیاری تەواویش لەسەر ٣٢٠ گوندیان کۆکراوەتەوە کە ژمارەی خێزانەکانی دەکاتە (٢٢٥٢٩) خێزان.

قەزاکانی مەندەلی، بەدرە بەشێك لە قەزای خانەقین، بەشێك لە قەزای کەرکوك، قەزای شنگارو بەشێك لە قەزاکانی شێخانو تلکێف، نەتوانراوە زانیاریان لەسەر کۆبکرێتەوە.

٣ـ ئەو گوندانەی بەهۆی تەوەرەی ستراتیجییەوە راگوێزراون:

* هی قەزاکانی بەدرە، مەندەلی، خانەقین زۆربەیان تەسفیر کراون بۆ ئێران یا بەشارو گوندەکانی باشووری عێراقدا بڵاوکراونەتەوە، هەندێکیش لەهی قەزای خانەقین لە ئۆردوگاکانی قەزاکانی: سلێمانی، دەربەندیخان، کەلار جێگیربوون.
* هی ناحیەی پردێ سەر بەقەزای دوبز لەو ئۆردوگایانەدا کۆکراونەتەوە: گەڵۆزی، گورزەیی، بیبانی، یارمجە، کەلورٍ.
* هی دەشتی سلێڤانی، قەزای سمێلو زمار پەرشو بڵاون.
* هی شێخان لە ئۆردوگاکانی: جسری مەندان، مەهت،...و هەندێکیشیان پەرشو بڵاون.
* هی شنگاریش لە ئۆردوگاکانی: تەل قەسەب،...وهتد.

نەخشەی ژمارە (٣)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای دیالەدا بەهۆی تەوەرە ستراتیجییەکانەوە ڕاگوێزراون

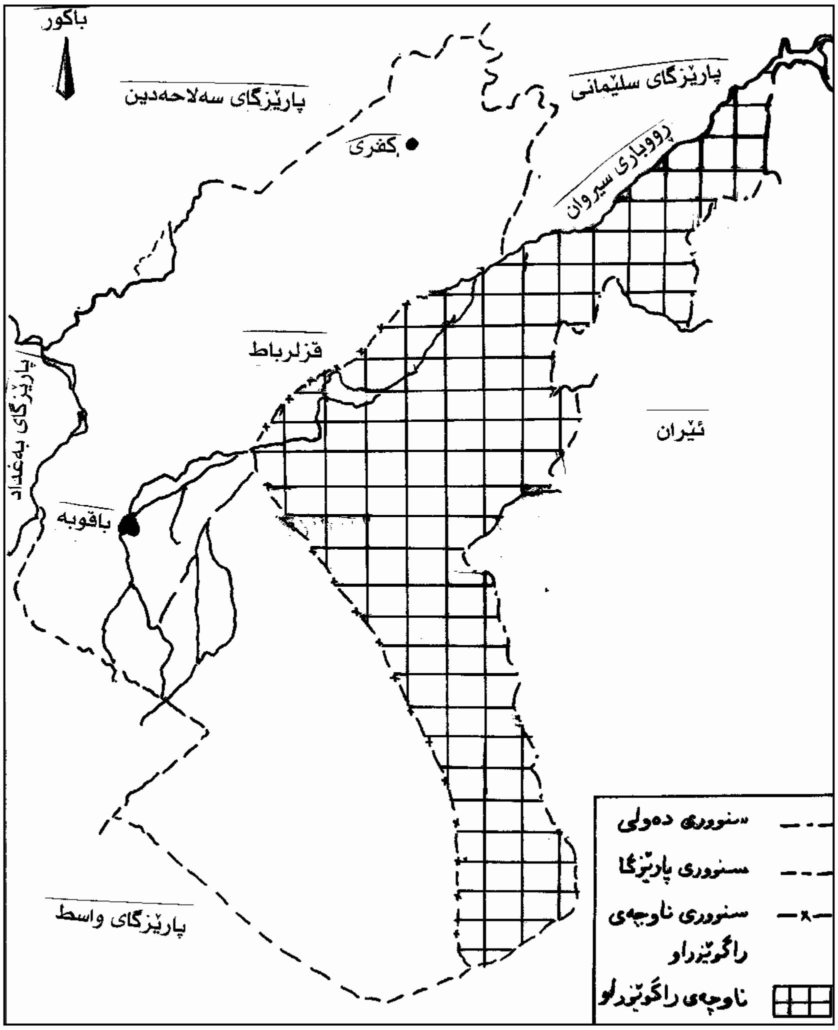

نەخشەی ژمارە (٤)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای واسط دا بەهۆی تەوەرە ستراتیجییەکانەوە راگوێزراون

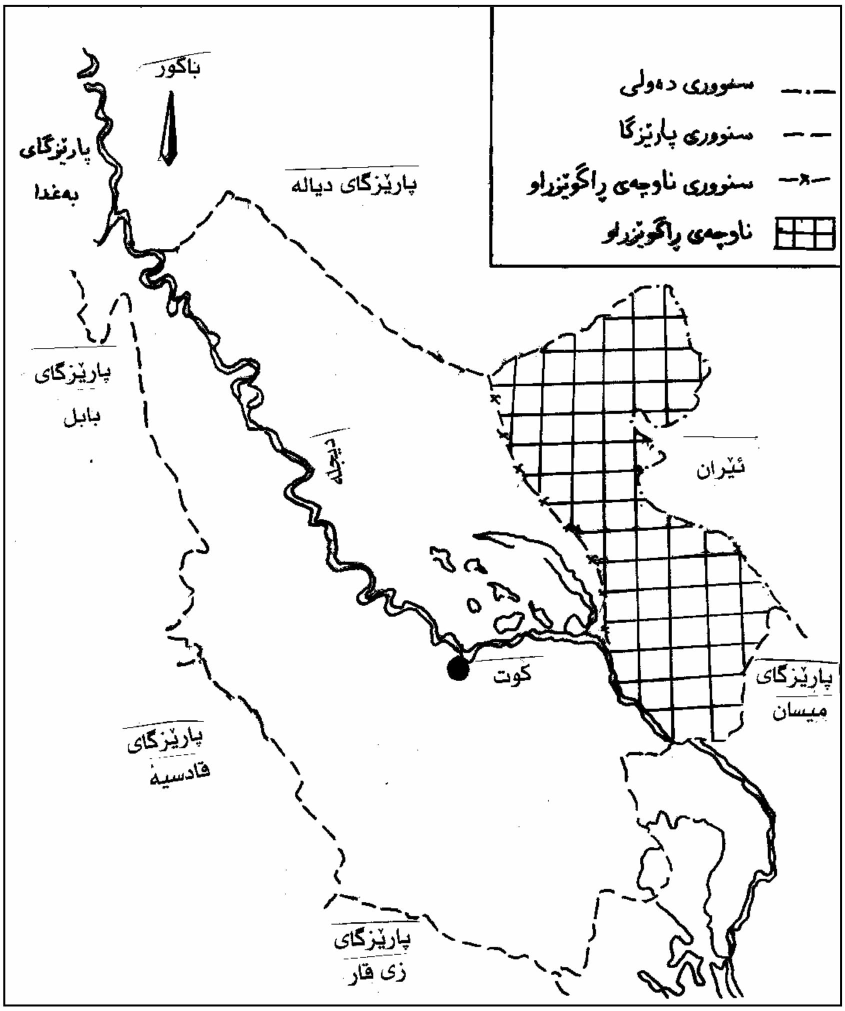

نەخشەی ژمارە (٥)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای میساندا بەهۆی تەوەرە ستراتیجییەکانەوە ڕاگوێزراون

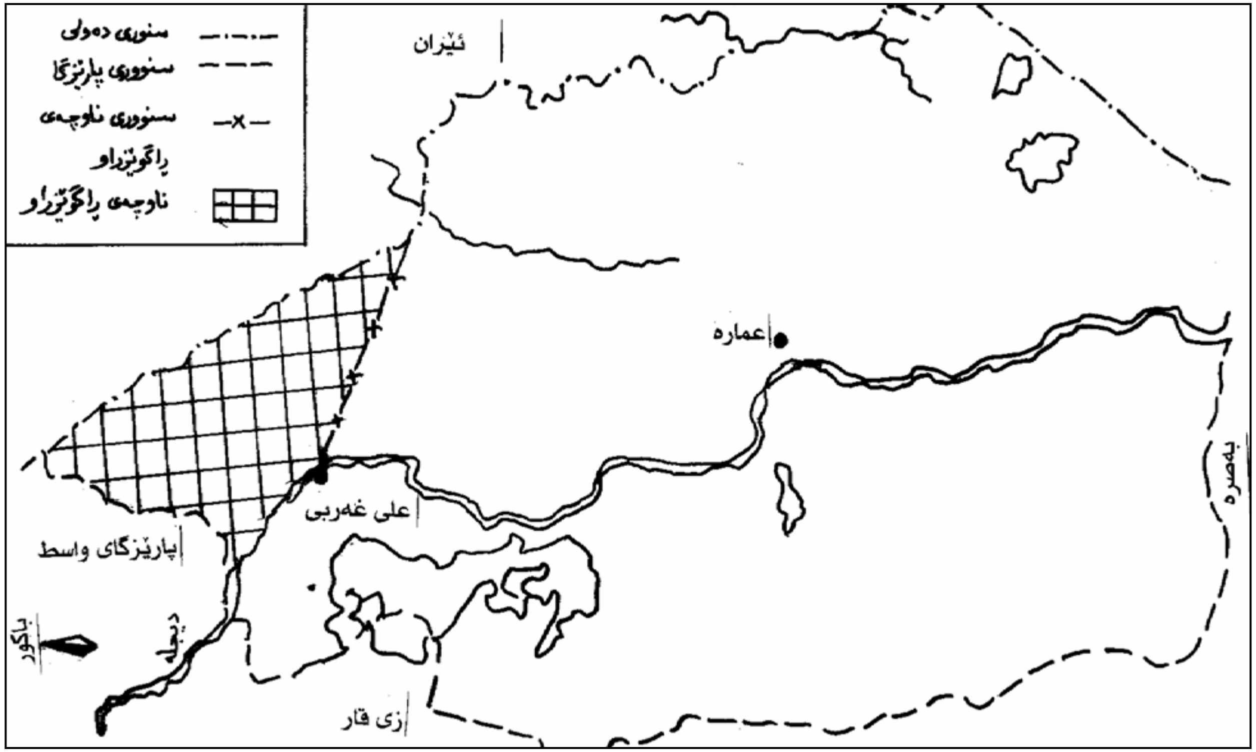

نەخشەی ژمارە (٦)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای دهۆك دا بەهۆی تەوەرە ستراتیجییەكانەوە راگوێزراون

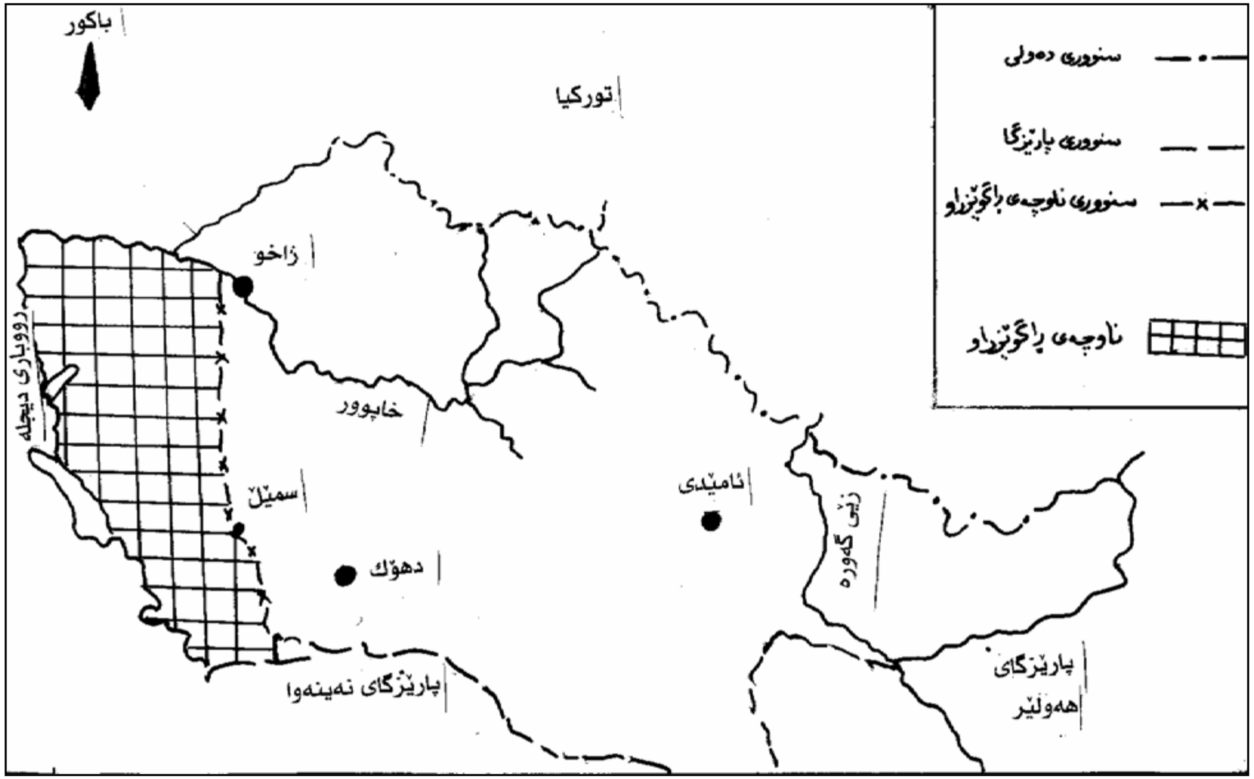

نەخشەی ژمارە (٧)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای نەینەوادا بەهۆی تەوەرە ستراتیجییەکانەوە ڕاگوێزراون

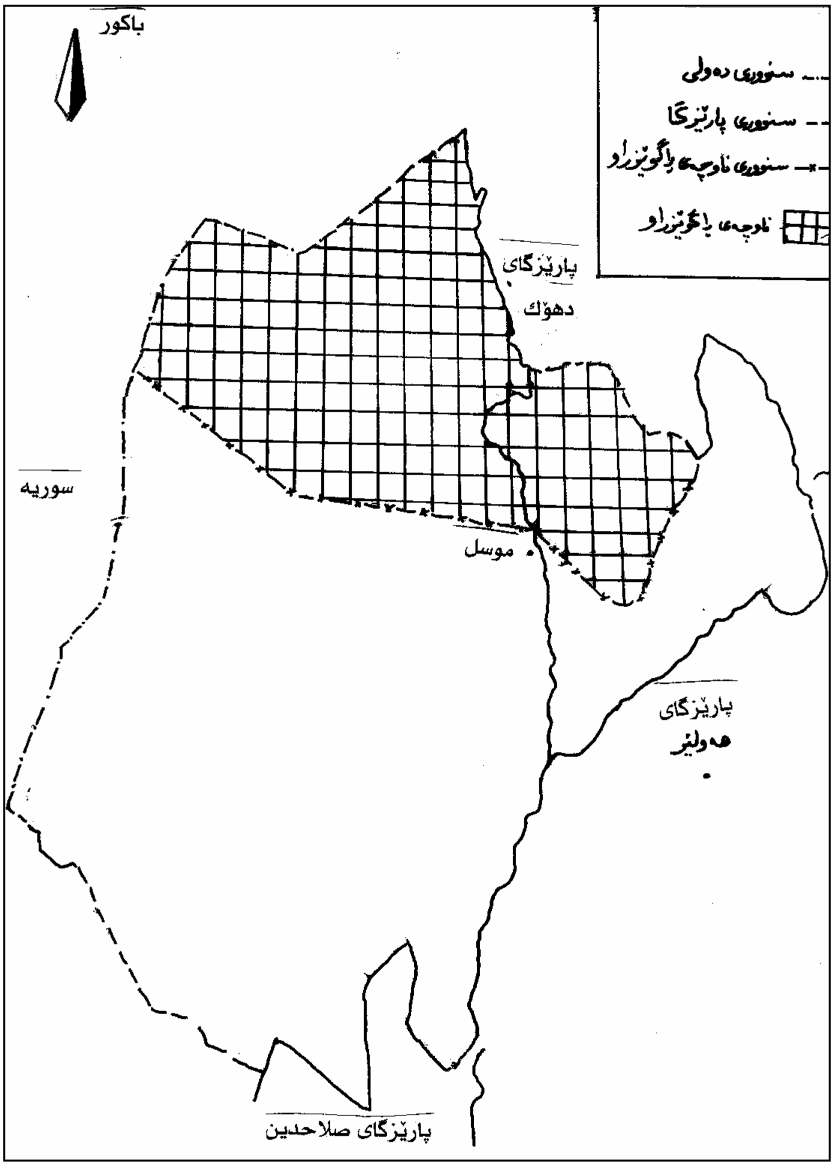

نەخشەی ژمارە (٨)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای کەرکوك دا بەهۆی تەوەرە ستراتیجییەکانەوە راگوێزراون

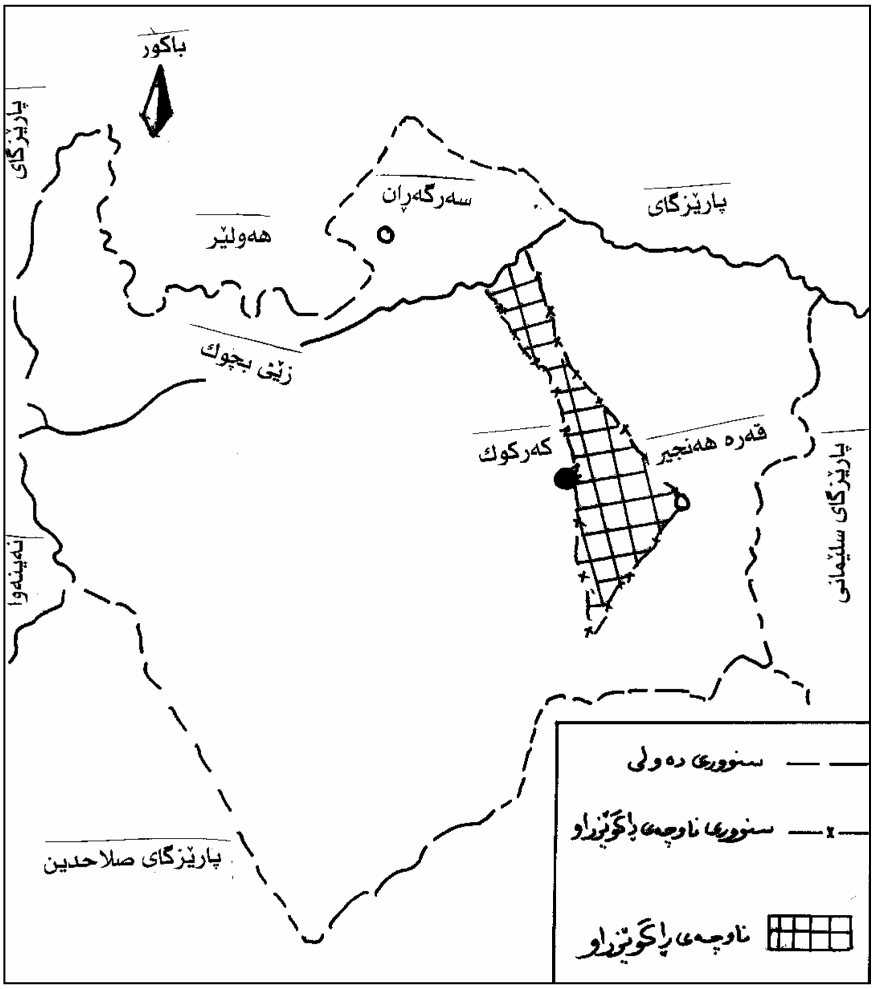

فەسڵی سێیەم

ڕاگواستنی ناوچە (نەوت)ییەکان

٢-٣-١: ناوچە (نەوت)ییەکانی کوردستانی عێراق

کوردستانی عێراق یەکێکە لەو ناوچە هەرە گرنگانەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە خاوەنی نەوتێکی ئێجگار زۆرو زەبەندە، هەر بۆیە لەسەرەتای ئەم سەدەیەوە جێی سەرنجو چاوتێبڕینی چڵێسانەی وڵاتە ئیمپریالیستەکانو بەتایبەتی بەریتانیا هەوڵێکی لەڕادە بەدەرو بێ ئەندازەیدا تا کوردستانی باشوور بەعێراقی عەرەبەوە بلکێنێ، تا لەلایەکەوە بتوانێ بەرژەوەندیە پەترۆڵیەکانی لەناوچەکەدا بپارێزێ، لەلایەکی تریشەوە ڕێگای هاتوچۆی بۆ مسۆگەر بکات لەڕێگەی کەنداوەوە. حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقیش هەر لەساڵی ١٩٢٥وە تەقەلایەکی بێ سنوریان داوە تا ئەو سیاسەتەو هێڵە گشتیەکانی زیتر بچەسپێننو بەشێوەیەك کورد لەقاڵب بدەن، کە مەبەستەکانیان لەدزینو تاڵانکردنی نەوتی کوردستان بەئاسانترین شێوە بهێنێتەدی، دیارە ڕژێمی بەعس پتر لەهەر ڕژێمێکی تری عێراق بەشێوەیەکی جددیتر، قوڵترو وردبینانەتر، بەڵام شۆڤێنیانەتر بۆ ئەم مەسەلەیە چووەو هەوڵی ئەوەشی داوە کە بەتەواوی کورد لەناوچە (نەوت)ییەکانی کوردستان ڕاگوێزێو دووریان بخاتەوە، بەنیازی ئەوەی ((مەترسیی کورد)) لەسەر پاشەڕۆژی عێراق کەم بکاتەوە یا نەهێڵێ. جا لەبەر ئەوەی زۆربەی هەرە زۆری ناوچە (نەوت)ییەکانی کوردستان بەر سیاسەتی ڕاگواستنو کۆچ پێکردنی زۆرەملێ کەوتون، بەپێویستی دەزانین بەر لەوەی باسی

ئەو گوندو لادێیانە بکەین، کە ڕاگوێزراون، ناوچە (نەوت)ییەکانی کوردستان دەست نیشانو دیاری بکەین: دەشێ ئەو ناوچانەی چالگە[1] ی نەوتیان تێدایە، بکەینە سێ بەشەوە:

یەکەم: ئەو چالگانەی دۆزراونەتەوەو نەوتیان لێ دەردەهێنرێ (منتج).
دووەم: ئەو چالگانەی دۆزراونەتەوە بەڵام تا ئێستا نەوتیان لێ دەرنەهێنراوە (ئیستکشافی).
سێیەم: ئەو ناوچانەی نەوتیان هەیە، بەڵام تا ئێستا دەستی دۆزینەوەی نەگەیشتۆتێ (لم یتم استکشافها بعد).

یەکەم: ئەو چالگانەی دۆزراونەتەوەو نەوتیان لێ دەدەهێنرێ:

١ـ چالگەی کەرکوك: درێژترینو گەورەترین چالگەی نەوتی جیهانە... لەقوبەکانی بابا- سارەلو — سەربەشاخ پێك دێو لەناوچەی جەبەل بۆرەوە تا ناوچەی دیبەگە درێژ دەبێتەوە.
تێکڕای چینی بەرهەمهێن: ٣٠٠ پێو لەقوڵایی ٣١٠-٣٧٠ مەترەو لەدوای نەوتی باکۆو تکساس سێیەمین جۆری نەوتی جیهانە.
ساڵی ١٩٨٦ چینێکی تر لەژێر ئەم چینەدا دۆزراوەتەوە کە قوڵیەکەی نزیکەی ١٣٥٠ مەترە (جۆرێکی خراپترە). بەدرێژایی ئەم چالگەیە ٨ ئیستگەی جیاکردنەوەی غاز (Degasing) هەیە بەمەبەستی ناردنی بۆ ئیستگەی سەرەکی چڕکردنەوە. ئەم چالگەیە لەتواناییدا هەیە ڕۆژانە ٢,١٠٠،٠٠٠ بەرمیل بهێنێتە بەرهەم بەبێ ئەوەی کار لەچالگەکە بکا.
ئەم چالگەیە ٢٢٢ چاڵە نەوتی تێدایە کە بەم شێوەیە دابەش بوون:

---

[1]- وشەی چالگە (چاڵ + پاشگری گە) لەسەر پێودانگی شینگە، شەڕگە... داڕێژراوە لەجیاتی ووشەی (حقل)ی عەرەبیو (Field)ی ئینگلیزی، چونکە بەکارهێنانی چاڵە نەوت یا بیر لەجیاتی (حقل) هەڵەیە، چونکە (حقل) ڕەنگە زیاتر لەچاڵێکی تێدابێ. هەروەك بەکارهێنانی کێڵگەش هەر هەڵەیە، چونکە کێڵگە ئەو شوێنە دەگرێتەوە کە دەغڵو دانی لێ دەکرێ. بۆیە ئێیمە وامان بەڕاستتر زانی کە ئەم وشەیە بەکار بێنین تا وشەیەکی شیاوتری بۆ دەدۆزێتەوە.

* ناوچەی بابەگوڕگوڕ ٥٤ چاڵ
* ناوچەی جەبەل بۆر ٢٢ چاڵ
* ناوچەی هەنجیرە ٣٢ چاڵ
* ناوچەی قوتان ٣٨ چاڵ
* ناوچەی قوشقایە ٢٤ چاڵ
* ناوچەی ئاڤانە ١٨ چاڵ
* ناوچەی سارەلو ١٤ چاڵ
* ناوچەی سەربەشاخ ٢٠ چاڵ

لەگەڵ ١٤ چاڵ لەناوچەی عەمشە کە تەنها بیری ئاون.
پەستان: ٧١٥ ئەتمۆسفیر.

١. چاڵگەی زەمبور: لەبەرامبەر گوندی بەعەرەبکراوی عەلی دەحامەوە درێژ دەبێتەوە تا بازگەی ئێستای کەرکوک – بەغدا.
ژمارەی چاڵەکان: ٧٠
ژمارەی ئیسگەکانی جیاکردنەوەی غاز: ٢
پلەی پەستان: نزمترین: ٢٠٨٠ بەرزترین: ٣٢٨٠ ئەتمۆسفیر.

٢. چاڵگەی بای حەسەن: لەناوچەی سلێمان بەخشیانەوە تا گوندی بای حەسەن لەنزیك زێی بچوك درێژ دەبێتەوە.
ژمارەی چاڵەکان: ٧٢ بەم شێوەیە دابەش بووە:
* بای حەسەن: ٣٢ چاڵ
* شناغەو داود گورگە: ٤٠ چاڵ
پەستان: ١٧٣٠ ئەتمۆسفیر.

٣. چاڵگەی خوبازە: لەناوچەی خوبازە، (١٢) چاڵی تێدایە کە بەم زوانە بەئیستگەکانی بای حەسەنەوە دەبەسترێنەوە. درێژیی چاڵگەکە ٤ کمو پانیەکەی ٢ کیلۆمەترە.

٤. چاڵگەی نەفتخانە: چاڵگەیەکی کۆنـە، لـەکاتی جـەنگی عێـراق ـ ئێرانـدا بەرهەمی نەبو.
بەر لەجەنگ بەرهەمی ڕۆژانەی ٧٠،٠٠٠ بەرمیل بوو.
ژمارەی چاڵەکان: ٣٧ چاڵ.
چاڵگەیەکی هاوبەشە لەگەڵ ئێراندا (نەفتشا).
٥. چاڵگەی بەتمە: (نزیك عەین زالە). لەساڵی ١٩٨٠وە نەوتەکەی بـەرەو بـڕان چووە.
ژمارەی چاڵەکان: ١٨ چاڵ. چاڵگەیەکی تریان دۆزیوەتەوە کە لەیەکەم قوڵترە.
٦. چاڵگەی عەین زالە: ساڵی ١٩٩٠ کارگەکانی سـەر ئـەم چـاڵگەیان لابـرد، بەهۆی نەمانی نەوت تیایدا، بەڵام چاڵگەیەکی گەورە لەژێر هەمان چـاڵگەدا دۆزراوەتەوە.
ژمارەی چاڵ: ٢٢ چاڵ
٧. چاڵگەی سفەییە: دەکەوێتە نزیك ناحیەی مەحمودیە بەرامبەر سنوری سوریا. چاڵگەیەکی هاوبەشە لەگەڵ سوریادا (دەکەوێتە هەر دوو بەشی کوردسـتانی عێراق و کوردستانی سوریاوە).
ژمارەی چـاڵ: ٢٤ چـاڵ، ئێسـتا لەرێگـەی عـەین زالـەوە بـەهێڵی عێراقـی ـ تورکیەوە بەستراوە.

دووەم: ئەو چاڵگانەی دۆزراوەنەتەوە، بەڵام تا ئێستا نەوتیان لێ دەرهێنراوە.

١. چاڵگەی گوێر: لەناوچەی گوێر.
٢. چاڵگەی قەرەچوغ: لەشاخی قەرەچـوغ. درێژبونـەوەی چـاڵگەکە بەئاراسـتەی درێژبوونەوەی شاخەکەیە، بەرهەمی ڕۆژانەی هەر چاڵێك ٧٠٠٠ بەرمیلە.
٣. چاڵگەی مەخمور: ئـەو چـاڵگەیە هـەموو دەشـتی مـەخمور دەگرێتـەوە، کـە بەرامبەر شاخی قەرەچوخە.
٤. چاڵگەی جدیدە: ناوچەی گوندی جدیدە لەباشوری داقوق.
درێژبوونەوەی چاڵگەکە: درێژیەکەی ٦,٥ کم و پانیەکەی نزیکەی ٢ کم.
٥. چاڵگەی ئینجانە: دەکەوێتـە سـەر جـادەی کـەرکوك ـ بەغـدا پـێش ئـەوەی لەسەیتەری ئێستای حەمرین بچێتە خوارەوە.

٦. چاڵگەی گلاباب: لەناوچەی گلاباب، ٣ چاڵی لێ دۆزراوەتەوە.
پەستان: زۆر بەرزە: ٥٧٦٠ ئەتمۆسفیر.
٧. چاڵگەی کۆرومور: لەناوچەی قادر کەرەم.
٨. چاڵگەی بەلکانە: زەنجیرەی ئەو چیایەی لەشاری کفریەوە درێژدەبێتەوە تا ماوەی نزیکەی ١٢ کم.
٩. چاڵگەی گومار: لەناحیەی کۆکزەوە لەسەر چۆمی سیروانتا گوندی تلیشان درێژ دەبێتەوە (زنجیرەی ئەو گردۆلکانەی سەرو ناوچەکە).
ژمارەی چاڵەکان: ١ چاڵ.
پەستان: نزیکەی ٤٦٥٠ ئەتمۆسفیر.
بەرهەمی مەزەندە: ٣٥٠٠ بەرمیل / رۆژ بۆ هەر چاڵێك.
١٠. چاڵگەی منصوریە الجبل: دەکەوێتە باکوری رۆژئاوای شارەبانو تا ئێستا چاڵێك دۆزراوەتەوە.
پەستان: نزیکەی ٤٦٥٠ ئەتمۆسفیر.
بەرهەمی مەزەندە: ٣٠٠٠ بەرمیل / رۆژ بۆ هەر چاڵێك.
١١. چاڵگەی ناودۆمان: دەکەوێتە ناوچەی ناودۆمان لەباشووری لەشاری خانەقینەوە.
چاڵگەیەکی زۆر دەوڵەمەندە لەرووی چۆنایەتیی نەوتەکەیەوە.
ژمارەی چاڵەکان: ٣ چاڵ.
پەستان: ٨١٥٠ ئەتمۆسفیر (زۆر بەرزە).
١٢. چاڵگەی تل الغزال: راستەوخۆ دەکەوێتە خوار چاڵگەی ناودۆمانەوە.
١٣. چاڵگەی دارە خورما: دەکەوێتە نزیك ناحیەی مەیدان لەنزیك سنووری ئێران.
پەستان: بەرزترین پەستان لەجیهاندا ١٣٨٦٠ ئەتموسفیر.
١٤. چاڵگەی چەمچەماڵ: دەکەوێتە رۆژهەلاتی شاری چەمچەماڵەوە... سێیەم جۆری نەوتە لەجیهاندا. تا ئێستا بەکار نەهێنراوە.
١٥. چاڵگەی شنگار: دەکەوێتە دەشتی شنگارەوە، لەخوار ئۆردوگا نوێکەوە باشترین جۆری نەوتە (ممتاز).
١٦. چاڵگەی شاخی قەند: دەکەوێتە ٨ کیلومەتری باشووری ئەلکیشەوە.
ژمارەی چاڵەکان: ١ چاڵ کە قوڵترین چاڵە لەعێراقدا.

١٧. چاڵگەی تەق تەق: چاڵگەیەکی زۆر گەورەیە، دەکەوێتە ناوچەی شیوە سوور بەدووریی ١٠کم لەرۆژئاوای باشوری شاری کۆیە. درێژی چاڵگەکە ٢٠کمو پانێکەشی ٧کم، باشترین جۆری نەوتە لەجیهاندا. ژمارەی چاڵەکان : ٣ چاڵ.

١٨. چاڵگەی حەمرین: دەکەوێتە زنجیرەی چیای حەمرین، لەسەر رێگای گشتی کەرکوك ـ تکریت.

ژمارەی چاڵەکان: ١٢ چاڵ، جۆرێکی باشە.

سێیەم: ئەو ناوچانەی نەوتیان هەیە، بەڵام تا ئێستا دەستی دۆزینەوەی نەگەیشتۆتێ:

لەکوردستاندا گەلێ ناوچەی تر هەیە کە نەوتی تێدایە، بەڵام تا ئێستا دەستی دۆزینەوەی نەگەیشتۆتێ، هەرچەندە ئەو ناوچانە هەمووی دیاری کراوە، هەر ئەوە ماوە شوێنی چاڵگەکان بدۆزنەوە:

١. ناوچەی ئاوەکەڵە لەقەرەداغ.
٢. ناوچەی دێلێژە لەقەرەداغ.
٣. ناوچەی شارەزور.
٤. هاوینە هەواری سەلاحەددین.
٥. چیای ئاوەگرد لەنێوان کۆیەو شەقڵاوە.
٦. ناوچەی دوکان.
٧. ناوچەی ناحیەی مەیدان: ٣ چاڵگەی تێدایە.
٨. ناوچەی ناحیەی قۆرەتو: ٣ چاڵگەی تێدایە، کە یەکێکیان لەقولە سوتاوو ئەوەی تریان لەقۆرەتووە.
٩. ناوچەی ئاوە سپی.
١٠. شاکەل (لەکفری).
١١. سەروی شاری خانەقین.
١٢. بێستانە (نێوان هەولێر ـ تەق تەق ـ پردێ) لەنزیك نیرەگێنو بەردەسپی.
١٣. بخرانی: دەستە راستی جادەی نێوان حەمدانیە ـ ئاکرێ.
١٤. ساسان لەسەری شنگار.
١٥. لەخوارووی تەلەعەفەرەوە.
١٦. جەسان لەقەزای بەدرە.

چوارەم: کانزاکانی تر:

بێجگە لەنەوت لەکوردستاندا گەلێ کانزای تر هەیە، کە هەندێ لەوانە کانزای ستراتیجین.

١.یۆرانیۆم: بەئەندازەیەکی زۆر لەناوچەی سەید سادق هەیە، کە دەکەوێتە سەر جادەی سەید سادق ـ ئەحمەد ئاوا. لەهەر تەنێکا ٣,٥غم یۆرانیۆم هەیە. هەورەها لەناوچەی شنگاریش هەیە. بەئەندازەیەکی کەمتریش لەشوێنی تر هەیە.

٢.ئاسن: ئاسن لەمیشیاو (ناحیەی گەرمکی قەزای پێنجوین)هەیەو بەمەزندە ١٠ملیۆن تەن دەبێ.

٣.مەگنەتایت: لەشنگارو کۆیە هەیە.

٤.گۆگرد: لەحەمام جەلی/ کۆیە هەیە. هەروەها لەهەموو ئەو شوێنانەی نەوتی لێیە.

٥.مس، قورقوشمو زێو، بەبڕێکی زۆر لەناوچەی بارزان هەیە، کە بەملیۆنان تەن مەزەندە دەکرێن.

٦.چاوەکانی زێی گەورە (زێی بادینان) سوودەی هەیە، کە بەشی ٣/٤ی پێداویستیەکانی جیهان دەکا.

٧.هەروەها ئەلمینیۆم، مەنگەنیز، خەڵوزی بەردین... هتد لەشوێنەکانی تر هەیە.

٢-٣-٢: رۆڵی نەوت لەژیانی ئابووری، کۆمەڵایەتیو سیاسی گەلی کوردستاندا

نەوت یەکێکە لەو سامانە سروشتیانەی بایەخێکی ستراتیجیی گرنگی هەیە لەژیانی گەلانی جیهاندا، نەوت لەخاکی هەر دەوڵەتێك یا گەلێگدا بێ، چاوەڕوانی ئەوەی لێ دەکرێ ئاستی ژیانی ئەو وڵاتە یا نەتەوەیە بەرەو سەر بباتو رۆڵی گرنگ لەپێشخستنو بەرەو پێشەوەبردنو پەرەپێدانی وڵاتدا وازی بکا، دەورێکی گرنگیشی هەبێت لەبەهێزکردنی ئەو وڵاتەدا، بەشێوەیەکی ئەوتۆ دوژمنانو ناحەزانی نەتوانن مەترسی لەسەر پەیدا بکەن، لەهەمان کاتیشدا نەوت یەکێکە لەو سامانە گرنگانەی دەبێتە جێی سەرنجو چاو تێبڕینی وڵاتانی

ترو گەلانیتر، هەمیشە هەوڵی لاوازکردنو پارچەپارچەکردنی ئەو نەتەوەیە دەدەن بۆ ئەوەی بتوانن بەئاسانی ئەو سامانو خێروبێرە هەڵلوشنو بەتالآنی بەرن.

ئەگەر گەلانی دنیا ئاواتەخوازی ئەوەن نەوتیان هەبێ بۆ ئـەوەی وڵاتەکـەیان بەرەو پێشەوە بەرنو پەرەی پێ بدەن تا لـەڕەوتی شارسـتانێتی دوا نەکـەون، بـۆ ئەوەی ئاستی ژیانی گەلەکەیانی پێ بەرز بکەنەوە، بۆ ئەوەی ژیانێکی ئاسـودەو بەختیار بنیات بنێن، ئەوا لەکوردستاندا بەپێچەوانەوەیە.

نەوت یەکێك بووە لەو هۆیانـە، بگـرە هۆیـەکی کاریگـەریش بـووە لـەوەی کوردستان پارچەپارچـە بکرێـتو گەلەکەشـی بەشـبەش، بـەریتانیا لـەپێناوی پاراستنی بەرژەوەندیە پەترۆڵیەکانی خۆیدا، ئەو نەخشە شومەی جێبەجێ کـرد، کە تا ئێستاش بۆتە هۆی دواکەوتنو پاشـکەوتنی گـەلی کوردسـتانو نەتـەوەی کوردیشی تووشـی مەینـەتیو چەرمەسـەریەکی بـێ ئەنـدازە کـردووە، کـە تـا ئێستاش لەژێر باری گرانیدا دەناڵێنێ.

حکومەتی یەك لەدوای یەکەکانی عێراقیش هەر لەسەردەمی هاشمیەکانەوە تا سەر بەعس، لەجیاتی ئەوەی نەوتی کوردستان لەپەرەپێدانو گەشە پێکـردنو بۆ پێشەوە بردنی وڵاتەکە خەرج بکەن، نەوتیان کردۆتە هۆیـەك بـۆ دواخسـتنی وڵاتو بەکارهێنانی زەبرو زنگو سەقامگیرنەکردنی.

پاشەکەوتی ئێستای نەوتی عێراق دەگاتە ٦٤ ملیارد تەن، بـەجۆرە، عێـراق لەدوای روسیاو عەرەبستانی سعودی دەبێتە سێەمین دەوڵەت لەرووی پاشەکەوتی نەوتەوە. لەسەدا ٪٦٤ی ئەو نەوتە لەکوردستاندایە لەکاتێکدا ناوەڕاستی عێراق ١٠٪و باشوری عێراق ٢٦٪ پاشەکەوتی نەوتی عێراق پێکدێنن.

ا- رۆڵی نەوت لەژیانی ئابووری – کۆمەڵایەتی کوردستاندا

بایەخی نەوت لەهەر وڵاتێکدا بەشێوەیەکی بنەڕەتی بۆ دوو شت دەگەڕێتەوە:

* وەك هۆیەکی ڕووناکیو وزە.
* بۆ پەرەپێدانی وڵات.

بەپێی ئەو ئامارانەی لەبەر دەستدان زیاتر لە٩٩,٥٪ ی ئەو گوندانـەی بـەر راگواستن کەوتون، کارەبایان نەبووەو گوندەکانی ناو قوڵایی کوردسـتانیش زیـاتر لە٨٥٪ یان بێ بەشن لەرووناکی کارەبا.

ئەو خشتەیەی خوارەوە ڕێژەی سەدیی بوونی خوێندگا، خەستەخانەو تیمارگە، ڕێگاوبان لەکوردستاندا نیشان دەدا، لەو ناوچە جیاجیایانەی ڕاگوێزراون:

خشتەی ژمارە (٣)

جۆری ڕاگواستن	ناوچە	خوێندنگە٪	نەخۆشخانە٪	ڕێگاوبان ٪	جادەی قیرتاو لەچاو ڕێگاو بانەکان ٪
سنوری	پارێزگای سلێمانی	٢٩	٦,٩٧	٤٢,٤٤	٣,٧٩
سنوری	پارێزگای هەولێر	٢٣,٦٤	٩,٤٦	٣١,٧٥	١٠,٦٣
سنوری	پارێزگای دهۆك	١٩,٤	٢,٤٣	٣٨,٣٥	٧,٥٩
سنوری	ناوچەی ئۆتۆنۆمی	٢٥,٨٦	٦,٣٢	٣٩,٦٥	٥,٥
تەوەری	پارێزگای دهۆك	٢٦,٩٦	٥,٦٢	٩٥,٥	٤,٤٩
ستراتیجی	قەزای خانەقین	٢٥	٣,٨٨	٧٣,٣	١٩,٤
جەنگی کوردستان	هەولێر – کەرکوك - سەلاحەدین	٦٣	٧,٤	٩٩	٢٥,٢٥

ئەم خشتەیەی سەرەوە بەروونی ئەوە دەردەخا کە کوردستان چەند دواکەوتووە، نەك هەر لەرووی پەرەپێدانی گشتیەوە، بەڵکو لەرووی سادەترین پێداویستیەکانی ژیانی هاوچەرخ، کە بوونی خوێندنگەو خەستەخانەو ڕێگاوبانن.

نەخشەی پەرەپێدان لەعێراقدا لەسەر بنچینەیەك دادەڕێژرێ، کە روو لەبێبەشکردنی کوردستانە لەهەموو پرۆژەیەکی پیشەسازی. کوردستان هیچ پرۆژەیەکی پیشەسازی گرنگی تیادا دانەمەزراوە، جگە لەچەند شتی سادەی لەجۆری شەکر، چیمەنتۆ، جگەرە، کە:

* ئەم پرۆژانە زەرەر دەکەن.

* ئەمانە شتی بچوكو بێ بایەخن لەمەسەلەی گەشەپێدانو پەرەپێدان ولاتدا.

کوردستان ولاتێکی کشتوکالیە، بەروبومی فرە جۆری هەیە: توتن، گەنمو جۆ، برنج، پەموو، کونجی، میوەی فرە جۆر، بنێشتو کەتیرەو قەزوان... هتد، هەروەها بەرهەمی ئاژەلی فرەچەشن لەجۆری: گۆشت، پەنیر، ماست، رۆن، پێستەو خوری، هەنگوینی زۆری هەیە. ئەمە بۆتە هۆی ئەوەی گەلی کوردستان بەم بەروبومو بەرهەمانە بژیتو ئاستی گوزەرانیشی بەرەو سەر ببات، ئەگینا نەوت نەك هەر لەپەرەپێدانی ولاتەکەیدا هیچ دەورێکی نەبووە، بگرە لەبوونی روناکیو سوتەمەنیشدا دەوری نەبووە، تا ئێستاش لەزۆربەی گوندەکانی کوردستاندا ئاوردۆ سەرچاوەی سوتەمەنیە، لەولاتێکدا کە لەسەر دەریای نەوتە. نەوت ئەگەر کاریگەریەکی هەبوو بێ لەسەر ژیانی ئابووری گەلی کوردستان، تەنها بەهۆی ئاوسانی دراوەوە هەبیووە. لەراستیدا نەوت لەبری ئەوەی لەگەشەپێدانو پێشکەوتنی پیشەسازیو کشتوکالو بازرگانیدا بەکار بهێنرێ، بۆتە هۆی:

١. پاشکەوتنی پیشەسازی بەهۆی مەترسیی رژێمەوە.

٢. پاشکەوتنی کشتوکالو ئاژلداری، بەهۆی راگوێزرانی زۆرەملێی گوندەکانو بێبەشکردنی دانیشتوانەکەی لەبەکارهێنانو رەنێوهێنانی زەویەکانیان، کە ئەمانەش شوێنەواری خۆیان بەسەر باری کۆمەلایەتیدا بەجێ هێشتووە، وەك: نەخۆیندواری، نەخۆشی، دواکەوتنی کۆمەلایەتی...

ب- رۆلی نەوت لەژیانی سیاسی کوردستاندا

ئەو رۆلەی نەوت لەژیانی سیاسی کوردستاندا وازی کردووە، بەو ئەندازەیە لەژیانی ئابووری کوردستاندا وازی نەکردووە.

- نەوت بۆتە هۆی ئەوەی جەنگێکی ناڕەوای درێژخایەن دژی گەلی کوردستان بەرپا بکرێ.
- نەوت بۆتە هۆی ئەوەی بەعس بتوانێ سیاسەتی تەرحیل، تەعریبو تەبعیس دژی گەلی کوردستان جێبەجێ بکاتو سەدان گوندیش بەعەرەب بکا، واتە: ئەو داهاتە زۆرەی نەوت لەکاول کردنی کوردستاندا خەرج کراوە.

- نەوت بۆتە هۆی ئەوەی عێراق بتوانێ هێزێکی سوپایی گەورەی پێکەوە بنێ‌و بەنوێترین‌و کاولکەرترین چەك پڕ چەکی بکـا، بەسـەدان فڕۆکـەی جـەنگی‌و هەزاران تانك‌و زرێپۆش بکڕێ‌و شـارەکانی کوردسـتانی پـێ بۆمبـاران بکـا، لەخۆی باغر ببێ‌و بەلوت بەرزیەوە تەماشای داوا ڕەواکانی گەلی کـورد بکـاو تەنها وەڵامی سەرکوتکردنی ڕۆڵەکانی نەتەوەی کورد بێ.
- نەوت بۆتە هۆی ئەوەی عێراق بتوانێ دەیان دامودەزگای جاسوسی‌و تۆقاندن‌و داپڵۆسین دابمەزرێنێ‌و بیانخاتە ویزەی شۆڕشگێرانی کوردستان‌و عێراقەوە.
- ئەگەر نەوت نەبوایە، نەیدەتوانی جەنگێکی درێژ خایەن دژی دەوڵەتی ئێـران هەڵبگیرسێنێ‌و کەللەی سەدان هەزار کەس لەڕۆڵەکانی هەردوو وڵات بهاڕێ.
- نەوت بۆتە هۆی ئەوەی دەیان کەس بکاتە جاش‌و بەگژ گەلی کوردیاندا بکـا، تا جەنگی کوردستان بکوردێنێ.
- نەوت بۆتە هۆی ئەوەی چەندین ناوچـەی کوردنشـین لەکوردسـتان دابڕێـت‌و بیخاتە سەر حکومەتی مەرکەزی.

٢-٣-٣: ئەو ناوچانەی بەهۆی نەوتەوە ڕاگوێزراون

هۆکانی ڕاگواستنی ناوچە (نەوت)ییـەکانی کوردسـتان لـەدوو سەرچـاوەوە بناوان هەڵدەگرێن.

یەکێکیان: بێبەشکردنی کوردە لەو سـامانەی هەیـەتی، تـاکو بنکەیـەکی ئابووری بەهێزی نەبێ، زەمینەی جیابوونەوەی کوردستانی عێراق ساز بکا، واتـە بەمەبەستی دوور خستنەوەی مەترسیی کوردە لەسەر پاشەڕۆژی یـەکێتی خـاکی عێراق.

دووەمیـــان: بـــەتاڵانبردنی ئـــەو ســـامانەیە بـــۆ جێبـــەجێکردنی نەخشـــە ستراتیجیەکانی خۆیان لەکوردستان‌و لەناوچەکەدا.

١. ئەو ناوچانەی بەهۆی نەوتەوە بەر ڕاگواستن کەوتون:

* قەزای کەرکوك‌و قەزای دوبز لەپارێزگای تەئمیم.
* قەزای کۆیە لەپارێزگای هەولێر.

٢. ژمارەی ئەو گوندانەی بەر ڕاگواستن کـەوتون، ٧١ گونـدن، کـە تـەنها زانیـاری دەربـارەی ٥٥ گونـدیان کۆکراوەتـەوە، کـە ژمـارەی خێزانـەکانیان دەکاتە:٢٦٥٨ خێزان.

٣. دانیشتوانی ئەو گوندانە هەر هەمووی پەرش‌و بڵاو بوون.

٤. گوندەکانی سنووری قەزای دوبز لەساڵی ١٩٦٣دا بەر شاڵاوی ڕاگواستن‌و بەعەرەبکردن کەوتون. بۆ جاری دووەمیش لەساڵانی ١٩٧٤-١٩٧٦دا دووبارە ڕاگوێزراونەتەوەو ناوچەکەشیان بەعەرەب کراوە.

لەکاتێکا گوندەکانی قەزای کۆیە لەساڵی ١٩٨٠ دا ڕاگوێزراون.

نەخشەی ژمارە (٩)

ناوچە (نەوت)بییەکانی کوردستان عێراق

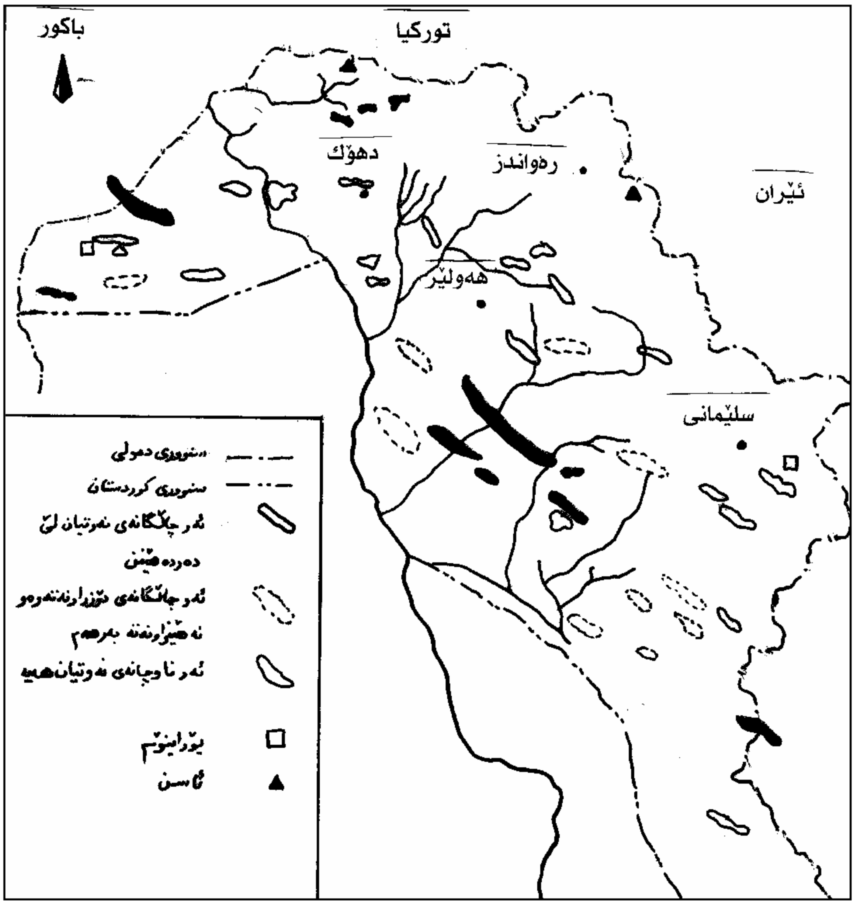

نەخشەی ژمارە (١٠)

ناوچە (نەوت)ییە راگوێزراوەکانی پارێزگای تەئمیم

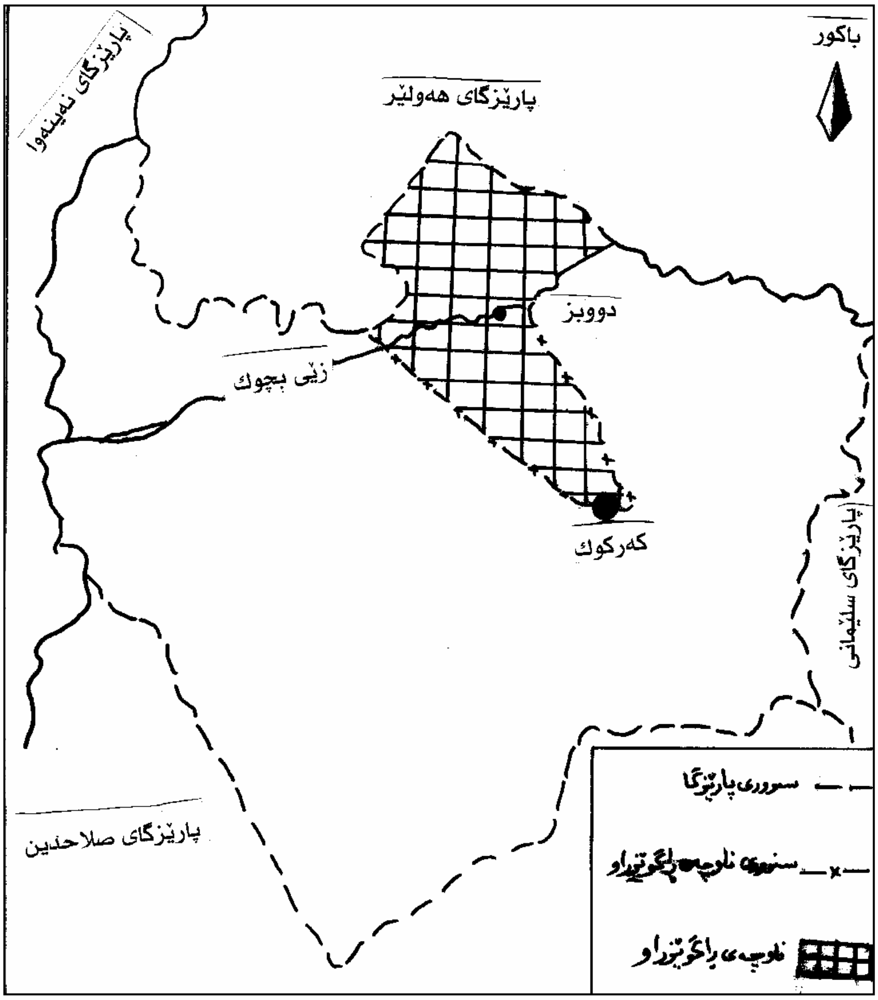

نەخشەی ژمارە (١١)

ناوچە (نەوت)ییە ڕاگوێزراوەکانی پارێزگای هەولێر

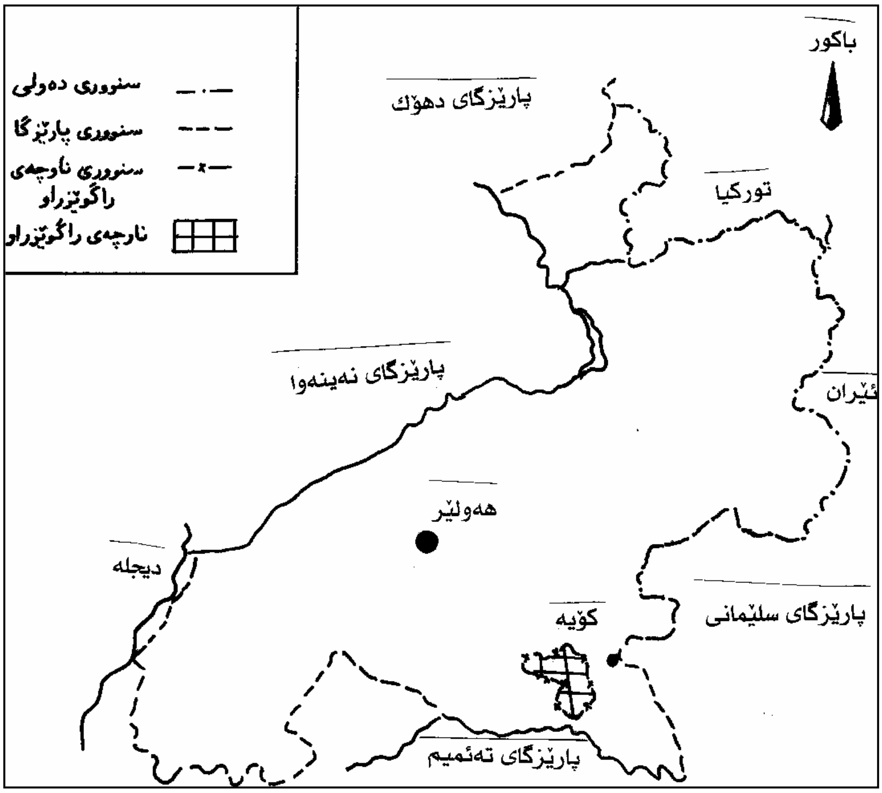

فەسڵی چوارەم
ڕاگواستنی ناوچە سنووریەکان

٢-٤-١: هۆکانی ڕاگواستنی ناوچە سنووریەکان

نسکۆی ساڵی ١٩٧٥ی شۆڕشی کوردستان دەرفەتێکی لەباری بۆ دەسەڵاتدارانی بەعس ڕەخساند تا نەخشەو پلانە ستراتیجیەکانی خۆیان لەمەڕ کوردستان بەکردەوە ئەنجام بدەن. هەر بۆیە بەپەلە کەوتنە جێبەجێ کردنی نەخشەکەو ئیمکانیاتێکی سوپاییو دارایی زۆریشیان تەرخان کرد، تا ناوچە سنوریەکانی عێراق ـ ئێران، عێراق ـ تورکیا، عێراق ـ سوریا بە قوڵایی ١٠-٢٠ کم، بەناوی پشتێنەی ئەمنیەوە ڕاگوێزنو دانیشتوانەکەشی بخزێننە ئۆردوگا زۆرەملێکانەوە، کە بەعس ناوی ناوە (گوندی هاوچەرخ) ، ساڵانی ١٩٧٥-١٩٧٨ دەیان هەزار خێزانی کورد لەو ئۆردوگایانەدا کۆکرانەوەو هەموو گوندو لادێکانی سەر سنوری کوردستانیش لەگەڵ خاكو خۆڵدا یەکسان کران.

دیارە گەلێ هۆی ستراتیجی، سوپاییو سیاسی لەڕەنگ ڕشتنی ئەم پلانەو ڕاگواستنی گوندو لادێکانی سەر سنووردا دەوریان هەبووە، کە گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوەن:

أ - کاربەدەستە سیاسیو سوپایەکانی عێراق بەگشتیو هی بەعس بەتایبەتی، لەوەتەی دەوڵەتی عێراق دامەزراوە هەمیشە باڵوەی ئەوەیان لێداوە کە خاکی عێراق بەشێکە لەنیشتمانی عەرەبو گەلی عێراقیش بەشێکە لەنەتەوەی عەرەب، هەمیشە وایان نیشانداوە کە کورد لەسەر خاکی عەرەب میوانەو فرِی بەو خاکەوە نیە، هەمیشە ویستویانە گەلی کورد لەبۆتەی گەلی

عێراق یا نەتەوەی عەرەبدا لەقاڵب بدەن، بۆیە تێکدانی یەکێتی نەتەوەیی کورد یەکێك بووە لەو مەسەلە گرنگانەی لەبیرو لێکدانەوەی بەعسدا شوێنێکی گرنگو بەرچاوی هەبووە. ڕاگواستنی گوندەکانی سەر سنوور بەو مەبەستە کە یەکێتی نەتەوەیی کورد تێك بداتو کورد لەعێراقدا لەبۆتەی گەلی عێراقو نەتەوەی عەرەبدا بتوێنێتەوەو وابکات پەیوەندیە سیاسی، ئابووری ـ کۆمەڵایەتی، فەرهەنگیو سایکۆلۆجیەکانی بەپارچەکانی تری کوردستانەوە نەمێنێتو پارچەکانی تریش ئاگایان لەهی عێراق نەبێت، واتە: تێکدانی قوڵایی نەتەوەیی کورد لەعێراقدا، تا ئەوەندەی لەتوانایدا بێ لەپارچەکانی تری دابڕێو هەستی ئینتمای بۆ نەتەوەی کورد لاواز بکا یان نەهێڵێ، تا حکومەتی مەرکەزی عێراق بەئارەزووی خۆیو بەو جۆرەی دەیەوێ لەعێراقدا کورد لەقاڵب بدا.

چاوخشاندنێکی ورد بەباری پێکهاتنی کۆمەڵایەتی ناوچەکانی سەر سنور، ئەو ڕاستیەمان بەباشی بۆ روون دەکاتەوە کە زۆربەی هەرە زۆری عەشیرەتو تایفەکانی سەر سنور لەکوردستانی ئێران، تورکیاو سوریادا درێژبوونەوەیان هەیە:

لەقەزاکانی بەدرەو مەندەلیو خانەقین: فەیلیەکان درێژبوونەوەی لوڕی بچوکی کوردستانی ئێرانن.

لەقەزای خانەقین عەشیرەتو تایفەکانی: شەرەفبەیانی (بەهەموو تیرەکانیەوە: کوێرەکی، ئەمیرخان بەگی، عەزیز بەگی، گاخار، نادری)،گڵەزەردەیی، تایشەیی، جاف (بەهەموو تیرەکانیەوە، میکایلی، ڕوغزایی، هاروونی، شاتری، تەرخانی، شەمێرانی، نەوڕۆڵی، یارەیسی، تاوگۆزی، کۆکۆیی، ئیمامی، وەیسەیی، زەردۆیی، بێسەری، قەویلەیی، سوچانی کە بەشی هەرە زۆری ئەو تایفانە لەپارێزگای سلێمانیدان)، گۆرەیی، باجەلانی، جمور، نێرگی، ئەرکەوازی، زەهاوی، بێوبانی، قادر مریوەسی، زەنگەنە، بایەخی، دەڵۆ، وەنەوەیی، قاڵقاڵی، گاباری، کەلهوڕ، کاکەیی، گۆکوری، سورەمەیری (تیرەکانی: کەلهوڕی، توتك، مامەجان، عینە، ئەنتەر)، لەك، وەڵمەوەیی، زەند، باژانی، گێژ، لەکوردستانی ئێراندا درێژبوونەوەیان هەیە.

لەپارێزگای سلێمانیدا، جاف(بەهەموو تیرەکانیەوە)، بلْباسو مامەشو مەنگور(بەهەموو تیرەکانیەوە)، کاکەیی، میراودەلی، بەگە ڕووتە، هەورامانی، لەکوردستانی ئێراندا درێژ بوونەوەیان هەیە.

لەپارێزگای هەولێردا، عەشیرەتەکانی سەکر، برادۆست (بەهەموو تیرەو تایفەکانیەوە)، هەرکی لەکوردستانی تورکیاو ئێراندا درێژ بوونەوەیان هەیە. لەپارێزگای دهۆکدا عەشیرەتەکانی: نێرۆیی، هورەمان، دۆسکی ژووی، بەرواری، سندی ئاموری، کۆچەر، ئێزدیەکانو دیانەکانیش، لەکوردستانی تورکیادا درێژ بوونەوەیان هەیە.

لەپارێزگای نەینەوادا، عەشیرەتەکانی: کۆچەر، زێتك، هەکاری، خەتاری، ستریزەرك، خالْتی، هەسانیان، موساڕەشی، میران، لەکوردستانی تورکیاو سوریا درێژبوونەوەیان هەیە. ئەو شوێنانەش کە عەشیرەتی لێ نیە، ئەوا پەیوەندی ژنو ژنخوازی، خزمایەتی، خەلْکی ناوچەکانی بەتوندی بەیەکەوە بەستووە، بۆیە لەبەریەك ترازاندنی ئەو پەیوەندیانە کار لەیەکێتی نەتەوەیی کورد دەکاو لێکیان دادەبڕێ.

ب. تێکدانی قولاّیی نەتەوەیی دەبێتە هۆی تێکدانی قولاّیی ستراتیجی جولاّنەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستان لەعێراقدا، چونکە دروست کردنی بۆشاییەکی جوگرافی ـ زەمینی لەنێوان کوردی عێراقو پارچەکانی تردا دەبێتە هۆی ئەوەی کوردی عێراق نەتوانێ بۆ گەشەکردنو بۆ پێشەوە بردنی جولاّنەوەکەی سود لەپارچەکانی تری کوردستان وەربگرێو قولاّیی نەتەوەیی هەبێ، واتە: بۆ ئاسانکردنی تێکشکاندنی جولاّنەوەکەیە لەلایەن هێزەکانی ڕژێمەوە.

جـ. مەسەلەی کورد لەعێراقدا، کە بەشێکە لەمەسەلەی نەتەوەیەکی دابەشکراو بەسەر چەند دەولّەتێکی هاوسنوری ناوچەکەدا، چارەسەرنەکردنی ئەم مەسەلەیە لەعێراقدا زەمینەیەکی لەباری ڕەخساندووە بۆ دەستێوەردانی ئەو دەولّەتانەو دەولّەتانی تریش، هەرچەندە ئەو دەولّەتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە، هەر هەموویان لەسەر دژایەتیکردنی جولاّنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد، لەهێلّە ستراتیجیەکاندا یەکدەگرنەوە، کە ڕزگارکردنی خاکی کوردستانو گەیشتنی گەلی کوردە بەمافی چارەی خۆنوسین، وێڕای ئەمانەش هەریەکێ لەو دەولّەتانە لەپێناوی مەبەستێکی تایبەتیو تاکتێکی خۆیدا هەولّی داوە،

لەسنورێکی دیاری کراودا، دژی دەوڵەتە هاوسێکەی سوود لەو مەسەلەیە وەربگرێت، کوردیش هیچ نەبێ بۆ ئەوەی لەناو نەچێ هەوڵی داوە سوود لەو یارمەتیانە وەربگرێت، کە ئەو دەوڵەتانە ئامادەن بیدەنە کورد، هەروەکو چۆن دەوڵەتی عێراق هەموو جار دەست بۆ ئەم دەوڵەت یا ئەو دەوڵەت رادەکێشێ کە یارمەتی بدا لەچارەسەرکردنی کێشەیەکی خۆیدا، بەتایبەتی لەکوژاندنەوەی کێشەی کورددا، (بەلاّم نە هەوڵدانی سەرکردایەتی جولاّنەوەی کورد بۆ وەرگرتنی یارمەتیو بەدەستهێنانی پشتیوانی لەمو لەو، ئیتر ڕاست بوو بێ یا ناڕاست، چاك بووبێ یا خراپ، تەئسیری کردۆتە سەر عەدالەتو ڕەوایی ناوەڕۆکی مەسەلەی کورد، نە هەوڵی بێگانەش بۆ دەستوەردان لەمەسەلەی کورد ماهیەتی عادیلانەی جولاّنەوەی کوردی گۆڕیوە[١٦]). بۆیە (حکومەتی مەرکەزی عێراق وا تەماشای کوردی کردووە کە گوایا خائینو نیشتمان فرۆشنو دژی ئەمنو سەربەخۆییو پاشەڕۆژی عێراق کار دەکەن، پیاوی بێگانەنو هەمیشە دەست لەگەڵ دوژمنانی عێراقدا تێکەلاّو دەکەن، لەناوچە سنوریەکانەوە دەبن بەبنکەو پرد بۆ هاتنی نفوزی بێگانە، بۆیە دەبێ ڕایانگوێزیو ناوچەکانی سنور بەچۆڵی بهێتەوە[١٧]).

د. گەلی کورد لەپێناوی بەدیهێنانی مافە نەتەوەیی، مرۆییو دیموکراتیەکانی خۆیدا لەخەباتێکی بێوچانو نەپساوەدا بووە، ڕژێمە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقیش هەمیشە لەهەوڵدانێکی بێ وچانو نەپساوەدا بوون بۆ نەسەلماندنو زەوتکردنی ئەو مافانە. بۆیە گەلی کورد جگە لەخەباتی چەکدارانەو ڕووبەڕووبوونەوەیەکی سەرسەختانەی ڕژێم، هیچ دەرفەتێکی تری لەبەردەمدا نەماوەتەوە تا داخوازیە ڕەواکانی خۆی بخاتە ڕوو. بەلاّم چونکە دەوڵەتی عێراق خاوەن ئیمکانیاتێکی زۆری ئابووری مرۆییو سوپایی ئەوتۆ بووە کە بەراورد ناکرێ لەگەڵ ئەو ئیمکانیاتە ئابووری، مرۆییو پێشمەرگەییە کەمەی لەبەر دەست شۆڕشی کوردابووە، بۆیە هەمیشە جۆری ستراتیجی جەنگی شۆڕشی کورد لەجۆری ململانێو زۆرانبازی لاواز بووە دژی بەهێز. هێزی پێشمەرگەی

---

[١٦] یەکێتی نیشتمانی کوردستان، عێراقو مەسەلەی کورد چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ.١٩٨٤، ت ٧.

[١٧]هەمان سەرچاوە، ل١٥.

کوردستان، بەشێوەیەکی سەرەکی پشتی بەو ئیمکانیاتە کەمەی گەلەکەمان بەستووە کە:

* هێزی بنچینەیی شۆڕشەکە جوتیاران بوون.

* سەرچاوەکانی بژێوو پێداویستیەکانی پێشمەرگە هەر لەوێوە دابین کراوە.

* گوندەکانیشیان، بەتایبەتی ناوچە شاخاویە سەختەکان، لێڕەوارو گردۆڵکەکان، باشترین شوێنی بەگژاچوونەوەی داگیرکەرو هێزە چەکدارەکان بوون. هەر بۆیە وشککردنی سەرچاوەی ئەو ئیمکانیاتەو چۆڵکردنی ناوچەکان، بەلێکدانەوەی ڕژێم، لەڕووی سوپایەوە زەمینەی خەباتی چەکدارانە لەکوردستاندا لاواز دەکات، یاهەر ناهێڵێ، چونکە سەرەتایەکی گرنگ هەیە دەڵێ: (پارتیزانو جەماوەر وەکو ماسیو ئاون) دیارە وشککردنی ئاوەکە واتە خنکاندنی ماسیەکەیە. ڕژێمی بەعس گوندەکانی سەر سنووری گواستەوە تا ئەو زەمینەیە نەهێڵێ یا زۆر لاوازی بکا، کە خەباتی چەکدارانەی لەسەر بەرپا دەبێ، تا چیتر کورد نەتوانێ شۆڕشی چەکدارانە هەڵبگیرسێنێتەوە.

هـ. مەسەلەی ڕاگواستنی گوندەکانی سەر سنوورو کۆکردنەوەیان لەئۆردوگا زۆرەملێکاندا لایەنێکی دیمۆگرافیشی هەیە، کە پەیوەندی بەجۆری دابەشبوونی دانیشتوانەوە هەیە. ڕژێمی بەعس کە بەدەیان هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەی لەخاکی کوردستان چۆڵکردووەو دانیشتوانەکەی لەشوێنێکی تردا کۆکردۆتەوە بۆتە هۆی ئەوەی هەندێ شوێنی کوردستان چۆڵو هۆڵو هەندێ شوێنی تریشی ئاپۆرەو قەڵەباڵغو دانیشتوانێکی چڕی هەبێ. ئەمەش خۆی لەخۆیدا مەترسیەکی دیمۆگرافیە لەسەر پاشەڕۆژی کوردو باری ئێستای.

ئەمانەی سەرەوە ئەو هۆو سۆنگانە بوون، کە فاکتەری گرنگ بوون لەرەنگڕشتنی نەخشەی ڕاگواستنی ناوچە سنوریەکان.

- ئێمە کاتێ باسی ناوچە سنووریەکان دەکەین، لێرەدا مەبەستمان لەو بەشەی سنووری کوردستانە، کە دەکەوێتە پارێزگاکانی سلێمانی، هەولێر، دهۆکەوەو هەر لەناوچەی پشتەی سەر بەناحیەی سیروانی قەزای هەڵەبجەوە دەست پێ دەکا تا دەگاتە چۆمی خابوور لەقەزای زاخۆ، باقی ناوچە سنووریەکانی تر لەچوارچێوەی تەوەرە ستراتیجیەکاندان. جگە لەوە ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجیەکان جیا لەڕاگواستن تەعریبیش کراون.

▪ هـەموو ئـەو گونـدو لادێیانـەی بـەهۆی سـنوورەوە ڕاگـوێزراون، لـەئۆردوگا زۆرەملێکانـدا کۆکراونەتـەوە، لەکاتێکـدا ئـەو شـوێنانەی بـەهۆی تـەوەری سـتراتیجیەوە ڕاگـوێزراون، کـەمیان لەئۆردوگاکانـدا کۆکراوەنەتـەوە، بـەڵکو زۆریان بەشارو ناوچـەکانی باشـوری عێراقـدا پـەرش‌و بـڵاو کراونەتـەوە، یـا لەناوچەکانی تری کوردستاندا پەرەوازە بوون.

▪ لەبەر ئەوەی مەبەستی ڕژێم لەکردنەوەی ئۆردووگاکان مەبەستێکی سـوپاییە، تا دانیشتوانی ئەو ناوچانە لەژێر دەسەڵات‌و لەناو ئەڵقەی دەسـەڵاتی شۆڕشـدا دەربهێنێ، بۆیە ئەو ئۆر دووگایانە گشتیان لـەنزیك شـارەکان‌و لەسـەر جـادە سەرەکیەکانی نێوان شارەکاندا ڕۆنراون. تا:

* لەلایەکەوە پێشمەرگە نەتوانێ بیگاتێ‌و ڕێکخستنیان لەناودا دروست بکا یا چالاکی تێدا بکا.

* لەلایەکی ترەوە بەئاسانی بتوانن بەسەر دانیشـتوانەکەیدا زاڵ بـبن‌و دەوریـان بەسەر بازگەو ڕەبایە بتەنن.

٢-٤-٢: ئەو ناوچانەی بەهۆی سنوورەوە ڕاگوێزراون

أ. ئەو ناوچانەی بەهۆی سنورەوە بەر ڕاگواستن کەوتون:

* قەزاکانی: هەڵەبجە، پێنجوێن، شارباژێر، دوکان، پشدەر لەپارێزگای سلێمانی.

* قەزاکانی: ئامێدی، زاخۆ لەپارێزگای دهۆك.

ب - ژمارەی گوندە ڕاگوێزراوەکانی پارێزگـای سـلێمانی: ٥١٧ گونـد، ١٨٥٩٩ خێزان.

ژمارەی گوندە ڕاگوێزراوەکـانی پارێزگـای هـەولێر: ١٤٨ گونـد، هـی ١٣٢ گوندیان ٤٣٨٧ خێزان.

ژمارەی گوندە ڕاگوێزراوەکانی پارێزگای دهۆك: ٢٠٧ گونـد، ٧٨٢٨ خێـزان.
هی هەر سێ پارێزگاکە: ٨٧٢ گوند، ٣٠٨١٤ خێزان.

بەڵام ژمارەیەك لەگوندەکانی ناحیەی برادۆستی قـەزای ڕوانـدزو، هـەر سـێ ناحیەکەی سەر بەقەزای زێبار، نەزانراون‌و لێرەدا تۆمار نەکراون.

جـ - بۆ کۆکردنەوەی ئەم گوندانە چەندین ئۆردوگای زۆرەملێ دروست کراون:

١- لەپارێزگای سلێمانی:

- لەقەزای پشدەر: ئۆردوگای پێماڵك (نزیك قەلادزێ)، ئۆردوگاکانی ژاراوە، بەستەستێن، تووەسوران لەسەر جادەی سەرەکی قەڵادزێ — رانیە دروست کراون.
- ئۆردوگای بنگرد (لەتەنیشت بنگرد)
- لەقەزای رانیە: ئۆردوگاکانی رانیە، چوارقوڕنە لەسەر جادەی سەرەکی رانیە — چوارقوڕنە دروست کراون.
- لەقەزای شارباژێڕ: ئۆردوگاکانی کەناروێ، کارێزە، سورەقەڵات، قەڵاچوالان لەسەر جادەی سەرەکی چوارتا — سلێمانی دروست کراون.
- لەقەزای هەڵەبجە: ئۆردوگاکانی عەنەب، دوجەیلە (سیروان)، زەمەقی، خورماڵ لەسەر جادەی سەرەکی سیدسادق — هەڵەبجە دروست کراون. هەروەها شانەدەری لەنزیك سید سادق.
- لەقەزای پێنجوێن: ئۆردوگاکانی پێنجوێن)لەنزیك پێنجوێنو ناڵپارێز لەسەر جادەی سەرەکی سید سادق — پێنجوێن.
- لەقەزای دەربەندیخان: ئۆردوگاکانی زەڕاین، لەسەر جادەی سەرەکی سلێمانی — دەربەندیخان.
- لەقەزای سلێمانی: ئۆردوگاکانی قادسیە، تاسڵوجە، ئەڵلایی، تەیناڵ لەسەر جادەی سەرەکی سلێمانی — چەمچەماڵ.
- لەقەزای چەمچەماڵ، ئۆردوگاکانی تەکیە سوتاو لەنزیك چەمچەماڵ.
- لەقەزای کەلار: ئۆردوگاکانی ئەحمەد ئاوا، بەردەسوور، ٥٠٠ ماڵەکە، حەمە کریم، لەنزیك شاری کەلارو ئۆردوگای باوەنوور (پێباز) لەنزیك شاری باوەنوور.

بەم جۆرە لەپارێزگای سلێمانیدا ٢٩ ئۆردوگا دروست کراوە بۆ کۆکردنەوەی گوندەکانی ئەو پارێزگایە.

٢- لەپارێزگای هەولێر:

- لەقەزای هەولێر، ئۆردوگاکانی قوشتەپە (قودس)، قولتەپە (سەدام)، گردمەلا (قادسیە)، لەناحیەی قوشتەپە دروست کراون لەسەر جادەی سەرەکی هەولێر — کەرکوك.

- لەناحیەی خەبات: ئۆردوگاکانی سێبیران، کانی قرژاڵە، هەنجیرە.
- لەناحیەی مەرکەزی هەولێر: ئۆردوگاکانی کەسنەزان، شاوەیس، پیرزین، بەحرکە.
- لەقەزای شەقلاوە: ئۆردوگانی بەستۆرە (لای سەلاحەددین) و حەریر.
- لەقەزای کۆیە، ئۆردوگای شۆڕش (دێگەڵە) لەسەر جادەی سەرەکی کۆیە — هەولێر)
- لەقەزای زێبار ئۆردوگاکای گۆڕەتو لەنزیك مێرگەسور.

ئەوانە بۆ کۆکردنەوەی گوندو لادێکانی پارێزگاکە دروست کراون، هەر هەمووشیان یا لەنزیك شارەکانن، یا لەسەر جادە سەرەکیەکانی نێوان شارەکانن. بەجۆرە ١٦ ئۆردوگا لەم پارێزگایەدا دروست کراوە.

٣- لەپارێزگای دهۆك:

- لەسەر جادەی سەرەکی زاخۆ — بەرواری بالا ئەم ئۆردوگایانە دروست کراون:

هیزاڤا، دەرکار، عەجەم، بیرسڤێ، باتیف، بێ‌گۆڤا، کە گوندەکانی سنووری ناحیەکانی سندی، گولی، بەرواری بالایان تێدا کۆکراوەتەوە.

- لەسەر جادەی سەرەکی دهۆك — ئامێدی ئەم ئۆردوگایانە دروست کراون:

کوڕێت گاڤانا، باگێڕات، قدش دێرالۆك، کوانێ شێلادزە، سیری.

هەروەها ئۆردوگاکانی تلکەبەرێ، سندیش کە هەر هەموویان بۆ کۆکردنەوەی گوندەکانی سنووری ئەم پارێزگایە دروست کراون، بەجۆرە ١٤ ئۆردوگا لەسنوری ئەم پارێزگایەدا دروست کراون.

د — ڕێژەی ئەو خاکەی بەهۆی سنوورەوە ڕاگوێزراوە، بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

- پارێزگای سلێمانی	٣١,١ ٪
- پارێزگای هەولێر	٢٦,٩٥ ٪
- پارێزگای دهۆك	٦٠,٤٦ ٪ (لەگەڵ تەوەری ستراتیجی)

--- ڕێژەی ئەو خاکەی لەهەموو ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا بەر ڕاگواستن کەوتووە:

٣٦,٠٤ ٪ ، واتە زیاتر لە ١٣,١٠٠ ٪ کم² لەناوچەی ئۆتۆنۆمی ڕاگوێزراوە (بەهەموو جۆرەکانی ڕاگواستنەوە).

نەخشەی ژمارە (١٢)

ناوچە سنوورییە ڕاگوێزراوەکانی پارێزگای سلێمانی

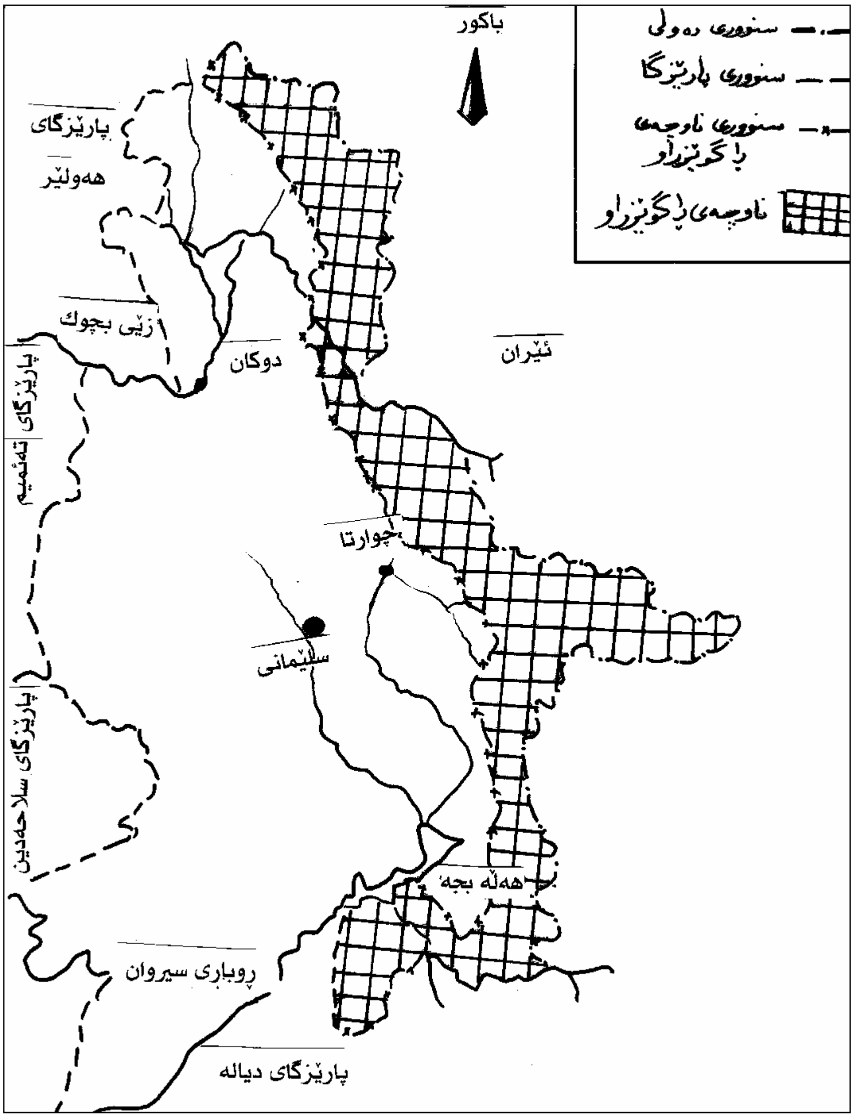

نەخشەی ژمارە (١٣)

ناوچە سنوورییە راگوێزراوەکانی پارێزگای هەولێر

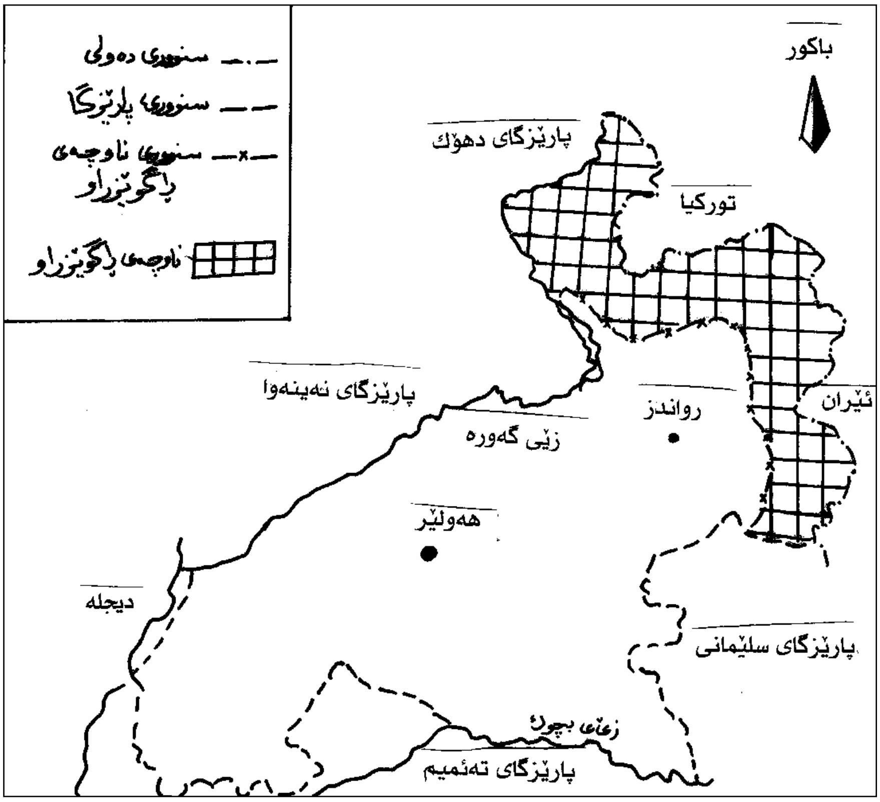

نەخشەی ژمارە (١٤)

ناوچە سنوورییە ڕاگوێزراوەکانی پارێزگای دهۆک

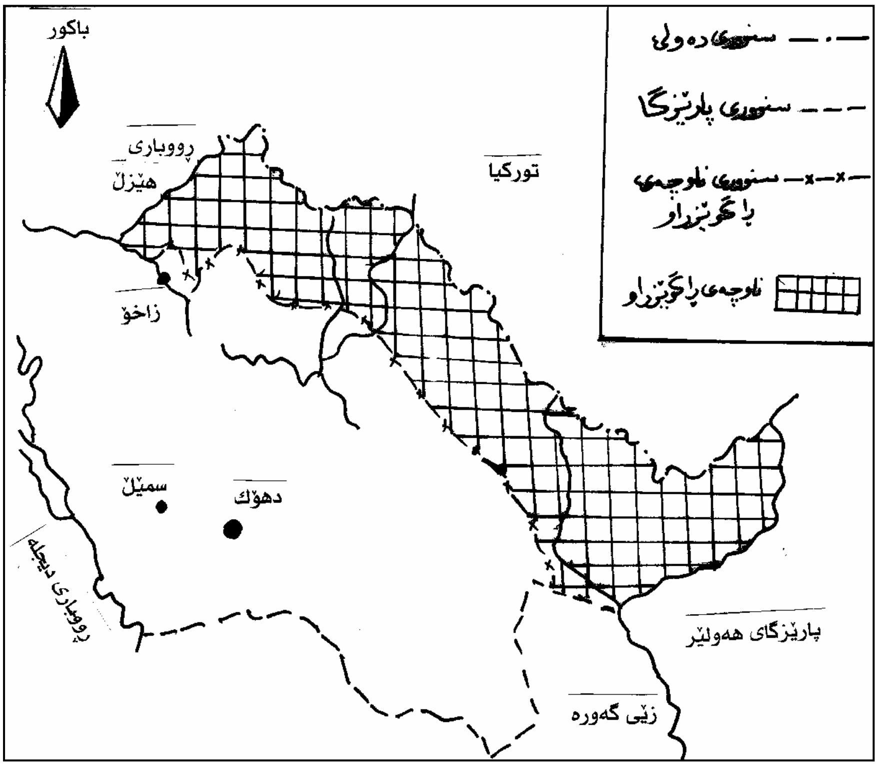

فەسڵی پێنجەم
جۆرەکانی تری ڕاگواستن

٢-٥-١: ڕاگواستن بەهۆی جەنگی عێراق – ئێرانەوە

أ- ڕژێمی بەعسی عێراق لەپێناو گەیشتن بەنیازە فراوانخوازەکانی لە ٢٢/٩/١٩٨٠ دا پەلاماری کۆماری ئیسلامی ئێرانیدا، لەوساوە جەنگێکی سەختو درێژخایەن لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا هەڵگیرسا، کە بەرداشی جەنگەکە کەللەی هەزاران ڕۆڵەی لەگەلانی هەردوولا هاڕی، ڕژێمی بەعس گەرچی دەیویست لەپەلامارێکی پڕتاودا بۆ سەر خاکی ئێران ئامانجە سوپاییو سیاسییەکانی خۆی بەدی بێنێو ئێران پارچە پارچە بکاتو ناوچە (نەوت)ییەکانی خۆزستان لەئێران دابڕێو بیخاتە سەر عێراق، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا نەیتوانی تاکە نیشانێکی ستراتیجی بگرێ، نەك هەر ئەمە بەڵکو وردە وردە بەقازانجو بەلای ئێراندا شکایەوە. ئێران پاش سازدانی هەندێ لەهێزی مرۆیی خۆی، کەوتە بەکارهێنانی تاکتیکی شەپۆلی مرۆیی لەهێرشی پێچەوانەیدا بۆ سەر هێزەکانی عێراق، لەخۆرەمشەهرو دزفولو شوش گەورەترین زیانی لەسوپای عێراقداو هەموو شوێنەکانی لێ سەندەوە. بەم جۆرە توانی عێراق بخاتە هەڵوێستێکی دیفاعی سەلبییەوەو بەیەکجاری جڵەوی دەستپێکەری سوپایی لەدەس دەربێنێ. هەر لەساڵی ١٩٨٣وە ئێران توانی بەشی باکووری ساحەی عێراق – ئێران بخاتە ژێر کۆنترۆڵی خۆیو لەزۆر شوێنیشەوە بێتە ناوخاکی عێراقەوە، بەجۆرە بەشی باکوری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی عێراق، بەتایبەتی لەپارێزگاکانی سلێمانیو هەولێر، کەوتنە نێوان بەرداشی ئەم جەنگە

کاولکەرەوە. ڕژێمی بەعسیش بەدەرفەتی زانیو بیانوی بۆ هەڵکەوت بەهۆی ئەم جەنگەوە ناوچەی تری کوردستان ڕاگوێزیو دانیشتوانەکەشی پەرەوازە بکات.

ب- ئەو ناوچانەی بەهۆی جەنگی عێراق – ئێرانەوە ڕاگوێزراون.

ئەو ناوچانەی کە بەهۆی جەنگی عێراق – ئێرانەوە ڕاگوێزراون ئەمانەن:

١. لەپارێزگای سلێمانی: قەزای پێنجوینو ناحیەی بیارەو مەرکەزی ناحیەی سیوەیل (باسنێ)و ئۆردوگاکانی ناڵپارێزو پێنجوێنو ٦٦ گوند کە ژمارەی خێزانەکانی هەموویان دەکاتە: (١٦١٢٥) خێزان.

٢. لەپارێزگای هەولێر: قەزای چۆمانو ٣٥ گوند کە ژمارەی خێزانەکانیان: (١٧٧٩) خێزانە.

بەجۆرە دوو مەرکەزی قەزا، دوو مەرکەزی ناحیە، دوو ئۆردوگاو ١٠١ گوند کە ژمارەی خێزانەکانیان (١٧٩٠٤) خێزانە بەهۆی جەنگی عێراق – ئێرانەوە ڕاگوێزراونو دانیشتوانەکەشی بەشارو گوندەکانی کوردستاندا پەرشو بڵاوکراونەتەوە.

٢-٥-٢: ڕاگواستن بەهۆی جەنگی کوردستانەوە.

أ- سیاسەتی بەسوتماککردنی خاکی کوردستان

١. یەکێ لەو مەبەستانەی ڕژێم، کە لەپشت ڕاگواستنی گوندەکانی ناوچە سنووریەکانەوە بوو، مەبەستی سوپایی بوو، تا زەمینەی خەباتی چەکدارانە لەبار بەرێتو تەنگ بەشۆرش هەڵبچنێ، چونکە ناوچە شاخاویەکانی سنور شوێنی لەبارن بۆ پێڕۆکردنی تاکتیکەکانی جەنگی پێشمەرگانەو ڕژێم ناچار دەبێ هێزێکی سوپایی زۆر بخاتە گەڕ تا بتوانێ هەموو قوتەو لوتکەو گردو شیوو دۆڵەکانی بتەنێ. بەڵام چونکە جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی کوردستان جوڵانەوەیەکی بابەتی مێژووکردی ناو هەناوی کۆمەڵی کوردستانە، ئەو هەموو ڕێو شوێنە سوپایی ئابووری سیاسیانەی کە ڕژێمی بەعس گرتیەبەر نەیتوانی ببێتە لەمپەر لەبەردەم گەشەکردنو بۆ پێشەوە چونی شۆڕشدا، هەربۆیە شۆڕش توانی دوای خەباتێکی سەختو دژوار، گەلێ ناوچەی کوردستان بتەنێتەوە، سەدان گوندو بەهەزاران کیلۆمەتری چوارگۆشە لەخاکی کوردستانی عێراق

ڕزگار بکاتو لەجیاتی دەسەڵاتی سیاسی بەعس، دەسەڵاتی سیاسی شۆڕشی تیا دابمەزرێنێ.

٢. هەر کاتێ شۆڕشی چەکدار لەکوردستانی عێراقدا بەرپا بووبێ، گەشەی کردبێو بەرە بەرە پەرەی بەچالاکیەکانی خۆی دا بێو ئەڵقەی دەسەڵاتی سیاسی خۆی فراوان کردبێ، گورزی کوشندەو گورچکبڕی لەهێزە داگیرکەرەکانی دوژمن وەشاندبێو قورساییەکی سوپای لەسەر دروست کردبێ، ئەوا ڕژێمەکانی عێراق، بەمەبەستی ڕێگەگرتنو تۆڵەسەندنەوە، بەپەلە پەروزێ هەستاون بەدارشتنی نەخشەو پلانو ڕێو شوێنی گونجاو بۆ ئەم مەبەستە. بۆیە لەپەنا هەر گوندێکدا، لەپاڵ هەر شارێکدا چالاکیەکی سەرکەوتوانەی هێزی پێشمەرگە کرابێ، ئەوا ئەو گوندەیان کاول کردووە، یا ئەو گەڕەکەیان تێك داوەو زۆر جاریش وا ڕێکەوتوە دانیشتوانەکەشیان قەتڵو عام کردووە.

ڕژێمە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق، هەر لەسەردەمی هاشمیەکانەوە تا سەردەمی بەعسیەکانی ئێستای عێراق، بۆ تۆڵەسەندنەوە گوندو لادێکانی کوردستانیان کاولو تەخت کردووە، بەڵام ئەگەر ڕژێمەکانی پێش بەعس لەروانگەیەکی تاکتیکیو مەیدانیەوە، بۆ تۆڵە سەندنەوەیەکی کاتی، بۆ چاوترساندنی جەماوەرە پشتیوانەکەی هێزی پێشمەرگەی کوردستان سیاسەتی کاولکردنی هەندێ گوندی کوردستانیان گرتبێتە بەر، ئەوا ڕژێمی بەعس لەڕوانگەیەکی ستراتیجیەوە سیاسەتی بەسوتماك کردنی خاکی کوردستانی عێراقی کردۆتە بناغەی نەخشەکانی خۆی، کە بنچینەیترینیان تواندنەوەی گەلی کوردو پەرەوازە کردنیەتی لەعێراقدا.

٣. کاتێ بەعس لەساڵی ١٩٦٣دا بۆ جاری یەکەم دەسەڵاتی سیاسی لەعێراقدا گرتە دەست، لەو ماوە کەمەی دەسەڵاتیدا چەندین گوندی کوردستانی بەهۆی جەنگی پێشمەرگەوە کاولو تەخت کردو دانیشتوانەکەشی پەرەوازەو دەربەدەری گوندو شارەکانی تر کرد. لەوەتەی لەساڵی ١٩٦٨ەوە بۆ جاری دووەم، دەسەڵاتی سیاسیان گرتۆتەوە دەست بەگوێرەی نەخشەیەکی هەمەلایی تر، قوڵترو کاریگەرتر سیاسەتی بەسوتماككردنی خاکی کوردستانیان گرتۆتەبەر، ڕاگواستنی ناوچەکانی تەوەرەی ستراتیجی، ناوچە (نەوت)ییەکان، ناوچەکانی سنوورو ناوچەکانی تەماس، هەموو ئەوانە ئەڵقەی زنجیرەیەکن، کەڕاگواستنو کۆچکردنی کوردە لەشوێنە مێژووییەکانی خۆیدا.

لــەدوای هەڵگیرســانەوەی شۆڕشــی نوێخــوازی ئــەمجارەی گەلەکــەمان، دوای ڕاگواستنی ناوچە سنوورییەکان، ئیتر ڕژێم کەوتە مشورخواردنی خۆیو ئەگەر لە پەنا گوندێکدا یا لادێیەکان چالاکییەکی پێشــمەرگە کرابــێ، ئــەوا گوندەکــەی سوتاندووەو کاول کردووە. هەر لەساڵی ١٩٧٧ەوە، تاكو تەرا، لەم شوێن یــا ئــەو شوێن، لەم پارێزگایە یا ئەو پارێزگایە گوندیان سوتاندووەو تەخت کردووە. ساڵی ١٩٨٠ ناحیەی گەلاڵەیان لەبەر پێشمەرگە ڕاگواست. لەساڵی١٩٨٢ یش کاتــێ هێزی پێشمەرگەی کوردستان تاکتیکێکی نوێی جەنگی پارتیزانی هەڵبژارد کــە شەڕی ناو گوندەو سەرکەوتوانە شەڕەکەی بردەوە، ڕژێم دوایی گوندەکــەی تــەخت کرد کە حەمك بوو. لەوساوە لەهەر گوندێکدا شــەڕ کرابــێ، گوندەکــە تــەختو کاول کراوە. بەڵام لەساڵی ١٩٨٥ەوە ڕژێمی بەعس بەشێوەیەکی فــراوانتر دەســتی دایە رووخاندنو کاول کردنی گونــدو لادێکــانی کوردســتانو هــەر لەڕوخانــدنی گوندی گۆپتەپە(٧/٢/١٩٨٥) یەك لەدوای یەك بەگوندو دێهاتەکانی قــوڵایی کوردستانی عێراق دا گەڕاو سوتاندنی یا هیچ نەبێ چەند مــاڵێکی لێ ڕمانــدن. ئەم ناوچانەی کە بەهۆی جەنگی کوردستانەوە بەر شاڵاوی ڕاگواستنو ســوتاندنو تەختکردنی کەوتون، دوو جۆرن:

ئەو ناوچــانەی جێگــای حەســانەوەو ژیــانی پێشــمەرگەنو لــەژێر دەســەڵاتی پێشمەرگەدان، بەڵام لەهەمان کاتیشــدا لەناوچــەکانی ژێــر دەســەڵاتی ڕژێمــەوە نزیکن، ئەمش زۆر لەو گوندانەی بناری شاخەکانو هەندێکی دەشتاییەکانیشــی گرتۆتەوە.

ئەو گوندو ناوچانەی لەسەر جادە سەرەکیەکانی نێوان شــارەکان دانو دەشــێ هێزی پێشمەرگە بۆ بۆسەنانەوە یا شەڕی گوند ســودیان لێ وەربگــرێ، هەربۆیــە زۆربەی گوندەکانی سەرجادەی رانیە- دوکان، دوکان- سلێمانی، کۆیە- هەولێر... لەگەڵ خاكو خۆڵ دا یەکسان کران.

لەڕووی هۆکانی سوتاندنی ئەو گوندو لادێیانە دەشێ بکرێتە چەند جۆرێ:

-هەندێ لەو گوندانە شــەڕو پێکــدادانی هێزەکــانی پێشــمەرگەو ســوپاو هێــزە چەکدارەکانی عێراقــی تێــدا کــراوەو هێزەکــانی دوژمــن زیــانی کاریگــەریان بەرکەوتوە.

-هەندێ لەو گوندانە شەڕیشی تێدا نەکراوە، بەڵام ڕژێم مەترسی ئــەوەی هــەبووە لەدەرفەتێکی لەباردا شەڕی تێدا بکرێو زیانی بەرکەوێ، بۆیە سوتاندنی.

- هەندێکی تر لەو گوندانە لەبەر ئەوە بووە رژێم دەسەڵاتی بەسەردا کەم بۆتەوە، بۆیە ناچار خۆی کشاوەتەوەو گوندەکەشی راگواستوە.
- هەندێکی تریان هەر لەژێر دەسەڵاتی خۆی دابووە، شەڕی پێشمەرگەشی تێدا نەکراوە، بەڵام مینێك لەژێر سەربازو جاشەکانی دا، یالەژێر ئۆتۆمۆبیلو زرێپۆشیو تانکەکانی دا تەقیوەتەوە، ئەویش لە تۆڵەدا گوندەکەی سووتاندووەو خەڵکەکەشی پەڕەوازە کردووە(یا هەرهۆیەکی تر، کە بۆتە کوژرانی هەندێ لە چەکدارەکانی)،

٤- ئەو گوندو ناوچانەی هێزە چەکدارەکانی رژێم نەیانتوانیوە بیانگەنێو کاولی کەن، ئەوا لە لەلایەن تۆپخانەی سوپای عێراقو هێزی ئاسمانی عێراقەوە بەدڕندانەترین شێوە تۆپبارانو بۆمباران کراونو بە دەیان کەسیان شەهید کراوەو بەسەدانیشیان بریندارو پەککەوتەو بە هەزارانیشیان ماڵ وێرانو سەرگەردانو بێجێو رێ کراوە. سەدان گوندی کوردستان بەر شاڵاوی پەیتا پەیتای فڕۆکە مەرگ چێنەکانی بەعس کەوتون، سەدان گوندی کوردستان بەشێوەیەکی هەمیشەییو بەردەوام تۆپ باران کراون، سەدان گوندی کوردستان بەرگەمارۆدانی ئابووری کەوتونو کارەبایان لێ بڕاوە، مەکتەبوخەستەخانەکانیان داخراوە، رێگاوبانەکانیان لێ گیراوە، ئاردو رۆنو شەکرو برنجیان لێ قەدەغە کراوە، گەنمو جۆ کردنیان لێ قەدەغە کراوەو بێ کارو کاسبی کراون، هەر هەمووشی بە مەبەستی چۆڵکردنی ئەو گوندانە بووە تا هیچ شوێنەوارێکی ژیانی ئاسایی لێ نەبێ.

٥- دیارە سیاسەتی بەسوتماککردنی هەموو خاکی کوردستان دوائەڵقەی زنجیرەی ڕاگۆاستنی ناوچەکانی کوردستانە، تا ئیتر شۆڕشی چەکداری کوردستان نەتوانێ زیاتر تەشەنە بکاتو مەترسیی سوپاییو سیاسی زیاتر بخاتە سەر رژێم. هەربۆیە رژێمی بەعس نەخشەیەکی نوێتری دارشت بەناوی (التطوير الريفي : پەرەپێدانی لادێ)وە کە بە گوێرەی ئەو نەخشەیە زۆربەی هەرە زۆری شارو شارۆچکەو گوندەکانی قولایی کوردستان لەپارێزگاکانی سلێمانی، هەولێر، دهۆك، کەرکوكو سەلاحەددین بەر شاڵاوی راگواستن دەکەون*

*هێشتا ئەم کتێبە لەژێر چاپدابوو کە رژێمە بەعسی عێراق شاڵاوێکی بەرفراوانی دڕندانەی کردەسەر ناوچەکانی کوردستانو چەندین شارۆچکەی تەخت کردو سەدان گوندیشی لەناوچە جیاجیاکانی کوردستان: دەشتی گەرمیان، دەشتی قەراجو شەمامكو کەندیناوا، سلێمانی، بادینان....

- بۆ ئەم مەبەستە لەهەر پارێزگایەکدا لیژنەیەك بەناوی لیژنەی پەرەپێدانی لادێ (لجنة التطوير الريفي) پێك هات کە پارێزگار راستەوخۆ بەرپرسی ئەو لیژنەیە بووە.

* بەپێی نوسراوی نهێنیی پارێزگای هەولێر ژمارە ٦٤٩٣ی رۆژی ٢/١٠/١٩٨٦ فەرمانگەی تۆمارکردنی عەقارات ئاگادار کرایەوە کە ئەم شوێنانە چۆڵ بکرێن بۆ دروست کردنی ئۆردوگای زۆرە ملێ.

شوێنەکان: بنەسلاوە، باغەمرە، کونە گورگ، دارەتو (کەسەر بەناحیەی مەرکەزی هەولێرن).

ناحیەکانی: دیانا، تەقتەق، گوێر، دیبەگ، لەگەڵ گشت دێیەکانی سەر بەم ناحیەیە سەر بەو ئۆردوگایانەدا کۆدەکرێنەوە، حەوت ئۆردوگا دروست دەکرێن کە هەریەکەی ١٦هەزار خانوو دەبێ. ئەو ئەندازیارو کرێکارانەی لەو ئۆردوگایانەدا کار دەکەن ئیمتیازاتیان هەیە، کە ناکرێنە جەیشی شەعبی یا بۆیان هەیە هەر ئۆتۆمبیلێك بیانەوێ بەکاری بێنن وێڕای (مخصصات)ێکی زۆر.

* هەر لەسلێمانیش لەسەر جادەی قەرەگۆل - زەڕایەن ئۆردوگایەکی ١٠هەزارماڵە دروستکرا، هەروەك نەخشەی دروستکردنی چەند ئۆردوگایەکی تریش هەیە:

*لەپارێزگای دهۆك‌و کەرکوکیش هەمان شت جێبەجێکرا.

- رژێمی بەعس لەقەزای دوز چەند ئۆردوگایەکی دروستکرد بۆ ڕاگواستنی دانیشتوانی گوندەکانی سنووری ئەو قەزایە.

*لەناحییەی نەوجوول:ئۆردوگای ئاخچەمەشەد	٤٠٠خانوو
ئۆردوگای قەڵخانلو	٤٠٠خانوو
ئۆردوگای لەك	٤٠٠خانوو
ئۆردوگای نەوجوول	٣٠٠خانوو

لەگەڵ خاك‌و خۆڵ دا یەکسان کردو راگواستن، تەنانەت ئەو گوندانەشی بێبەش نەکرد کە چەکی جاشایەتی یان بۆ رژێم هەڵگرتبو. بۆ ئەم مەبەستە دەیان هەزار سەربازو جاش، سەدان تانك‌و تۆپ‌و فرۆکەی جەنگی بەکارهێناو هەروەها چەکی کیمیاویشی بەکارهێنا، غازی فۆسجین‌و خەردەل...، بەمەبەستی تۆقاندن‌و زراوبردنی دانیشتوانی گوندەکان تا لەژێر سێبەری ئەو هەل‌و مەرجەدا رایانگوێزێ بۆ سەر سنورەکانی ئوردون‌و سعودیە. ئەم شالاوە دڕندانەیەی بەعسییە رەگەزپەرستەکان، جارێکی تر شۆفێنیزمی بۆرجوازیی ناسیونالیستی‌و رەگەزپەرستی عەرەبی عێراق بۆ لەناوبردن‌و تەفروتوناکردنی کوردو کوردستان بەڕوونی دەردەخا.

*لەناحییەی قادر کەرەم: ئۆردوگای کۆرومور ٤٠٠خانوو
ئۆردوگای زەردە ٤٠٠خانوو
ئۆردوگای چەم سورخاو (قادر کەرەم) ٤٠٠خانوو
ئۆردوگای قەلاّمیکایل ٤٠٠خانوو

ب ـ ئەو شارو گوندانەی بەهۆی جەنگی کوردستانەوە راگوێزراون.
لەئەنجامی جەنگی کوردستاندا:

١ـ ٢٢٠ گوند سوتێنرا یا تەختو کاول کران کە ژمارەی خێزانەکانیان : ٩١٤٢خێزانە.

* پارێزگای سلێمانی: ٨٠ گوندو ٣٤٩٨ خێزان.
* پارێزگای هەولێر: ٨٨ گوندو ٣٤٣٢ خێزان.
* پارێزگای تەئمیم:٢٨ گوندو ١٠٥٨ خێزان.
* پارێزگای سەلاحەددین: ٢٣ گوندو ١١٥٤ خێزانیان بەردەکەوێ، کە بەشی هەرە زۆریان بەر ئەم قەزایانە دەکەون: مەخمور:٣٣گوند، کۆیە: ٢٣ گوند، کەرکوك: ٢٥ گوند، دوز: ٢٣ گوند، دوکان: ٢٢گوندو سلێمانی: ١٧ گوند.

٢- بەگوێرەی ساڵەکان ژمارەی گوندە سوتێنراوەکان بەم جۆرەیە:

* لەساڵی ١٩٦٣دا ١٣ گوند سوتێنراو تەختکران کە ئەمانەن:

- گوندەکانی: خدرجە، گاوەرە، کەنداڵ لەناحیەی دیبەگە، هەروەها دارەخورما، حەسەن بلّباس، حاجی شێخان، لاوەر لەهەمان ناحیەدا. لەساڵی ١٩٨٥ یش دووبارە کاول کرانەوە.

- لەناحیەی قەرەحەسەن: گوندەکانی پەنجا عەلی، مەحمودئاوا.

- لەناحیەی شوان گوندەکانی: قزلّقایە، وەلی پاشا. لە ناحیەی قەرە هەنجیر: سۆنە گۆلی، یاروەلی کە هی دووەمیان جارێکی تر لە ١٠/١٩٨٦ تێکدراوەتەوەرە.

* لەساڵی ١٩٧٧دا (١) گوند.
* لەساڵی ١٩٨٠دا (١) مەرکەز ناحیەو (١) گوند.
* لەساڵی ١٩٨١دا (١) مەرکەز ناحیە.
* لەساڵی ١٩٨٢دا (٤) گوند. *
* لەساڵی ١٩٨٣دا (١٥) گوند.

* لەساڵی ١٩٨٥دا (١٣٥) گوند.
* لەساڵی ١٩٨٦دا (٥٨) گوند، کە هەندێك لەو گوندانە زیاتر لەجارێك کاولکراون.
٣- ئەم ئامارە گوندەکانی سنوری پارێزگای دهۆکی تێدا نیە.
٤- ئەو گوندانەی بەر راگواستن کەوتون، هەموو دانیشوانەکەی پەرشو بڵاون.

٢-٥-٣: راگواستن بەهۆی تر ەوە

١- راگواستن بەهۆی سەربازگەو بارودخانەوە:

ئەگەرچی کوردستان سمای داگیرکردنی سوپایی بەئاشکرا پێوە دیارە، دەیان قەڵای سەربازیو فرۆکەخانەی، سەدان سەربازگەی گەورە گەورەو بە هەزاران رەبیەی قایم لەسەر قوتەو لوتکەی چیاکان، لەسەر زنجیرە چیاو گردۆلکەکان، لەدامێنو بناری شاخەکان، لەسەر جادەو رێگاو بانەکان، لە دەوروبەری شارو شارۆچکەو ئۆردوگا زۆرە ملێکان، لەسەر پردو کەناری روبارو دەربەندەکان دروست کراون، کە بە هەزاران کیلۆمەتری چوارگۆشەی گرتۆتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا رژێم هەر بەوە دانەکەوت کە ئەو سەربازگەو رەبیانە لەمەزراو زەوی زاری جوتیارەکان دروست بکاو بێ بەریان بکا لەبەروبومی زەوییەکانیان، بەڵکوچەندین گوندی بەهۆی دروستکردنی ئەو سەربازگەو رەبیەو بارودۆخانەوە راگواستنو دانیشتوانەکەشی پەرەوازە کرد، هەر تەنها رووبەری ئەو زەویانەی لەنێوان هەولێرو کەڵەکی یاسین ئاغادا کرانە سەربازگە، بریتیبوون لە ٤٥ هەزار دۆنم، واتە:١١٢,٥ کم^{2} لە باشترین زەویو زارەکانی کشتوکاڵی ئەوناوچەیەیە.

ئەو گوندانەی بەهۆی دروستکردنی رەبیەو سەربازگەو بارودخانەوە راگوێزران: ١٤ گوندە کەژمارەی خێزانەکانیان دەکاتە(٤٣٤) خێزان:

ب- راگواستن بەهۆی راپەرینی خەڵکەوە:

رژێمی بەعس نەك هەر لەئاستی داخوازییە نەتەوەیی، مرۆییو دیموکراتی یە رەواکانی گەلی کوردستاندا نییە، بگرە لە ئاستی بەدیهێنانی داخوازییەکانی رۆژانەشیاندا نییە، هەر داخوازییەکی رەوای دانیشتوانی گوندو شارەکان بەشێوەیەکی توندو تیژو درندانە وەڵام دراوەتەوە. ئەوقاتو قڕی یەی لەم ساڵانەی

دوایی دا یەخەی خەڵکی کوردستانی گرتــووە، لـەڕادەی ئاســایی خـۆی تێپــەڕی کردووە. دیارە ڕژێم دوو مەبەستی هەبوە:

* یەکێکیان: گەمارۆدانی ئابووری کوردستانو گوندو ناوچە ڕزگارکراوەکانە تـا قورسایی یەکی ئابوریان بخاتــە ســەرو نــەتوانن دابینکــەری پێداویســتیەکانی هێزی پێشمەرگە بن.

* دووەمشیان: بە مەبەستی ملپێکەچکردنی ئەو دانیشتوانەی لــە ژێــر ڕکێفــی دەسەڵاتیدا بــون، تــا هەمیشــە چاولەدەســتی کاربەدەســتە ئیــداری، حیزبــیو سوپاییەکانی بەعس بن بۆ وەرگرتنی ئاردو شەکروچا یا لە ناچاریا ببنە جاشو ئەمنو ئیستخباراتو...

جگە لەمە نەك هەرگوندەکانی کوردستان، بــەڵکو شــارو شارۆچکەکانیشــی لەڕووی ئاوەدانیو جوانکاریــەوە بایــەخێکی ئــەوتۆی پــێ نــەدا، زۆربــەی شــارو شارۆچکەکان:

* پێویستییان بە پرۆژەی ئاو هەبو.
* پێویستییان بە کارەبای هەمیشەیی هەبو.
* پێویستییان بە نوێکردنەوەی شارو شارۆچکەکانو بیناسازی هەبو.
* پێویستییان بە زێرابو نۆین بۆ پاك ڕاگرتنی شار هەبو.
* پێویستییان بە ڕاکێشانی جادەی قیرتاوو چیمەنتۆکردن یا قیرتاوکردنی کۆڵانو شەقامەکان هەبو.
* پێویستی یان بە باخچەی گشتیو یانەو دایەنگەو باخچەی ساوایان هەبو.
* پێویستییان بە سینەماو شانۆ هەبو.
* پێویستییان بە کتێبخانەی گشتی هەبو.
* پێویستییان بەوە هەبو نەخۆشخانەو تیمارگەی تێدا بکرێتەوە یا ئەوەی هــەبو پەرەی پێ بدرێتو داوودەرمانی باشو پسپۆڕو دکتۆری شارەزای بۆ بهێنرێت.
* پێویستییان بەوە هەبو قوتابخانەی زیاتری لێ بکرێتەوە یا پەرە بــە قوتابخانــە کان بدرایە.
* هەروەك پێویستییان بە پاسو ئۆتۆمۆبیل هەبو بــۆ هاتوچــۆی نێــوان شــوێنە نزیکەکان، نێوان گەڕەکەکانی شــارەکە. بــەڵام هــەرکات ئــەو داخــوازی یانــە برایەتە بەردەم لێپرسراوەکانی بەعس، بەچاوی گومانو دڕدۆنگییــەوە ســەیری

پێشنیارکەرەکانو داواکانیان دەکردو بۆنی نارەزا بوونیان لێ دەکرد. بۆیە زۆربەی کات بە توندی بەرپەرچیان دەدانەوە.

لە ٢٦/٥/١٩٨٦ دانیشتوانی ناحیەی بنگردو ئۆردوگاکەی لەپێناوی ئاوو ئارددا راپەرینێکیان ساز کرد، چونکە ماوەی ساڵێك بوو لێپرسراوە ئیداریەکانی بەعس پارەیان لە خەڵکەکە کۆکردبۆوە بەو مەبەستەی گوایا نیازیان هەیە پرۆژەی ئاویان بۆ بکەنەوە، کەچی ساڵێك زیاتری بەسەرا تێپەریبوو نە پرۆژەیان بینی نە پارەکەش، بۆیە لەو رۆژەدا دەستیان کرد بەخۆپیشاندانو نارەزایی دەربرین بۆ داواکردنی ئاوو ئارد. رژێمیش لە وەڵامی داواکانیاندا لە ٢٨/٥-٢/٦/١٩٨٦دا ناحیەی بنگردو ئۆردوگاکەیو گوندەکانی دەوروبەری ئۆردوگاکەی تەختو کاول کرد، کە هەر هەموویان ١٠٧١ خێزانی تێدا بوو.

ج- راگواستن بەهۆی بەستی ئاسکی موسڵەوە:

مەبەست لە کردنی ئەو پرۆژەیە راگواستنی زیاتری گوندەکانی کوردستانو کۆکردنەوەی ئاوی دیجلە بوو لەخاکی کوردستاندا تا لە کاتی پێویستیدا سودی لێ وەربگرن. ئەم پرۆژەیە لەساڵی ١٩٨٣دا کراوەو لەئەنجام دا ٨ گوند ژێر ئاو کراون کە ژمارەی خێزانەکانیان(٢٠٥) خێزانە.

پوختەی بەشی دووەم

١- مەسەلەی راگواستنی شارو گوندو لادێکانی کوردستان لەبەرنامەی سیاسی بەعس دا مەسەلەیەکی بنەرەتی پێکدەهێنێ کە: هەڵکەندنی کوردە لەسەر خاكو نیشتیمانەکەیو دەربەدەرکردنو پەراوازە کردنی، بە مەبەستی نەهێشتنی ((مەترسی کورد)) لەسەر پاشەرۆژی عێراق. راگواستنی کورد گەلێ ناوچەی جیاجیای گرتۆتەوە:

- هەموو ئەو ناوچانەی بەتەوەرەی ستراتیجی دادەنرێت بۆ پارێزگاری کردنی عێراق لەمەترسی یەکانی دەرەوە: ئێران، تورکیا، سوریا، کە بۆتە هۆی راگواستنو کۆچپێکردنی کورد لە هەموو قەزاکانی: خانەقین، مەندەلی، بەدرە، شنگار، تەلەعفەر، سمێل، بەشێکی زاخۆ. هەروەها هەموو ئەو ناوچانەی بە تەوەرەی ستراتیجی دادەنرێن بۆ پارێزگاریکردنی عێراق لە مەترسی داهاتووی کورد کە بۆتە هۆی راگواستنی بە شێك لەگوندەکانی ناحیەکانی: ئاڵتون

کۆپری، قەرەهەنجیر، تازەخورماتو، هەروەها قەزای شێخانو بەشێك لە قەزای تلکێف. ژمارەی ئەو گوندانەی بەهۆی تەوەرە ستراتیجی یەکانەوە راگوێزراون، دەکاتە زیاتر لە ٥٩٣ گوند (کە لەو بەشەدا کۆکراونەتەوە)و ژمارەی خێزانەکانی تەنها ٣٢٠ گوندیان دەکاتە: ٢٢٥٢٩ خێزان.

- هەروەها هەزاران ماڵ لەشارەکانی کەرکوك، خانەقین، مەندەلی، شنگار، سمێل، شێخان، تەلەعفەر راگوێزرانو بە شارو ناوچەکانی تری عێراقو کوردستاندا پەرشو بڵاوکرانەوە، ئەویش بەهۆی راکێشانی جادەو رێگاوبان بەناو شارەکەدا، یا بەهۆی تێکدانی گەڕەکە گەلییەکانەوەو بەناوی سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی شارەکەوە، یا بەمەبەستی تر.
- زۆربەی ناوچە (نەوت)ییەکانی کوردستان بەر شاڵاوی راگواستن کەوتونو دانیشتوانەکەشی کۆچپێکراون، ئەمەش بەپلەی یەکەم پارێزگای کەرکوك (قەزاکانی دوبزو کەرکوك)و قەزای کۆیەی گرتۆتەوەو زیاتر لە ٧١ گوند (کە لەو بەشەدا کۆکراوەتەوە) راگوێزراون کە ژمارەی خێزانەکانیان هی ٥٥ گوند: ٢٦٥٨ خێزانە.
- هەموو ئەو ناوچانەی جەنگی عێراق- ئێرانی لێ نزیك بوو، بەم بۆنەیەوە زیاتر لە ١٠٧ شارو ئۆردوگاو گوند راگوێزران کە ژمارەی خێزانەکانی ١٧٩٠٤ خێزانە.
- هەموو ئەو ناوچانەی لەقوڵایی کوردستاندایەو بەهۆی جەنگی کوردستانەوە کاول کراونو سیاسەتی بەسوتماککردنی خاکی کوردستان گرتویەتیەوە کە زیاتر لە ٢٢٠ گوندو شارە (بێجگە لەهی پارێزگای دهۆك)و ژمارەی خێزانەکانی ٩٠١٢ خێزانە.
- زیاتر لە٣٢ شارو ئۆردوگاو گوند بەهۆی جۆراوجۆرەوە راگوێزراون، کە ژمارەی خێزانەکانیان: ١٣٣٣ خێزانە. بەمجۆرە لەم لێکۆڵینەوەیەدا ١٨٩٥ گوندو شار بەر راگواستن کەوتون، کەژمارەی خێزانەکانی ١٤٧٦ گوندیان دەکاتە ٨٤٨٧٧ خێزان (جگە لە ٤١٩ گوند کە نەتوانراوە زانیاریان لەسەر کۆبکرێتەوە. بەشێك لە خانەقینو قەزاکانی: بەدرە، مەندەلی، شێخان، شنگار... ئەویش نەتوانراوە زانیاریان لەسەر کۆبکرێتەوە).
- هەروەها بەسەدان گوند لەژێر زەبری تۆپو بۆمباراندا چۆڵ کراون.

٢- راگواستن، کۆچپێکردن، هەروەها تەسفیرکردنی کوردە فەیلییەکان بۆ ئێران بەمەبەستی تێکدانی نەخشەی دیمۆگرافیی عێراق‌و دارشتنی ئەم وەزعەیە بە گوێرەی بیرو بۆچونەکانی کاربەدەستان کە هەڵقوڵاوی گیانێکی شۆڤێنیانەو رەگەزپەرستانەیە.
٣- زیاتر لە ٣٦٦٨٤ کم[٢] لەخاکی کوردستان بەر شاڵاوی دڕندانەی (تەرحیل‌و تەهجیر) کەوتوە کە ٤٢,٦٦٪ی خاکی کوردستانی عێراق پێکدێنێ.
٤- ڕاگواستنی گوندو لادێکانی کوردستان بووە هۆی لاوازکردنی باری ئابووری لەکوردستانی عێراقدا، چونکە بووە هۆی سوتاندنی سەدان هەزار رەزو باخ‌و ملیۆنان سەر مەڕو بزن‌و رەشە وڵاخ‌و وڵاخە بەرزە (سامانی ئاژەڵی)و هەزاران پورە هەنگ لەبەین بران. دانیشتوانی ئەو گوندو ناوچانەشی لە هێزێکی بەرهەمهێنەوە کردە هێزێکی بەرخۆر.
٥- نەوتی کوردستان رۆڵێکی زۆری هەبووە لەوەی رژێم بەهێز بکات‌و یارمەتیی جێ بەجێ کردنی نەخشەو پلانەکانی بدات.
٦- گەلی کورد بۆ بەرگریکردن لەبوونی خۆی‌و هەڵوەشاندنەوەی نەخشەکانی ئەم سیاسەتە لەخەباتێکی بێ‌وچان‌و نەپساوەدابوەو شۆڕشی چەکداری، وەك تاکە رێگایەکی گونجاو، هەڵبژێردرا.

نەخشەی ژمارە (١٥)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای سلێمانیدا بەهۆی جەنگی عێراق-ئێران ڕاگوێزراون

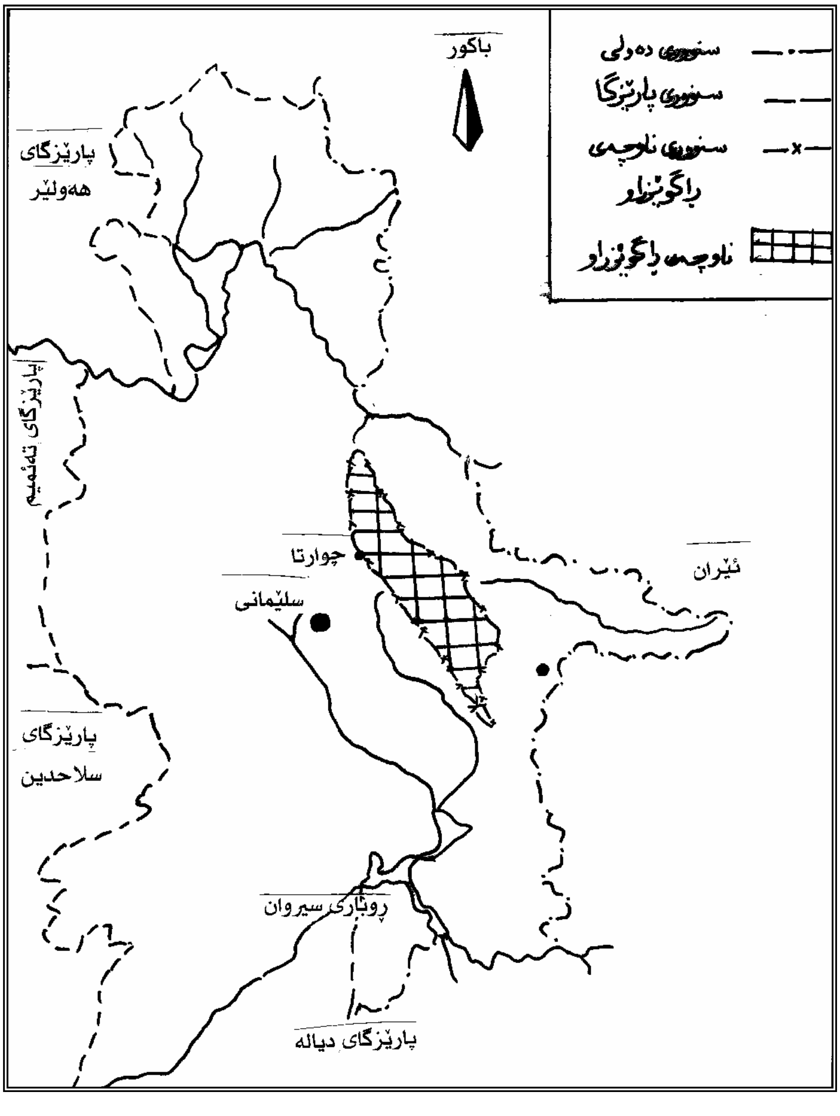

نەخشەی ژمارە (١٦)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای هەولێردا بەهۆی جەنگی عێراق-ئێران راگوێزراون

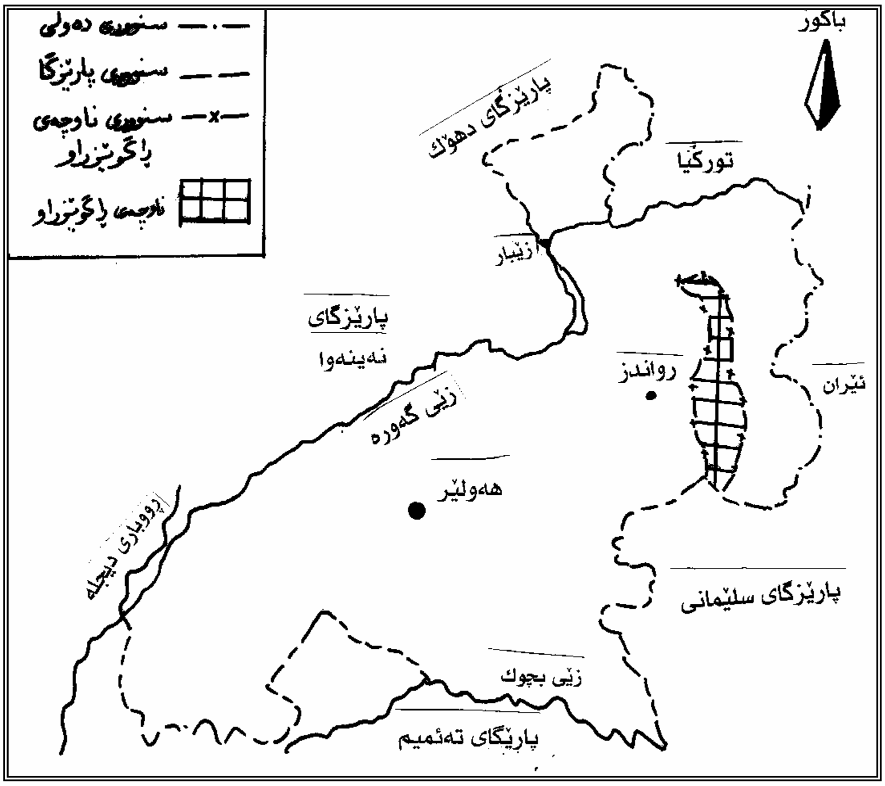

نەخشەی ژمارە (١٧)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای هەولێر دا بەهۆی جەنگی کوردستانەوە راگوێزراون

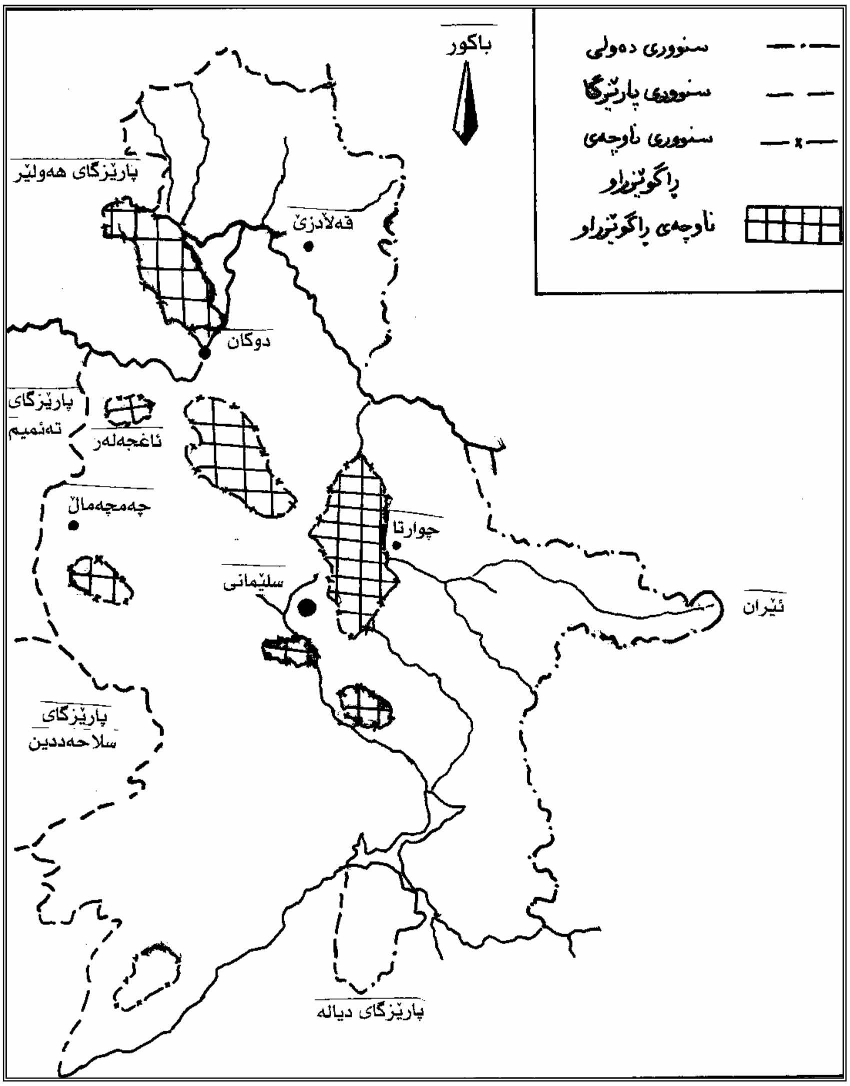

نەخشەی ژمارە (١٨)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای هەولێر دا بەهۆی جەنگی کوردستانەوە راگوێزراون

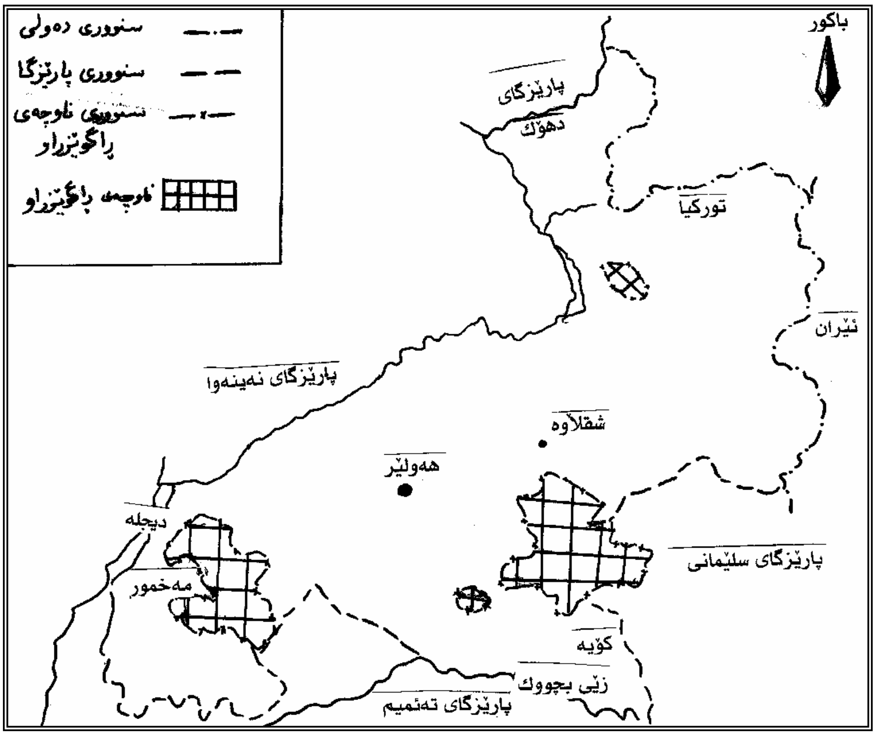

نەخشەی ژمارە (١٩)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای تەئمیم دا بەهۆی جەنگی کوردستانەوە ڕاگوێزراون

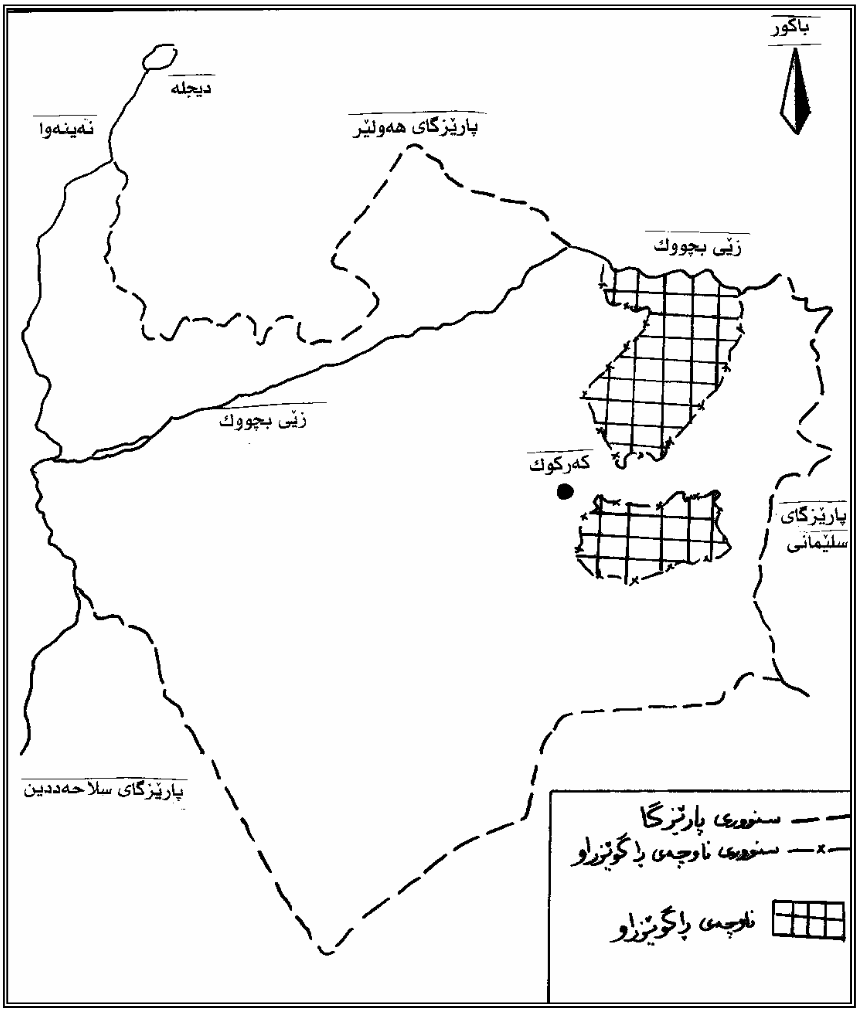

نەخشەی ژمارە (٢٠)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای سەلاحەددین دا بەهۆی جەنگی کوردستانەوە ڕاگوێزراون

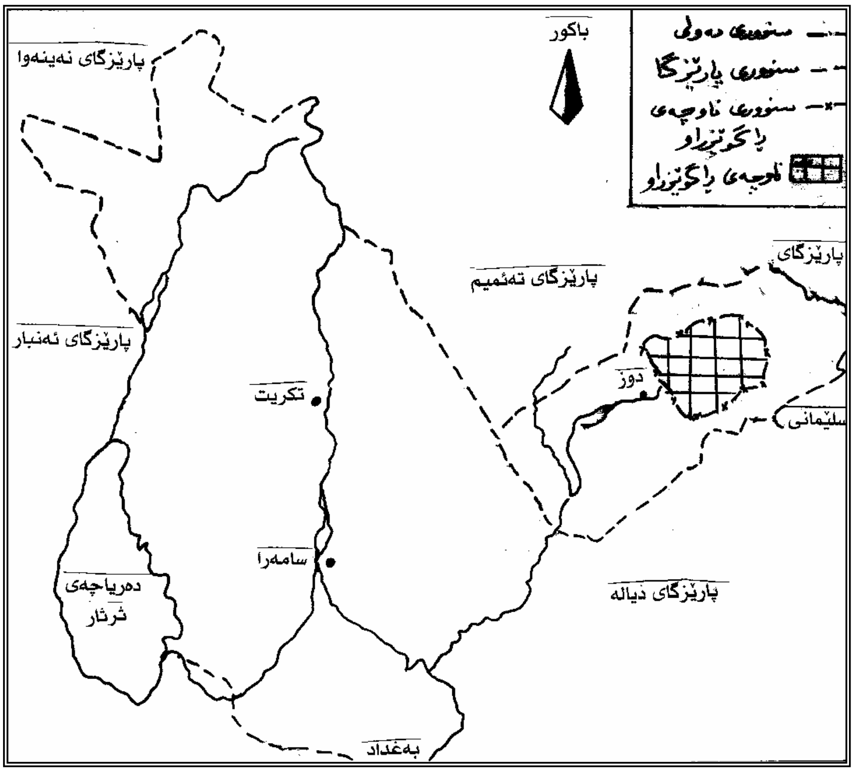

نەخشەی ژمارە (٢١)

ئەو ناوچانەی لە پارێزگای سلێمانی دا بەهۆی سەربازگەو بارودخانەو راپەرینی خەڵکەوە راگوێزراون

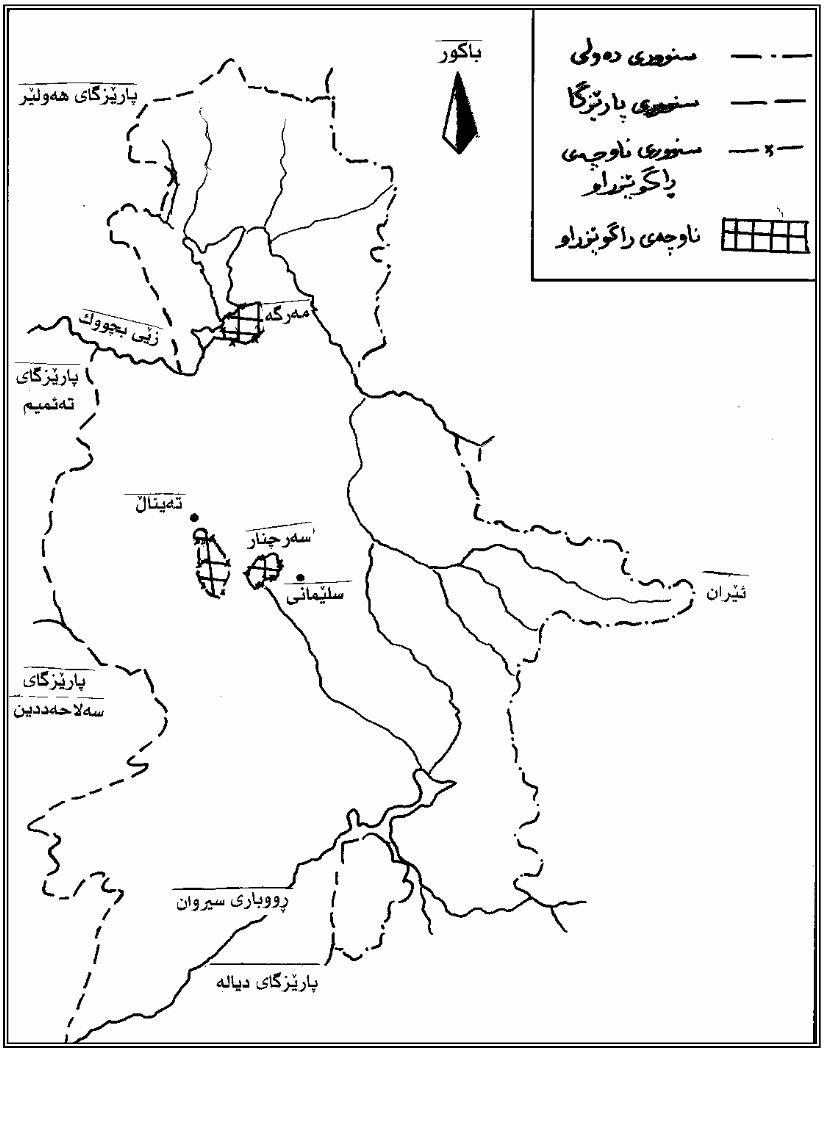

نەخشەی ژمارە (٢٢)

ناوچە راگوێزراوە جۆراوجۆرەکانی کوردستان

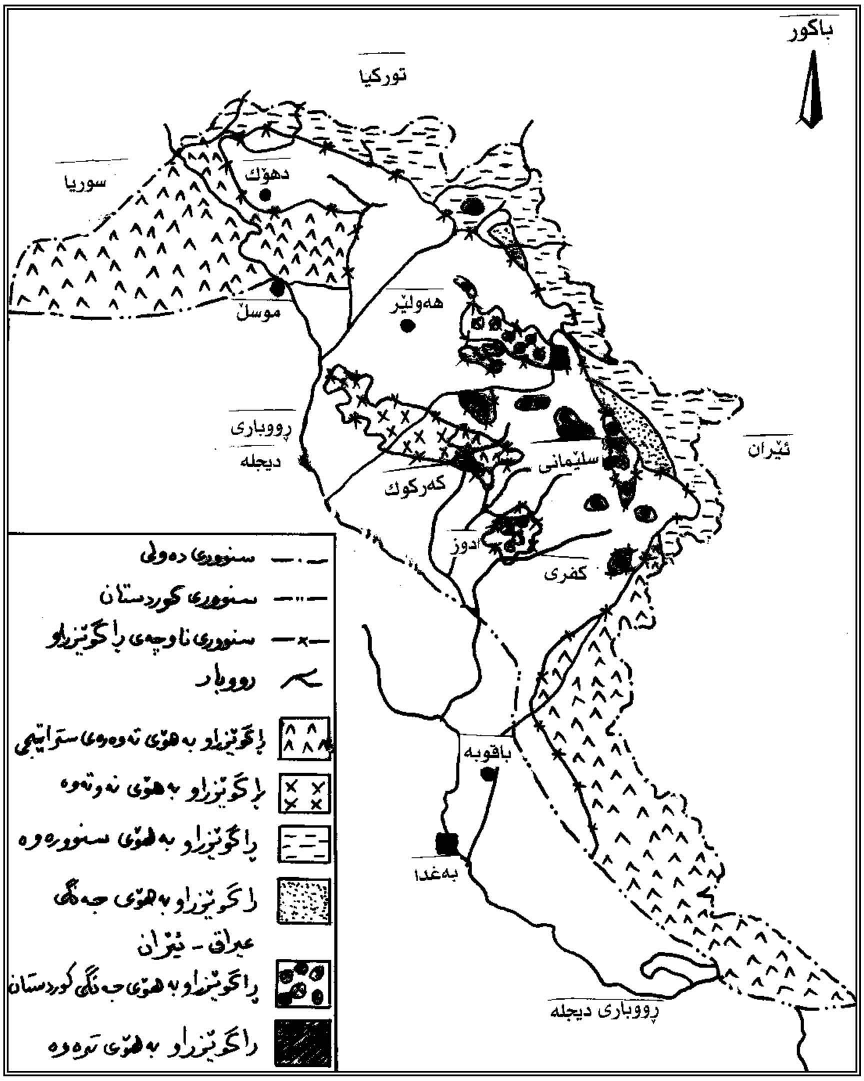

بەشی سێیەم

سیاسەتی بەعەرەب کردنی

کوردستان و کورد

فەسڵی یەکەم

بەعەرەبکردنی کوردستان

٣- ١- ١: سیاسەتی تەعریبو مەترسی لەسەر کورستان

سیاسەتی بەعەرەبکردنی کوردستانو کورد چوکڵەیەکی تری سێ کوچکەی: تەحیلو تەعریبو تەبعیسە، کەڕوو لە هەڵلۆشینی خاکی کوردستانو تواندنەوەی نەتەوەی کوردە، روو لەوەیە نیشتمانی کورد بکاتە خاکی مێژوویی عەرەبو بەشێکیش لەکورد بەعەرەب لەقەڵەم بدا، تا لە لایەکەوە چەند بۆی دەکرێو بۆی دەلوێ کوردستانی عێراق پارچە پارچە بکاتو بەعەرەبی بکا، لەلایەکی تریشەوە نەخشەی دیمۆگرافی کوردستانو عێراق بگۆڕێ بەوەی بەشێك لەنەتەوەی کورد بکاتە عەرەب.

سیاسەتی بەعەرەبکردنی کوردستان هەر زادەی بیرو لێکدانەوەی بەعس نییە، سیاسەتێکی نوێو داهێنراوی دەستی کاربەدەستە بەعسیەکانی ئێستای عێراق نیە، بەڵکو سیاسەتێکی لەمێژینەی کاربەدەستە سیاسیو سوپاییەکانی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقو بگرە پێشتریشە. بەڵام بەعس جیا لەهەر رژێمێکی تری عێراق، لە روانگەیەکی ستراتیجیەوە بۆ مەسەلەی بە عەرەب کردنی کوردستانو کورد چووە ، هەمەلایتر بیری لێ کردۆتەوە، هێڵە گشتی یەکانی جێبەجێکردنی ئەم سیاسەتەی داڕشتووە، توندوتیژترو دڕندانەتر، بەرفراوانترو هەراوتر جێبەجێیکردووە، جا لە ڕێگەی زەبروزەنگ و تەنگ پێ هەڵچنینەوە یاخود لە ڕێگەی فریودانو هەڵخەڵەتاندنەوە بوبێ.

بەعەرەب کردنی خاکی کوردستان لەبیری ستراتیجی بەعسدا شوێنێکی گرنگی هەیە، چونکە بەعس عێراق بە بەشێك لەنیشتمانی عەرەب دادەنێ، کوردیش بێ خاكو نیشتمانو بە میوانی ئەو خاکە. هەر بۆیە بە عەرەب کردنی کوردستان، بەلای بەعسەوە، کارێکی پێویستە بۆ ئەوەی عەرەب بتوانێ ئەو خاکەی گەلی کوردی لەسەرە، بخاتە ژێر دەسەڵاتو قەڵەمڕەوی خۆی.

گەرچی مێژوو گەلێ نمونەمان دەربارەی هەوڵی تواندنەوەی نەتەوەو گەلانی دنیاو تەفروتونا کردنیان بۆ دەگێڕێتەوە، بەڵام بەدەگمەن نمونەیەك دەبینینەوە کەنەتەوەیەك لەنەتەوەیەکی تردا توابێتەوەو خاسیەتە تایبەتیەکانی خۆی: لەزمانو کەلەپورو فەرهەنگ لەدەستدا بێ.

پێویستە ئێمە جیاوازی لەنێوان ((بەعەرەب بوون))و ((بەعەرەب کردن))دا بکەین، چونکە لە بنەڕەتەوە لەیەك جیانو دەربڕی دوو پرۆسەی جیاجیان. دیارە توانەوەی گەلانو نەتەوەکان لە بۆتەی یەکتری دا یا لەبۆتەی نەتەوەیەکی گەورەترو باڵادەست تردا، لەڕووی تیۆرییەوە لەدوو ڕێگەوە دەبێ:

یەکەمیان: لەئەنجامی پرۆسەیەکی درێژخایەندا، لەئەنجامی کارلێکێکی بەردەوامی شارستانێتییەکی، مرۆیی، ئابورریدا بەشێوەیەك ئەو نەتەوەی خاوەنی شارستانێتی یەکی پێشکەوتوتر، گەشەکردوتر، باڵاترە، دەتوانێ لەئەنجامی رەوتێکی درێژخایەنی مێژووییدا ئەو نەتەوەو کەمە نەتەوانەی لە چوارچێوەی دەسەڵاتی سیاسیو قەڵەمڕەوەکەی خۆیدایە، بەحکومی ئەو فاکتەرانەی سەرەوە، لەبۆتەی نەتەوەکەیدا بتوێنێتەوە بەجۆرێ ئەو نەتەوە یا کەمە نەتەوانەی لەو بۆتەیەدا تواونەتەوە، هەست بە چەوساندنەوە نەکەن، بەڵکو شانازیش بکەن بەوەی لە نەتەوەیەکی پێشکەوتوتر، گەشەکردوتر، بەدەسەڵات تردان. مێژووی گەلانی ئەوروپاو ئەمریکا ئەم راستیەمان بە باشی بۆ ساغ دەکاتەوە. ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ئەنجامی تێکەڵ بوونو لەناویەکان توانەوەی چەندین نەتەوەو گەلی جیاجیای ئەوروپایە، کە ئێستا کە هەر هەمویان شانازی بەوەوە دەکەن کە ئەمریکین. هەروەها گەلێ لە وڵاتانی ئەوروپاش بەهەمان شێوە نەتەوەکانیان لەئەنجامی توانەوەی چەندین رەگەزو کەمە نەتەوەی تر پێك هاتوون، چونکە شارستانێتی پێشکەوتوی ئەو گەلانە توانای ئەوەی هەبووە هەموو ئەو تۆخمانەی لە دەرەوەی ئەو شارستانێتیەوە دێن، لەبۆتەی خۆیدا قاڵ بکاتەوەو بیتوێنێتەوە.

به هەمان شێوە عەرەب کـە لـەپێش پەیـدابوونی ئـایینی ئیسـلامدا تـەنها لەنیوە دورگەی عەرەبو خواروی عێراق تـا سـنووری حللـەو شـام تـا بـاکوری دیمەشق بوون، لە ئەنجامی پەیدابوونی ئیسلامدا توانیـان گـەلێ ناوچـەو ولاتـی جیهان بگرن، هەر ئـەو خاکـەی ئێسـتا بـەخاکی عـەرەبو نیشـتمانی عـەرەب دەژمێردرێت، بەر لە پەیدابوونی ئیسلامەتی خاکی نەتەوەو گـەلانی تـر بـوون، بەڵام زۆربەی ئەم گەلو نەتەوانە لەئەنجامی کارلێکی مێژوویی-شارستانێتی دا، ئەگەرچی زەبروزەنگیشی لەگەڵ بوبێ، بـون بـە عـەرەبو لـە بۆتـەی نەتـەوەی عەرەب دا توانەوە. لەباشوری عێراق پاشماوەکـانی سـۆمەریو ئەکـەدیو بـابلی، لەسوریا فینیقیو لەمیسر قیبتـیو لـەباکوری ئـەفریقاش دا بەربـەرەکان هـەر هەمـوو ئەوانە لەئەنجامی ئەو کارلێکەدا کە یا زۆرلەبۆتەی نەتـەوەی عـەرەب دا توانەوە، هەرچەندە تا ئێستاش قبتی یەکانی میسرو بەربەرەکانی باکوری ئەفریقا خۆیان بەعەرەب نـازانن، بـەڵکو خۆیـان بـەخاوەنی زمـان، مێـژوو، کەلـەپورو فەرهەنگی تایبەتی خۆیان دەزانن، بـەڵام لەبـەر هـەر هۆیـەك بـووبێ، عـەرەب ئەوکاتە نەیتوانی کۆمەڵێ گەلو نەتەوەی تر لەبەین بـەرێتو لەبۆتـەی خۆیـدا بیانتوێنێتەوە وەك:کورد، فارس، بەلووچ، ئەفغان، ئازەر.

دووەمیـان:تواندنـەوەی گـەلو نەتـەوە بچـوکەکانە لـەڕێگای بـەکارهێنانی زەبروزەنگ‌وگۆڕینی ڕاستیە مێـژوویی، جوگرافییەکانـەوە، مێـژوو بـە تـەواوەتی ئەوەی سەلماندووە کە نەك گەلانی دواکەوتو لەڕووی شارستانێتیەوە نەینتوانیوە و ناشتوانن گەلان لەڕێگای زەبروزەنگ و توندوتیژی یـەوە بتوێننـوە، بـەڵکو ئـەو گەلو نەتەوانەی تا ئەندازەیەکی زۆریش خاوەن شارستانێتیەکی باڵاتر بوون لـەو نەتەوانەی ویستویانە بیانتوێننەوە، نەیانتوانیوە ئەو گەلو نەتەوانـە لـە بۆتـەی نەتەوەی خۆیاندا بتوێننەوە، چونکە بۆ تواندنەوەی ئەو نەتەوانـە گـەلێ فاکتـەر پێویستن:

- دەبێ نەتەوە باڵادەستەکە خاوەن شارستانیەتێکی باڵا تربێ.
- هێزێکی مرۆیی زۆرترو ئابوورییەکی بەهێزتری هەبێ.
- قەناعەتێکی ئایدیۆلۆجیو سایکۆلۆجی لای نەتەوە بچـوکەکان دروسـت ببـێ کە توانەوەیان لەو نەتەوانەدا دەبێتە هۆی پێشکەوتنیان، پلەیەك بەرەو ژورتـر دەچن، باریان باشتر دەبێ.

بێ بوونی ئەو فاکتەرانە، مەحاڵە تواندنەوەی نەتەوەیەك لەبۆتەی نەتەوەیەکی تردا روو بدات، هەرچەند بوونی ئەو فاکتەرانە مانای ئەوە ناگەیەنێت کە پرۆسەی تواندنەوە کە روو دەدات، بەڵکو تەنها فاکتەری پێویستن، بەڵام کافی نین بۆ روودانی پرۆسەکە.

ئەگەر سەرنجێکی عێراق بدەین، ئەو راستیەمان بۆ روون دەبێتەوە کە هەوڵی رژێمی بەعس بۆ گۆڕینی سیمای کوردستان‌و بە عەرەب کردنی هەوڵێکی نەزۆك‌و پوچە، چونکە لەلایەکەوە عەرەب خاوەنی شارستانییەتێکی پێشکەوتوو و باڵا نین، ئەوانیش هەر لە رێزی گەل‌و نەتەوە دواکەوتوەکانی رۆژهەڵاتدان، جگە لەوەی رێژەی کورد لە عێراقدا کەزیاتر لە ١/٣ی دانیشتوانە، بەو ژمارە کەمەی عەرەبی عێراق قوت نادرێت‌و ناتوێتەوە.

رژێمی بەعس لەعێراقدا، هەروەها رژێمەکانی پێش بەعسیش، چونکە نەیانتوانیوە لەرێگەی کارلێکی شارستانێتی، مرۆیی، کورد نەك هەرلە بۆتەی نەتەوەی عەرەبدا بتوێننەوە، بەڵکو لەچوارچێوەی بەعێراقی بوونیش لەقاڵبی بدەن، بۆیە هەموو هەوڵێکیان روو لەبەکارهێنانی زەبرو زەنگ بووە بۆ جێبەجێکردنی نەخشەکانیان لەمەڕ بەعەرەبکردنی کوردستان‌و دانیشتوانەکەی.

سیاسەتی بەعەرەب کردنی کوردستان، بەپلەی سەرەکی، رووی لەم شوێنانە کردووە:

١- بەعەرەبکردنی ناوچە تێکەڵاوەکان: ئەو ناوچەو تخوبانە دەگرێتەوە، کە دەکەوێتە سەر سنووری هاوبەشی کوردستان‌و ناوچە عەرەبییەکانی عێراق، کەتیایدا کورد، تورکمان، عەرەب نیشتەجێن. ئەم ناوچانە هەر هەمووی بە عەرەب کراوەو دانیشتوانە کوردەکەیشی دەرکراوە.

بەعەرەبکردنی ناوچە (نەوت)ییەکان: هەموو ئەو ناوچانەی چاڵگەی نەوتیان تێدایە، وا کراوە لەکورستان دابڕێن‌و دانیشتوانەکەشی پەرەوازەو دەربەدەر بکرێن.

٢- بەعەرەبکردنی ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجی یەکان: زۆربەی ئەو ناوچانەی کە بە تەوەرەی ستراتیجی دادەنرێن بۆ پاراستنی عێراق لە مەترسیەکانی دەرەوەو ناوەوە، دوای کۆچپێکردنی دانیشتوانەکەی بەعەرەب کراون بەو بیانووەی کە پاراستنی ئەو شوێنانە هەر بەعەرەب دەکرێت‌و کورد دەست لەگەڵ دەوڵەتە هاوسنوورەکانی عێراق تێکەڵ دەکاو جێگای بڕواو متمانە نین.

٣- گۆڕینی ناوی شارو گوندو کتێبخانـەو قوتابخانـەو جـادەو شـەقامەکان، هەروەها لوتکەی شاخ‌وگردۆڵکەکان، ڕوبارو ئاوەکان، لەئەنجامی جێبـەجێکردنی ئەم سیاسەتەدا زیاتر لە ٤٢٤٨٨ کم٢ لەخاکی کوردستانی عێـراق بـەر شـالاوی بەعەرەبکردن کەوت، کە دەکاتە ٤١,٤٩٪ی گشت خاکی کوردستانی عێراق کە ٨٦ هەزار کم٢ یە.

٣-١-٢: قۆناغەکانی بەعەرەبکردنی کوردستان

دیارە سیاسەتی بەعەرەبکردن، وەك سیاسەتێکی لەمێژینـەی کاربەدەسـتانی عێراق، هەمیشە چونیەك‌و وەك یەك نەبووە، بەیەك هـەنگاو جێبـەجێ نـەکراوە، جێبەجێکردنی ئەم سیاسەتە پەیوەندی بەگەلێ فاکتەرەوە هەبوە، کـەگرنگترینیان سروشی چینایەتی و فەلسـەفەی تایبـەتی حـوکمڕانی چـینە دەسـەلاتدارەکان‌و ئیمکانیاتی ئابوری، سیاسی، سوپایی‌و مرۆیی دەوڵەتی عێراق‌و بەهێزی‌و لاوازی شۆڕشی کوردستان‌و بەهێزی‌و لاوازی دەوڵەتی عێراق بووە. هەر بۆیە ناشێ جۆرو چۆنیەتی بەعەرەبکردنی کوردستان لە قۆناغە جیاوازەکـانی دا تێکـەڵ بەیـەکتر بکەین، بۆیە بەمەبەستی زانستی‌و مێژوویی بەسەر چەند قۆنـاغێکی جیـاوازدا دابەشی دەکەین:

نەخشەی ژمارە (٢٣)

قۆناغەکانی بەعەرەب کردنی کوردستان

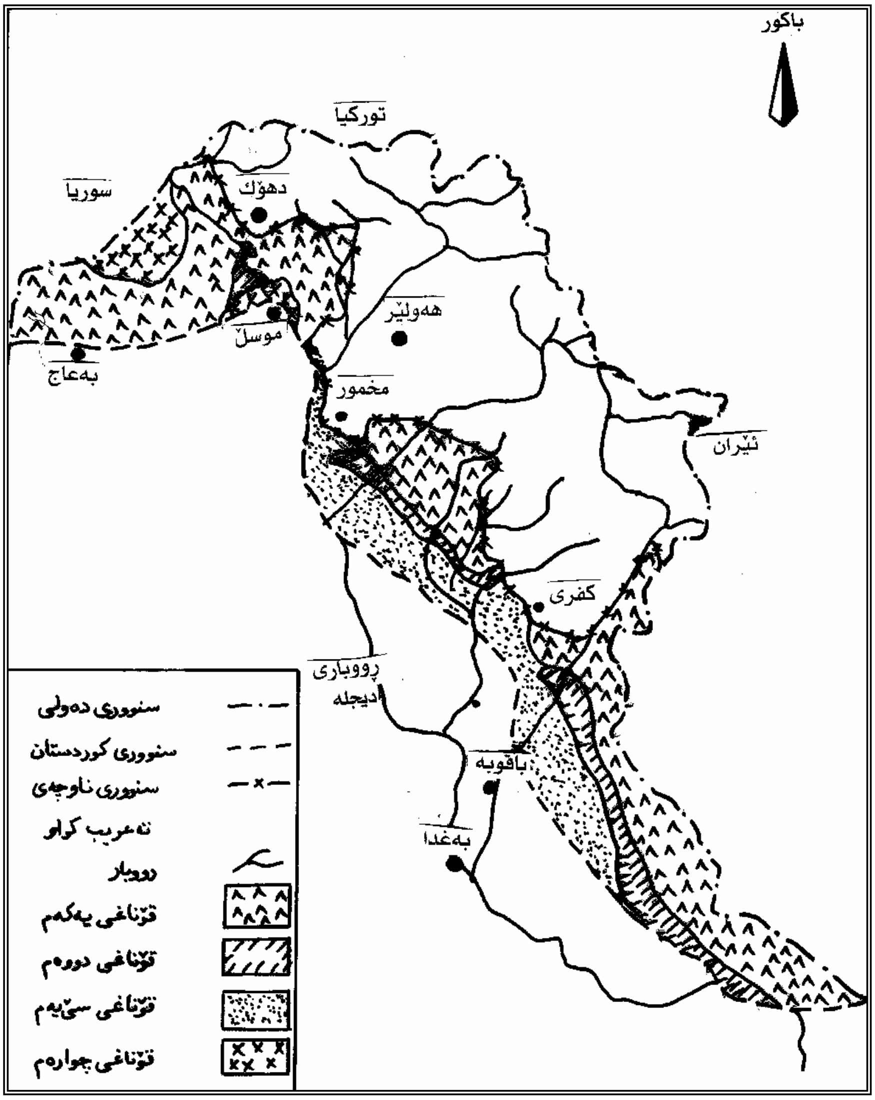

قوناغی یەکەم: ١٨٦٩ - ١٩١٤

ئەم قۆناغە بەر لە دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق دەست پێ دەکا، لەو کاتەوە کە مەدحەت پاشای والیی بەغدا ویستی هەندێ ریفۆرم بکا کە یەکێ لەو ریفۆرمانە: نیشتەجێکردنی عەشیرەتە عەرەبەکانی عێراق بوو. عەشیرەتە کۆچەرە عەرەبەکانی عێراق لەپێناوی گەران بەدوای پوشو پاوانو لەوەرگادا ئەو سنورەیان بەزاند، کە وەختی خۆی دەوڵەتی عوسمانی لەدوای داگیرکردنی کوردستانو عێراقی عەرەب کردبویە سنووری ویلایەتی شارەزورو سنورێکی سروشتی نێوان عەشیرەتەکانی عەرەبو عەشیرەتە کوردەکان بوو، واتە چیای حەمرین. هەر بۆیە چەندین عەشیرەتی عەرەبی جیاجیا (رەبیعە، بەنی ئەوس، جبور) دەشتەکانی مەندەلی - بەلەدروز قزلرباتو عەشیرەتەکانی (کرێو، لهێب) دەشتەکانی قەرەتەپەیان پڕ کرد. هەروەها خێڵە جیاجیاکانی بەیات (پیاووت)ی مەغۆلی تێکەڵ بوو بەعەشیرەتە عەرەبەکانو لەو دەشتانەدا نیشتەجێ بوون، کە دەکەوێتە نێوان کفری — توز هەتا ئاوە سپی (ئاق سو)، هەروەك عەشیرەتە عەرەبە جیاجیاکانی عوبێد لە زەوییەکانی حەویجە لەنێوان زێی بچوكو ئاوەسپی دا نیشتەجێ بوون. هەندێ لەخێڵەکانی عەشیرەتی تەیو جبوریش لەزەوییەکانی قەراج، لەباشوری مەخمور، لەنێوان هەردوو زێی گەورەو بچوکدا نیشتەجێ بوون، لەکاتێکا چەندین عەشیرەتو کۆچەری تری عەرەب بەدەشتەکانی دەوروبەری موسڵدا بڵاوبونەوە وەك: تەی، شەمەر،[1]... ئەم عەشیرەتو خێڵانە چەندین گوندیان لە ناوچانەدا دروست کردو دەستیان گرت بەسەر زەویو زارو پوشو پاوانو لەوەرگای عەشیرەتە کوردەکانی ئەم ناوچانەدا. دیارە ئەم قوناغە لەروی ناوەڕۆكو شێوەی بەعەرەبکردنی کوردستاندا جیاوازە لەقۆناغەکانی دواتر، چونکە بەعەرەب کردنی کوردستان، ئەو کاتە، لەسەر دەستی عەشیرەتە کۆچەرەکانو لە ئەنجامی دۆزینەوەی مەیدانی ژینی نوێ دا ڕوی داوە، بەڵام قۆناغەکانی دواتر ڕژێمە عەرەبەکانی عێراق بەپێی نەخشە جێبەجێیان کردوە.

---

[1] ـ بڕوانە: الروژبیانە، محمد جمیل الملا احمد: داقوق ((دقوقا ْ)) فی التاریخ، مجلة المجمع العلمی العراقی — الهیئة الکردیة، المجلد العاشر، ص ٤٠٩، الحاشیة.

قۆناغی دووەم:١٩٢٥-١٩٥٨

ئەم قۆناغە سەرتاسەری سەردەمی پاشایەتی عێراق دەگرێتەوە، لەو کاتەوە بۆ یەکەمین جار لە مێـژوودا دەوڵـەتێك بـەناوی عێراقـەوە دامـەزرێنراو لەسـاڵی ١٩٢٥یشدا کوردستانی باشوریان، بـەپێی نەخشـەیەکی ئیمپریالیسـتانە، پێـوە لکاند. چونکە دەوڵەتی تـازە دامـەزراوی عێـراق قولاّییـەکی مێـژوویی نـەبوو، سوپایەکی بەهێزو مۆدێرن، ئیمکانیاتی ئابووری، مرۆیی لەبـەر دەسـت نـەبوو. بۆیە سیاسەتی بەعەرەبکردن لەم قۆناغەدا بەشێنەیی و لەسەرەخۆ، بەخشکەیی ئەنجم دراوە، هەندێ ناوچەی کەمی گرتۆتەوەو درێژەپێدانو تەواوکـەری قۆنـاغی یەکـەمی بەعـەرەبکردنی کوردسـتان بـووە. مەبەسـتی یەکـەمو سـەرەکی حکومەتەکانی ئەو سەردەمە جێگیرکردنو چەسپاندنی بـیری عێراقچـێتی بـووە لەمێشکی کورددا، تا بەو دەوڵەتە تازەیەو ژیانی لەچوارچێوەیدا قایل بێت.

لەسیەکانی ئەم سەدەیەدا ناوچەی حەویجە عەشیرەتی عەرەبی تری بۆ هێنـراو تەعریب کرا، عەشیرەتەکانی حەمدانیو کلیبات لەو شوێنانەدا نیشتەجێ کـران. ئەفسـەرە ناسیونالیسـتەکانی عـەرەب لەچـلەکانی ئـەم سـەدەیەدا ناوچـەکانی قەرەخان (جەلەولا) و مەندەلیو بەدرەیان بە عـەرەب کـردو چـەندین عەشـیرەتی دواکەوتەی عەرەبیان لێ نیشتەجێ کرد. هەروەها بەشێك لە ناوچـەکانی موسـڵ بەر شالاّوی بەعەرەبکردن کەوت. هەروەك ناوچەی قەراج زیاتر بە عـەرەب کـراو عەشیرەتی (سنبس)یان بۆ هێنا لەگەڵ بەشێك لەعشیرەتەکانی تر.

قۆناغی سێیەم: ١٩٥٨ — ١٩٦٣

ئەم قۆناغە ماوەیـەکی کـورت دەگرێتـەوە، لـەو کاتـەوە بـۆ یەکـەمین جـار لەمێژووی عێراق دا رژێمی کۆماری راگەیەنراو کۆتایی بەسـەردەمی پاشـایەتی هێنا تا ئەو کاتەی بۆ یەکەمین جار بـەعس هاتـە سـەر حـوکم. لـەو ماوەیـەدا دەوڵەتی عێراق لە دەستوری کاتی خۆیدا رایگەیاند کـە عێـراق خـاکی کـوردو عەرەبەو گەلی عێراق لەدوو نەتەوەی سەرەکی پێکدێت: کە عەرەبو کوردە. لەم قۆناغەدا جولانەوەی رزگاریی نیشتیمانیی کوردستان روو لە هەڵچونو بوژانـەوە بوو. روو لەبەهێزبوونو لە گەشەکردنو هەستانەوەو خورتبوون بوو. بـەلاّم وێـرای ئەمانە سیاسەتی بەعەرەبکردنی کوردستان تا ئەندازەیـەك بـەردەوام بـوو، لـەم

قۆناغە کورتەدا ئەو ناوچانەی دەکەونە نێوان زمار – شنگارو سنوری عێـراق – سوریا تەعریب کراون خێڵ و عەشیرەتی عەرەبیان بۆ هێنرا.

قۆناغی چوارەم:١٩٦٣ – ١٩٨٧

پڕ مەترسیترین قۆناغە بەنیسبەت گـەلی کـوردەوە، چـونکە لـەم قۆناغـەدا بەشێوەیەکی بەرفراوان، هەراوتر ئـەم سیاسـەتە جێبـەجێکراوەو ئیمکانیـاتێکی سوپایی، دارایی زۆریشی بۆ تەرخان کرا، بەڵام لەبەر ئەوەی بەعس لـە عێراقـدا دوو جار هاتۆتە سەر کارو جڵەوی حوکمڕانی بەدەستەوە گرتووە، بۆیە ئەم قۆناغە دەکەینە دوو بەشە، قۆناغو خاسیەتەکانی هـەر یـەکێ لـەم دوو بەشـە قۆناغـە بەجیا باس دەکەین.

- بەشە قۆناغی یەکەم ١٩٦٣

بەعس لە ١٩٦٣/٢/٨ لە ئەنجامی کودەتایەکی سوپایی خوێناوییدا جڵەوی حوکمڕانی گرتە دەس، هەر دوای گرتنـە دەسـتی دەسـەڵاتی سیاسـی رژێمێکـی خوێناوی دامەزاند، سیاسەتی تۆقاندنو کوشتو بڕو ئاگرو ئاسـنی بـەکارهێنا. دژی جوڵانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستانو شۆڕشەکەی چی لەدەست هـات، کـردی. بـەدەیان گونـدی کـاولو تـەخت کـرد، سـەدان کەسـی لەتیکۆشـەرو هاوڵاتییانی کورد لەناو شارو جادەو شەقامەکان کوشتو لەسـێدارەدا، چـەندین گونـدو شـاری کوردسـتانی بۆمبـاران کـرد. بەهـەمان شـێوە دژی جوڵانـەوەی دیموکراتیو شۆڕشگێڕانە عێراقیش درێخی نەکرد لە بـەکارهێنانی هـیچ جـۆرە شـێوازێك کـە بـە لایانـەوە بـاشو پەسـەندە. سـەدان کەسـیان لەسـێدارەدا، بەندیخانەکانیان پڕ کرد، گشـت حـزبو رێکخـراوە شۆڕشـگێڕو نیشـتمانپەروەرە کانیان لەکارخست. بەعس تەنها ٦ مـانگ لەسەر حوکم مایەوە، نەیتوانی درێژە بە سیاسەتی دڕندانەو دژی مرۆیی خـۆی بـدا، بـەعس ئـەو کاتـە حزبێـك بـوو کەخاوەنی تەجروبەو تاقی کردنەوە نەبوو، خاوەن ئیمکانیاتی ئابووریو سـوپایی ئەو تۆ نەبو، نەیتوانیبوو جوڵانەوەی شۆڕشگێڕانەی عێراق بەتەواوەتی تەنگ پـێ هەڵبچـنێو لەبـەینی بـەرێ، دەشیویسـت لەماوەیـەکی کەمـدا هـەموو سیاسـەتەکانی خـۆی لەمـەڕ دامرکاندنـەوەی جوڵانـەوەی ڕزگـاریی نیشـتمانی کوردستان جێبەجێبکا. بەعس لەو ماوە کەمەی دەسەڵاتیدا توانی گەلێ ناوچـەی

کوردستان ڕاگوێزێتو بەعەرەب بکا، کەگرنگترینی ئەو ناوچانە کەرکوك بوو. ئەم ناوچانەی خوارەوە لەسەردەمی دەسەڵاتی یەکەمی بەعسدا بەعەرەب کراون:

*لەقەزای دوبز

گوندەکانی: قەرەدەرە، عەمشە، مەڕعی، قوشقایە، قەلاعەربەت، هەنجیرەی بچوك، قوتانی خەلیفە، قوتانی کوردەکان، سێکانیان، شۆراو، باجوان، گورگە چاڵ، شێخان، نادراوا، دڕکەی کوردان، غەلاغێر، مامە، شیرناو، تەقتەق، کونە ڕێوی، چەخماخە، مەڵحە،... هەموو ئەو گوندانە لەساڵی ١٩٦٣ سوتێنراونو ڕووخێنراونو بەعەرەب کراون.

*لەناحیەی سەرگەڕان (جاران سەر بەهەولێر بوو ئێستا سەر بە قەزای دوبزی کەرکوکەو ناونراوە قودس) گوندەکانی جاستان، دەربەند، سەربەشاخ، بەرکانە، عەولاقات، سارەلو، شناغە، دڕکەی گەورە، دڕکەی گچکە، چەرت، گێسمە، تەل هەلالە، گەزوەشان، گەڕاو...بەعەرەبکرانو عەشیرەتی بەدوی عەرەبیان بۆ هێنا کە سەرۆکەکەیان ناوی عەواس سەدید بوو.

* لەقەزای مەخمور (ناحیەی کەندیناوا) گوندەکانی: خدرجە، گاوەرە، کەنداڵ، دارەخورما، حاجی شێخان، لاوەر، لەهەمان ساڵدا بەعەرەبکراونو بەدویان بۆ هێنا. بەڵام دوای ڕووخانی ڕژێمی بەعس دانیشتوانی دەرکراوو ڕاگوێزراوی ئەو ناچەو گوندانە گەڕانەوە سەر جێگاو ڕێگەی خۆیانو سیاسەتی بەعەرەب کردنی ئەم ناوچەیە هەڵوەشایەوە.

- بەعس لە ١٩٦٨/٧/١٧دا، بۆ جاری دووەم دەسەڵاتی سیاسی لە عێراقدا گرتەوە دەست، بەعس کە لە قۆناغی یەکەمی حوکمڕانی خۆیدا تەجروبەو تاقیکردنەوەی هەڵێنجا بوو، بەشێوەو شێوازێکی ترەوە هاتەوە ناو گۆڕەپانی ململانێی سیاسیو چەکدارانە لەعێراقدا. ئەم بەشە قۆناغە جیاوازیەکی بنەڕەتی لەگەڵ بەشە قۆناغەکەی پێشوترو، سەرجەم قۆناغەکانی تردا هەیە. نەك لەبەر ئەوەی بەعس وازی لەسیاسەتو بیرو بۆچونەکانی لەنەخشەو پلانەکانی هێنابێ، بەڵکو لەڕووی ئەو شێوازانەی لەم بەشە قۆناغەدا بەکاری هێناون، بەتایبەتی بەعەرەبکردنی کوردستانو کوردو ئەو مەترسیە زۆرەی خستویەتیە سەر نەتەوەی کورد کە هەڕەشە لەبوونو مانی دەکاو ڕوو لەتواندنەوەیەتی. دەشێ بەشە قۆناغی دووەم بەگوێرەی چەند فاکتەرێك

بکەینە چەند ماوەیەك، کەگرنگترینی ئەو فاکتەرانە: چەسپاندنی دەسەلاتی ڕژێم، بەهێز بوونو لاوازبوونی جولانەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستانی عێراقە.

* ماوەی یەکەم: تەموزی ١٩٦٨-ئازاری ١٩٧٠ لەم ماوەیەدا هێشتا بەعس لە گێژەنگی ڕووداوەکانی ئەوسای عێراق ڕزگاری نەبوو بوو، کێشەی کورد وەك یەکێك لەکێشە سەرەکیەکانی عێراق ڕووبەڕووی دەسەلاتی تازەی بەعس ببۆوە، ((مەترسی))ی شیعەو حزبو ڕێکخراوەکانیان هەر لەزیادبووندا بوون، جولانەوەی دیموکراتیو شۆڕشگێڕانەی عێراق دانەمرکابۆوە، بەلکو هەر لە کلپەو بلێسەدا بوو، بەعس نەیتوانی بوو خۆی بەتەواوەتی جێگیر بکات، نەیتوانی بوو سوپای عێراق لە ناحەزانی خۆی پاك بکاتەوە، جگە لەوە ڕووبەڕووی ئابووریەکی داتەپیوو لاوازی عێراقیش بوو بوو. بۆیە ئەم ماوەیە وای دەخواست هەنگاوەکانی بەعس روو لەزیاتر جێگیرکردنو چەسپاندنی دەسەلاتی خۆی بێ، روو لەچارەسەرکردنێکی تاکتیکیو کاتی شۆڕشی کوردو مەسەلەی کورد بێ، روو لەتەخت کردنی ناحەزو نەیارەکانی ناو سوپاو دامو دەزگا گرنگەکانی دەولەت بێ تابتوانێ ئاسانترو لە بارودۆخێکی هێمنانەتردا نەخشەو پلانە ستراتیجی یەکانی خۆی لەمەڕ ناوچەکەو کوردستان دابڕێژێتەوەو هێلە گشتییەکانی دیاری بکا.

* ماوەی دووەم: ئازاری ١٩٧٠- ئازاری ١٩٧٥

ڕژێمی بەعس لەئەنجامی ئەو گوشارە سیاسیو ئابووری...هتد کە لەسەری بووو لەپێناوی دەربازبوون لەو گێژەنگەی تێیدا بوو، بۆ ئەوەی زیاتر بپەڕژێتە سەر جێبەجێکردنی نەخشەکانی خۆی، ناچار هەندێ ریفۆرمی کرد، تا وەك هەر ڕژێمێکی فاشی بتوانێ بنکەیەکی ئابووری — کۆمەلایەتی بۆ خۆی ساز بکاو رای گشتی ناوەوەو دەرەوەش بەلای خۆیدا راکێشێ.

- بەعس ناچار بوو لە ١١/٣/١٩٧٠دا دان بەهەندێ مافی نەتەوەیی گەلی کوردا بنێ، تا بتوانێ بەشێوەیەکی کاتی مەسەلەی کورد هێور بکاتەوە.
- لەگەل حزبی شیوعی عێراقدا ڕێککەوتو بەرەیەکیان بەناوی ((بەرەی نیشتیمانیو نەتەوەیی پێشکەوتنخواز)) وە دروست کرد، تا بەهۆیەوە بتوانێت نارەزایەکانی یەکانی ناوخۆو ئۆپۆزسیۆن بەرە بەرە لەبەین بەرێ.

- هەستا بە خۆماڵیکردنی کۆمپانیای نەوتی کەرکوك(راستترە بوترێ بە بەعسیکردنی کۆمپانیاکە)تا بتوانێ دەرامەتێکی باش کۆ بکاتەوە کە بەهۆیەوە بتوانێ لەشکرێکی مۆدێرنو چەکدار بە نوێترین چەك پێکەوە بنێ بۆ ئەوەی لەداهاتودا لەعۆدەی شۆڕشی کوردستان بێ.
- توانی لەم ماوەیەدا بەشێك لە ئەفسەرە پایە بەرزە نەیارەکانی لەناو سوپادا نەهێڵێتو خانەنیشینیان بکا یا بیانکوژێ.
لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتدا ڕێککەوتو پەیمانێکی دۆستایەتیو هاوکاری فرەلایەنەی لەگەڵدا مۆر کرد.
- دانی بە کۆماری ئەڵمانیای دیموکراتی دا نا، پەیوەندی لەگەڵ وڵاتە سۆسیالیستەکان باش کرد.
- پەیوەندی لەگەڵ گەلێ ڕێکخراوو جولانەوەی رزگاریخوازی لە دنیادا بەست. هەر هەموو ئەمانەی لەپێناوی ئەوەدا کرد کە رای گشتی جیهانو ناوچەکەو ناوخۆ بەشێوەیەك بگۆڕێ، جوتو یەکانگیر بێ لەگەڵ نەخشە ستراتیجییەکانی داهاتویدا، تا زەمینەیەکی لەبار بۆ جێبەجێکردنیان ساز بکا، بەعس لەئەنجامی ئەو دەرامەتە زۆرەی نەوت دا توانی توێژێکی کۆمەلایەتی وا لەعێراق دا پێکەوە بنێ کە ببێتە بنکەی ئابووری — کۆمەلایەتی رژێمەکەی، بەعس توانی سوپایەکی زۆرو چەکدارکراو بە نوێترین جۆری چەك پێکەوە بنێ، مەشقی پێ بکاتو سازی بدات بۆ جەنگەکانی داهاتوی، بەعس توانی لەئەنجامی چەواشەکردنی بیروڕای چەندین حیزبو ڕێکخراوی پێشکەوتنخوازی عێراقو دەرەوە، سەرلەنوێ زەمینەی پەلاماردانی جولانەوەی شۆڕشگێڕانەی عێراقو بەتایبەتیش جولانەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان ساز بکات.
- هێشتا چەند مانگێك بەسەر بەیاننامەکەی ئازاردا تێ نەپەڕیبوو، کە دەستی کرد بەعەرەبکردنی شاری کەرکوكو هێنانی عەشایری عەرەبی خواروی عێراق.
- لەساڵی ١٩٧٢دا دیسان گەڕەکێکی تری تەعریبی لەناو شاری کەرکوکدا دروست کرد. هەروەها لەهەمان ساڵدا کەوتە هاندانو یارمەتیدانی چەند دەرەبەگێکی عەرەب بۆ ئەوەی لەدەوروبەری کەرکوك زەویو زاری جوتیارو موڵکدارانی کورد بکڕن، لەهەمانکاتدا کەوتە هاندانی دەرەبەگە کوردەکانی ئەو ناوچانە بۆ ئەوەی زەویو زاریان بەو عەرەبانە بفرۆشن. لەئەنجامدا سەدان خێزانی کورد لەناوچەی داودەو کاکەیی دەربەدەر کرانو عەرەبنشین کران،

لەوانە گوندی: حەشیشە، دڵسی گەورە، دڵسی بچوك، رەبعــاوا، کــۆمبز، گــرد رابیعە، سێکانی، کەراکرە، کەریمیە، سەی محەمــەد، عەتشــانە، تــەل مــەغار، ئەرغوون، پەنجا عەلیو هەفت تەغار.

- لە ساڵی ١٩٦٣دا بە یەکجار(١١٨) کرێکاری کــوردی لــەکۆمپانیای نــەوتی کــەرکوك دەرکــردو لــەجیاتی ئــەوان کرێکــاری نەشــارەزای عــەرەبی هێنــاو لەکەرکوك دا نیشتەجێیکردن.
- لەهەمان ساڵدا کەوتە بەعەرەبکردنی ناو شاری (شنگار)و گەلێ کێشەو گیرو گرفتی دروست کرد.
- لەنێوان ساڵەکانی ١٩٧٠- ١٩٧٥ بەدەیان هەزار کوردی لەشارەکانی بەغــدا، بەسرە، خانەقین، مەنــدەلی، بــەدرەو ناوچــە جیاجیاکــانی کوردســتانو عێــراق دەرکردو (تەسفیر)ی ئێرانی کردن بەو بیانووەی کە ئێــرانینو مەترســی لەســەر ئەمنی ستراتیجی عێراق دروست دەکەن.
- هــەروەها ئــازاردانو ئەشــکەنجەدانی کــوردو شۆڕشــگێڕانی تــری عێــراق لەزیندانی(قصر النهایة) بۆتــە پەڵەیــەکی رەش بــە ناوچــەوانی بەعســەوە، کەهەرگیز سپی بونەوەی بۆ نییە.
- لەســاڵی ١٩٧٤دا دوای زەمینــە ســازکردنی جــەنگو پێداویســتیەکانی، جەنگێکی کاولکارو دڕندانەی بەگەلی کــورد فرۆشــتەوە، بــەم جــۆرە کەوتــەوە کاولکردنو و وێــران کردنــی کوردســتانو بــە تــۆپو فڕۆکــە زۆبــەی گونــدو شارەکانی کوردستانی بۆمباران کــرد لەژێرپــەردەی دان نــان بــەمافی کــوردو یاسای ئۆتۆنۆمیــدا. بــەعس لــەم ماوەیــەدا لــەجیاتی نکــۆڵیکردن لــەکوردو مەسەلە ڕەواکەی تاکتیکی داننان بــەو مەســەلەیەو چارەکردنی گرتــە بــەر، لەجیاتی ئەوەی نکۆڵی لەبوونی کورد بکــا، یاســایەکی ســاختەی دەرکــرد تــا لــەژێر پــەردەی ئــەو یاســایەدا بتوانــێ باشــترو زیــاتر نەخشــەکانی لەمــەڕ تەعریبکردنی کوردستانو کاولکردنی بگرێتەبەر.

ماوەی سێیەم ئازاری ١٩٧٥ — کۆتایی ١٩٨٦ (هەربەردەوامە)

ڕژێمی بەعس کاتــێ بــۆی دەرکــەوت ناتوانــێ لــەرووی ســوپاییەوە شکســت بەشۆڕشی کورد بێنی، کەوتە هەوڵدان بۆ ڕێککــەوتن لەگــەڵ شــای ئێرانــدا تــا بتوانێ شۆڕشی کورد تێك بشکێنێو تووشی شکســتی سیاســیو پێشــمەرگەیی

بکا، هەر بۆیە دوای وازهێنان لەمافەکانی عێراق لە(شط العرب)و کەنداو، لە ٦/٣/١٩٧٥دا ڕێککەوتننامەیەکی لەگەڵ ئێراندا مۆر کرد کە ناسراوە بە ڕێککەوتننامەی شا- صدام یا ڕێککەوتننامەی جەزائیر. بەجۆرە لە ئەنجامی ئەو ڕێککەوتنەدا شۆڕشی کورد تووشی شکستێکی سیاسیو پێشمەرگەیی گەورە بوو و بۆ ماوەیەکی کورت ئاشبەتاڵی بەهێزەکانی کرد، لەئەنجامی ئەوەدا تەرازوی هێزەکانی بەقازانجی بەعسو بەزەرەری کوردو جوڵانەوەکەی خۆی لەمەڕ بەعەرەبکردنو ڕاگواستنی کوردستان جێ بەجێ بکاو گەلی کورد بتوێنێتەوە.

لەم ماوەیەدا:

- هەزاران گوندی سەر سنوورو قوڵایی کوردستان کاولکرانو دانیشتوانەکەی ڕاگوێزران.
- ناوچە گرنگەکانی کوردستان بەر شاڵاوێکی بەر فراوانی بە عەرەبکردن کەوتن لەوانە:
  * ناوچەکانی تەوەرە ستراتیجییەکان.
  * ناوچە (نەوت)ییەکانی کوردستان.
  * شارە گرنگو ناوداره‌کانی کوردستان.
  * ناوچەکانی تەماس.
- دیسانەوە دەیان هەزار خێزانی تری کوردیان تەسفیر کردەوە بۆ ئێران بەبیانووی ئێرانی بوونەوە.

٣- ١- ٣: نشینگەکانی تەعریب لەکوردستانی عێراقدا

نیشتەجێکردنی عەرەب، یا سیاسەتی (استیطانی)ی بەعس، شێوازی سەرەکی بە عەرەبکردنی کوردستانو داگیرکردنی خاکەکەیەتی، کەهەر لەسەرەتاوە بەعس بیری لێ کردۆتەوەو ڕەنگی بۆ ڕشتووەو هەر کاتێکیش دەرفەتی جێبەجێکردنی بوبێ، جێ بەجێ کردووە. ئەو نشینگانەی بەعس لەکوردستاندا دروستی کردوون، دوو شێوە یا دوو جۆرن:

١- ڕاگواستنی کورد لە گوندو لادێکانی ناوچەیەکداو ڕوخاندنو کاولکردنی گوندەکان، ئەوجا دروست کردنی نشینگەی نوێ، بەشێوەو شێوازی نوێ لەچەند شوێنێکی دیاریکراوی ناوچەکەدا کەبایەخی ستراتیجی هەبێ.

٢- كـۆچ پێكردنـی كوردەكـان لەگونـدو لادێكانیانـداو هێنـانی عـەرەب بـۆ شوێنەكانیانو نیشتەجێ كردنیان لەخانووبەرەی جوتیارە كوردەكاندا (دواییش نوێ كردنەوەی خانووەكان)و گۆڕینی ناوی گوندەكـە بـەهی عـەرەبی. ئـەركو رۆڵی ئەو نشینگانەی بەعس لەكوردستاندا دروستی كردوون فرە لایەنـە، كـە گرنگترینیان ئەمانەن:

* چـەكداركردنیان بەمەبەسـتی پاراسـتنی شـوێنە گـرنگو سـتراتیجییەكان، پاراستنی دامەزراوە نەوتیو پەترۆڵیەكانو دامو دەزگاو بەرژەوەندیەكانی تـری دەوڵەت.
* دەستگرتن بەسەر سەرچاوەی ئاو و زەویوزاری كشتوكاڵی فراواندا، بۆ ئـەوەی سەرچاوەكانی ژیان بۆ ئەو عەشیرەتە عەرەبانەی نیشـتەجێیان دەكـەن، پەیـدا بكەن.
*جاسوسیكردن بەسەر دانیشتوانی ناوچەكەوەو ڕێگەگرتن لەچالاكی پێشمەرگەو گەشەكردنی شۆڕش لەو ناوچانەدا، واتە: دروسـتكردنی لەمپـەرێكی مرۆیـی لەبەردەم گەشەكردنو فراوانبوونی شۆڕش لەناوچەكانی تردا، بەتایبەتی ناوچە دەشتاییەكانو ئەو ناوچانەی لە ناوچەی عەرەب نشینەكانەوە نزیكن.
*گۆڕینی سیمای ناوچەكە بەتێكدانی باری ئیتنۆگرافیو دیمۆگرافی ناوچـەكە.

بەراوردكردنی ئەو نشینگانەی بەعس لەكوردستاندا دروستی كـردوون لەگـەڵ ئەو نشینگانەی ئیسرائیل لەخاكی عـەرەبی فەلەسـتیندا دروسـتی كـردوون، كلۆڵیو دواكەوتویی ڕژێمی بـەعسو پوچـەڵبوونەوەی حـەتمی ئـەو سیاسـەتە دڵنیا دەكاتەوە. لەكاتێكدا (مستوطنات)ە كانی ئیسرائیل: كیبـۆترو موشـاف بەپێشكەوتوترین (مستوطنة) دەژمێردرێت لەڕووی بەرهەمهێنانو بوارەكـانی تری كۆمەڵایەتی، فەرهەنگی، زانستیدا كە بوونەتە یەكەیەكی بەرهەمهێنانی ئابووری ئیسرائیل، ئەوا ئەو (مستوطنات)ە تەعریبیانـەی لـە كوردسـتان دا ڕۆنراون لەبواری بەرهەمهێانـدا هـیچ ڕۆڵێكیـان نییـە، بگـرە بونەتـە هـۆی دواكەوتنی باری ئابووری عێراق لەڕووی بەرهەمهێنانی بژێوو.. هتدەوە. لەگەڵ ئـەوەش دا ئـەو عەرەبانـەی هێنراونەتـە كوردسـتان، كـە لەدواكـەوتوترین عەشیرەتو توێژەكانی كۆمەڵی عەرەبی عێراقنو هیچ پاڵنەرێكی ئایدیۆلۆجی گرنگیان نیە بۆ بە عەرەبكردنی كوردستان، لەگەڵێ ناوچـەی ئـاودارو خـاوەن زەویو زاری بەرفراواندا نیشتەجێ كراون، بـەڵام تـا ئێسـتا نـەیانتوانیوە ئـەو

زەویانە ڕەنێو بهێنن، بەڵکو سەر لەنوێ بەکرێ دەیدەنەوە بەو کوردانەی کەخاوەنی ئەسڵی ئەو زەویانەن‌و خۆشیان لەبەری ڕەنج‌و ماندوبوونی جوتیارە کوردەکان ژیانی خۆیان فەراهەم دەکەن، جگە لەو پارەو پولەی ڕژێم بۆ درێژەدانی سیاسەتەکەی دەیانداتێ، هەروەك لەپێشدا باسکرا، گەلێ ناوچەی کوردستان بەر شاڵاوی بەعەرەبکردن کەوتووە، کە ئێمە بە پێی پارێزگاکان دابەشیان دەکەین:

١- ناوچە (نەوت)ییە بەعەرەب کراوەکان

گرنگترین ناوچەی (نەوت)ییەکان لەکوردستانی عێراقدا: کەرکوکە، بۆیە هەر لەسەرەتاوە جێی سەرنجی داگیرکەرانی کوردستان بووە لەپێناوی هەڵلوشینی سەروەت‌و سامانەکەیداو بەعەرەب کردنی ناوچەکە. دیارە گرنگترین شوێنیش لە پارێزگاکەدا شاری کەرکوکە کە دەمێکە کەوتۆتە بەر شاڵاوی دڕندانەی بەعەرەبکردن‌و گۆڕینی سیمای، شارەکەو سڕینەوەی شوێنەواری کوردەواری تێیدا.

١- بەعەرەب کردنی شاری کەرکوك[2]

ڕژێمی بەعس لەساڵی ١٩٧٠وە دەستی کردووەبە عەرەبکردنی شاری کەرکوك، لەسەرەتادا نەخشەی (حي الكرامة) یان کێشاو زۆر بەزوویی جێبەجێیان کرد، بەجارێك (٦٠٠) خانوویان لەجێگایەکی گرنگ‌و ستراتیجیدا دروست کرد، کە باکوری ڕۆژهەڵاتی شاری کەرکوك-سلێمانیدا، ئەوەی لەسەرووی (حي الكرامة)وەیە. لەساڵی ١٩٧١ یشدا لەدووری یەك کیلۆمەتر لە (حي الكرامة)وە، بەلای باکورو لەنێوان گەڕەکی ئیسکانی کۆن‌و ئازادیدا نەخشەی (حي المثنى)یان کێشا کە (٥٠٠) خانوو بوو، لەکۆتایی ساڵی ١٩٧٢و سەرەتای ١٩٧٣دا نەخشەکە جێبەجێکرا. بارودخانە بەناوبانگەکەی شاری کەرکوکیش تەنیا ٣ کم لەم (مستوطنة)یە دوورە. لەنێوان (حي الكرامة)و (حي المثنى)دا زیاتر لە (٢٠٠) پارچە زەوییان لەساڵی ١٩٨٠- ١٩٨١وە بەناوی شەهیدانی

---

[2]- بۆ زیاتر شارەزابوون دەربارەی بەعەرەب کردنی کەرکوك، بڕوانە:
* یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، دەزگای: کەرکوك‌و سیاسەتی تەعریب، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ئازاری ١٩٨٥.
* کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان، دەزگای لێکۆڵینەوەی زانستی: سیاسەتی بەعەرەب کردنی کەرکوك، ١٩٨١.

قادسیەی سەدامەوە بەسەر عەرەبەکاندا دابەش کرد، کە تا ئێستا هەموویان کراون بەخانو. لەبەرامبەر رەحیماواشدا کەئیستا ناویان ناوە(حی الاندلس مستوطنة)یەکیان بۆ کرێکارە عەرەبەکانی کارگەی کۆکا کۆلا دروست کردووە. لەلای کەرکوکی نوێش کە دەکەوێتە رۆژئاوای شارەوە، پرۆژەی (دوو هەزار خانوو)و (چوار هەزار خانوو) دەستی پێ کردوە کە یەکەمیان لەساڵی ١٩٧٩ دا دەستی پێ کراوەو لەلایەن کۆمپانیایەکی بیانیەوە بەجێ هێنراوە. لەوبەری عەرەفەوە، واتە بەلای باشووری رۆژئاواوە، جادەی کەرکوك- دوبز دەست پێ دەکات، بەوبەری جادەکەوە بارەگاکانی فرقەی دوو، فەیلەقی یەك، فرۆکەخانەیە کە بەرەو باشوری کەرکوك دادەکشێ. جا لەم بەرو ئەوبەری جادەی کەرکوك- دوبز، زیاتر لە (١٠٠٠) خانوو دروست کراوە بۆ کرێکارانی کارگەکانی غازو کبریت، پالاوتنی نەوت، کەپێ یان ئەوترێت (خانووەکانی عەمەل شەعبی)، ئەو کرێکارە عەرەبانەیان تێدا نیشتەجێ کراوە، کە لە شوێنی کرێکارە کوردە نەقل کراوەکان تەعین کراون لەو کارگانەدا. هەرلەسەر هەمان جادە کۆمەڵە خانووێکی تر بەناوی (حي الضباط) لەبەردەم ئۆردوگا سەربازیەکەی کەرکوكو گۆرەپانی فرۆکەخانەوە دروست کراوە بەشێوەیەکی کەوانەیی بەرەو هێڵی شەمەندەفەر درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە ئاستی (محطة کەرکوك). تەنانەت لەنێوان(باب النظام)ی فرۆکەخانەو (باب النظام)ی فرقەی دوو، ئەو ماڵانە تێکەڵی ئۆردوگا دەبنو سنووریان لەبەیندا نەماوە کە ژمارەی ماڵەکانیش زیاترە لە(٥٠٠) خانوو. لەنێوان ئۆردوگای کەرکوكو (محطة) ی شەمەندەفەرەوە تا دەگاتە تسعینی کۆنو جادەی تکریت، ئینجا بەرەو جادەی کەرکوك — بەغداو ئیستگەی تەلەفزیۆن، لەوێشەوە بەرەو خاسە چەندین (مستوطنة)ی تر دروست کراون، کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

زیاتر لە (٨٠٠) خانوو لەتسعینی کۆن بەناوی (حي البعث) دروست کراوەو عەرەبی لێ نیشتەجێ کراوە. لەنێوان جادەی بەغدا — تکریت، بەر لەوەی بگەیتە ئیستگەی تەلەفزیۆن، زیاتر لە (١٥٠٠) خانوو بەناوی (حي الواسطي) دروست کراوە. هەر لەهەمان ناوچەدا زیاتر لە(٤٥٠) خانوو بەناوی (دور السكك) لەوێ دروست کراوە. لەسەر جادەی بەغدایش زیاتر لە (١٠٠) خانوویان دروست کردووە بەناوی (حي الاشتراكية) وە، بەدەستە چەپی جادەی بەغدا، لەنێوان جادەو خاسەدا زیاتر لە (١٦٠٠) خانوویان بەناوی (حي غرناطة)وە دروست کردووەو

بەرەو تسعینی تازە هەڵدەکشێت، لەودیو خاسەشدا، واتە لەئاستی ئیستگەی تەلەفزیۆن و لەباشووری شارەکەوە بەرەو مەمدودەو مەجزەرە (قەسابخانەی تازە) تا دەگاتە ڕێگای لەیلان – شۆریجە، چەندین (مستوطنة)ی جۆربەجۆرو فراوانیان دروست کردوەو نەخشەی چەندین پرۆژەشیان رشتووە، ئەو (مستوطنة)انە بەرەو باشووری رۆژهەڵات درێژ دەبنەوە تا دەگەنە نزیکی (حي الكرامة)، ئەو گەرەکە عەرەبنشینانەش بریتین لەمانەی خوارەوە:

لەسەر جادەی لەیلان زیاتر لە (١٠٠٠) خانوویان بە ناوی (حی الحجاج)ەوە دروست کردووە.

* لەنێوان قەسابخانەی تازەو (حي الحجاج)دا (١٥٠٠) خانوویان بەناوی (حی العروبة)وە دروست کردوە.
* هەر لەهەمان ناوچەداو لەسەروی (حی الحجاج)ەوە (٣٠٠) خانوویان بەناوی (حي الوحدة)وە دروست کردوە.
* بەرامبەر بە (حي الوحدة)و سەیتەرەی لەیلان(١٥٠) خانوویان بەناوی (حي الحرية)وە دروست کردوە.
* ئینجا لە (حي الحرية)ەوە بەرەو شۆرجە (٢٢٠) ماڵی عەرەبنشین هەن کە هەموو پیاوەکانیان ئەمنن، بۆیە ئەو خانوانەیان ناوناوە بە (دور الامن).
* لە (دور الامن)ەوە بەرەو خوارتر (١٠٠) خانوو بەناوی (دور ضباط الصف) دروست کراوە، بەردەمی ئەم کۆمەڵە خانووەش خەیمەی تایبەتی هەیە بۆ پارێزگاریکردنیان.
* لەبەرامبەر (دور الامن) و (دور ضباط الصف) بەرەو خوار (٧٥٠) خانویان دروست کردووە بەناوی (حي قتيبة).
* لە (حی قتيبة)ش بەرەو خوارەوە (حي الشرطة) دەست پێ دەکا، کە ژمارەی خانووەکانی (١٠٠٠) خانووە.
* لەهاوینی ١٩٨١ دا وەك وەجبەی یەکەم لەپشت سەیتەرەکەی لەیلانەوە زیاتر لە (٨٠٠٠) پارچە زەوی یان بەسەر عەرەبە تازە هاتووەکاندا دابەش کرد، لەپاڵ یارمەتی دانێکی ١٩ هەزار دیناردا، واتە ١٠ هەزار دینار مەنحەو ٦ هەزار دینار عەقاریو ٣ هەزار دیناریش بۆ دروستکردنی ژێر زەمین. لە وەجبەی دووەمیشدا (٢٥٠٠٠) پارچە زەوی تریان دابەش کرد، کە ئەمەیان درێژی ١٨ کم دەگرێتەوە تا دەگاتە ناحیەی لەیلان. سەرباری دروستکردنی ئەو

هەموو (مستوطناتانة)و عەرەبنشینکردنی، چەندین نەخشەو پرۆژەی تریان لەناو جەرگەی شارەکەدا، بەتایبەتی لەناو گەڕەکە کوردەکاندا جێ بەجێ کردووە. لەنێوان موسەڵڵاو قەسابخانەی کۆندا (٤٠٠) شوقەیان بەسەرماڵە عەرەبەکاندا دابەش کردووە، هەر ماڵێکیش ١٠ هەزار دیناریان داونێ، بەمەرجی ئەوەی شوێنی ناونوسو جێگای لەدایکبوونی خۆی بگۆڕێتە کەرکوك. لەگەڕەکی ئیمام قاسمیشدا (٣٠٠) پارچە زەویان بەسەر ماڵە عەرەبەکاندا دابەش کردو کردیان بە خانوو، ناویشیان نا (حي البعث). دەسەڵاتدارانی بەعس لەکەرکوکدا هەر بەوە نەوەستان، ئەو هەمو خانوانەیان دروست کردو عەرەب نیشینیان کرد، بەڵکو بەبیانووی پڕوپوچ کەوتنە ڕووخاندنی گەڕەکە میللییەکان، بەتایبەتی گەڕەکە کوردیەکان کە بەناوی ئاوەدانکردنەوەو پەرەپێدانو نەخشاندنی شارستانیەتی شارەکەو کردنەوەی ڕێگەوبانی تازەو دامەزراندنی پرۆژەی جۆراوجۆری دایرەی ئەمنو (منظومة)ەوە، پانکردنی هێڵی شەمەندەفەری کەرکوك-هەولێرەوە پرۆژەی پردی تەپە-زێویە سەدان ماڵیان ڕوخاندو بەبلدۆزەر تەختیان کردن. بەمجۆرە دەبینین شاری کەرکوك سەرباری ڕوخاندنی هەزاران ماڵی کوردو دەربەدەرکردنی دانیشتوانەکەی، بەپشتێنەیەکی (٢,٠٠٠) لە دواکەوتوترین ماڵە عەرەب، بە ڕەبایەو ئۆردوگانی سەربازی ئابلۆقە دراوە. ئەگەر تێکرای سەرژمێری هەر ماڵێك بە ٤-٥ کەس دابنێین، ئەوا سەرژمێری ئەو عەرەبە نیشتەجێ کراوانە دەگاتە ٨٠-١٠٠ هەزار کەس، کە بەشی هەرە زۆریان بریتین لە ئەفسەرو پۆلیسو ئەمنو ئیستخباراتو مخابراتو کەسانی حزبیو کارگێڕانی تایبەتی ئیشو کارەکانی خۆیانو دایرەکان. بەشێوەیەکی شۆڤێنیانەی ئەوتۆش پەروەردە کراون، کە هەموو دانیشتوانە تورکمانو کوردەکانی شارەکە بەدوژمنی خۆیان بزانن، بۆیە دۆخێکی نالەبار لەجیاوازی ڕەگەزپەرستانەی نەتەحوەییو سیاسیو کۆمەڵایەتی لە شاردا بڵاوبۆتەوە. هەروەها سیاسەتی ترسو تۆقاندنو خەفەکردنو گرتنو ئازاردانو هەڵواسینی بەکۆمەڵ، زاڵبووە بەسەر خەڵکەکەدا، ئەویش بەمەبەستی چۆڵ کردنی تەواوی شارەکەیە لە کوردو تورکمانو، جێبەجێکردنی تەواوی بە عەرەبکردنیەتی.[3]

---

[3] یەکێتی نیشتمانی کوردستان، دەزگای ڕاگەیاندن: کەرکوكو سیاسەتی تەعریب، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ئازاری ١٩٨٥، ل ٢٣-٢٧.

رژێمی بەعس هەر بەوەندە نەوەستا، چەندین (مستوطنة)و گەڕەکی عەرەبنشین لە ناو شاری کەرکوك دا دروست بکا، بەڵکو دەستتێوەردانو گۆڕینی نەخشەی ئیداری شاری کەرکوك هەوڵێکی تری بەعس بوو بۆ باشتر زەمینە خۆشکردنی بە عەرەبکردنو هەڵلوشینی ئەو ناوچە (نەوت)یانەو داپچڕینی زۆربەی قەزاو ناحیە کوردو تورکمانەکانی سەلاحەدینو دیالەو سلێمانی دا. هەروەها داپچڕینی بەشێك لە ناحیەی کەندیناوای پارێزگای هەولێرو لکاندنی بەقەزای دوبزەوە کە سەر بە پارێزگای کەرکوکە.

* دابڕینی قەزای دوبز (توز خورماتو) بە هەموو ناحیەکانیەوە (قادر کەرەمو نەوجول، کە هەموو دانیشتوانەکەی کوردن، ناحیەی مەرکەز کە تێکەڵاون، ناحیەکانی سلێمان بەگو ئامرلی کە زۆربەیان تورکمانن) و لکاندنی بە پارێزگای سەلاحەدینەوە.

* دابڕینی قەزای کفری بەهەموو ناحیەکانیەوە (سەر قەڵاو جەبارەو کۆکزو قەرەتەپە)و بەستنەوەی بەپارێزگای دیالەوە. دیارە دابڕینی ئەم دوو قەزایەو لکاندنیان بەپارێزگاکانی دیالەو سەڵاحەدینەوە لەبەرچەند مەبەستێکە:

- بۆ ئەوەی کوردو تورکمانەکانی شاری کەرکوك بڵاوە پێ بکەنو پەرشو بڵاوبن.
- بۆ ئەوەی لەو پارێزگایانەدا ببنە کەمینەو ئاسانتر بتوانن بیانتوێننەوە.
- بۆ ئەوەی قوڵاییەکی جوگرافی بۆ پارێزگاکانی دیالەو سەڵاحەدین دروست ببێ کە لەنەخشەی بەرگری شاری بەغدادان.
- دابڕینی قەزای کەلار (بە هەموو ناحیەکانی: مەرکەز، پێباز، تیلەکۆ)و قەزای چەمچەماڵ (بە هەموو ناحیەکانی: مەرکەز، ئاغجەلەر، سەنگاو)و بەستنەوەی بە پارێزگای سلێمانیەوە. بەجۆرە ٢/٣ی پارێزگای کەرکوك بەر شاڵاوی هەڵوەشاندنەوەی نەخشەی ئیداری کەوتووە. لەلایەکی ترەوە دێهاتە کوردەکانی: جاستان، دەربەند، سەربەشاخ، پەرکانە، عەوڵاقات، سارەلو، شناغە، دڕکەی گەورە، دڕکەی گچکە، چەرت، گێسمە، تەل هەڵاڵە، گەزوەشات، گەڕاو، هەمین مردی، شەعل، سێ بیران، قۆچ، قەیران، سێقوچان، لهێبان، قەبری عەلی، خۆشاو، دەرماناو، مەڵحەوالی، مەلاوەیس، حەسەن بەگ، سەرگەڕان، گابەرەکە، دوازدە هەوار، هەمزاغە، مهێدی، کەندە بەکرە، داود گورگە، سلێمان بەخشیان، کەندالْ قوتنی،...و چەند گوندێکی تریش لەناحیەی کەندیناوای سەر بەقەزای مەخموری پارێزگای هەولێر

پچڕێنراون‌و کراونه‌ته ناحیه‌یه‌ك‌و ناویان ناوه ناحیه‌ی قودس، که مه‌رکه‌زه‌که‌ی سه‌رگه‌ڕانه، که ناوه‌که‌ی ئه‌ویشیان کردۆته قودس‌و لکاندویانه به‌قه‌زای دوبزه‌وه. مه‌به‌ستی حکومه‌ت له‌سیاسه‌تی هه‌ڵوه‌شاندنه‌وه‌ی نه‌خشه‌ی ئیداری که‌رکوك بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی ته‌واوی چڕی دانیشتوانی پارێزگاکه‌یه [4]، به‌تایبه‌تی ڕێژه‌ی چڕی کورده‌کان، ئینجا ڕێژه‌ی تورکمانه‌کان، به‌رانبه‌ر به ڕێژه‌ی دانیشتوانی عه‌ره‌ب له‌سه‌رانسه‌ری پارێزگاکه‌دا[5] .

١- به‌عه‌ره‌بکردنی قه‌زای دوبز

ئه‌م ناوچه‌یه گرنگترین ناوچه‌ی په‌ترۆڵیه له کوردستاندا هه‌ر بۆیه ده‌مێکه بۆته جێگای چاوتێبڕین‌و سه‌رنجی داگیرکه‌ران، ئه‌م ناوچه‌یه، بۆ جاری یه‌که‌م، له‌ساڵی ١٩٦٣دا، گشت کورده‌کانیان لێ ڕاگواست‌و به عه‌ره‌بیان کرد، بۆ جاری دووه‌میش له‌ساڵی ١٩٧٤دا دووباره ته‌عریب کرایه‌وه.

- ناحیه‌ی مه‌رکه‌ز:

سنووری ئیداری ئه‌م ناحیه‌یه هه‌ر هه‌مووی ته‌عریب کراوه، هه‌ر له که‌رکوکه‌وه تا شاری دوبز چه‌ندین (مستوطنة) ی ته‌عریبیان دروست کردووه که ئه‌مانه‌ن:

* مستوطنة (دور إستخلاص الكبريت- موظفين) که هه‌موویان عه‌ره‌بی باشووری عێراقن‌و به‌عسین.
* مستوطنة (دور إستخلاص الكبريت- عمال) که هه‌موویان عه‌ره‌بی باشووری عێراقن.
*شاکر العزاوی که سه‌ره‌ك عه‌شیره‌ته‌و به‌دووری یه‌ك کیلۆمه‌تر له (معمل استخلاص الكبريت) کۆمه‌ڵێ خه‌ڵکی کۆکردۆته‌وه بۆ پارێزگاریکردنی کارگه‌که، ئێستا زیاتر له ١٥ ماڵن.
* مستوطنة (مه‌یسه‌لون) لای چراغ ١٠٠ ماڵ/ساڵی ١٩٧٧ دامه‌زراوه.
* مستوطنة (حه‌یفا) لای عومه‌ربه‌ك به‌رامبه‌ر قوتانی ئه‌وبه‌ر ١٥٠-٢٠٠ ماڵ/ عه‌شیره‌تی شرگاوین له‌ساڵی ١٩٧٧ نیشته‌جێ کراون.

---

٤ - هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٢٩- ٣١.

٥- له‌تشرینی یه‌که‌می ١٩٨٦ه‌وه ڕژێم ده‌ستی کرد به دابه‌ش کردنی ٣٠ هه‌زار پارچه زه‌وی.

* مستوطنة (يافا) لای قوشقايه ١٠٠ – ١٥٠ ماڵ/ ساڵی ١٩٧٧ دامەزراوە.
* مستوطنة (رافدين) سەرووی قەرەدەرە بەلای قەرەعەربەتەوە.
*دوو مستوطنة تر بەناوی (حطين)ەوە بۆ ضباط صف کراوە / هەر یەکەی ٥٠٠ ماڵ.
* مستوطنة (قدس) بەلای دوبزەوە ١٠٠-١٥٠ ماڵ.
* مستوطنة (دور الاذاعة).
* مستوطنة (دور منتسبي الامن والاستخبارات).
* مستوطنة (حي المثنى).
* مستوطنة (التاميم).
* مستوطنة (٣٠تموز).
-ناحیەی سەر گەڕان (قدس).

سنووری ئەم ناحیەیە لەساڵی ١٩٦٣دا تەعریب کراوەو سەرلەنوێ لەساڵی ١٩٧٦ تەعریب کراوەتەوە. ئەم ناوچەیە هەموو عەشیرەتی (جبور)ی بۆ هێنراوە.

* جاستان ٢٠ ماڵ تەعریب. ئێستا نەماوە.
* دەربەند ٢٠ ماڵ تەعریب.
* سەربەشاخ ٥٠ ماڵ تەعریب.
* پەرکانە ١٠٠ ماڵ تەعریب / مەرکەزی شێخی عەرەبەکانە.
* سارەلو ١٠ ماڵ تەعریب.
* شەناغە ٥٠ ماڵ تەعریب.
* گێسمە ٤٠ ماڵ تەعریب.
* چەرت ٢٠ ماڵ تەعریب.
* تەل هەلالە ١٥ ماڵ تەعریب.
* گەزوەشان ٥٠ ماڵ تەعریب.

ب- ناوچه بەعەرەبکراوەکانی تەوەرە ستراتیجییەکان:

١- پارێزگای کەرکوك:

- ناحیەی ئاڵتون کۆپری – پردێ (قەزای دوبز) لە نێوان کەرکوك – پردێ چەندین سەربازگە دروست کراوە، بۆ هەر سەربازگەیەکیش ٥٠٠ خانوویان دروست کردووە، کە ئەمانەن:

* سەربازگەی دارەمان.
* سەربازگەی سەقزی.
* سەربازگەی پردێ.
* مستوطنة (حی عمل الشعبي ١٩٧٤) نزیکەی ١٠٠٠ماڵە لەبەرامبەر دارەمان دروست کراوە، بە رێژی ئەوبەری ساڵەیی بۆ مستخدمینی هەمە جۆر (جاش، ئەمن،...) بەلام لەپێشدا بۆ تەعریب بووەو نەیانتوانیوە بیانهێنن.
* لەبەرامبەر ئەودا قەلایەکی سەربازی دروست کراوە، لەگەڵ ١٠٠ خانووی رۆژئاوایی تایبەت بەهێزی ئاسمانی.
* لای گەلۆزی پێش ئەوەی بگەیە پردێ، ئۆردوگایەکی سەربازی دروست کراوە لەگەڵ قەلایەکداو دوو (مستوطنة)یان لەگەڵ دروست کردووە، یەکێکیان ١٠٠ خانوو، ئەوی تریان ٥٠ خانوو بۆ (دور الضباط).
* کتکە ٧٠ ماڵ تەعریب / ١٩٧٦
* گورزەیی ٤٠ ماڵ تەعریب/١٩٧٦، لەشوباتی ١٩٨٥ەوە چۆڵیان کردووە.

- ناحیەی قەرەهەنجیر (قەزای کەرکوك) مەرکەزی ناحیەکە، لەساڵی ١٩٧٧دا تەعریب کراوەو ٤٠٠ ماڵیان بۆ هێناوە.
- ناحیەی قەرەحەسەن-لەیلان (قەزای کەرکوك)

* لەیلان لەساڵی ١٩٧٨ دا ٣٠٠ ماڵە عەرەبیان بۆ هێناوەو نیشتەجێیان کردووە.
* (مستوطنة) گامێشەوان، لەنێوان کەرکوكو تەرجیل ٧٠ ماڵ، ١٩٧٧، ساڵی ١٩٨٣ دەرکراون.
* تەرجیل ١٥ ماڵ/ساڵی ١٩٧٧، هەروەها دوو (مستوطنة) تریش لەتەرجیل کراونەتەوە کە هەریەکەی ٥٠ خانووە.
* ترکە شکانی خوارو ٦٠- ٧٠ ماڵ تەعریب/لەپێش ساڵی ١٩٧٠وە تەعریب کراوە.

- ناحیەی داقوق (قەزای کەرکوك) ئەم مستوطنانە لەسنووری ئەم ناحیەیەدا دروست کراون:
* مهاوش ٣٠ ماڵ، عەشیرتی عەلگاوین، ساڵی ١٩٧٩ نیشتەجێ کراون.
* عەسریە (لەنزیك هەفت تەغار) ٤٨٠ ماڵ/تێکەڵاو لەعەشیرەتی جیاجیا، ساڵی ١٩٧٦ نیشتەجێ کراون.
* حسێن ئاغا ٤٠٠ ماڵ، ساڵی ١٩٨١ نیشتەجێ کراون، کە تێکەڵن لە عەشیرەتی عەرەبی جیاجیا.
* لەنێوان ئەلبوسەراجو هەفت تەغاری زەند بن عێز، ٣٠ ماڵ، ساڵی ١٩٧٩ نیشتەجێ کراون.
* داقوق ٥٠٠ ماڵ، ساڵی ١٩٨٢ نیشتەجێ کراون کە هەر هەموویان (بەدو)ن.
* کلێسە ٣٥ ماڵ، ساڵی ١٩٨٢ نیشتەجێ کراون/ بەدو.
* دوو مستوطنة تر، کە هەریەکەی ١٠٠ ماڵ دەبێ، لای عەسریە دروست کراوەو لە ساڵی ١٩٨٠وە (بەدو)یان بۆ هێناوە.
* گوندی لهێبش تەعریب کراوە.
- ناحیەی یایچی (قەزای کەرکوك)
* ١٠٠ ماڵ بەناوی مستوطنة (جمهوری)لای یایچی دروست کراوەو عەرەبی باشووری لێ نیشتەجێ کراوە. هەروەها چەندین مستوطنة تریش کەلەناحیەی (تازە خورماتو)و شوێنەکانی تری ئەم پارێزگایەدا دروست کراونو عەرەبی لێ نیشتە جێ کراون.

٢-پارێزگای سەلاحەدین:
- قەزای دووز:
- لە سنوری ناحیەی مەرکەزدا چەند (مستوطنە) یەك دروست کراوە بۆ بەعەرەبکردنی ناوچەکە کە ئەمانەن:
* مستوطنة (یافا العصری) لە لای ئەلبوصباحەوە ٣٠٠ ماڵە لە ساڵی ١٩٧٧دا نیشتەجێ کراون.
* مستوطنة (موسلاوییەکان) ٥٠٠ خانووە.
* مستوطنة یەکی تر لای دووزە کە ئەویش ٥٠٠ خانووە، بەلام چۆڵە.
- لە سنوری ناحیەی ئامرلی دا چەند گوندێك تەعریب کراوە:

* ئامرلی مەرکەزی ناحیەکە.
* ئۆچ تەپە.
* بئر الذهب.
- لەسنوری ناحیەی سەلێمان بەگ:
* عەمماس تەعریب کراوە.

٣- پارێزگای دیالە:
١- قەزای کفری:
- ناحیەی کۆکز:
* گوندی قەلاّ راگوێزراوەو تەعریب کراوە.
- ناحیەی قەرەتەپە: ئەم گوندانەی خوارەوە لەسنوری ئەم ناحیەدا تەعریب کراون:
*عەکسە لە ساڵی ١٩٨٥ دا تەعریب کراوە.
* خدران ١٠ ماڵ تەعریب/١٩٧٥.
* ابو علك ١٢ ماڵ تەعریب/١٩٧٨.
* لهێب تەعریب کراوە.
*عظیم لە ساڵی ١٩٨٠ دا تەعریب کراوە.
* هەروەها مستوطنة (مجمع حي الاشتراكية) کە ٥٠٠ خانووە، لە ساڵی ١٩٨٠دا دروست کراوەو عەرەبی تێدا نیشتەجێ کراوە.

ب- قەزای خانەقین:
لە ساڵی ١٩٧٥-١٩٧٧ هەموو گوندەکانی سنووری ئەم قەزایە ڕاگوێزراو هەمو ناوچەکەش تەعریب کرا، هەر گوندە بە ئەندازەی ژمارەی ماڵە کوردەکان، عەرەبیان هێناو لە شوێنی ئەواندا نیشتەجێکران.
- ناحیەی قەرەخان (جەلەولا) : ئەم گوندانەو چەندین گوندی تری ئەم ناحیەیە تەعریب کراون:

* قەلا	٥٠ ماڵ تەعریب/عەشیرەتی کرێوی/١٩٧٥
* بنەباخ	٣٠ ماڵ تەعریب/عەشیرەتی کرێوی/١٩٧٥
* سێڵەوەنی	٣٥ ماڵ تەعریب/منصورية/١٩٧٥
* تەپە چەرمین	٤٠ ماڵ تەعریب/ منصورية ١٩٧٥
* ئاوایی گەورە	٢٥٠ ماڵ تەعریب/ منصورية /١٩٧٥
* عەسریە	٨٠ ماڵ تەعریب/ منصورية /١٩٧٥
* ئەحمەدگوڵە	٣٢ ماڵ تەعریب/عەشیرەتی کرێوی/١٩٧٥
* ئاوایی فەرەج	٣٠ ماڵ تەعریب/عەشیرەتی کرێوی/١٩٧٥
* ئاوایی سلێمان	٣٠ ماڵ تەعریب/کرێوی ١٩٧٥
* عەلۆش	١٠٠ ماڵ تەعریب/دلێمی/١٩٧٥
* بەگاڵی	١٥ ماڵ تەعریب/دلێمی/١٩٧٥
* سەیدەلان	١٥ ماڵ تەعریب/جبوری/١٩٧٥
* کەشکەوڵ	٢٠ ماڵ تەعریب/جبوری/١٩٧٥
* مەعدان	١٢ ماڵ تەعریب/١٩٧٥

لەگەڵ چەندین گوندی تر کە ناویان نەزانراوە.

- ناحیەکانی مەکەز، قۆرەتو، مەیدان، هەر هەموویان تەعریب کراون، بەئەندازەی ژمارەی خانووەکان، ماڵە تەعریبیان بۆ هێناون، زیاتر لە ٣٠٠ گوندی سنوری ئەم ناحیانە تەعریب کراون، بەڵام ئێمە تەنها ناوی هەندێ لەو عەشیرەتە عەرەبیانە دەست نیشان دەکەین، کە لەو ناحیەدا نیشتەجێ کراون (بڕوانە ئاماری گوندە ڕاگوێزراوەکانی قەزای خانەقین). ئەم گوندانەی خوارەوە هەموو عەشیرەتی شرگاوییان لێ نیشتە جێ کراوە: باریکە، دەورە، بانزەمین، جەبراوەی عەبدوڵڵا بەگ، ئیمام محەمەد، دەکەی حاجی برایم، دەکەی حاجی قادر، ئاوایی شێرگ، سەوز بلاخی گەورە، سەوز بلاخی بچوك، ئاوایی ساڵە خان، ئاوایی قادراغا، ئاوایی وەلیاغا. هەروەها عەشیرەتی کرێوی لە گوندی: قولە یەهودیو چەندین گوندی تر نیشتە جێ کراون، تازەدێ، موسا عوسمان، سەوز بلاخیش عەشیرەتی بدێریان لێ نیشتە جێ کراوە.

* بەڵام ئەم شوێنانەی خوارەوە زیاتر لە ژمارەی خانووەکان عەرەبیان بۆهێناوە:

قۆرەتو	٩٠ ماڵ تەعریب/عەشیرەتی فراتی
تایر بەگ	١٠٠ ماڵ تەعریب
ساڵە خان	١٠٠ ماڵ تەعریب
خدری شێخ غەریب	٦ ماڵ تەعریب

- هەروەها چەندین (مستوطنة)ش دروست کراون و عەرەبیان بۆ هێناون و تیایدا نیشتەجێ یان کردوون:

* توڵەفرۆش: مستوطنة (تأميم)	٣٠٠ ماڵ
* دێی عەلی مراد: مستوطنة یەکی	١٥٠ ماڵی
* دەرەوە نجف: مستوطنة یەکی	١٥٠ ماڵی
* کارێزی عەلی خان: مستوطنە ی (٧ی نیسان)	١٠٠ ماڵ تەعریب
* کارێزی خوارو: مستوطنة یەکی	١٠٠ ماڵی
* مەلەك شای: مستوطنة (حي الاشتراكية)	

- هەروەها ناوی هەموو گوندو شوێنەکانی سنووری ئەم قەزایەیان گۆڕیوەو کردویانەتە عەرەبی، کە ئەمانە بەشێکن لەو سیاسەتەی بەعەرەب کردنی ناوچەکانی کوردستان و ناوی شوێنەکانی:

* ئەرکەوازی کراوەتە: شعلة.
* سەوزبلاخی گەورە کراوەتە: مثنى.
* یوسف بەك کراوەتە: حارث الشيباني.
* تۆڵەفرۆش کراوەتە: التاميم.
* عەلیاوا کراوەتە: ابو عبيدەی جراح. بەهەمان شێوە گشت گوندەکانی تریش ناویان گۆڕدراوەو کراون بە عەرەبی.

- جگە لە بەعەربکردنی ناو شاری خانەقین کە بەسەدان خێزانی عەرەبیان بۆهێناوە.

ج- قەزای مەندەلی: گشت گوندو ناحیەکانی سنووری ئەم قەزایە تەعریب کراوە، بە مەرکەزی قەزاکەشەوە.

٤- پارێزگای واست:

* قەزای بەدرە: گشت گوندو ناحیەکانی سنوری ئەم قەزایەو مەرکەزی قەزاکە تەعریب کراون.

٥- پارێزگای دهۆك:

هەموو ئەو ناوچانەی لەو پارێزگایەدا بەر تەوەرە ستراتیجیەكان كەوتون، ڕاگوێزراونو بەعەرەبكراون كە ناحیەی ڕزگاری قەزای زاخۆو زۆربەی گوندەكانی قەزای سمێل دەگرێتەوە، كە سنوورەكەی بەم شێوەیەیە: هەموو ئەو زەوییانەی دەكەونە نێوان ڕووباری دیجلەو چیای بێخێرەوە، ئینجا هێڵێكی ڕاست لەچیای بێخێرەوە بەرەو باشوور دادەكشێ تا دەگاتە مەركەزی قەزای سمێل، ئەوجا لەوێوە بەرەو باشووری ڕۆژهەڵات دەڕوا تا دەگاتە ناحیەی (فەیدێ).

لەم پارێزگایەدا چەندین مستوطنة بۆ نیشتەجێكردنی عەرەب دروست كراوە، كە ئەمانەن:

١- قەزای زاخۆ:

- ناحیەی رزگاری

* مستوطنة یەك لە (فیشخاپور) دروست كراوە كە ٦٥٠ خانووەو عەرەبی باشوری لێ نیشتەجێ كراوە.

* مستوطنة یەكیش لە (دێرەبین) دروستكراوە، كە ٦٥٠ خانووەو عەرەبی باشوری لێ نیشتەجێ كراوە.

ب- قەزای سمێڵ: مەركەزی قەزاكە بەر تەعریب كەتووەو چەندین ماڵە عەرەبی بۆ هێنراوە.

ئەم مستوطنانەش لەسنووری ناحیەی مەركەزدا دروست كراون:

*سەرشۆر: ٤٠٠ خانووە.

*كانی سپی: ٣٠٠ خانووە.

- ناحیەی فەیدێ.

* مستوطنة (فەیدێ) كە ٥٠٠ خانووەو پڕ كراوە لەعەرەبو كراوەتە مەركەزی ناحیەی (فەیدێ).

- ناحیەی سلێڤانی: ئەم مستوطنانەی لێ دروست كراوە:

*گر ڕەش ناویشی نراوە (٧ی نیسان).

*باستكێ سەری: ٥٠٠ ماڵ تەعریب.

*باتێل: ٥٠٠ ماڵو كراوەتە مەركەزی ناحیەی سلێڤانی.

*ئاف زریك: ٣٥٠ ماڵ تەعریبی لێیە كە عەرەبی سوریان.

*خراب دێم: ٤٥٠ ماڵ تەعریب.

*كێلك:		٤٠٠ ماڵ تەعریب.
*گرشین:		٣٠٠ ماڵ تەعریب.
* باجت کەندالە:	٢٠٠ خانوو

د-پارێزگای نەینەوا:

زۆربەی ناوچە کوردنشینەکانی سنوری ئەم پارێزگایە بەر شاڵاوی ڕاگواستنو بە عەرەبکردن کەوتوون، چونکە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان، کە کەوتۆتە سنووری ئەم پارێزگایە، لە ناوچە گرنگەکانی تەوەرە ستراتیجییەکانن.

١- قەزای شێخان:

دەشێ ئەم قەزایە لە ڕووی جۆری بەعەرەب کردنەوە بکرێتە دوو بەش:

- ئەو گوندانە: یەزیدی، دیان، کیکانی تێدایە، ڕانەگوێزراونو بەعەرەب نەکراون، چونکە خەڵکەکانیان بەعەرەب ناونوس کردووە.
- ئەوانی تر ڕاگوێزراونو هەر هەموویشی تەعریب کراوە، (بڕوانە ئاماری گوندە ڕاگوێزراوەکانی قەزای شێخان) هەر گوندەش بە ئەندازەی ژمارەی ماڵە کوردەکان عەرەبیان بۆ هێناوە.
- عەین سفنی، کە مەرکەزی قەزاکەیە تەعریب کراوەو (٧٠٠) ماڵە عەرەبی بۆ هێنراوە.
-ئەتروش، کە مەرکەزی ناحیەی مزورییە، تەعریب کراوەو (١٥٠) ماڵە عەرەبی بۆ هێنراوە.

-ب- قەزای تەلەعفەر:

-لە دوای ساڵی ١٩٧٥ەوە هەموو ناوچەی زماری سنووری ئەم قەزایە ڕاگوێزراو بە عەرەب کراوە، چەندین عەشیرەتی عەرەبی یان بۆ هێنا، کە هەندێکیان بەدون. ئەم عەشیرەتانەی کە بۆ ئەم ناحیەیە هێنراون (بە عەشیرەتە تەعریبیەکانی کۆنیشەوە) ئەمانەن: بەدو (شەمەر)، جبور، شەرابی، ئەلب متیوب، معامرە، جحێش.

- هەروەها بەشێکیش لە ناحیەی ئاڤگەنی بەر شاڵاوی تەعریب کەوتووە.

ج-قەزای شنگار:

دانیشتوانە یەزیدیەکەی سنوری ئەم قەزایە هەمووی بە عەرەب دانراوە، گەرچی ڕاشگوێزراون، ناو شاری شنگاریش بە عەرەب کراوە.

فەسڵی دووەم

بەعەرەبکردنی کورد

٣-٢-١: مەبەستی رژێمی بەعس لە بە عەرەبکردنی کورد

دەوڵەتی عێراق بەم سنوورەی ئێستای، بە پێی ویستو ئارەزوی بەریتانیا پێکهاتووە، بۆیە لەمەسەلەی پێکهاتنی نەتەوەیی، کۆمەڵایەتی، ئایینی، مەزهەبی دا، پەیرەوی هیچ سەرەتایەك نەکراوە، بەڵکو بەرژەوەندیە بنچینەیی یەکانی بەریتانیا کراوەتە بناغەو پێوانەی دروستکردنی ئەم دەوڵەتە، عێراق بەم پێکهاتنە نەتەوەیی، ئایینی، مەزهەبییەی ئێستا دەشێ پێ بوترێ ((مەتحەفی ئەجناس)) چونکە:

لە نەتەوەدا: عەرەب، کورد، تورکمان، ئاشوری، کلدانی، سریانی، ئەرمەنو فارسی تێدایە...

لە ئایینـدا: موسڵمان، مەسیحی، یەزیدی، جولەکە، سوببی تێدایە... لەمەزهەبدا: سوننی جۆراو جۆر (شافعی، حەنەفی، ئەحمەدی، حەنبەلی)، شیعەی جۆراو جۆر (جەعفەری، عەلەوی،...)، کەنیسەی جۆراو جۆر (ئەرسۆدکس، کاتۆلیك،...)ی تێدایی [6]. ئەم پێکهاتنە فرەنەتەوەیی، فرەئاییینیو فرە مەزهەبییە، لەلایەکەوە زەمینەی بێ ئۆقرەییو نائارامیو تێکچونو پێکاهەڵپرژانو شەڕو شۆڕی لەناو عێراقدا بەجۆرێ ساز کردووە، کە دەسەڵاتی ناوەندی هیچ کاتێ نەتوانێ وەکو پێویست بەسەر ئەو کێشەو گیروگرفتانەدا زاڵ

---

٦ یەکێتی نیشتمانی کوردستان، دەزگای ڕاگەیاندن: عێراقو مەسەلەی کورد، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٤، ل ٣.

بێت، یا بیپەرژێتە سەر چارەسەرکردنیان، لەلایەکی تریشەوە هەم هەڵی بۆ رژێمەکانی عێراقیش رەخساندووە، لەکاتی پێویستداو بە گوێرەی بەرژەوەندیە چینایەتیو نەتەوەییەکانی خۆیان سوود لەم بارە ببینن‌و بەگژ یەکتریاندا بکەن، هەم ڕاستییە مێژوویی‌و دیمۆگرافیەکان بگۆڕن بە سوود وەرگرتن لە جیاوازی ئایینی، مەزهەبی،...هتد.

ڕژێمی بەعس هەر لەسەرەتای هاتنە سەر حوکمەوە، زیاتر لەهەر ڕژێمێکی تر، هەوڵی گۆڕینی سیمای دیمۆگرافی عێراقی داوە، بەجۆرێ کە لەگەڵ هێڵەگشتییەکانی بیرو بۆچونەکانیاندا یەکانگیر بێ.

دیارە وەك چۆن نەتەوەی عەرەب ئایینی جیا جیا، مەزهەبی جیا جیاو عەشیرەتی جیا جیای تێدایە، هەر بۆیە ناشێ‌و نەبووە ئەم جیاوازیانە لە ڕووی لێکدانەوەی مێژوویی، کۆمەلایەتیەوە، بە گوێرەی بنچینەکانی لێکۆڵینەوەی زانستی‌و پێودانگ‌و تەرازووەکانی ببنە هۆی دابڕینی بەشێك لە نەتەوەیەك و بە زۆر لکاندنی بە نەتەوەیەکی ترەوە، بە بێئەوەی ئەم دابڕینە لەسەر بنچینەیەکی زانستی‌و پشت ئەستوور بە بەڵگەی مێژوویی بێ.

ڕژێمی بەعس هەر بەوەوە نەوەستاوە، دەیان هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشە لە خاکی کوردستان داگیرو تەعریب بکاو لە کوردستانی دابڕێ، بەڵکو هەنگاوی بەعەرەب کردنی کوردیشی پێبەپێی هەنگاوی بە عەرەبکردنی کوردستان هەڵهێناوە. بۆیە لەساڵی ۱۹۷۷ دا بڕیارێکیان دەرکرد، کە بە گوێرەی ئەو بڕیارە چەندین عەشیرەت‌و پەیڕەوی کەرانی ئایینی جیا جیای کوردستان بە عەرەب لە قەڵەم دراون‌و لە ناونوسی گشتیی ۱۷/۱۰/۱۹۷۷ دا عەرەب نوسیان کردن ، بە بێ ئەوەی ئەو خەڵکانە فریان بەسەر بە عەرەب بونەوە هەبێ، بە بێئەوەی هیچ هەستێك بە ئینتمای نەتەوەی بۆ عەرەب لایان دروست بوبێ. دیارە ئەمە هەر چۆنێك لێك بدرێتەوە لە هەر شتێك بیرو بۆچونی شۆڤێنیستی‌و ڕەگەزپەرستانەی بەعس دەردەخا، دواکەتویی‌و کلۆڵیی ڕژێمەکە پیشان دەدا. گەر نا، هیچ سەرەتایەکی زانستی، مێژوویی‌و تەنانەت مرۆییش ئەوە بە ڕەوا نابینێ خەڵکانێك خۆیان بەئەندامی نەتەوەیەك نەزانن، لە زمانەکەی حاڵی نەبن، بەزۆرەملێ هەر بە ئەندامی ئەو نەتەوەیە حساب بکرێت. بەعەرەبکردنی کورد لەبیری ستراتیجی بەعسدا ڕوو لە کەم کردنەوەی ((مەترسی دیمۆگرافی کوردە))، بۆ ئەوەی ڕێژەی کورد لەچاو ڕێژەی عەرەبدا کەم بکاتەوە، بەجۆرێ عەرەبی عێراق

ڕێژەی هەرە زۆری دانیشتوانی عێراقو کوردیش ڕێژەی هەرە کەمی دانیشتوانی عێراق پێکبهێنێ، ئەمەش تەنها لەڕێگەی گۆڕینی ڕاستیە مێژووییەکانو دەرکردنو کوشتو بڕی بەردەوامو هەمیشەیی کوردەوە دەکرێ، کە بەعس هەنگاوی جدی بۆ ناوە.

٣-٢-١: ئەو ئایینو عەشیرەتانەی لەکوردستاندا بەعەرەب دانراون

لەکوردستانی عێراقدا، گەلێ عەشیرەتو ئایینی جیاجیا بەر شاڵاوی بەعەرەبکردن کەوتوون، کە ئەمانەن:

أ- ئەو ئایینانەی لەکوردستانی عێراقدا بەعەرەب دانراون:

پەیڕەوانی ئەم ئایینانەی خوارەوە لەکوردستاندا بەعەرەب کراوە:

١- یەزیدی [7]: یەزیدییەکان، یا پەیڕەوانی ئایینی یەزیدی، بەشێوەیەکی سەرەکی لەقەزاکانی شێخانو شنگاردا بڵاوبونەتەوە، هەروەك بەشێوەیەکی پەرشو بڵاویش لەقەزاو ناحیەکانی دەوروبەری موسڵدا هەن. یەزیدییەکان لە کوردستانی سوریا، تورکیا، هەروەها لە ئەرمەنستان درێژبوونەوەیان هەیە. ژمارەی یەزیدییەکانی ئێستای کوردستانی عێراق بەزیاتر لە ٤٠ هەزار کەس مەزەندە دەکرێ، ئایینی یەزیدی یەکێکە لە ئایینە کۆنەکانی کوردەواریو کتێبە پیرۆزەکانیشی هەر بە زمانی کوردی (دیالێکتی کرمانجی ژووروو) نوسراونەتەوە، کە بریتین لە (جیلوە) و (مەسحەفا ڕەش)، هەروەك نوێژو پاڕانەوەو نزاشیان هەر بەکوردییە، لاشیان وایە لەڕۆژی قیامەتدا خوا بە زمانی کوردی لەگەڵیاندا دەدوێو حەقو حسابی هەموو خەڵکیش هەر بەو زمانە دەکا، یەزیدییەکان لەساڵی **١٩٧٧**ەوە بە عەرەب لەقەڵەم دراون، لەگەڵ ئەوەشدا لەسنووری قەزای شنگار بەر سیاسەتی ڕاگواستنی زۆرە ملێ کەوتوونو لە ئۆردوگای زۆرەملێدا کۆکراونەتەوە.

---

[7] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: لاوك، یەزیدییەکان لەمێژووی نەتەوەکەیاندا، لەبڵاوکراوەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، دەزگای ڕاگەیاندن/ دەنگی شۆڕشی عێراق (٥)، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، چاپی یەکەم، ١٩٨٤.

٢- دیانەکانی کوردستان:

بەپێی بڕیاری ساڵی ١٩٧٧ هەموو مەسیحییەکانی کوردستان (بێجگە لەئەرمەنەکان) بە عەرەب لەقەڵەم دران، شتێکی ڕوونو ئاشکرایە کە مەسیحیەت ئایینی عەرەب نییەو تەنها عەرەبیش مەسیحی نین، بەڵکو چەندین گەلو نەتەوەی جیاجیا لەئەوروپا، ئاسیا، ئەفریقاو ئەمریکا پەیڕەوی لەئایینی مەسیحی دەکەن. ئایینی مەسیحیش زۆر دەمێکە لە کوردستاندا بڵاوبۆتەوەو، کوردیش یەکێك بووە لەو نەتەوانەی کە بەشێکی چۆتە سەر ڕێبازی ئەم ئایینەو بڕوای پێ هێناوە. وێڕای ئەمە ئەگەر بەشێك لەپەیڕەوانی ئەم ئایینە لە کوردستاندا بە ڕەگەزیش کورد نەبنو لە کەمە نەتەوایەتییەکانی کوردستان بن، ئەوا هەر بەشێکن لەگەلی کوردستانو بەدرێژایی سەدان ساڵ لەناو کوردستانو لەباوەشی گەلی کورددا ژیاونو هەرگیز خۆشیان بە عەرەب نەزانیوەو تەنانەت زۆربەی گوندە دیانەکانی سنووری پارێزگای دهۆك، بەهۆی شریتی سنوورەوە ڕاگوێزراون، ئەگەر ئەم دیانانە عەرەب بن چ پێویست بە ڕاگواستن دەکا؟!.

٣- کاکەییەکانی بەر جادە:

کاکەییش، وەك ئایینی یەزیدی، یەکێکە لە ئایینە کۆنەکانی کورد، ڕاستە ڕژێمی بەعس بۆی نەلواوە هەموو کاکەییەکان بە عەرەب لەقەڵەم بدا، بەڵام گشت ئەو کاکەییانەی لەبەر جادەی بەغدا — کەرکوکن، هەموویان بە عەرەب لەقەڵەم دراونو لەساڵی ١٩٧٧ دا عەرەبنووس کراون.

ب- ئەو عەشیرەتە کوردانەی بەعەرەب دانراون:

گەلێ عەشیرەتو تایفەو کۆمەڵە خەڵکی جیاجیا لەکوردستانی عێراقدا بەر شاڵاوی بەعەرەبکردن کەوتون، کە ئەمانەی خوارەوەن:

١- کیکان:

ئەم عەشیرەتە لەقەزای شێخانو ناحیەی (ئەلکیش)ی سەر بەقەزای تلکێف نیشتەجێن. خۆیان بە درێژبوونەوەی عەشیرەتی (شکاك)ی کوردستانی ئێرانو تورکیا دەزانن.

٢- گەرگەری:

ئەم عەشیرەتە لەناحیەی زمار لەچەندین گوندا نیشتەجێن، کە ئەمانەن: گرڤر، تل موس، المفری، عەین حیلوەی فەوقانی، عەین حیلوەی تەحتانی، سلێمان صلوبە،...و چەندین گوندی تر.

٣- شەبەك:

شەبەکەکان لەسنووری قەزای تلکێفو ناحیەی (ئاڤگەنی) دا دەژین. زمانەکەیان شێوەیەکی تێکەڵاوی بە دیالێکی سۆرانیو هەورامییە.

٤- گێژ:

ئەم عەشیرەتە لە سنووری قەزای کفریدایە، بەشی هەرە زۆریان لە گوندی (یالغوز الغاج) و (ئەبو عەلیق)دا نیشتەجێن[8]، هەروەك بە پەرشو بڵاویش لەم گوندو شوێنانەی خوارەوەدا دەبینرێن: سەید ئالان، سەرقەڵا، عەززە، جەبارە، نارێنی گەورە، نارێنی بچوك، قەرەیەتاخ، گومار، تلیشان، وەلی هەیەر، ئاوایی حاجی حەسەن، گاخۆر، عەین شوکر، وەرقە، عەین فارس، ناو کفری، کەلاری کۆن.

٥- پاڵانی:

عەشیرەتێکی بچوکە لە ٧-٨ گوندی سنووری ناحیەی قەرەتەپە لەنێوان مەرکەزی قەرەتەپەو قەرەبولاق، واتە: لە باشووری گوندەکانی زەندەوە نیشتەجێن[9]، هەروەك چەند گوندێکیشیان لەسنووری ناحیەی قەرەخان (جەلەولا) هەیە.

گوندەکانیان: کنسوور، تەلوەیس، تەپە چەرمین، قەڵا، شێخ بابە، بەیانلو، بنەباخ، سێڵەوەنی، عەسریە، عەلۆش، بەگالییە، هەروەك لە چەند گوندێکی تریش بە پەرشو بڵاوی دەژین: ئەحمد گوڵە، مەعدان، ئەم عەشیرەتە گەرچی بەعەرەب کراوە، بەڵام بەر سیاسەتی راگواستن کەوتووەو هەر هەمووشیان لەباشووری عێراق نیشتەجێ کراون.

---

[8] العشائر الكردية، ترجمة فؤاد حمة خورشيد، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٧٩، ص ٦.

[9] هەمان سەرچاوە، ل ٩٧.

٦- سالەیی:

ئێستا ناوەکەی کراوەتە صالحیو هەر لەساڵی ١٩٧٧ەوە بەعەرەب لەقەڵەم دراون. ئەم عەشیرەتە لە ٣ شوێندا نیشتەجێن[10]:

أ- ناوچەی گل.

ب- ناو شاری کەرکوكو قەرەحەسەن.

ج- گوندی سەربیر لەنزیك پردێ.

٧- شێخ بزێنی:

ئێستا ناوی گۆڕاوەو کراوە بە حەمدانی.

ئەم عەشیرەتە لەدوو زنجیرە گوند لەمبەرو ئەوبەری زێی بچوكو نزیك زێ نیشتەجێن، سنوورەکەیان بەم جۆرەیە:

لەباکوورەوە: کۆیە.

لەباشوورەوە: عەشیرەتی شوان.

لەرۆژهەڵاتەوە: تەقتەق لەلای راستی زێو لە لای چەپیش چۆمی شیوەسور نزیك گەڵناغاخ، لەرۆژئاواوە: پردێو عەشیرەتی سالەیی[11].

٨- شێخو سەیدەکانی کوردستان:

بەپێی سەرژمێری ساڵی ١٩٧٧، زۆربەی شێخو سەیدەکانی کوردستان بەعەرەب نوسراون، بەو بیانووەی گوایە لە رەگەزی عەرەبن. شێخو سەیدەکانی کوردستان بە گەلێ شارو گوندی کوردستاندا بلاوبوونەتەوە، ئەگەر رەگەزیشیان عەرەب بووبێ، ئێستابوونەتە بەشێك لە نەتەوەی کورد، چونکە سەدان ساڵە لەکوردستاندا دەژین، شێوەی ژیانو جلو بەرگیان هەر کوردییە، زمانیان کوردییەو زۆربەی زۆریشیان نەك هەر خۆیان بە عەرەب نازانن، بەڵکو زمانی عەرەبیش نازانن، دیارە وەك چۆن چەندین کەمە نەتەوەو گەلی تر لە ئەنجامی رەوتێکی مێژوویی درێژخایەندا لەناو بۆتەی نەتەوەی عەرەبدا تواونەتەوە، ئاواش چەندین رەگەزی جیاجیا بەدرێژایی مێژوو لەئەنجامی رەوتێکی درێژخایەندا لەناو بۆتەی گەلی کورددا توانەتەوەو هەر هەموویان پێکەوە ئەم نەتەوەی کوردەیان

---

١٠ هەمان سەرچاوە، ل ١١٠.

١١ هەمان سەرچاوە،ل ١١١.

پێکەوەناوە. وێڕای ئەوەی شێخەکان بە ڕەگەزیش عەرەب نین، چونکە شێخایەتی لە ئەنجامی خواپەرستیو چاکەخوازیدا پەیدا دەبێت، شێخەکانی کوردستانیش کە ئێستا چەند پشتو جۆریان لێ بۆتەوە، لەڕەچەڵەکەوە کوردن. دیارە ئەمە شتێکی ناڕەواو نەگونجاوە کە ئەمانە بەعەرەب لەقەڵەم بدرێن، کە خۆیان بە عەرەب نازانن‌و ئامادەش نین هەرگیز بە عەرەب خۆیان بنوسن[12]. ئەگەر بوونی شێخ‌و سەید لەئیسلامدا، وەك چۆن بەعس بۆی چووە، بەڵگەی عەرەبی بوونی ئەوان بێت، دیارە ئەو هەموو شێخ‌و سەیدانەی وڵاتانی هیندو پاکستانیش دەبێ بخرێنە سەر عەرەب. بیانووی بەعسیەکانی عێراق هەمان بیانووی فاشستەکانی ئیتالیایە کە لەکاتی داگیرکردنی لیبیادا دەیانوت گوایە خەڵکی لیبیا بەڕەگەز بەربەرن‌و لەخوارووی ئەوروپاوە پەڕیونەتەوە ئەوبەر، لەبەر ئەوە بە ئیتالیایی کردنیان کارێکی ڕەوایە!!

پوختەی بەشی سێیەم

١- سیاسەتی بەعەرەب کردن لەکوردستاندا لەسەر دووپێ وەستاوە، یەکێکیان: بەعەرەبکردنی کوردستان‌و نیشتمانی کوردە، ئەوی تریان: بەعەرەب کردنی کورد خۆیەتی، بەعەرەبکردنی کوردستان‌و کورد بەلای ڕژێمی بەعسەوە تەواوکەری یەکترین، لەهەمان کاتیشدا چوکڵەیەکی سێ کوچکەی: (تەرحیل) ، (تەعریب) و (تەبعیس)و پایەیەکی ئەمنی ستراتیجی عێراقن. بۆیە چەند هەنگاونراوە بۆ بەعەرەب کردنی کوردستان، ئەوەندەش هەنگاونراوە کورد بکرێتە عەرەب‌و ڕاستی مێژووییەکان بشێوێنرێن.

٢- سیاسەتی بە عەرەبکردنی کوردستان داهێنراوی ڕژێمی بەعس نی یە، بەڵکو بەعس پەرەپێدەرو گەشەپێدەریەتی، بەعس لە ڕوانگەیەکی ستراتیجییەوە هێڵەگشتییەکانی ئەم سیاسەتەی داڕشتوەو بە دڕندانەترین شێوە جێبەجێی کردوە. هەموو ڕژێمە یەك لە دوا یەکەکانی عێراق هەر لە پادشایەتییەوە تا کۆماری، لە دیموکراتیەوە تا دیکتاتۆری‌و فاشی، سیاسەتی بە عەرەبکردنی

---

[١٢] هەقە ڕۆشنبیرەکانی گەلەکەمان لەمەودوا لێکۆڵینەوەی زانستی، مێژوویی، سۆسیۆلۆجی- ئیتنوگرافی دەربارەی ئەم کۆمەڵانە بنووسن‌و لەژیان‌و مێژوویان بکۆڵنەوە، تا روونترو بە بەڵگەوە بەکوردبوونی ئەوانە بسەلمێنن‌و بەعەرەبکردنیان پووچەڵ بکەنەوە.

کوردستانیان کردۆتە بەشێك لــە سیاســەتی نــەگۆڕی خۆیــان لەمــەڕ قوتــدانی کوردستانو تواندنەوەی نەتەوەی کورد.

٣- لە ئەنجامی سیاسەتی بەعەرەبکردنی کوردستاندا، زیاتر لە ٤٢٤٨٨کم٣ لە خاکی کوردستانی عێراق کە دەکاتە ٤٩,٤١٪ ی ئەو کاتە، بــەر شــاڵاوی بــە عــەرەبکردن کەوتووە، هەروەها سەدان هەزار کــەس لــە ڕۆڵــەکانی گــەلی کــورد عــەرەبنووس کراون، کە ئەمە ڕادەی ئــەو مــەترســییە دەردەخــا کــە گەلەکــەمان تووشی بووە بەدەست رژێمە یەك لە دوای یەکەکانی عێراقەوە، بە تایبەت رژێمی بەعس.

٤- دروستکردنی (مستوطنات) یش شێوازی سەرەکی بە عەرەبکردنی خاکی کوردستانو داگیر کردنیەتی، لە ئەنجامی سیاسەتی (استیطان)ی بەعسدا سەدان (مســتوطنة) لــە کوردســتان دا ڕۆنــراونو بــە ســەدان هــەزار کەســیش لــە دواکەوتوترین عەشیرەتو توێژە کۆمەڵایــەکانی عــەرەبی باشــووری عێــراق بــۆ کوردستان هێنران تــا ســیماو نەخشــەی ئیتنــۆگرافیو دیمــۆگرافیی کوردســتان بشــێوێننو بگــۆڕن. جگــە لــە هێنــانی دەیــان هــەزار عــەرەبی تــر بــۆ شــارە جۆراوجۆرەکانی تری کوردســتان بــە نــاوی مامۆســتا، ئــەمن، کــادری حیزبــیو ئیدارەی دەوڵەتەوە.

ئەنجامگیری

دوو مەبەستی سەرەکی لەپشت ئەم لێکۆڵینەوەیەن:

یەکێکیان، ئەکادیمییە: سەبارەت بە پێویستیبوونی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمیی زانستی لەمەڕ ئەو کێشەو گیروگرفتانەی ڕووبەڕووی گەلی کوردو جولانەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان دەبنەوە. ئەوەی تریان، پراکتیکییە: سەبارەت بەپێویستی دیاریکردنی ئەو مەترسیانەی هەڕەشە لەبوونی نەتەوایەتی نەتەوەی کورد دەکەن‌و دەستنیشانکردنی رادەو ئەندازەی ئەو مەترسییانە بۆ دانانی نەخشەو پلانی گونجاو بۆ رووبەڕووبوونەوەی ئەو مەترسیانە بۆ ئەوەی حیزب‌و رێکخراوەکانی جولانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان، لەعێراقدا لەبەر رۆشنایی ئەندازەی ئەو مەترسیانەو رووداوە راستەقینەکانی ژیان بریاری سیاسی خۆیان بدەن. هەر لەپێناوی ئەم مەبەستەدا، ئەم لێکۆڵینەوەیە کراوەتە سێ بەش‌و هەر بەشێکیان چارەسەری بابەتێك دەکات‌و لێی دەتۆژێتەوە. دەشێ ئەو ئەنجامانەی لە لێکۆڵینەوەیەدا هەڵێنجراون، لەم خاڵانەی خوارەوەدا کۆبکەینەوە:

١- رژێمی بەعس دوژمنی سەرسەختی نەتەوەی کوردە، هەر بۆیە دەبێ کوردیش دوژمنی سەرسەختی رژێمی بەعس بێ، مان‌و نەمانی خۆی لەمان‌و نەمانی بەعسدا ببینێتەوە، چونکە ئەو رژێمە مەترسییەکی گەورەی خستۆتە سەر نەتەوەی کورد، هەڕەشە لەبوونی نەتەوایەتی کوردو قەوارەکەی دەکا، دەیەوێ بیتوێنێتەوە، لەناوی ببا، قوتی بدا، خاك‌و نیشتمانەکەی بەعەرەب بکاو هەڵیلوشێ. بۆ بەدیهێنانی ئەم مەبەستەش سڵی لەهیچ شتێك نەکردۆتەوە، دریخی نەکردووە لە بەکارهێنانی هەر ئامرازو رێوشوێنێك لەتوانایدا بووبێ‌و لەبەر دەستیدا بووبێ. هەروەك سودی لەتواناو ئیمکانیاتی دەولەتی عێراق‌و توانای ئیمکانیاتی دەوڵەتە عەرەبییە کۆنەپەرست‌و هاوپەرست‌و هاوپەیمانەکانیشی وەرگرتوە، سودی لەدەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان‌و وڵاتە ئیمپریالیستەکانیش وەرگرتووە بۆ یەکخستنی هەڵوێست‌و توانایان بۆ بەگژداچوونەوەی شۆڕشی کوردستان. هەر بەهێزی سوپایی‌و توانای سیاسی‌و ئابووری عێراق خۆی نەوەستاوەتەوە بۆ بەرەنگاربوونەوەی نەتەوەی کوردو شۆڕشە رەواکەی، بەڵکو بە هاوکاری‌و پشتیوانی دەوڵەتانی ترو تواناو ئیمکانیاتی

ئەوانەش، کەهەندێ جار سوپاییش بووە، بەگژ گـەلی کـوردا چـۆتەوە،تا لـەناوی بباتو کزو لاوازی بکات، بۆیە نەتەوەی کوردو جولاًنەوەی رزگـاریی نیشـتمانیی کوردستانیش، کە خۆی لەحیزبو ڕێکخراوە نوێنەرەکانیـدا دەنوێنـێ، پێویسـتە سلٌ لەهیچ هۆیەك نەکەنەوە، دریخی لە بەکارهێنانی هیچ ئامرازێـك نەکەنـەوە کـە دەبێتـە هـۆی کـزو لاوازکردنـی، بەمـەرجێ سـەربەخۆیی سیاسـیو پێشـمەرگەیی جولاًنەوەکـە پـارێزراو بێـتو لەسـەر بنچـینەی بڕیـاری کـوردی سەربەخۆبێ.

٢- پێویستی یەکخستنی هێزی پێشـمەرگەی کوردسـتان: یـەکێ لەمەرجـە هەرە سەرەکییەکانی سەرکەوتنی شۆڕشی گـەلانی دنیـاو بـەئاکام گەیشـتنیان، یەکێتی ریزەکانی گەلو بەو پێیەش یەکێتیی هێزی چەکداری ئەو گەلانـە بـووە. یەکێتی هێزی پێشمەرگەی کوردستان نەك هەر لەبەر ئەوەی یەکێکە لەمەرجـە گرنگەکانی سەرکەوتنی شۆڕشی کوردسـتانو نـەك لەبەرئـەوەش بـوونی فـرە-لەشکری لە کوردستاندا زۆر جـاران بۆتـە هـۆی هەڵگیرسـانی شـەڕی لاوەکـیو کوردانـدنی شـەڕەکە کـە داخێکـی زۆری بـە دڵـی کـوردا چـزاندووە، کـارێکی پێویستە، بەڵکو زیاتر لەبەرئەوەی بوونی نەتەوایـەتی کـورد لـە مەترسـیدایە، ڕادەی مەترسییەکەش بە ئەندازەیەکە هیچ حیزبو ڕێکخراوێك بـە تـەنیا و بـە هێزی پچڕ پچڕی پێشمەرگەوە ناتوانێ، وەکو پێویست، بەرەنگاری ئەو مەترسییە ببێتەوەو دەرۆستی نایە، ناتوانێ کورد لە جـەنگی هەمـەلایی تـەفرو تونـاکردن بپارێزێـت. بۆیـە یەکخسـتنی هێـزی پێشـمەرگە دەبێتـە هـۆی بـەهێزکردنو ئەستورکردنی باسکی شۆڕشی کوردستانو دەیخاتە ئاستێکەوە لە توانای دا بێـت ئەو مەترسیانە لە بەین بەرێتو کوردیش لە فەوتانو نەمان بپارێزێت.

٣- پێویستیی بوونی ستراتیجێکی بەرزی سەربەخۆ بـۆ جولاًنـەوەی رزگـاریی نیشتمانیی کوردستان لە عێراق دا:

هەقە جولاًنەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان لە عێراقدا خاوەن ستراتیجی سەربەخۆی خۆی بێو خۆی بە ستراتیجی جولاًنەوەی دیموکراسـیو شۆڕشـگێڕانەی عێراق گرێ نەداتەوە، هەرچەندە پەیوەندیەکی توندوتۆڵی دیالێکتێکی لە نێوان هەردوو جولاًنەوەکـەدا هەیـە، چـونکە هـەر کـاتێ شـەپۆلی دیمـوکراتی وڵاتـی گرتبێتەوە، جولاًنەوەی ڕزگاریی نیشتمانیی کوردستانیش گەشەی کـردووەو هـەر

کاتێکیش جوڵانەوەی ڕزگاری نیشتمانی بەهێز بوو بێت، رووناکی دیموکراسی لە ئاسۆی وڵاتدا شەوقی داوەتەوە.... بەپێچەوانەوە کە رژێمی دیکتاتۆر دەسەڵاتی پەیدا کردبێت و مافە دیموکراتییەکانی گەلی زەوت کردبێ، جوڵانەوەی نیشتمانی کوردستانیش چۆتە باری نیشتنەوە، هەر کە جوڵانەوەی رزگاری نیشتمانیش بێهێز بووبێت و شکابێت، دەسەڵاتی دیکتاتۆری لەسەرانسەری وڵاتدا بەهێزتر بووە. پێویستی بوونی ستراتیجێکی سەربەخۆ بۆ جوڵانەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان، مافی چارەی خۆنوسین و یەکگرتنەوەی نەتەوەییە، ستراتیجی جوڵانەوەی دیموکراتی لەعێراقدا هێنانە سەر کایەی رژێمێکی دیموکراتی شۆڕشگێڕە، کە بتوانێ کێشەو گیروگرفتە سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابوورییەکانی کۆمەڵی عێراق چارەسەر بکات، بەکێشەی کوردیشەوە.

* هێزە بنچینەییەکانی هەردوو جوڵانەوەکە لێک جیان، چونکە لەکاتێك هێزی بنچینەیی جوڵانەوەی دیموکراسی لەعێراقدا رەنجدەرانی شارو لادێیە، هێزی بنچینەیی جوڵانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان لەعێراقدا کرێکاران و رەنجدەرانی شارو لادێی کوردستانی عێراقە. بەڵکو لەبەرئەوەی کوردستانی عێراق بایەخێکی جیۆستراتیجی گرنگی هەیە بەنسبەت عێراقەوەو هەموو رژێمەکانی عێراقیش، هەر لەهاشمییەکانەوە تا سەردەمی ئێستای بەعسییەکان، کوردستانی عێراقیان داناوە بەبەشێك، بگرە بە بەشێکی هەرە کاریگەرو گرنگی ئەمنی جیۆپۆلیتیکی عێراق. بۆیە رەنگە هەر رژێمێکی تریش لەعێراقدا دەسەڵاتی سیاسی بگرێتە دەست، نەهێڵێ کورد جیاببێتەوەو بەمافی چارەی خۆنوسین شاد ببێت. لەوانەیە ئەو رژێمانە ستەمی نەتەوایەتی لەسەر کورد نەهێڵن، زەبروزەنگی لەگەڵ بەکار نەهێنن، هەندێ لەمافەکانیشی بۆ مسۆگەر بکەن، بەڵام مافی هەرە سەرەکیی و هەرە بنەڕەتی کە مافی چارەی خۆی نوسینە، بۆ دابین نەکەن بەو بیانوەی کوردستانی عێراق بایەخێکی سوپایی، ئابووری، پەترۆڵی و ستراتیجی گرنگی هەیە بۆ عێراق و نیشاندانی ئەوەی عێراق بەبێ کوردستان ناتوانێ درێژە بە ژیانی بدات، بەبیانوی ئەوەی کە دەبێ (جزء) بکرێتە قوربانە (کل) و هیچ کات نابێ (کل) بکرێتە قوربانی (جزء).

٤- کوردستانی عێراق داگیر کراوە:

کوردستان بۆ دووەمین جار بەپێ پـەیمانی سـایکس-بیکـۆ لـە نێـوان چـوار دەوڵەتی ناوچـەکەدا دابـەش کـراوەو هـەر بەشێکیشـی بـە زۆر بەیـەکێ لـەو دەوڵەتانەوە لکێنراوە. کوردستانی باشور کـە سـاڵی ١٩١٩ لەلایـەن بریتانیـاوە داگیرکراو پاشان لە ساڵی ١٩٢٥دا بە عێراقەوە لکێنـرا، وڵاتێکـی داگیرکـراوەو داگیرکردنەکەشی چەند خاسیەتێکی هەیە:

١- داگیرکردنێکی سوپایی یە: داگیرکردنی سوپایی بـەپێی عـورفی یاسـای دەولی لەسەر دوو پایە جێگیر دەبێ، کە یەکێکیان هێزی سوپایی چەکدارو ئـەوی تریشیان دوژمنایەتیکردن‌و بەکارهێنانی هێزە بەبێ ویسـتی دانیشـتوانی وڵاتـە داگیرکراوەکـە. ئاشـکرایە کـە کوردسـتان بـەگوێرەی ویسـتی ئیمپریـالیزم دابەشکراوە، هەروەك حکومـەتی کوردسـتانی باشـوریش بـەر لـە دامەزرانـدنی حکومــەتی عێــراق لەلایــەن ئینگلیــزەوە هــەبووە، بــەڵام بەرژەوەندییــەکانی ئیمپریـالیزم وای دەخواسـت کوردسـتانی باشـور بەعێراقـەوە بلکێنـێ، ئـەم لکاندنەشی بەزەبری چەك‌و زەبروزەنگ بووە. هـەموو حکومەتـەکانی عێـراقیش دوای ئەم لکاندنە هەر بە زەبری چـەك‌و لەڕێگـەی بـەکارهێنانی زەبروزەنگـەوە، دەسەڵاتی سیاسییان بەسەر کوردستاندا سەپاندووە.

ب- سیاسەتی ئیستعماری ئیستیطانی: رژێمەکانی عێراق بـۆ ئـەوەی باشـتر بتـوانن کوردسـتان بەڕێوەبـەرن‌و دەسـەڵاتیان بەسـەریدا بشـکێ، هـەر بـەوەوە نەوەسـتاون داگـیری بکـەن، بـەڵکو سیاسـەتی (استعماري استیطانی) یـش لەکوردسـتاندا پێـڕۆ دەکـەن، سـەدان (مسـتوطنة)ی گـەورەو بچـوکیان تیـا دامەزراندووەو عەرەبنشینیان کردووە بۆ ئەوەی سیاسەتی (استعماري استیطاني) ببێتە پایەیەکی تری داگیرکردنی کوردستان. بەم پێیە پتر لە ٤٢٤٨٨کم[٢] واتـە ٤٩,٤١٪ی خاکی کوردستانی عێراق تـەعریب کـراوە، کـە بەشـی هـەرە زۆری لەسەردەمی دەسەڵاتی بەعسدا ئەنجام دراوە.

ج- داگیرکردنـی کوردسـتان بەمەبەسـتی تـاڵان کردنێتـی: ئەگـەر کـرۆك‌و ناوەڕۆکی داگیرکردن لەدنیادا، هەر لەسەردەمی دێرینـەوە تـا ئیسـتا، ئـابووری بووبێ، ئەوا داگیرکردنی کوردستانیش لەلایەن رژێمـە عەرەبییـەکانی عێراقـەوە هەمان ناوەڕۆك‌و کرۆکی هەیە، چونکە کوردستانی عێراق بایەخێکی ئـابووری‌و

پەترۆڵی گرنگی هەیە بەنسبەت عێراقەوە، رژێمەکانی عێراقیش لە تالآنکردنو دزینی سامانی پەترۆڵی کوردستانو دەستگرتن بەسەر ناوچە کشتوکاڵیەکانو سەرچاوەکانی ئاودا درێخییان نەکردووە، بەڵکو زۆربەی ویژدانانەش ئەنجامیان داوە. هەر بۆیە کوردستانی عێراق کە لەڕووی سوپاییەوە داگیرکراوەو سیاسەتی (استعماري استيطاني) تیا پەیڕەو دەکرێ لەپێناوی تالآنکردنو دزینی سامانەکەیەتی، کە کرۆکو کاکڵەی هەموو داگیرکردنێکە لەدنیادا.

سەرچاوەکان

١- بە زمانی کوردی

١- جوامێر: چەند ڕواڵەتێکی نوێی پیلانەکانی دوژمن بۆ بەگژاچوونی شۆڕشی کوردستانی عێراق، گۆڤاری کۆمەڵە، ئۆرگانی ناوەندی کۆمەڵەی مارکسی- لینینی کوردستان، ژمارە٢، زستانی ١٩٧٩.

٢- چیا: ((پیماڵك)) نموونەیەکی دزێوی ئۆردوگاکانە، گۆڤاری کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە ١١، خولی ٣، شوباتی ١٩٨٦.

٣- حەمید، عەلی خالید: لەدووتوێی یاداشتی شاردا، لەبڵاوکراوەکانی یەکێتی نوسەرانی کوردستان، زنجیرەی کتێبی کوردی (٢)، چاپخانەی دەزگای ناوەندی رۆشنبیری کۆمەڵە، ١٩٨٤.

٤- ڕێبازی نوێ، رۆژنامە: ئورگانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، ژمارە ١٠و ١١، تشرینی یەکەم‌و دووەمی ١٩٨٦.

٥- سیامەند: تەنگوچەڵەمەی وزەو شڵەژانی بازاڕی پەترۆڵ، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە ١٢، خولی ٣، مارتی ١٩٨٦.

٦- کۆمەڵەی مارکسی-لینینی کوردستان، ناوەند: فرمانەکانی قۆناغی ئێستای خەباتمان لەکۆبونەوەی فراوانی کادرانی کۆمەڵەدا، چاپ‌و بڵاوکردنەوەی ناوەندی کملك، ١٩٧٨.

٧- لاوك: یەزیدییەکان لەمێژووی نەتەوەکەیاندا، لەبڵاوکراوەکانی ی.ن.ك./دەزگای راگەیاندن/دەنگی شۆڕشی عێراق (٥)، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، چاپی یەکەم، ئەیلولی ١٩٨٤.

٨- ماهی: شۆڕش‌و دەسەڵاتی سیاسی، گۆڤاری کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە ٣، خولی ٣، ئازاری ١٩٨٥.

٩- ماهی: لەتاکتیکەکانی بەعس بۆ بەگژاچوونی شۆڕشی کوردستان، بەشی یەك (مەفارز خاصە)، گۆڤاری کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە ٤، خولی ٣، نیسانی ١٩٨٥.

١٠- ماهی: لەتاکتیکەکانی بەعس بۆ بەگژاچونی شۆڕشی کوردستان، بەشی دووەم (ئەفواجی خەفیفە)، گۆڤاری کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە ٥، خولی٣، ئایاری ١٩٨٥.
١١- ناوەند، پەیامی کۆمەڵە: لەنێوان خاچی چەماوەی نازیو داڵی باڵشکاوی بەعسیدا، گۆڤاری کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە ٢، خولی ٣، شوپاتی ١٩٨٥.
١٢- ناوەند، پەیامی کۆمەڵە: کاولکردنی کوردستان لەستراتیجی بەعسدایە، گۆڤاری کۆمەڵە، گۆڤاری کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان، ژمارە ٨ خولی ٣، ئەیلولی ١٩٨٥.
١٣- وەزارەتی رۆشنبیریو راگەیاندن: بۆچی رێککەوتننامەی جەزائیر لەنێوان عێراقو ئێراندا هەڵوەشایەوە، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای رۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی، دار الحرية اللطباعة، ١٩٨١.
١٤- یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، دەزگای راگەیاندن: عێراقو مەسەلەی کورد، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، حوزەیرانی ١٩٨٤.
١٥- یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، دەزگای راگەیاندن: کەرکوكو سیاسەتی تەعریب، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ئازاری ١٩٨٥.
١٦- یەکێتیی نیشتمانیی کورستان، مەکتەبی: گفتوگۆی شۆڕش لەگەڵ میری، چاپخانەی شەهید جەعفەر، کانوونی دووەمی ١٩٨٥.

ب- بەزمانی عەرەبی

١- الدكتور محمد وصفي ابومغلى: التحدي الايراني للامن القومي العربي، دوريات آفاق عربية، العدد٣، ايلول ١٩٨٥.
٢- ادموندز، سي جي: كردو ترك و عرب، ترجمة: جرجيس فتح اللّـة، منشورات التآخي، مطبعة التايمس، بغداد ،١٩٧١.
٣- د. فاضل البراك: استراتيجية الآمن الداخلي، وزارة الثقافة والاعلام، دائرة الاعلام الداخلى العامة، بغداد، ١٩٨١.
٤- عبدالسلام ابراهيم بغدادي: مفهوم الكيان الصهيوني للامن القومي، وزارة الثقافة والاعلام، دائرة الشؤون الثقافية والنشر، بغداد، ١٩٨٥.

٥- عبدالسلام ابراهيم بغدادي: ثورة ١٧-٣٠ تموز والامن القومي العربي، دوريات آفاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
٦- التجمع الوطني العراقي: المعاهدة العراقية-الايرانية الاخيرة، خيانة وطنية وقومية كبرى، منشورات التجمع الوطني العراقي، اواسط ١٩٧٥.
٧- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط: المجموعة الاحصائية السنوية لسنة ١٩٨٤، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء، ١٩٨٥.
٨- الحديثي: هاني الياس خضر: في عملية صنع القرار السياسي الخارجي، وزارة الثقافة والاعلام، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٤.
٩- حزب البعث العربي الاشتراكي، القيادة القومية: مسألة الاقليات فى الوطن العربي، ج ٢، مطبع دار الثورة، بغداد، ١٩٨٠.
١٠- عبدالرزاق الحسنى: تاريخ الاحزاب السياسية العراقية، لبنان، بيروت، ط ٢، ١٩٨٣.
١١- عبدالرزاق الحسنى: تاريخ العراق السياسي، الجزء الثالث.
١٢- د. فاضل حسين: مشكلة الموصل، جامعة بغداد، بغداد، ١٩٧٧.
١٣- د. شاكر خصباك: الاكراد، دراسة جغرافية اثنوغرافية، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٧٢.
١٤- عبد علي الخفاف: التنمية والامن القومي العربي، دوريات آفاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
١٥- الدكتور الدباغ، ضرغام عبداللّه الخفاف: نظرية الامن القومي، العربى والقرار السياسي، مطبعة الانتصار، بغداد، ١٩٨٦.
١٦- الدكتور حامد عبدالله ربيع: قضاية الامن القومي، دوريات آفاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
١٧- الدكتور مازن اسماعيل الرمضاني: الامن القومي العربي في عالم متغير، دوريات افاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
١٨- محمد جميل الملا احمد الروزبياني: داقوق ((دقوقاء)) في التأريخ، مجله المجمع العلمي العراقي-الهيئه الكردية، المجلد العاشر، بغداد، ١٩٨٣.
١٩- د. محمد رياض: الاصول العامة في الجغرافيا السياسية والجيوبوليتكا، ط٢، مطبعه دار النهضة، بيروت، ١٩٧٩.

٢٠- الدكتور سعدى محمد صالح السعدى: الامن القومي كل لايقبل التجزئه فى السلم أو في الحرب، دراسه في جيوبولتكس التنمية والامن القومي، دوريات افاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
٢١- حكمت سامى سليمان: نفط العراق، دراسة اقتصادية سياسية، وزارة الثقافة والاعلام، درا الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٩.
٢٢- الشرارة: الجريدة المركزية للاتحاد الوطني الكردستاني، العدد ٧، السنة ١٢، تموز ١٩٨٦.
٢٣- د. عبدالحسين شعبان: النزاع العراقي-الايراني، ملاحظات في ضوء القانون الدولى، منشورات الطريق الجديد، بيروت، ١٩٨١.
٢٤- عبدالفضيل، د. محمود: العلاقه الجدليه بين النفط والمياه والانماء في الوطن العربى، مجلة الباحث العربي، مركز الدراسات العربيه، لندن، العدد السابع، نيسان-حزيران ١٩٨٦.
٢٥- العشائر الكرديه، ترجمة: فؤاد حمه خورشيد، مطبعة الحوادث، بغداد، ١٩٧٩.
٢٦- عبدالقادر محمد فهمى: الحرب العراقية الايرانية وأثرها على الامن القومى العربي، دوريات آفاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
٢٧- الكلية العسكرية: الجغرافيه العسكريه، مطبعة الكلية العسكرية، الطبعة الثانية، تموز ١٩٧٥.
٢٨- مجموعة مؤلفين: الموسوعة العسكرية، الجزء الاول، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت ١٩٧٧.
٢٩- ثامر كامل محمد: دراسة في الامن الخارجى العراقى واستراتيجية تحقيقه، وزارة الثقافة والاعلام، دائرة الشؤون الثقافية والنشر، بغداد، ١٩٨٥.
٣٠- الدكتور خليل اسماعيل محمد: انماط الاستيطان الريفى في العراق، مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٨٢.
٣١- الدكتور هادى احمد مخلف: المقومات الجيوستراتيجية للوطن العربي وتأثيرها على الامن القومي، دوريات آفاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
٣٢- محمد جاسم النداوى: الامن الدولي والمنطقة العربية، دوريات آفاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.

٣٣- باسيل نيكيتين: الاكراد، اصلهم، تاريخهم، موطنهم، ترجمة طائفة من الكتاب، درا الروائع، مطبعة الجهاد، بيروت، ١٩٥٨.
٢٤- دبليو. أر. هاي، سنتان في كردستان، الجزء الاول، ترجمة فؤاد جميل.
٣٥- الدكتور صبري فارس الهيتي: الامن القومي العربي والحرب العراقية- الايرانية، دوريات افاق عربية، العدد ٣، ايلول ١٩٨٥.
سەرنج: بێجگە لەم سەرچاوانە سوود لەچەندین سەرچاوەی تایبەت وەرگیراوە.

پاشکۆکان

پاشکۆی ژمارە – ١

دابەشبوونی ئیداری – سیاسی ناوچەکانی کوردستانی عێراق بەگوێرەی دابەشبوونی ساڵی ١٩٨٤

یەکەم: ناوچەی ئۆتۆنۆمیدار

ئەو ناوچەیە کە بەگوێرەی یاسای ئۆتۆنۆمی لە ١١/٣/١٩٧٤ دیاری کراوەو ئەم پارێزگایانەی خوارەوە دەگرێتەوە، کە قەزاو ناحیەکانی لەخوارەوە دیاریکراوە:
(سەرچاوە: وزارة التخطيط / المجموعة الاحصائية السنوية لسنة ١٩٨٤)

١. پارێزگای دهۆك

قەزاکان	ناحیەکان	رووبەر بەکم^2	تێبینی
دهۆك	مەرکەزی قەزا	١٠٧	
	دۆسکی	٤٥٤	
	زاویتە	٤٢٠	
		٩٨١	
ئامێدی	مەرکەزی قەزا	٩٣	
	سەرسەنگ	٩١٩	
	نیرواورێکان	١٠٠٧	
	بەرواری بالاّ	٦٨٨	
		٢٧٠٧	
زاخۆ	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	سندی	٥٣١	
	گلی	٢٠٨	
	رزگاری	٢٩٥	
		١٠٣٤	

سمێڵ	مەرکەزی قەزا	٣٠٦	
	سلێڤانی	٨١١	
	فەیدێ	٢٨١	
		١٣٩٨	
گشت پارێزگاکە		٦١٢٠	

٢. پارێزگای هەولێر:

قەزاکان	ناحیەکان	رووبەر بەکم^2	تێبینی
هەولێر	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	مەرکەزی هەولێر	٩٢٥	
	قوشتەپە	١٢٦٠	
	خەبات	٥٢١	
		٢٧٠٦	
مەخمور	مەرکەزی قەزا	٤٧٤	
	گوێر	٥٨٦	
	کەندیناوا	٧٤٠	
	قەراج	٩٨٣	
		٢٧٨٣	
کۆیە	مەرکەزی قەزا	٥٥٨	
	تەقتەق	٧٣١	
	شۆڕش	٧٧٥	
		٢٠٦٤	
رواندز	مەرکەزی قەزا	٤٨٥	کراوەتە قەزای سدیق
	برادۆست	١٦١٦	
	دیانا	٣٢٣	
	خەلیفان	٤٢٨	
		٢٨٥٢	
زێبار	مێرگەسور	١٣٥٣	ناحیەکانی مزوری بالاو بارزان نەهێڵراون
		١٣٥٣	
شەقلاوە	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	خۆشناو	٤٠٤	
	حەریر	٦٤١	

	سەلاحەددین	٧٨٩	
		١٨٣٤	
چۆمان	مەرکەزی قەزا	٦١٨	ناحیەی باڵەك
	حاجی ئۆمەران	٢٦١	
		٨٧٩	
گشت پارێزگاکە		١٤٤٧١	

٣. پارێزگای سلێمانی:

قەزاکان	ناحیەکان	رووبەر بەکم^{2}	تێبینی
سلێمانی	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	سەرچنار	٧٠٥	
	تانجەرۆ	٤٧٦	
	بازیان	٣٦٨	
	قەرەداغ	٧٢٨	
		٢٢٧٧	
هەڵەبجە	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	سیروان	٧٨٣	
	خورماڵ	٢٠٥	
	بیارە	١٧٤	
	شارەزور	٣٦١	
		١٥٢٣	
پێنجوێن	مەرکەزی قەزا	٣٦١	ناحیەی گەرمك
	ناڵپارێز	٦٦١	نەماوە
شارباژێر		١٠٢٢	
	مەرکەزی قەزا	٦٣١	
	کەناروێ	٤١٣	
	کارێزە	٥٨٨	
	سروچك	٥٤١	
		٢١٧٣	

پشدەر	مەرکەزی قەزا	٣١٣	
	ناودەشت	٧٨٦	
	هێرۆ	٢٠٣	
		١٣٠٢	
رانیە	مەرکەزی قەزا	٦٠٣	
	بێتواتە	٢٨١	
		٨٨٤	
دوکان	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	سورداش	٦٤٦	
	چناران	٣٥٥	
	مەرگە	٧٠٣	
		١٦٠٤	
دەربەندیخان	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	زەڕایەن	٤٨١	
		٤٨١	
چەمچەماڵ	مەرکەزی قەزا	٨٠٤	
	ئاغجەلەر	٧٣٤	
	سەنگاو	٨٤١	
		٢٣٧٩	
کەلار	مەرکەزی قەزا	٣٣٢	
	پێباز	٩٩٢	
	تیلەکۆ	٧٨٧	
		٢١١١	
گشت پارێزگاکە		١٥٧٥٦کم^{٢}	
گشت ناوچەی ئۆتۆنۆمی		٣٦٣٤٧کم^{٢}	

دووەم: ئەو ناوچەی لەسەر دەسەڵاتی مەرکەزین

١. پارێزگای تەئمیم:

کەرکوك	مەرکەزی قەزا	٤٠٦	
	قەرە حەسەن	٧٢٢	
	شوان	٨١٩	
	تازە خورماتو	١١٥٠	
	بایچی	٥١٤	
	داقوق	١١٥٧	
	قەرەهەنجیر	٦٦١	کراوەتە (الربیع)
		٥٤٢٩	
حەویجە	مەرکەزی قەزا	٥٩٦	
	عەبباسی	٦٣٤	
	ریاض	١٣١١	
	زاب	٧٣٢	
		٣٢٧٣	
دوبز	مەرکەزی قەزا	٥٤٧	
	ئاڵتون کۆپری	٣٣٥	
	سەرگەران	٨٠٧	کراوەتە (قدس)
		١٦٨٩	
گشت پارێزگاکە		١٠٣٩١	

٢. پارێزگای نەینەوا

موسڵ	باشیکە *	٥٢٦	
		٥٢٦	
حەمدانیە	مەرکەزی قەزا	١٧٥	
	کەڵەکی یاسین اغا	٣٢٥	
	نەمرود	٤٧٣	
	بەرتەڵە	٢١٥	
		١١٨٨	
تلکێف	مەرکەزی قەزا	٤٠١	
	وانە	٣٦٦	
	ئەلکیش **	٥٠٨	
		١٢٧٥	
شنگار	مەرکەزی قەزا	٧٠٤	
	شیمال	١٧١٦	
	قەیرەوان	٧٧٠	
		٣١٩٠	
شێخان	مەرکەزی قەزا	٥٢٤	
	مریبا	٤٤٤	
	مزوری	٢٩١	
		١٢٥٩	
تەلەعفە	مەرکەزی قەزا	٨٢٤	
	زمار	١٢٦٨	
	ئاڤگەنی	٧٨٤	کراوتە (عیوازیە)
	رەبیعە	١٤٣١	
		٤٣٠٧	
ئاکرێ	مەرکەزی قەزا	١٤٣	

* بەعشیقە
** ئەلقوش

	نەهلە	٩٣١	
	عشائر السبعة	٨٥٠	
	سورچی	٣٢٥	
	گردە شین	٥٩٨	
		٢٨٤٧	
گشت پارێزگاکە		١٥١٩٢	

٣. پارێزگای سەلاحەددین

دوز	مەرکەزی قەزا	٥٧٣	
	ئامرلی	٧٣٩	
	سلێمان بەگ	٢٨٨	
	نەجول	٩٦٩	
	قادر کەرەم	١٤٥٠	
		٤٠١٩	

٤. پارێزگای دیالە

خانەقین	مەرکەزی قەزا	١٢٨٨	
	مەیدان	٥٧٩	
	قۆرەتو	٩٢٧	
	جەلەولا	٤٦٧	ناوی قەرەخانە
	سەعدیە	٦٥٤	ناوی قزلربات
		٣٩١٥	
مەندەلی	مەرکەزی قەزا	١٥١٣	
	قازانیە	٣٠٥٧	
	بلدروز	٢٠١٧	
		٦٥٨٦	
شارەبان	مەرکەزی قەزا	٥٤٢	کراوەتە (مقدادیە)
		٥٤٢	

کفری	مەرکەزی قەزا	٠٠٠	
	جەبارە	٩٢٤	
	سەرقەڵا	٥٧٤	
	کۆکز	٤٣٠	
	قەرەتەپە	٩١٣	
		٨٨٤١	
گشت پارێزگا		١٣٨٨٤	

٥. پارێزگای واست

بەدرە	مەرکەزی قەزا	٨٧٠	
	زرباتیە	٩٦٥	
	جەسان	١٩٠٥	
		٣٧٤٠	

٦. پارێزگای میسان

عەلی غەربی	مەرکەزی قەزا	٢٢٢٤	
		٢٢٢٤	

پاشکۆی ژمارە – ٢

ئاماری ئەو ناوچانەی بەهۆی تەوەرە ستراتیجیەکانەوە ڕاگوێزراون

یەکەم: تەوەرەکانی دەرەوە

١. پارێزگای دیالە

أ/ قەزای خانەقین *

٭ ناحیەی مەیدان (مەرکەزەکەی: مەیدان)

زەنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ		زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	مەیدان	١٠٠		٢	ژاڵەناو	٤٦
٣	ئاوبار	٧٠		٤	گەرمك	٥٠
٥	شمشێر کوڵ	٧٢		٦	ناودێ	٣٠
٧	کوێرەك	١٣٠		٨	بانیبی	٧٠
٩	سەراو	٢٥		١٠	شێخ ڕەزا	٥٠
١١	دێ سوتك	٦٠		١٢	خوڕخوڕی سەروو	٥٥
١٣	خوڕخوڕی خواروو	٢٥		١٤	عەلی پەکان	٧٦
١٥	گۆڕگنوشی سەروو	٢٥		١٦	گۆڕگنوشی خواروو	٣٠
١٧	زەڵکە	٥٠		١٨	قەرەچەم	٦٥
١٩	سۆلاوە	٤٠		٢٠	کونەقەل	٢٠
٢١	کەوزیناڵ	٦٠		٢٢	هۆرێن	٣٠٠
٢٣	میشیاو	٤٨		٢٤	خەرکنێ	٣٢

* هەموو گوندەکانی قەزای خانەقین بەر ڕاگواستن‌و بەعەرەبکردن کەوتوون، بەڵام ئێمە لێرەدا توانیومانە هەر ئەوەندە زانیاری کۆبکەینەوە، کە لێرەدا تۆمار کراوە. دانیشتوانی ئەم قەزایە زۆربەیان لەباشووری عێراق‌و هەندێکیشان بۆ ئێران (تەسفیر) کراون، هەروەك هەندێ گوندیشیان لەئۆردوگاکانی قەزای دەربەندیخان‌و کەلارن.

٢٥	کەمتاران	٣٥		٢٦	قەسلان	٣٩
٢٧	قەسلانی سەروو	٣٠		٢٨	داری ئیمام	٣٠
٢٩	داری ئیمامی خواروو	٣٠		٣٠	تۆڤگە	٩٠
٣١	باغوبەرە	٦٠		٣٢	باخەهەنارە (باخە ناریە)	١٥٠
٣٣	بێلولە	١٣٠		٣٤	دەربەند بێلولە	٢٥
٣٥	کانی کرمانج	٧٠		٣٦	حەسار	٢٠
٣٧	ناوماچك	١٥		٣٨	هۆمەرمل	٢٥
٣٩	حاجیلەر	١٥٠		٤٠	کانی بۆرەکە	٢٠
٤١	خێڵی یاقو	٥٠		٤٢	کانی ژالّە	٣٠
٤٣	ناودەروون	٣٠		٤٤	شاوازی	٤٥
٤٥	بانگامێشان	١٠		٤٦	شێخان	٦٠
٤٧	دێی شێخ محی الدینە شەل	١٥		٤٨	چیا ڕەزا	٦٠
٤٩	تازەدێی حاجیلەر	٣٠		٥٠	سەرتەك	٤٠
٥١	دێی کوێخا رەحیم	٢٥		٥٢	عەرەبەکان	

هەموو ناحیەکە ٥٢گوند،٢٩٥٣ خێزان

*** ناحیەی قۆرەتو (مەرکەزەکەی: قۆرەتو)**

زەنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ		زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٥٣	قۆرەتو	٢٥٠		٥٤	ئاوایی عبدالرحمن جیهان بەخش	١٠٠
٥٥	مەجید سالار	١٥٠		٥٦	پەروێز خان	١٢٠
٥٧	عەلی میر	١٠٠		٥٨	مەحمود قەجەر	٥٠٠
٥٩	سەرقزل	٤٠		٦٠	چوار کلاوی فەرەجی سەعید	٨٠
٦١	چوار کلاوی فەرەجی کەریم	٨		٦٢	چوار کلاوی کوێخا مستەفا	٨٠
٦٣	بەردی عەلی سەروو	٤٠		٦٤	بەردی عەلی خواروو	٤٥
٦٥	سەیکەوەن	٢٨		٦٦	چیا سورخ	٢٥
٦٧	کانی پەموو	٣٥		٦٨	تازەدێ	٣٠

٦٩	گۆڕه شەلە	٥٠٠	٧٠	عەلی خاڵە	٢٥
٧١	ئاوایی سوحان	١٠	٧٢	تەنوورە	٢٨
٧٣	سەنگەری سەروو	٢٤	٧٤	سەنگەری خواروو	٢٥
٧٥	سەید مستەفا	٤٠	٧٦	عەزاوی	١٥
٧٧	تازەدێی چیا سورخ	١٥	٧٨	ڕەزوار	٥٠
٧٩	جەبراوە	٢٥	٨٠	دێی خەلیفە	٥٠
٨١	بانەبۆر	٣٥	٨٢	دێی فەرەجی مەلا سلێمان	١٢
٨٣	دێی سەیدەکان	٥٠	٨٤	حەوشکوری	١٥٠
٨٥	ناوبەر	١٥	٨٦	باریکە	٨٠
٨٧	دەورە	٧٠	٨٨	دێی قادراغا	٥٠
٨٩	دێی ساڵح ئاغا	٢٥٠	٩٠	تۆپ عەسکەر	٣٠
٩١	تەپەروسی	٢٠	٩٢	قەرەچە	٣٠
٩٣	ئاوایی غەیدان	٢٥	٩٤	دێی سەید سەفی	
٩٥	دێی ناوجەوەل		٩٦	پشت پەنگ	٢٠
٩٧	دێی عەلی شەفی	٧٠	٩٨	ئاوایی گەورە	١٥٠
٩٩	تازە شار	٣٠	١٠٠	سەرچەم	٢٠
١٠١	خدری سەرد	٣٠	١٠٢	خدری شێخ غەریب	٦٠
١٠٣	وەلیاغا	٤٠	١٠٤	قەڵاتەپەی سەروو	٢٠
١٠٥	قەڵاتەپەی	١٠	١٠٦	قەڵاتەپەی خواروو	٣٠

(هەموو ناحیەکە ٥٤ گوند، ٣٧٢٥ خێزان)

* ناحیەی مەرکەز

زەنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ		زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٠٧	توله فرۆش	٢٠٠		١٠٨	دەرەوە نجق	٥٠
١٠٩	دێی تایراغا	٧٠		١١٠	باوەپلاوی بن ئیمام	٤١
١١١	باوه پلاوی قەلا	٤٤		١١٢	سەید رەحیم	٥٠
١١٢	قامیشەلان	٣٧		١١٤	مەلا عەزیز	٣٥
١١٥	بانمیلی نامدار	٩٥		١١٦	بانمیلی شەریکە	٤٠٠
١١٧	بانمیلی کوێخا حەبیب	٤٠		١١٨	کارێزی عەلی خان	٢٥٠
١١٩	عەبدوڵلا بەگ	٥٠		١٢٠	کانی زەرد	٤٥
١٢١	دێی عەلی مراد	٨٠		١٢٢	عەبدوڵلا گۆران	٤٠
١٢٣	نوری میکایل	٥٠		١٢٤	یوسف بەگ	١٥٠
١٢٥	مەلا تەیب	٧٠		١٢٦	مله کونار	٦٠
١٢٧	دێی تایر بەگ (تایر عوزێر)	٤٠		١٢٨	عەبباسی	٣٠
١٢٩	ئاوایی مەردان	٣٠		١٣٠	ئاوایی مبارەك خان	٦٤
١٣١	مێخاس	٥٢		١٣٢	مەلا رەحمان	٤٠
١٣٣	ئەرکەوازی	٣٠٠		١٣٤	سەوزبلاخی گەورە	٦٠
١٣٥	سەوزبلاخی بچوك (تازەدێ)	٣٠		١٣٦	قوله یەهودی	٨٠
١٣٧	ئاوایی محمد شێربەگ	٧٤		١٣٨	دارا	٤٥
١٣٩	کێودێ	٧٠		١٤٠	گەبیە	٨٠
١٤١	دێی موسی عوسمان	٤٠		١٤٢	خەیاڵ	١٥
١٤٣	خێڵی	١٨		١٤٤	خدری بچوك	٢٨
١٤٥	دێی محمود علی خان	٢٥		١٤٦	مەرکەز حدود	٦٠
١٤٧	مەرکەز حدودی محمد شوکر	٧٠		١٤٨	شێرەوەن	٧٠
١٤٩	کانی ماسی	٥٠		١٥٠	کەلای میره	٣٠
١٥١	گاکول	٨٠		١٥٢	ئاوایی حاجی	١٥٠
١٥٣	ئاوایی خێری	٢٠		١٥٤	کانی ماسی باجەلان	٣٠
١٥٥	بانزەمین	١٥		١٥٦	کانی شیرنه	٢٣
١٥٧	ئاوایی ئەکبەر حەیدەر	١٥		١٥٨	پیکە	٣٠

١٥٩	نەیکەنە	٣٦		١٦٠	رزگاری	٤٠
١٦١	پەلە جفتی کوێخا شامراد	٥٠		١٦٢	پەلە جفتی کاکەیی یەکان	١٠٠
١٦٣	قەڵەمەی سەروو	٦٠		١٦٤	قەڵەمەی خواروو	٢٠
١٦٥	دارەخورمای محمد سالم	٢٠		١٦٦	دارەخورمای سەید غەریب	٣٠
١٦٧	جەبراوەی عەبدوڵلا بەگ	١٥		١٦٨	ئیمام محەمەد	٣٥
١٦٩	دەکەی حاجی برایم بەگ	٩٠		١٧٠	دەکەی حاجی قادر بەگ	٥٠
١٧١	ئاوایی شێرگ	٨٠		١٧٢	نەوتخانە	٢٠٠
١٧٣	پەلکانە	٧٠		١٧٤	باوە مەحمود	٣٠
١٧٥	دێی مەلا حەسەن	١٥		١٧٦	دێی حاجەرە	٢٠
١٧٧	دێی گەرەپولە	٤٠		١٧٨	کارێز خواروو	١٥٠
١٧٩	عەلیاوەی کوێخا زۆراب	٣٠		١٨٠	عەلیاوەی سالم	٤٥
١٨١	درۆ	٣٠		١٨٢	مەلە کشا	١٥٠
١٨٣	دێی حسێن بەگ	٤٠		١٨٤	دێی ئەحمەد هیلال	٦٠
١٨٥	دێی فەتحوڵلا بەگ	٨٠		١٨٦	ئاوایی سەید رەشید	٣٠
١٨٧	ئاوایی سەید محەمەد	٤٠		١٨٨	گورگوسی گەورە	٧٠
١٨٩	گورگوشی گچکە			١٩٠	دێی مەجیدی قادر اغا	٥٠٠
١٩١	دێی قادر جومعە	٥٠		١٩٢	دێی جەمالە لەك	٤٠
١٩٣	دێی سەید خەلیل	٢٠٠		١٩٤	مەنزەریە	٣٠
١٩٥	ئاوایی توتك			١٩٦	شامراد وورگە	
١٩٧	خدر بدر			١٩٨	سەید ئەحمەد	
١٩٩	ئاوایی سەیدە			٢٠٠	ئاوایی خەلیل بەگ	٥٤
٢٠١	مستەفا پاشا			٢٠٢	رەحاملە	
٢٠٣	قەدوری			٢٠٤	ئیمام رەزا	
٢٠٥	قصر الملك			٢٠٦	ئاوایی عەلی بەگ	٤٨
٢٠٧	قەڵا			٢٠٨	کانی بز	
٢٠٩	گۆمەزرد			٢١٠	ئەمین باپیر	٢٠
٢١١	باوە ئیسماعیل	٢٠		٢١٢	دارەخەسرەو	٢٠
٢١٣	مەلاس	٤٨				

هەموو ناحیەکە ١٠٨ گوند، ٦٣٨٧ خێزان.

***ناحیەی جەلەولا (قەرەخانە)**

زەنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زەنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢١٤	قەڵا	٥٠	٢١٥	بنەباخ	٣٠
٢١٦	سێڵەوەنی	٣٥	٢١٧	تەپە چەرمین	٤٠
٢١٨	ئاوایی گەورە	٢٥٠	٢١٩	عەسریە	٨٠
٢٢٠	ئاوایی فەرەج	٣٠	٢٢١	ئەحمەد گوڵە	٣٢
٢٢٢	ئاوایی سلێمان	٣٠	٢٢٣	عەلۆش	١٠٠
٢٢٤	بەگاڵی	٥٥	٢٢٥	سەیدەکان	١٥
٢٢٦	کەشکەوڵ	٢٠	٢٢٧	مەعدان	١٢

هەموو ناحیەکە ١٤ گوند، ٧٩ خێزان.

گشت قەزاکە ٢٢٧ گوند، ١٣٨٩٤ خێزان، ژمارەی گوندە راگوێزراوەکان زیاترە، بەڵام نەتوانراوە ئەوانی تر زانیاریان لەسەر کۆ بکرێتەوە.

ب ـ قەزای کفری

*** ناحیەی کۆکز (مەرکەزەکەی: جاران کۆکز، ئێستا: کوڵەجۆ)**

١ـ قەڵا

ج ـ قەزای مەندەلی

زۆربەی گوندە کوردییەکانی ئەم قەزایەو ناحیەکانی بەر راگواستن کەوتون بەڵام نەتوانراوە ناوی گوندەکان بزانرێتو زانیاریان لەسەر کۆبکرێتەوە.

٢ـ پارێزگای واست

١ـ قەزای بەدرە

*** ناحیەکانی: مەکەز/ زرباتیە/ جەسان هەر هەموویان بەگونەکانیشیانەوە کۆچ پێکراونو راگوێزراون، بەڵام ژمارەی گوندە راگوێزرەوەکانو ژمارەی ئەو خێزانانەی بەر راگواستن کەوتون، نەزانراوە.**

٣ـ پارێزگای دهۆك

أ ـ قەزای زاخۆ

*** ناحیەی رزگاری (مەرکەزەکەی: ابراهیم خەلیل)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژماەی ماڵ
١	فیش خابور	٧٠٠	٢	دێرەبین	٥٠٠
٣	مەزرێ خابور	٣٠	٤	قەرەوڵە	١٥٠
٥	تۆپان	٢٠	٦	هەتبنان	٣٠
٧	شناڤا	٢٥	٨	ئاجوکا	٣٠
٩	چەم کورەك	٢٠	١٠	حەسەن ئاڤا	٤٠
١١	ورگن خاپور	٢٠			

هەموو ناحیەکە ١١ گوند، ١٥٧٠ خێزان

ب ـ قەزای سمێل

*** ناحیەی سلێڤانی (مەرکەزەکەی: جاران: ئاسەهێ: ئێستا: باتێل)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژماەی ماڵ
١٢	تربە سپی	٢٠	١٣	ئەفتەحل	١٥
١٤	قۆتێ	٢٠	١٥	موقبلکێ	٤٠
١٦	شکەفتك	٣٥	١٧	بامێر	٣٠
١٨	سەردکانی	٥٠	١٩	هەرشیا	١٥
٢٠	گر رەش	٦٠	٢١	کواشێ	٢٠
٢٢	باڤیا	٣٠	٢٣	بالقۆس	٢٥
٢٤	باسکێی سەری	٦٥	٢٥	باسکێی خواری	٢٥
٢٦	باتێل	٧٠	٢٧	هیجیا	٢٠
٢٨	گر عوسمان	٣٠	٢٩	ئیسماعیلاوا	٢٠
٣٠	ئاڤەزریك	٨٥	٣١	خراز	١٥
٣٢	کاڤل درێژ	٢٠	٣٣	گرعابور	٣٠
٣٤	خراب دێم	٦٠	٣٥	قەسری مەلا تەیب	٧٠

٣٦	خراب مال	٣٠	٣٧	چوپانیه	٢٠
٣٨	شکەفتێ	٤٠	٣٩	کەمبل	٣٠
٤٠	پێچکی سەری	٣٠	٤١	پێچکی خواری	٥٠
٤٢	چەم زراڤ	٥٠	٤٣	هەفشیه رەش	٣٠
٤٤	جمینێ	٢٠	٤٥	باغلیجه	٣٥
٤٦	کێلك	٢٠٠	٤٧	بەلەك	٢٠
٤٨	کانی کەزك	٢٠	٤٩	گر شین	٦٠
٥٠	کشکان	١٥	٥١	کۆلی	٤٠
٥٢	قادسیه	٢٠	٥٣	مەزرێ	٣٥
٥٤	الجاسمه	١٥	٥٥	خەربەتور	٢٠
٥٦	بەراڤۆك	٣٠	٥٧	براڤ بەران	٢٠
٥٨	ئازرۆکی سەری	٤٠	٥٩	رۆتەك عەلی	٢٠
٦٠	سۆریا	٤٥	٦١	مشاره	٦٠
٦٢	پێ بزن	٣٠	٦٣	مێرگەسور	٢٠
٦٤	باجت میری	٤٠	٦٥	باجت کەنداڵه	٣٠
٦٦	خاڵتۆر	٢٠	٦٧	قوساڤه	٦٠
٦٨	باجت براڤ	٦٠	٦٩	کێلەسپی	٣٠
٧٠	گرونیێ	٤٠	٧١	جگەسور	٣٠
٧٢	شکیڤدل	٥٥			

هەموو ناحیەکە: ٦١ گوند، ٢٣٨٠ خێزان

***ناحیەی مەرکەز**

زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیره	ناوی گوند	ژمادەی ماڵ
٧٣	گەرماڤا	٣٠	٧٤	هاجسنێ	٢٠
٧٥	بوسربان	١٥	٧٦	گرفیل	٥٠
٧٧	کانی سپی	١٠٠	٧٨	بەدەلیا	٧٠
٧٩	چەلوان	٣٠			

هەموو ناحیەکە: ٧گوند، ٣١٥خێزان.

* ناحیەی فەیدێ (مەرکەزەکەی: فەیدێ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨٠	فەیدێ	٣٠٠	٨١	کانی گوڵان	٢٠
٨٢	ساڵهیە	٢٠			

هەموو ناحیەکە: ٣ گوند، ٣٤٠ خێزان.
گشت قەزای سمێل: ٧١ گوند، ٣٠٥٥ خێزان.
گشت پارێزگای دهۆك: ٨٢ گوند، ٤٦٢٥ خێزان، هەمووشی تەعریب کراوە.

٤ـ پارێزگاری نەینەوا

أ ـ قەزای تەلەعفەر

* ناحیەی زمار (مەرکەزەکەی: زمار)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	کەرهۆلی ناوەڕاست		٢	تنبە	
٣	دیرجال		٤	دەهلەی علیا	
٥	دەهلەی سفلی		٦	راڤنی سفلی	
٧	راڤنی علیا		٨	چەم حەنەش	
٩	خەربەی جعێتر		١٠	گرگاڤری ژوری	
١١	گرگاڤری ژیری		١٢	گرچاڵ	
١٣	زمار		١٤	چفتك (تل ابو ظاهر)	
١٥	بەرزان		١٦	سێ قوببە	
١٧	گربیر		١٨	عومەر خالد	
١٩	چەم نایفی سەروو		٢٠	چەم نایفی خواروو	
٢١	مچری		٢٢	ماسەکی	
٢٣	کەلهێ		٢٤	عومەر سەلاح	
٢٥	شێخان		٢٦	تەل ئەحمەد اغای گەورە	
٢٧	تەل ئەحمەد اغای گچکە		٢٨	ئەسیلە	

زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢٩	تەل گران		٣٠	بیرعوگلەی تەحتانی	
٣١	بیرعوگلەی فەوقانی		٣٢	چلبارات	
٣٣	مەحمودیه		٣٤	تەل سلێمان	
٣٥	الولید		٣٦	گۆزگیران	
٣٧	سحێله (شایله)		٣٨	شێلگیه	
٣٩	شیبانه				

هەموو ناحیەکە ٣٩ گوند، ناوی گوندە راگوێزراوەکانی تری نەزانراوە، هەروەها نەشتوانراوە ژمارەی خێزانەکان بزانرێت.

ب ـ قەزای شنگار

*** ناحیەکانی مەرکەز، شیمال، قەیرەوان**

زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤٠	عەلی سورکه		٤١	تەپه	
٤٢	شکەفتا[١]		٤٣	شکەفتا[٢]	
٤٤	میهرکان		٤٥	تەل یوسفکه	
٤٦	تانسمێ		٤٧	نمێڵێ	
٤٨	زمێله		٤٩	خانی سەروو	
٥٠	خانی خواروو		٥١	شێخ خانس	
٥٢	کلسی		٥٣	گوڵات	
٥٤	کوچوك		٥٥	زەیتونیه	
٥٦	شەهابیه		٥٧	سەباحی	
٥٨	گری جامع		٥٩	زگدەخان	
٦٠	هەمەدان		٦١	حاج کەریم	
٦٢	شاروکی غەربی		٦٣	باشۆك	
٦٤	تەل قەسەب		٦٥	دیلۆخان	
٦٦	پلاتات		٦٧	ام الشبابیط	
٦٨	عەین فەتحی		٦٩	عەین زال	
٧٠	حاتمیه		٧١	نارنجۆك	

٧٢	بیسکی گجکە		٧٣	بیسکی ژوری	
٧٤	بیسکی		٧٥	بیسکی	
٧٦	خنیسی		٧٧	تەل بەنات	
٧٨	حسێنیانی شمالی		٧٩	حسێنیانی جنوبی	
٨٠	تەل حسێنیانی شەرقی		٨١	ئەحمەد الصد	
٨٢	تەل کنان		٨٣	کانی عیدو	
٨٤	کانی..		٨٥	امام..	
٨٦	قابوسیە		٨٧	کنروڤی	
٨٨	رەمبوسی شەرقی		٨٩	رەمبوسی غەربی	
٩٠	کوچو		٩١	خراب باجار	
٩٢	فەرخۆ		٩٣	سیخۆ	
٩٤	گری زرکا		٩٥	گر قوبە	
٩٦	قەبر هاجەر		٩٧	قەواڵە	
٩٨	گری تەتار		٩٩	بیرکی	
١٠٠	گرکی خان هریك		١٠١	گا حورتە	
١٠٢	گری نشکی		١٠٣	قەراجی تەحتکی	
١٠٤	رەشۆ		١٠٥	کەنداڵە	
١٠٦	عەبدی		١٠٧	گری کرعاگوف	
١٠٨	حلف جعیتر		١٠٩	عەلی قاسم	
١١٠	میشو		١١١	عاگوبەی غەربی	
١١٢	عاگوبەی شەرقی		١١٣	جوکو	
١١٤	سەکینیەی سەری		١١٥	سەکینیەی ژێری	
١١٦	مەجنونیە		١١٧	جدالەی علیا	
١١٨	جدالە		١١٩	گابارە	
١٢٠	قزل کەند		١٢١	ئیمام هارون	
١٢٢	کەنعان		١٢٣	کودکودکان	
١٢٤	ناوماش		١٢٥	قەسرکی	
١٢٦	زراڤکی		١٢٧	وەردیە	

١٢٨	سنون		١٢٩	کۆلکە	
١٣٠	حلك		١٣١	مامیسێ	
١٣٢	کەرسێ		١٣٣	سقیکی	
١٣٤	کولکەی ژێری		١٣٥	ئەدیکە	
١٣٦	فەیاد		١٣٧	قۆیسی	
١٣٨	دو هۆلە		١٣٩	...	
١٤٠	ناسریە		١٤١	قنێ	
١٤٢	شرف الدین		١٤٣	عالدینە	
١٤٤	التورفە		١٤٥	راشد	
١٤٦	خێر ئاڤا		١٤٧	ئۆسنا	
١٤٨	چەمی جەفرا		١٤٩	زیروا	
١٥٠	گرێ زرکا		١٥١	بەرانە	
١٥٢	...		١٥٣	باخلێفا	
١٥٤	(نعیتیمە)		١٥٥	گرێ زرکە	
١٦	پیتونی		١٥٧	تریکە	
١٥٨	...		١٥٩	گرێ عەرەبا	
١٦٠	نەعسە عوج		١٦١	هریکۆ	
١٦٢	بۆرك		١٦٣	گۆهبل	
١٦٤	گۆهبلی شمالی		١٦٥	گلی خان	
١٦٦	...		١٦٧	...	
١٦٨	...		١٦٩	...	
١٧٠	...		١٧١	...	
١٧٢	شەنانیك		١٧٣	گەنی	
١٧٤	قوچاجمی سەری		١٧٥	قوچاجمی ژێری	
١٧٦	بیرئادەم		١٧٧	گری شکستی	
١٧٨	گیرکی حەساری		١٧٩	حلیقباتی جنوبی (دولّی حەلیق)	
١٨٠	حلیقبات		١٨١	جەمسکە	

١٨٢	جەفریە		١٨٣	بارا سەرێ	
١٨٤	بارا خوارێ		١٨٥	کفنێ	
١٨٦	زوحانی		١٨٧	کەندالّەی بەکر خەلەف	
١٨٨	کەتدالّە		١٨٩	خەلەف قاسم	
١٩٠	فەیزی تالانی		١٩١	خانەسور	
١٩٢	پیر قاسم		١٩٣	تریکە	
١٩٤	...		١٩٥	حەسۆك بەگ	

هەموو قەزاکە ١٥٦ گوند، ژمارەی خێزانەکان نەزانراوە، هەروەها ژمارەی گوندەکانیش زۆر لەوە زیاترە، چونکە هەموو گوندەکانی سنووری ئەو قەزایە راگویزراون.

دووەم: تەوەرەکانی ناوەوە

١ـ پارێزگای نەینەوا

أ ـ قەزای شێخان (مەرکەزەکەی: عەین سفنی)

٭ ناحیەی مەرکەز:

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	هارونا		٢	مغارە	١٨
٣	شکفتی هندوان	٥٦	٤	شکەفتیان	٢٠
٥	باعەدرێ	١٥٠٠	٦	خرابك	
٧	کیس قەلا	٤٠	٨	کەندالّە	٣٠٠
٩	شیڤ شرین		١٠	گر خالّس	
١١	گرد مبارەك		١٢	دوشیڤان	٥٧
١٣	بێرستەك	٥٥	١٤	ئالمەمان	٦٠
١٥	گەلی خودێ دا		١٦	بن گەلی	١٠
١٧	موسەکا	٢٠	١٨	خنس	٤٠
١٩	ئاڤریڤا		٢٠	ناقەسرە	١٢
٢١	بێتنار	٣٠	٢٢	مەحمودە	١٥

٢٣	خاتوناڤا		٢٤	سێلکا	٣٠
٢٥	گردی ملکان		٢٦	کانی سارك	
٢٧	شەرەف میرانە		٢٨	گرداد	
٢٩	مام رەشان	١٥٠	٣٠	گردەشین	٤٠
٣١	پیران مەقلوب		٣٢	گرد فەقیر	٥٠
٣٣	چەم رەش		٣٤	سێ گرك	
٣٥	پیربوب	٦٠	٣٦	جەروانە	٥٥
٣٧	باسڤنی	٥	٣٨	پیران شێخان	١٥
٣٩	جفتە		٤٠	دەربەستە	
٤١	بەرازی گچکە	٢٠	٤٢	بەرازی گەورە	٣٠
٤٣	موقبل	٣٧	٤٤	شێخکا شەرەفا	٣٥
٤٥	کۆخیێ	٤٠	٤٦	بیروباسەڤرا	٣٥
٤٧	شیفکی	١٢			

هەموو ناحیەکە ٤٧ گوند، ژمارەی خێزانەکان ٢٨٥٧ کە تەنها هی ٣٠ گوندە

***ناحیەی مزوری (مەرکەزەکەی: ئەتروش)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤٨	خۆرکی	٤٥	٤٩	شێخەسن	٦٠
٥٠	بریفکان	٣٥	٥١	باڵەتا	
٥٢	ما ئێزدینا		٥٣	دێرکێ	٣٠
٥٤	بەربورێ	٥٠	٥٥	بێسکە	
٥٦	دزێ	٢٥	٥٧	دێریشك	
٥٨	بێکە	١٠	٥٩	نسرا	
٦٠	رەبەتکێ		٦١	کەلێنیێ	
٦٢	باتڤرێ		٦٣	تلدیڤ	
٦٤	بلگێڤ		٦٥	دەحلەنێو	٢٥
٦٦	زێریا		٦٧	هەرباش	
٦٨	ئۆرماش		٦٩	شەهبا	

٧٠	بێکەرس		٧١	بلدیشا	
٧٢	بادیناوا		٧٣	بلان	
٧٤	تلان	١٢	٧٥	بیرێ	
٧٦	میر سەیدە	٤٠	٧٧	مێر گەبیە	
٧٨	کێباز		٧٩	دەهکان	
٨٠	نێروەك		٨١	حەوش میرکانی	
٨٢	چەم خەرزنا		٨٣	مەلکەشان	
٨٤	بێبۆزی	١٠	٨٥	کەلەنێو	٢٧
٨٦	نۆردین ئاڤا	١٢	٨٧	ئالۆکە	٧

(هەموو ناحیەکە ٤٠ گوند، ژمارەی خێزانەکانی تەنها ١٥ گوندیان ٣٩٨ خێزانە).

٭ ناحیەکە مرێبا (مەرکەزەکەی: مرێبا)

٨٨	گەرمەك مەزن		٨٩	گەرمەك بچیك	
٩٠	زیناڤا میری	٦٠	٩١	زیناڤا تەتۆ	٥٥
٩٢	سێ گرك شەرەفان		٩٣	گرەنگل	
٩٤	بایان مزوری		٩٥	باڤیان	
٩٦	سیلکا		٩٧	بەرگرێ	
٩٨	بەرکچکێ				

(هەموو ناحیەکە ١١ گوند، ژمارەی خێزانەکانی تەنها دوو گوند ١١٥ خێزان)

(هەموو قەزاکە ٩٨ گوند، ژمارەی خێزانەکانی تەنها ٤٧ گوند بریتییە لە ٣٣٦٠ خێزان)

ـ ژمارەی گوندە راگوێزراوەکانی ئەو قەزایە لەوە زیاترە، بەڵام هەر ئەوەندە توانراوە زانیاری کۆبکریتەوە.

ب ـ قەزای تلکێف

* ناحیەی ئەلکیش** (مەرکەزەکەی: ئەلکیش)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٩٩	داکای گچکە		١٠٠	قەسرۆکی	٦٠
١٠١	گابارە	٦٠	١٠٢	تربە سپی	٢٥

(هەموو ناحیەکە ٤ گوند، خێزانەکانی ٣ گوند بریتییە لە: ١١٥ خێزان***)

٢ـ پارێزگاری تەئمیم

أ ـ قەزای دوبز

* ناحیەی ئاڵتون کۆپری (مەرکەزەکەی: پردێ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	قەرغەتو	٦٥	٢	کتکە	٧٠
٣	گورزەیی	٤٠	٤	نەبیاوا	٩٠
٥	قەزنەفەر	٥٠	٦	شانەشین	٦٠
٧	گۆڵدەری بچوك	٣٠	٨	کەلوری بنار	٣٥
٩	بیبانی بچوك	٧٠	١٠	یارمجە	٨٥
١١	دارەمانی بچوك	٤٠			

(هەموو ناحیەکە ١١ گوند، ٥٣٥ خێزان)

** ئەم ناحیەیە سەر بەقەزای شێخان بوو، بەڵام بۆ تێکدانی باری ئیداری ناوچەکە خراوەتە سەر قەزای تلکێف.

*** ژمارەی گوندە راگوێزراوەکان لەم ژمارەیە زیاترە.

ب ـ ناحیەی سەرگەڕان

١٢	حەشیشە		١٣	دڵسی گەورە	
١٤	دڵسی بچوك		١٥	رەبعاوا	
١٦	کۆمبز		١٧	گرد رابیعە	
١٨	سێکانی		١٩	کەراکرە	
٢٠	کەریمیە		٢١	سەر محمد	
٢٢	عەتشانە		٢٣	تەل مەغار	
٢٤	ئەرغون		٢٥	یەنجا عەلی	
٢٦	هەفت تەغار				

(هەمووی ١٥ گوند)

(گشت پارێزگاکە ٢٦ گوند، خێزانی ١١ گوندیان ٥٣٥ خێزانە).

پاشکۆی ژمارە ـ ٣

ئاماری ناوچە (نەوت)ییە راگوێزراوەکان

١ـ پارێزگای تەئمیم
أ ـ قەزای کەرکوك

*** ناحیەی یایچی (مەرکەزەکەی: یایچی)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	مەلا عەبدوڵڵا		٢	عەلاوە محمود	
٣	تۆپزاوا				

*** ناحیەی داقوق (مەرکەزەکەی: داقوق)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤	چەورکە	٢٥			

*** ناحیەی قەرەهەنجیر (الربیع)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٥	جەبەل بۆری خواروو	٢٠			

ب ـ قەزای دوبز
***ناحیەی مەرکەز**

زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٦	قەرەدەرە	١٠٠	٧	عەمشە	٣٠
٨	مەرعی	٢٥	٩	قوشقایە	١٠٠
١٠	قەڵا عەربەت	١٥	١١	هەنجیری بچوك	٣٠
١٢	قوتانی خەلیفە	١٥	١٣	قوتانی کوردەکان	٨
١٤	سێکانیان	٥٠	١٥	شۆڕاو	١٠٠
١٦	باجوان	٤٠	١٧	گورگەچاڵ	١٥
١٨	شێخان		١٩	نادراوە	
٢٠	درکەی کوردان		٢١	عەلاَغیر	٧٠
٢٢	مامە	٦٠	٢٣	ئەبو خورجە (١)	
٢٤	ئەبو خورجە (٢)		٢٥	شیرناو	٤٥
٢٦	تەقتەق		٢٧	کونە ڕێوی	
٢٨	چەخماخە	٦٠	٢٩	سمایلاوا	٨
٣٠	مەڵحە		٣١	خانەکە	
٣٢	خرب کێف		٣٣	بای حەسەن	
٣٤	چارغ				

(هەموو ناحیەکە ٢٩ گوند، ژمارەی خێزانەکانی ١٧ گوندیان بریتییە لە: ٧٨١ خێزان)

*** ناحیەی سەرگەران (کراوەتە قودس)**

زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٥	جاستان	٥٠	٣٦	دەربەند	٣٠
٣٧	سەربەشاخ	٦٠	٣٨	پەرکانە	١٠٠
٣٩	عەولاَفات	٢٠	٤٠	سارەلو	٧٠
٤١	شناغە	٨٠	٤٢	دڕکەی گەورە	٥٠
٤٣	دڕکەی گچکە	٣٠	٤٤	چەرت	٦٠
٤٥	گێسمە	١٤	٤٦	تەل هەلاڵە	٤٠
٤٧	گەزوەشان	٣٠	٤٨	گەڕاو	٥٠
٤٩	هەمین مردی	١٠	٥٠	شەعل	٢٠

٥١	سێ بیران	٣٠	٥٢	قوچ	٣٠
٥٣	قەیران	١٥٠	٥٤	لهێبان	١٥٠
٥٥	سێ قوچان	٣٠	٥٦	قەبری عەلی	١٠
٥٧	خۆشاو	٤٠	٥٨	دەرماناوا	٣٠
٥٩	مەڵحە والی	١٠٠	٦٠	مەلا وەیس	
٦١	حەسەن بەگ	١٥			

(هەموو ناحیەکە ٢٧ گوند، ژمارەی خێزانەکانی ٢٦ گوندیان: ١٢٩٩ خێزانە)

(گشت قەزاکە ٥٦ گوند، ژمارەی خێزانەکانی ٤٣ گوندیان: ٢٠٨٠ خێزانە)

٢ـ پاریزگای هەولێر

١ـ قەزای کۆیە

*** ناحیەی تەقتەق (مەرکەزەکەی: تەقتەق)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	تاڵەبانی گچکە	٣٣	٢	تاڵەبانی گەورە	٩٠
٣	مەرزانی خواروو	١٦	٤	مەرزانی سەروو	١٧
٥	ئێلینجاخ	١٣٥	٦	شیواشۆکی گەورە	١٢٠

(هەموو ناحیەکە ٦ گوند، ژمارەی خێزانەکانی ٤١١)

*** ناحیەی شۆرش _مەرکەزەکەی: دێگەڵە)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧	داربەسەری خواروو	٣٠	٨	شیواشۆکی کوردان	١٢
٩	داربەسەری سەروو	٢٥	١٠	سماقە	٥٥

(هەموو ناحیەکە ٤ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ١٢٢)

(گشت قەزاکە ١٠ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ٥٣٣ خێزانە)

پاشکۆی ژمارە ـ ٤
ئاماری ناوچە سنورییە راگوێزراوەکان

١ـ پارێزگاری سلێمانی

أ ـ قەزای هەڵەبجە

ناحیەی سیروان

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	بۆین	٧٥	٢	رێشاوا	٤٠
٣	کۆساوا	١٥	٤	سازان	٨٠
٥	لمە	١٥	٦	پەیگە	١٠
٧	نەیجەڵە	٣٠	٨	قوڵی مەتکان	٨
٩	چنارە	٣٨	١٠	مۆردین	٨٠
١١	گردە نازێ	٢٠	١٢	دەرەشیشی سەروو	٥٠
١٣	دەرەشیشی خواروو	٣٠	١٤	دەڵمەڕ	٨٠
١٥	بێژوا	١٠	١٦	پریسی سەروو	٦٠
١٧	پریسی خواروو	٣٥	١٨	تریفە	٢٠
١٩	نێرگسەجار	٤٠	٢٠	خوڵامی خواروو	١٥
٢١	خوڵامی سەروو	٢٠	٢٢	کانی توو	١٠
٢٣	قارەمانی	٣٠	٢٤	چرۆستانە	٤٠
٢٥	میراولی	٣٠	٢٦	بەشی پیرك	٢٦
٢٧	نوەر	٣٠	٢٨	هانەژاڵە (کانی کەروێشکان)	٤٥
٢٩	کەوتە	٢٠	٣٠	گونە	٤٠
٣١	سەراو	٤٠	٣٢	هانە سورە	٥٥
٣٣	چاوگ	٢٥	٣٤	تەوەنەوەل	١١
٣٥	گەچێنە	٨	٣٦	سەرشاتەی سەروو	١٨
٣٧	سەرشاتەی خواروو	١٦	٣٨	لاوران	٢٠

٣٩	تولەبی	٥٠	٤٠	کانی کەوە	٣٥
٤١	قەڵای شەمێران	٢٥	٤٢	زمناکۆ	٢٥
٤٣	کۆکۆیی شەمێران	٣٠	٤٤	پشت قەڵای شەمێران	٥٠
٤٥	کانی ژنان	٧	٤٦	گەڕاو	١٢
٤٧	بەرِوێنی سەروو	٣٠	٤٨	بەروێنی خواروو (گومە)	٢٠
٤٩	کانی وەیسکی خواروو	١٥	٥٠	کانی وەیسکی سەروو	٢٠
٥١	چواردارانی خواروو	٣٠	٥٢	چواردارانی سەروو	٢٠
٥٣	بەلەسۆ	٥٠	٥٤	گلێجاڵ	١٠٠
٥٥	پشتە	٣٠	٥٦	سەعداوە	١٠
٥٧	قەڵپ	٥٠	٥٨	بانی بۆڵان	١٥
٥٩	مۆرتکە	٥٠	٦٠	زارێن	٦٠
٦١	وەرمن	١٥	٦٢	لاوەر	٣٠
٦٣	دڵفی سەروو	٥	٦٤	دڵفی خواروو	٥
٦٥	شەمێران	٥٠	٦٦	وولۆەر	٣٠
٦٧	دەنۆرە	٨	٦٨	کانی تێخ	٢٠
٦٩	گوڵان	٥	٧٠	کۆکۆیی باوە گومەت	٢٠
٧١	شنروێ	٣٠	٧٢	قەوری هاجەر	١٠
٧٣	بەشی ئەحمەد بەگ	٥٠			

(هەموو ناحیەکە ٧٣ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٢٢٣٧)

* ناحیەی خورماڵ (مەرکەزەکەی: خورماڵ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٤	بانی بنۆك	٣٠	٧٥	بەردەبەل	١٥
٧٦	نەوێ	٦٠	٧٧	زێرون	٥٠
٧٨	چنارە	٢٥	٧٩	میری سور	٤٠
٨٠	بانی شار	٨٠	٨١	عامورە	٤٠
٨٢	ئێلان پێ	١٠٠	٨٣	زەڵم	٢٠
٨٤	هانەی قوڵ	٦٠	٨٥	دەرەگوڵان	٣٠
٨٦	ریشێن	٧٥	٨٧	کانیێسکان	٣٥

(هەموو ناحیەکە ١٤ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٦٦٠)

* ناحیەی بیارە (مەرکەزەکەی: بیارە)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨٨	دەرگا شێخان	٨٠	٨٩	بەڵخە	٢٥٠
٩٠	سۆسەکان	٧٠	٩١	پالانیان	١٥٠
٩٢	دەرەتفێ	٢٠	٩٣	گریانە	٦٠
٩٤	هاوار	١٨٠	٩٥	هەوارە کۆن	١٥
٩٦	جاور	٤	٩٧	تاوێرە	٥٠
٩٨	هانەی تێ	٣	٩٩	خەرپانی	١٥٠
١٠٠	دەرە قەیسەر	٥٦	١٠١	بنجوێ درە	٢٠
١٠٢	زەردەیان	٣٠	١٠٣	خار گێلان	٦٠
١٠٤	نارەنجەڵە	٤٠	١٠٥	گوڵپ	٢٠٠
١٠٦	سەرگەت	١٠٠	١٠٧	هانەی دن	٣٠
١٠٨	گەچێنە	٣٥	١٠٩	باخە کۆن	١٦
١١٠	دەرەی مەڕ	٣٠			

(هەموو ناحیەکە ٢٣ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ١٦٤٩)

* ناحیەی شارەزوور (مەرکەزەکەی: سەید سادق)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١١١	ووشقوبە	٢٠	١١٢	قەڵبەزە	١٥
١١٣	ۆڵ سند	٢٥	١١٤	توتا قاچ	٢٠
١١٥	قوڵ خورد	١٢	١١٦	قاینەجە	٤٠
١١٧	عەلیاوا	١٥	١١٨	چواڵە	٢٠
١١٩	پەریەرۆ	١٥	١٢٠	هۆزی خواجە	١٠
١٢١	پەی هێرۆ	٥٥	١٢٢	ئۆڵە سمت	٥٠
١٢٣	تازەدێ	٢٥	١٢٤	گوڵە خانە	٤٠

(هەموو ناحیەکە ١٤ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٣٦٢)

(هەموو قەزاکە ١٢٤ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٤٩٠٨)

ب ـ قەزای پێنجوێن

* ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٢٥	کواوا خونیانە	٣٢	١٢٦	دەرە گورگان	٤٥
١٢٧	خونیانە	٥٠	١٢٨	نزارە	٧٥
١٢٩	هۆمەرە سێنان	٢٠	١٣٠	کێلو	٥٠
١٣١	ولێاوا	٥٠	١٣٢	کانی میرانی شێخ لەتیف	٢٧
١٣٣	کانی میرانی مەلیکی	٣٠	١٣٤	زەنگێر	١٠
١٣٥	بناویان	٢٥	١٣٦	ساڵیاوا	١٨
١٣٧	دولاکەمەرە	٦	١٣٨	قزڵجە	٧٥
١٣٩	کرمانج	٨	١٤٠	کانی ماسی	١٥
١٤١	سەردەرە	١٨	١٤٢	کۆشکەوەی سەروو	٣
١٤٣	کۆشکەوەی خواروو	٤	١٤٤	درەوارە	٨
١٤٥	هەرمێ رەشە	٤	١٤٦	کانی سێف	٢٢
١٤٧	زەهۆر	٤	١٤٨	کانی شابان	٣٠

١٤٩	ئەحمەد كولوان	٣٠	١٥٠	مەسۆ	٣٠
١٥١	ئاڵپاوا	٣٥	١٥٢	هەلالاوا	٤٠
١٥٣	هەرگێنە	٦٠	١٥٤	سەرنەوان	١٥
١٥٥	بناوەسوتە	١٢٠	١٥٦	بویان	٩

(هەموو ناحیەکە ٣٢ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٩٦٨)

ناحیەی ناڵپارێز (مەرکەزەکەی: ناڵپارێز)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٥٧	سیا مێوە	٣٧	١٥٨	بۆریەری سەروو	٥
١٥٩	بۆریەری خواروو	٨	١٦٠	جۆمەرە سی	١٨
١٦١	سەرکان	٥٠	١٦٢	گەوران	٦
١٦٣	هەرزەلە	١١	١٦٤	دارەبەن	٣٠
١٦٥	دەشتی خەرمان	٢٠	١٦٦	ئاروزەر	٥٥
١٦٧	سمایلە دۆڵ	١٣	١٦٨	سلێمانە دۆڵ	٧
١٦٩	کانی بناو	٥	١٧٠	زەرتکاوا	٧
١٧١	کانی مانگا	٤٠	١٧٢	کورە مێوی خواروو	١٥
١٧٣	کورە مێوی سەروو	١٠	١٧٤	تازە دێ	٣٢
١٧٥	باخی	١٠	١٧٦	کورەی گەپلە	٢٥
١٧٧	کانی سێفی شێخ حامد	٣٠	١٧٨	رەشان	١٧
١٧٩	بوزان	٥	١٨٠	توتمان	١٠
١٨١	توتمانی سەروو	١٠	١٨٢	لائاش	٢
١٨٣	یاسماڵ	٨	١٨٤	تەراتەوەن	٨
١٨٥	ناڵپارێزی سەروو	٩	١٨٦	کانی سپیکە	٢٠
١٨٧	زەنگیسەر	٢٥	١٨٨	خڕنوک	٢٢
١٨٩	چەوتان	٣٥	١٩٠	کۆلێتان	١٢

(هەموو ناحیەکە ٣٤ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٦١٧)

ناحیەی گەرمك (مەركەزەكەی: گەرمك)

زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٩١	گورمەك	٧٠	١٩٢	میشیاو	٣٠
١٩٣	شەیان	٣٠	١٩٤	نەرمەلاس	١٥
١٩٥	سپیكانی	٥	١٩٦	شێرە	٢٠
١٩٧	سیرستان	٢٠	١٩٨	عەودالآن	١٠
١٩٩	چاژ	٤٥	٢٠٠	لارەدەر	٤٥
٢٠١	هۆبەسوتە	١٧	٢٠٢	بالیكەدەر	٥٠
٢٠٣	بادەلان	٤٥	٢٠٤	چوێسە	٦٠
٢٠٥	قۆخەلآل	١٠	٢٠٦	سمایلاوا	٣٠
٢٠٧	چەرمەگا	٢٧	٢٠٨	لەنگە دێ	٣٢
٢٠٩	قشلاخ	٥	٢١٠	تەڕتۆوڵۆ	٢٠
٢١١	كوڵەبۆز	٤	٢١٢	عەلیاغا	٣
٢١٣	برالە	٢١	٢١٤	سەربرالە	٧
٢١٥	دارۆخان	٣٥	٢١٦	هاربڕ	٢٥
٢١٧	كانی دارۆخان	١٠	٢١٨	كانی ژاژ	٥
٢١٩	كانی لێوان	٦	٢٢٠	شێرزاد	١٢
٢٢١	چالآو	٢	٢٢٢	ماسیدەر	٢٠
٢٢٣	شیوە گوڵە	٢	٢٢٤	كانی بی	١٢
٢٢٥	وێنە	٦٠	٢٢٦	مڕان	٢٠
٢٢٧	ئەشكەوت	٢	٢٢٨	شێخەدێ	١٠
٢٢٩	شیوەگوێزان	٢٧	٢٣٠	تەیمەز	٣٠
٢٣١	دوڵەبی	٢٥	٢٣٢	سەرسوراو	٣٠
٢٣٣	هۆمەر	٤	٢٣٤	كانی هەرمێ	٤٠
٢٣٥	ئەحمەداوا	٢٥	٢٣٦	كونە هوشەك	٢
٢٣٧	سپیاڵ	١٢	٢٣٨	بەركەچەڵ	٨
٢٣٩	میراودۆڵ	١٠	٢٤٠	كانی خان	١٠
٢٤١	كەڕەگەڵ	٢١	٢٤٢	قەلەندەراوا	٣٠

٢٤٣	دێزە	١٠	٢٤٤	باراوی کۆن	١٢
٢٤٥	باراوی تازە	١٠	٢٤٦	گلاروا	١٠
٢٤٧	تاتان	٢٥	٢٤٨	هەنگەژاڵ	٣٠
٢٤٩	نەرزەنە	٣٥	٢٥٠	قۆقژان	٢٠
٢٥١	میراوا	٣٥	٢٥٢	سوراو	٣٠
٢٥٣	مێشەرۆ	٢٨	٢٥٤	عێزەتاوا	٣٠
٢٥٥	بێ ماوەی سەروو	١٠	٢٥٦	بێ ماوەی خواروو	٥
٢٥٧	هەنجیر	٦	٢٥٨	پاشبەرد	١٤
٢٥٩	گۆڵێ	٣٦	٢٦٠	سیاگوێز	١١٠
٢٦١	قەسامەدین	٢٢	٢٦٢	بەهێ	١٥
٢٦٣	دەڵارۆ	٢٥	٢٦٤	سێرانە	٣٠
٢٦٥	لالۆمەرە	١٢	٢٦٦	بێستان	٥٥
٢٦٧	گۆخلان	١٥٠			

(هەموو ناحیەکە ٢٧ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ١٨٨٤)

(گشت قەزاکە ١٤٣ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ٣٤٦٩)

ج ـ قەزای شارباژێر

❊ ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢٦٨	سپیارە	٧٥	٢٦٩	چەمەك	٩٠
٢٧٠	رەنگینە	٨٠	٢٧١	شێخ ئەڵمارێن	١٥٠

(هەموو ناحیەکە ٤ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ٣٩٠)

* ناحیەی سیوەیل (مەرکەزەکەی: باسنێ)

ئێستا ئەو ناحیەیە کراوەتە کەناروێو مەرکەزەکەشی ئۆردوگای کەناروێیە.

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢٧٢	شاناخسێ	١٧٩	٢٧٣	دێرێی خواروو	٣١
٢٧٤	دێرێی سەروو	٤٦	٢٧٥	سورەدزێ	٥٣
٢٧٦	سیرێی بابەشێخ	٣٠	٢٧٧	ماشان	٤٢
٢٧٨	رەشە کانی	٤٠	٢٧٩	گۆملێ	٢٠
٢٨٠	گوێزلێ	٣٠	٢٨١	کانی خێڵ	٢٠
٢٨٢	دەشتێ	٣٩	٢٨٣	گرگاشە	٤٠
٢٨٤	مەروێ	١٤١	٢٨٥	مرانێ	٦١
٢٨٦	سێونگ	٣٥	٢٨٧	بارێی گەورە	٧١
٢٨٨	سورەبانی نۆرەك	٣٥	٢٨٩	نۆرك	١٠٠
٢٩٠	بۆسکان	٤٥	٢٩١	نەڵەسو	٣٥
٢٩٢	سیرین	١٥٠	٢٩٣	مێرگان	٩
٢٩٤	ئەشقەوڵ	٦	٢٩٥	ئاشی بارام	٢٠
٢٩٦	سورەبانی ئالان	١٨	٢٩٧	بێورێ	١١٠
٢٩٨	شابەدین	١٢	٢٩٩	بارێی بچوك	٣٦
٣٠٠	تەم تەم	٥	٣٠١	کانی شوان	٤٠
٣٠٢	ماڵە دۆمان	٦	٣٠٣	کانی گوێز	٥
٣٠٤	قەڵا گوێز	٤	٣٠٥	سوری	٤
٣٠٦	موسەك	١٢	٣٠٧	تیماری سەروو	٨
٣٠٨	تیماری خواروو	٥	٣٠٩	ئاوەزێ	٦
٣١٠	بوترەکێنە	٦	٣١١	قەڵاتە شین	٥
٣١٢	جافری	٧	٣١٣	سیرێ	٥١
٣١٤	چورك	١٢	٣١٥	سەربەستان	١٥
٣١٦	عسربە	١٠	٣١٧	گەورە	٣
٣١٨	دەشتی خەرمان	٥٠			

(هەموو ناحیەکە: ٤٧ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ١٧٠٨)

* ناحیەی ماوەت (مەرکەزەکەی: ماوەت)

ئێستا ئەو ناحیەیە کراوە بەکارێزە مەرکەزەکەشی ئۆردوگای کارێزەیە.

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣١٩	سەراو	١٦٠	٣٢٠	میراوا	٦٠
٣٢١	دارەبەن	١٠	٣٢٢	ئاوکورتێ	١١٠
٣٢٣	دەشتی خانێ	٧	٣٢٤	ژاژەڵە	١٠٠
٣٢٥	کانی بیوەکە	٢٠	٣٢٦	هەنجیرە سوورە	٢٥
٣٢٧	خەزێنە	١٠	٣٢٨	کانی چنار	٥
٣٢٩	عیساوێ	٢٥	٣٣٠	سەرگەڵو	٢٥
٣٣١	گوڵێ	٣٥	٣٣٢	کۆڵکە	١٥
٣٣٣	شەشۆ	١٠٠	٣٣٤	بۆڵخوان	٩
٣٣٥	ئەزمەك	٦	٣٣٦	مۆلان	٥
٣٣٧	ژەنگژ	٦	٣٣٨	دڕی	٥٧
٣٣٩	قامیش	٢٤٨	٣٤٠	گەلاڵە	٢٧٠
٣٤١	سەفرە	٨٨	٣٤٢	شینکی	٢٠
٣٤٣	باساوێ	٢٥	٣٤٤	بەرگورد	٥٠
٣٤٥	گەمالان	٤٠	٣٤٦	زەروون	٨٥
٣٤٧	کانی مێو	٣٠	٣٤٨	گەورەدێ	١٥٠
٣٤٩	باوێ (بایەوێ)	١٨	٣٥٠	سپیدارە	١٥
٣٥١	قەشان	٣٥	٣٥٢	گابەروا	١٥
٣٥٣	قەرەقا	٥	٣٥٤	بەردبەرد	٥
٣٥٥	نۆڕەباب	٣٣			

(هەموو ناحیەکە ٣٧ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ١٩٢٢)

(گشت قەزاکە ٨٨ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ٤٠٢٥)

د. قەزای دوکان

* ناحیەی سورداش (مەرکەزەکەی: سورداش)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٥٦	گوێزیلە	٢٥			

* ناحیەی مەرگە (مەرکەزەکەی: بنگرد)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٥٧	کانی تور	٣٢١	٣٥٨	چنارنێ	١٦٠
٣٥٩	ئاوەژێ	٦٣	٣٦٠	هەوارە بەرزە	٣٤
٣٦١	خورخورە	٢٣٥	٣٦٢	یاخیان	١١٧
٣٦٣	گۆمەزەڵ	٥٤	٣٦٤	وێسێ	٩
٣٦٥	بێترخێ	٤	٣٦٦	سەرتەنگ	٦
٣٦٧	دۆڵەگۆم	٤٠	٣٦٨	لبانە	٢٥
٣٦٩	بێخرێ	١٢	٣٧٠	نیزۆکێ	١٠
٣٧١	خانەڵێ	١٨	٣٧٢	سەرچیا	١٢

(هەموو ناحیەکە ١٢ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ١١٢٠)

(گشت قەزاکە ١٣ گوند، ژمارەی خێزانەکانی: ١١٤٥)

هـ ـ قەزای پشدەر (مەرکەزەکەی: قەڵادزێ)

* ناحیەی هێرۆ (مەرکەزەکەی: هێرۆ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٧٣	هێرۆ	٤٥٨	٣٧٤	نیکەبەرد	١٢
٣٧٥	گردە شێخاڵ	٩	٣٧٦	باوزێ	٣٩٧
٣٧٧	دۆڵی نیسێ	٥٦	٣٧٨	ئەشکەنێ	١٠٨
٣٧٩	باڵێلان	٢١	٣٨٠	سنجەڵێ	٨
٣٨١	کانی بەردار	٣	٣٨٢	قزلبەگێ	٩
٣٨٣	سەرشیو	١٢	٣٨٤	دەوژان	١٠

٣٨٥	بەرکێشان	٤	٣٨٦	قندوڵ	٦١
٣٨٧	گەناو	٨٤	٣٨٨	رازان	١٦
٣٨٩	چەکوان	٥٣	٣٩٠	ئیسێوە	٩٦
٣٩١	ئاڵەپیر	٦	٣٩٢	پێلیسکە	٤
٣٩٣	گواران	٨	٣٩٤	دەشتێو	٧٩
٣٩٥	زێوەڵە	٧	٣٩٦	ئاوەکێ	١٨
٣٩٧	بێناسە	٧١	٣٩٨	کۆخەلێس	٣
٣٩٩	سێوەڵە	٢	٤٠٠	وەسوێنە	٢٥
٤٠١	مرێ	٢٥	٤٠٢	دەرونێ	٣٢
٤٠٣	بەربانە	٨	٤٠٤	بێشیر	٥٧
٤٠٥	شڵەمرێ	١٥	٤٠٦	کانیلان	١٧
٤٠٧	بێکڵۆ	٩٠	٤٠٨	گیرە	٢١
٤٠٩	بیانێ	٦			

(هەموو ناحیەکە ٣٧ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ١٩١١)

* ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤١٠	زەڵی	٥	٤١١	شێنێ	١٣٠
٤١٢	بەردقسڵ	٣	٤١٣	پردەبەردین	٣
٤١٤	سونێ	٧٠	٤١٥	قۆچاڵ	٨
٤١٦	ئالیەمەران	٥	٤١٧	دوبێ	١٣
٤١٨	شیوەڕەز	٦٠	٤١٩	شێخاوەدلان	٨٠
٤٢٠	شۆران	٥٢	٤٢١	تەنگژە	١٢
٤٢٢	داودێ	٦	٤٢٣	ئالان	٤٥
٤٢٤	سەید ئەحمەدان	١٤٠	٤٢٥	ئەمەر کاکۆڵ	١٦
٤٢٦	دێلۆ	٥٣	٤٢٧	میرتکە	٣٥
٤٢٨	ریشوان	٢١	٤٢٩	بادوان	١٥
٤٣٠	بێگەلاس	٩٠	٤٣١	هەڵشو	٣٣٥

٤٣٢	نۆرستە	٢٥	٤٣٣	ئالآوە	٢٥
٤٣٤	دۆڵەدزێ	١٠	٤٣٥	کەستانە	٤٠
٤٣٦	خڕەبەردان	١٧	٤٣٧	بادینباڵ	٤
٤٣٨	دارەشمانە	٦٠	٤٣٩	هورێوە	٣٨
٤٤٠	دێگە	٨٠	٤٤١	کۆلارە	٢٠
٤٤٢	بادەڵیان	٣٠	٤٤٣	دورێ	٤
٤٤٤	بادین	١٧	٤٤٥	باچکار	٩
٤٤٦	بێموش	٣٠	٤٤٧	بەرسول	١٦
٤٤٨	هەڵاوێژە	١٥	٤٤٩	بژیان	٢
٤٥٠	کەویە	١٢	٤٥١	دەڵگە	١٧
٤٥٢	قوڵەمارف	١٣	٤٥٣	ئاشی زادە	

(هەموو ناحیەکە ٤٤ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ١٦٨١)

*** ناحیەی ناودەشت (مەرکەزەکەی: سەنگەسەر)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤٥٤	زار گەلی	٤٥	٤٥٥	بۆکریسکان	١٣
٤٥٦	لێوژە	٣٥	٤٥٧	یەندزە	٦٠
٤٥٨	خوێبیان	٤	٤٥٩	سڵێ	٣٧
٤٦٠	دوێڵێ	٨	٤٦١	کۆمتان	٢٥
٤٦٢	بایوان	١٢	٤٦٣	بۆڵێ	٤٥
٤٦٤	ئەستێرۆکان	١٤	٤٦٥	بیانە	١٢
٤٦٦	کوپنگە	٥	٤٦٧	شیوە	٢
٤٦٨	رەژیکەری	٢٠	٤٦٩	پشت ئاشان	٨٥
٤٧٠	قڕناقاو	٦٠	٤٧١	کاسکان	٢٠
٤٧٢	شارۆش	١٠	٤٧٣	سینەمۆکە	٢٥
٤٧٤	سەرگەی نێڵ	١٠٠	٤٧٥	سورەدێ	١٢
٤٧٦	ئاشقوڵکە	٨	٤٧٧	پرد مەمکە	١٠
٤٧٨	بەرد کوڕان	٨	٤٧٩	برەدێ	١٢

٤٨٠	بیڕەش	٢٥	٤٨١	باراوە	٨
٤٨٢	سیفاوە	٥	٤٨٣	دەرگەڵەی مەنگور	٢٠
٤٨٤	زودان	٨٠	٤٨٥	بێ پالان	١٢
٤٨٦	سێوەیس	٢٥	٤٨٧	دەشتێوان	١٩
٤٨٨	شێخان	٢٠	٤٨٩	وورتە	١٠
٤٩٠	باریکان	٦	٤٩١	ئەبوبەکرە	٧
٤٩٢	قەلاتوکان	٦	٤٩٣	بەڵك	٦٠
٤٩٤	تتمێ	٢٠	٤٩٥	سپیرۆ	٣٠
٤٩٦	دوچۆمان	١٣	٤٩٧	گرد ئێستر	١٥
٤٩٨	کوڵکوڵە	١٩	٤٩٩	کوزینە	٥٠
٥٠٠	سورەگڵەی سەروو	١٢	٥٠١	سورەگڵەی خواروو	١٥
٥٠٢	ئەرکە	١٣	٥٠٣	شناوە	١٦
٥٠٤	سپیەگڵە	١٠	٥٠٥	مارەدوو	٥٠
٥٠٦	رەزگە	٣٨	٥٠٧	سەرخان	٢٠
٥٠٨	بەستێ	٧٠	٥٠٩	ئالیەرەش	٢٥
٥١٠	سوێسنێ	٢	٥١١	یوکە	٢٠
٥١٢	بێدەلان	١٢	٥١٣	قوڵەبەسان	٦
٥١٤	مامەندە	٩	٥١٥	دۆیان	
٥١٦	کەچەلاوە				

(هەموو ناحیەکە ٦٢ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ١٤٦٠)

(هەموو قەزاکە ١٤٥ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٥٠٥٢)

(گشت پارێزگای سلێمانی ٥١٧ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ١٨٥٩٩)

٢ـ پارێزگای هەولێر

أـ قەزای چۆمان:

* ناحیەی حاجی ئۆمەران (مەرکەزەکەی: حاجی ئۆمەران)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	شیوە ڕەش	١٨	٢	حاجی ئۆمەرانی سەروو	٥٠
٣	حاجی ئۆمەرانی خواروو	٤٠	٤	ماوەتانی سەروو	٩
٥	ماوەتانی خواروو	٢	٦	ئاڵانە	١٣
٧	ڕەشە هەرمێ	٥	٨	گوندە ژۆر	٨٠
٩	گەلەژێر	١٢	١٠	پەڕێزان	٥
١١	شۆڕێ	٥٠	١٢	دۆڵەبۆن	٢
١٣	ناوەندە	٧٠			

(هەموو ناحیەکە ١٣ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٣٥٦)

* ناحیەی باڵەك (مەرکەزەکەی: گەڵاڵە)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٤	شلان	١٥	١٥	سەری مارساوا	٧
١٦	گرتك	٣٠٠	١٧	ڕۆست	٤٥٠
١٨	ئاشی بێکۆڕێ	٢٥	١٩	پیر هۆمەر	١٥٠
٢٠	سرێشمە	١٠٠	٢١	بێوڵە	٢٠
٢٢	ماوان	٧٠	٢٣	شیوەچنار	١٠
٢٤	سمیلان	٥٠	٢٥	دارەگرد	٢٠
٢٦	مام خەتیبیان	٦٠	٢٧	ئاشی خدراغا	٥
٢٨	گزرە	١٠	٢٩	جاوەکە	١٢
٣٠	هەبرەسان	١٣	٣١	ئاشی حەمەدەشینێ	٥
٣٢	گەزنە	١٥٠	٣٣	هەوێزەبور	٤
٣٤	کاولان	٣٥	٣٥	دزوك	٤٥
٣٦	دۆڵانە	١٥	٣٧	ئێنێ	٧٠

٣٨	مۆژدەینان	١٥	٣٩	مەران	٤٠
٤٠	سێنەرۆتان	٣	٤١	خۆشکاز	٥٠
٤٢	بندایزان	٦٠	٤٣	شێخ وەتمان	١٥
٤٤	مەمی خەلان	٥٠	٤٥	سەکران	٧٠
٤٦	شیوەڵۆك	٦٠	٤٧	ناوبەرگە	١٥
٤٨	شێخان	١٥	٤٩	کۆسرەتان	٥
٥٠	گۆرۆنی	١٥	٥١	وەڵاش	٣٦
٥٢	مێرگە	١٠٠	٥٣	وێزێ	١٠
٥٤	وەڵزا	٩٠	٥٥	وەردە	٦٥
٥٦	دێڵزە	٣٥	٥٧	کەونەخانە	١٠
٥٨	کەورەتێ	٢٠	٥٩	زەنگەڵێن	٢٥
٦٠	چۆمە	٥	٦١	کۆیلە	٨٥
٦٢	بەستێ	٣٥	٦٣	ماونان	٤٣
٦٤	خەزێنە	١٣	٦٥	بۆکرەمەران	٢٥
٦٦	قەڵات	٣٠	٦٧	رەزوێکە	٥
٦٨	بوران	٣٠	٦٩	ئیسکاوە	٥
٧٠	وەسان	٢٨	٧١	بنەڵە	٤
٧٢	چۆمساك	٢٠	٧٣	سەرنێڵ	٢
٧٤	بێ کوێران	٦	٧٥	نێوخانێ	٧
٧٦	داڵکە	٢	٧٧	کاولان	٩

(هەموو ناحیەکە ٦٤ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٢٧٦٩)

(گشت قەزای چۆمان ٧٧ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٣١٢٥)

ب ـ قەزای رواندز: ئێستا ناوی نراوە قەزای سدیق ئۆردوگای دیانا مەرکەزیەتی.

*** ناحیەی مەرکەز**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٨	دیلمان	٢			

*** ناحیەی برادۆست (مەرکەزەکەی: سیدەکان)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٩	کانی چنار	٨	٨٠	سۆریا	١٣
٨١	مارەمەلا	١٥	٨٢	تەلان	٢٥
٨٣	داسنیا	٧	٨٤	بێ قەپوشك	٤
٨٥	زبن	١٢	٨٦	بێ جوانا	١٠

ژمارەی گوندەکانی ئەو ناحیەیە زۆر لەوە زیاترە، بەڵام ئێمە زانیاریمان زیاتر لەبەر دەستا نەبوو.

(هەموو ناحیەکە: ٨ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٩٦ خێزان)

ج ـ قەزای زێبار (مەرکەزەکەی: مێرگەسوور)

*** ناحیەی مەرکەز**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨٧	گوزگە	٢٠	٨٨	لەشکریان	٤٠
٨٩	بێستری	١٥	٩٠	بنی بیە	١٠
٩١	کۆلکێ	١٥	٩٢	جازۆك	١٠
٩٣	کانی لەنجە	١٥	٩٤	چامە	٤٠
٩٥	بۆکران	٣٠	٩٦	مارانە	١٠
٩٧	سەروکانی	٤٠	٩٨	سانە	٢٠
٩٩	پیران	١٠٠	١٠٠	کلۆك	٢٠
١٠١	بێور	٥	١٠٢	مامشك	١٠
١٠٣	مەیولان	٢٠	١٠٤	خەیرەزوك	٦٠
١٠٥	کێلکە	١٥	١٠٦	پیرسێە	١٠
١٠٧	بانە	٢٠	١٠٨	زرارە	٣٠
١٠٩	لێرە پیر	٢٠	١١٠	دورێ	١٥
١١١	سێداران	١٥	١١٢	رێزان	٥٠
١١٣	سلوکی	١٠			

(هەموو ناحیەکە: ژمارەی گوند ٢٨: ژمارەی خێزان: ٦٧٠)

ژمارەی گوندە راگوێزراوەکانی ئەو ناحیەیە لەوە زیاترە، بەڵام نەتوانراوە زانیاری لەسەر کۆبکرێتەوە.

* ناحیەی مزوری باڵا (مەرکەزەکەی: شێروان مازن) ئەم ناحیەیە ئێستا نەماوە.

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١١٤	بەخشاش	٢٠	١١٥	بیێ	٢
١١٦	کانی بۆت	٦	١١٧	سەردۆرێ	٢٠
١١٨	سەرکێر	١٥	١١٩	مێرگەسوور	١٢
١٢٠	بێشوو	٧	١٢١	زێتێ	٧٠
١٢٢	هۆبە	٣٠	١٢٣	کانی لوتك	٥
١٢٤	سێلکێ	٤٠	١٢٥	کۆڵژێ	٦
١٢٦	سپیندارە	٣٠	١٢٧	بوسێ	١٠
١٢٨	مێرۆز	٦٠	١٢٩	سەکران	٧
١٣٠	ئەرگوش	١٥٠	١٣١	بەرگەڵێ	٦

(هەموو ناحیەکە: ٢٨ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٤٩٦)

ژمارەی گوندە راگوێزراوەکانی ئەم ناحیەیە لەوە زیاترە، بەڵام نەتوانراوە زانیاری لەسەر کۆبکرێتەوە.

* ناحیەی بەرزان

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٣٢	ببانە		١٣٣	سەفتی	
١٣٤	هەڤلکا		١٣٥	هەسنکا	
١٣٦	بلەی ژێری		١٣٧	بلەی ژوری	
١٣٨	سرێشمە		١٣٩	ریشە	
١٤٠	سەفرە		١٤١	باڵندە	
١٤٢	ئاودەل		١٤٣	رێزان	
١٤٤	بارزان		١٤٥	هەمدلا	
١٤٦	بازێ		١٤٧	شێخان	

(هەموو ناحیەکە: ١٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان: نەزانراوە)

ژمارەی گوندە راگوێزراوەکانی ئەم ناحیەیە لەوە زیاترە، بەڵام تەنها ئەوەندەی زانراوە.

(هەموو قەزای زێبار ٦٢ گوند، کە ژمارەی خێزانەکانی ٤٦ گوندیان ١١٦٦ خێزانە)

(گشت پارێزگای هەولێر: ژمارەی گوندەکان: ١٤٨، ژمارەی خێزانی ١٣٢ گوندیان بریتییە لە: ٤٣٨٧

هەموو قەزاکە ژمارەی گوندە راگوێزراوەکانی زۆر زیاترە، بەڵام تەنها ئەوەندەی زانراوە)

٣ـ پارێزگای دهۆك

أـ قەزای ئامێدی

* ناحیەی نیرواورێکان (مەرکەزەکەی: بێبۆ)

مەرکەزەکەی ناحیەکە دوای راگواستنی بێبۆ چۆتە (دێرالۆك)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	بێبۆ	٣٠٠	٢	سپیندار	٤٠
٣	کانی مێرك	٢٠	٤	خرابا	٢٠
٥	ڤیرێ	٥٠	٦	بیرەنویر	٢٠
٧	نیروا خوارێ	٦٠	٨	نیروا سەرێ	٣٠
٩	گویا	٢٠	١٠	سۆتکە	٢٠
١١	سەرەگە هوەڕ	٤٠	١٢	سەرمەیدان	٢٠
١٣	زێوا سەرێ	٦٠	١٤	سارکێ	١٥
١٥	سەرنێ	٢٠	١٦	ئاشێ	١٥
١٧	باشێ	٢٠	١٨	ئاڵە	٣٠
١٩	شیڤێ	٢٠	٢٠	وەیلا	١٥
٢١	ئاشێ	٢٠	٢٢	هێتیت ژێری	٢٠
٢٣	هێتیت ژوری	١٠٠	٢٤	تەل بەکر	٣٠
٢٥	بێسپ	٣٠	٢٦	جیتیا	٢٠
٢٧	چەم بەرخ	٢٠	٢٨	شاها	٢٠
٢٩	ساوە	١٥	٣٠	مازیا	١٥
٣١	هورە	٢٠	٣٢	ئارتش	١٥
٣٣	زێوکە	٤٠	٣٤	رەشمە	١٥
٣٥	هوسێ	٢٠	٣٦	دیرە	٣٠
٣٧	بالآسینا	٢٠	٣٨	برجیلە	١٥
٣٩	بان سۆ	١٥	٤٠	روکی	٣٠
٤١	هەبلێ	٢٠	٤٢	هەنشێ	٢٠
٤٣	سارکێ	٦٠	٤٤	کەوکەر	٢٠

٤٥	دهۆلا	٢٠	٤٦	سنجێ	١٥
٤٧	وەرخەل	٤٠	٤٨	هەریاش	٣٠
٤٩	سۆریا	٤٠	٥٠	رەزیە	٣٠
٥١	خانكێ	٣٠	٥٢	كیادێرێ	٤٠
٥٣	بیارە	٢٠	٥٤	خالكا	١٥
٥٥	مامیسا	٥٠	٥٦	بلبلێ	٢٠
٥٧	دەحلكە	١٥	٥٨	حدو	٢٠
٥٩	رەزگە	٣٠	٦٠	پیرستا	٣٠
٦١	سیتۆ	٦٠	٦٢	سیتۆ	٣٠
٦٣	میرزاج	١٥	٦٤	كانی ترك	٣٠
٦٥	زێوە	٣٠	٦٦	گلی زێوە	٢٠
٦٧	كانی میس	١٥	٦٨	ئارتش	٢٠
٦٩	هیزلە	١٥	٧٠	رەندلە	٤٠
٧١	كانی زەرك	٣٠	٧٢	كانی گالتك	٣٠
٧٣	كاشك	١٥	٧٤	ئارو	٤٠
٧٥	كەنداڵە كەمەرە	٣٠	٧٦	مروانس	٤٠
٧٧	بنستا	٣٠	٧٨	نوێ	٣٠
٧٩	جریزنە	٥٠	٨٠	زشنە	٢٠
٨١	خۆرانە	٣٠	٨٢	لانە عیسا	٢٠
٨٣	سەرە	١٥	٨٤	ئەردەێل	٢٠
٨٥	هەركێ	٣٠	٨٦	بیدۆ	٢٠
٨٧	نەجلە	٣٠	٨٨	گێرستە	٢٠
٨٩	كێی سەرێ	١٥	٩٠	كێی خوارێ	٤٠
٩١	چێ	٦٠	٩٢	چی بوكی	٤٠
٩٣	چەم نوێ	٣٠	٩٤	بیرێ	٧٠
٩٥	شەت یونس	١٠٠	٩٦	ساتونێ	

(هەموو ناحیەكە: ٩٦ گوندە: ژمارەی خێزانەكان:٣٠٢٠)

* ناحیەی بەرواری باڵا (مەرکەزەکەی: کانی ماسێ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٩٧	کانی بێك	٢٠	٩٨	هۆرکی	٤٠
٩٩	کێستە	١٣٠	١٠٠	تەل نزار	١٥
١٠١	کانی شەرتێ	٢٠	١٠٢	کانی قەسرێ	٣٠
١٠٣	کانی بن	٢٠	١٠٤	بل باڵۆلا	١٥
١٠٥	عەقار خوارێ	١٠٠	١٠٦	عەقار سەرێ	٦٠
١٠٧	چەقەڵ سەرێ	٣٠	١٠٨	رۆڤکێ	٢٠
١٠٩	گۆفکێ	٣٠	١١٠	درارێ	٢٠
١١١	هرورێ	٢٧٠	١١٢	قومریا	٧٠
١١٣	دێشیش	١٣٠	١١٤	سەرکا	٤٠
١١٥	بڕکا	٢٠	١١٦	سەرەڕۆ	١٢٠
١١٧	کێلکا	٣٠	١١٨	کێپرات مەرگە	٢٠
١١٩	کێپرات	٣٠	١٢٠	بێدە	٢٧٠
١٢١	ورە	٧٠	١٢٢	کانی پشت ئورا	٤٠
١٢٣	پێدا	٧٠	١٢٤	راڤینیا	٦٠
١٢٥	هەدێنا	٥٠	١٢٦	مایە	١٧٠
١٢٧	ئەربات	٣٠	١٢٨	دوێرێ	١٣٠
١٢٩	ئاياتێ	٣٠	١٣٠	سەرگۆزا	٤٠
١٣١	کلێسا	٤٠	١٣٢	بێتانیر	٦٠
١٣٣	بەربیرا	٣٠	١٣٤	تروانشی دیان	٧٠
١٣٥	تڕوانشی ئیسلام	٢٠٠	١٣٦	بەرزیرێ	٣٠
١٣٧	کەدورە	٣٠	١٣٨	کانی سفکێ	٢٠
١٣٩	کانی دارینك	٣٠	١٤٠	ناڤێ	٢٠
١٤١	کانی پینگ	١٥٠	١٤٢	قومریکێ	٤٠
١٤٣	گرفل	٣٠	١٤٤	ماڵ ئەنێنە	٢٠
١٤٥	سەردەشت	٤٠	١٤٦	خوارێ	٣٠
١٤٧	بۆتارە	٢٠	١٤٨	محزەبیان	٢٠

١٤٩	حلوەی دیان	٤٠	١٥٠	حلوەی ئیسلام	٣٠
١٥١	مەنزوکا	٢٠	١٥٢	چەمێ درکێ	٥٠
١٥٣	مەدرەسە	٣٠	١٥٤	پاڤۆکا	٢٠
١٥٥	باتیکا	٤٠	١٥٦	گری مەحلەمە	٢٠

(هەموو ناحیەکە: ٦٠ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٢٩١٥)

(گشت قەزای ئامێدی: ١٥٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٥٩٣٥)

ب ـ قەزای زاخۆ

*** ناحیەی کولی (مەرکەزەکەی: باتیفە)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٥٧	باندرۆ	٥	١٥٨	ئاڤلەهێ	١٢٠
١٥٩	بیربلە	٤٠	١٦٠	کەشان	١٣٠
١٦١	شیلان	٦٠	١٦٢	شلین	٥٥
١٦٣	بانك جوری	٣٥	١٦٤	سۆریا	٣٥
١٦٥	ئاڤ جراب	١٠	١٦٦	سۆلی	٨
١٦٧	یەك ماڵە	١٠	١٦٨	تل سوارە	١٥
١٦٩	کانی بارە	١٠	١٧٠	کانی ئاشە	٥
١٧١	خزێ	٥	١٧٢	ریسێ	٧٠
١٧٣	شیدن	١٥	١٧٤	بەرکونا	١٠

(هەموو ناحیەکە: ١٨ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٦٣٨)

* ناحیەی سندی (مەرکەزەکەی: شەرانش)
دوای راگواستنی شەرانش مەرکەزەکی ناحیەکە براوەتە: ئۆردوگای درکار عەجوم.

زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیره	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٧٥	شەرانش	٤٠٠	١٧٦	دورفەقێ	١٥
١٧٧	بەهنینە سندی	٢٠	١٧٨	دەحلك	٢٠
١٧٩	دەسناخ	١٥	١٨٠	دێرشیش	٦٠
١٨١	سەمات	٧٠	١٨٢	تێرکەشیش	٣٠
١٨٣	ئاڤ کۆزێ	١٥	١٨٤	قەسرۆك	٥٠
١٨٥	بەرخ	٢٠	١٨٦	ئەبرە	١٥
١٨٧	وشتاسك	٢٠	١٨٨	دەرجەلال	٢٠
١٨٩	ستەبلان	١٥	١٩٠	شەرانش دیان	٢٠٠
١٩١	پینجیرە	٢٠	١٩٢	نۆردینا	٤٠
١٩٣	ئەلانش	٢٠	١٩٤	مارسیس	٣٠
١٩٥	کلوك	٢٠	١٩٦	بەرتۆسا	١٥
١٩٧	کۆرك	٢٠	١٩٨	بازنگیرە	٣٠
١٩٩	دێرێ	١٥	٢٠٠	سەنداڤا	٢٠
٢٠١	کوسك	١٥	٢٠٢	یوسفاغا	٢٠
٢٠٣	داسیك	١٥	٢٠٤	بیراڤا	١٥
٢٠٥	بۆمبەرێ	٢٠	٢٠٦	هەوێز	٢٠
٢٠٧	هەفشین	١٥			

(هەموو ناحیەکە: ٣٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١٢٥٥)
(گشت قەزای زاخۆ: ٥١ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١٨٩٣)
(گشت پارێزگای دهۆك: ٢٠٧ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٧٨٢٨)

پاشکۆی ژماره (٥)

ئاماری ئەم ناوچانە بەهۆی جەنگی عێرق ـ ئێرانەوە راگوێزران

١ـ پارێزگای سلێمانی

أـ قەزای هەڵەبجە

٭ ناحیەی بیارە (مەرکەزەکەی: بیارە)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	بیارە	٣٥٠	٢	تەوێڵە	٢٥٠٠

(هەموو ناحیەکە: مەرکەزەکەی ناحیەکەو گوندێك، ژمارەی خێزانەکان:٢٨٥٠)

٭ ناحیەی خورماڵ

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣	شیرەمەڕ	١٠٠	٤	ئەحمەداوا	١٥٠

(هەموو قەزاکە: مەرکەز ناحیەیەكو ٣ گوند، ژمارەی خێزانەکان:٣١٠٠)

ب ـ قەزای پێنجوێن

٭ ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٥	پێنجوێن	١٠٠٠٠	٦	ئۆردوگای پێنجوێن	٨٠٠
٧	راوگان	٦٠			

(هەموو ناحیەکە: مەرکەزی قەزا، ئۆردوگایەكو گوندێك، ژمارەی خێزانەکان:١٠٨٦٠)

* ناحیەی ناڵپارێز (مەرکەزەکەی: ئۆردوگای ناڵپارێز)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨	ئۆردوگای ناڵپارێز	١٠٠٠	٩	ڕەزلە	١٥
١٠	دەرەمیانە	٣٥	١١	جارخ	٦
١٢	سوێرە	٧	١٣	قەڵاتێ	٢٠
١٤	مکڵ	١٠	١٥	کانی ماران	٦
١٦	مەمەنداوە	٢٥	١٧	بادانە	٦٥

(هەموو ناحیەکە: ئۆردوگایەك‌و ٩ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١١٨٩)

(هەموو قەزاکە: مەرکەزی قەزاو دوو ئۆردوگاو ١٠ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١٢٠٤٩)

ج ـ قەزای شارباژێڕ

*** ناحیەی سرۆچك (مەرکەزەکەی: بەرزنجە)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٨	دۆڵ پەمو	٤٠	١٩	گوێزە ڕەش	٣٠
٢٠	پارەزان	٦٠	٢١	چنارەی پارەزان	٢٠
٢٢	گوێزە کوێر	٨	٢٣	قوڵەگیسکان	١٢
٢٤	حاجە مامەند	٨٠	٢٥	دۆستەدەرە	١٢

هەموو ناحیەکە: ٨ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٢٦٢)

*** ناحیەی سیوەیل (ئێستا کەنارووێیە) (مەرکەزەکەی: باسنێ ئێستا کەنارووێیە)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢٦	باسنێ	٤٥	٢٧	کیسەڵاوا	
٢٨	سنجەڵێ		٢٩	گەنکێ	
٣٠	ئاڵەك				

(هەموو ناحیەکە: مەرکەز ناحیەو ٤ گوند: ژمارەی خێزانەکانی ٢ یان: ٥٣)

*ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣١	قۆخی محی الدین چنارەیی	٣	٣٢	گۆڕەدێم	٧٥
٣٣	پەڵکان	٤	٣٤	بەوزان	٢٥
٣٥	ڕەشکی	٧	٣٦	کەوانە دوڵ	٢٠
٣٧	دێگەڵە	٧	٣٨	گردە کەروێشك	٨
٣٩	چنارەی شێخ لەتیف	١٥	٤٠	کانی خدران	١٥
٤١	سەرخوار	٤٠	٤٢	زبیبە	٢٠
٤٣	مێشولان	١٥	٤٤	چاڵە خەزێنە	٣٠
٤٥	کانی کوزەڵە	١٢	٤٦	چەمیاڵەی سەروو	١٠
٤٧	چمیاڵەی خواروو	٢٠	٤٨	ولّیاوا	٣٠
٤٩	قۆخی حەمەی حاجی ڕەشید	٨	٥٠	سوێرە	٢
٥١	بناویلە	٣٠	٥٢	بیانە	١٤
٥٣	خمانە	٢٥	٥٤	موبرە	٦٥
٥٥	مامەخەلان	٤٠	٥٦	کانی مردوان	٧
٥٧	سامان	١٠	٥٨	سوێرەڵە	١٢
٥٩	هەولۆ	٣٥	٦٠	زەڵان	١٢
٦١	هەرمێلە	٢٠	٦٢	چنارەی چوارتا	٢٥

(هەموو ناحیەکە: ٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٦٥٩)
(گشت قەزاکە: ١ مەرکەز ناحیە، ٤٤ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٩٧٤)
(گشت پارێزگای سلێمانی: ٧١ گوندو شارو ئۆردوگا: ژمارەی خێزانەکان: ١٦١٢٥)

١ـ پارێزگای هەولێر

أـ قەزای چۆمان

* ناحیەی حاجی ئۆمەران

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	زینۆی شیخی	٧٥	٢	خەلان	٥٠
٣	ئازادی	٥	٤	رایات	٩٠
٥	باوەکراوە	٤	٦	دەربەند	١٠٠

(هەموو ناحیەکە: ٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٣٢٤)

* ناحیەی باڵەك

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧	چۆمان	٤٠٠	٨	چۆمانی سمایلاغا	٢٠
٩	چۆم باڵۆك	٣٠	١٠	دۆڵباڵیس	١٥
١١	بێشە	٦٠	١٢	دێگە	١٠
١٣	شێوەکاوە	٣٥	١٤	گوێزڵەنگە	١٥
١٥	گوێزان	٤٠	١٦	دار السلام	٥٠
١٧	ناوکویلەکان	٢٥	١٨	ناوپردان	٢٠
١٩	قەیماسان	٥	٢٠	رەشە کەڵە	٧
٢١	تۆمەراوەی سەرێ	٢٠	٢٢	رەزان	٤٠
٢٣	رێژدور	٢٠	٢٤	کەچەڵاوا	٦
٢٥	شیناوێ	١٠	٢٦	شیوی گوڵان	١٥
٢٧	سایێ	٢٠	٢٨	ماکۆسان	٥
٢٩	قەسرێ	٦٠٠	٣٠	بنگرد	١٥
٣١	سۆرەبان	١٨	٣٢	چۆمانی مستەفاغا	١٠
٣٣	پاشکۆز	١٥			

(هەموو ناحیەکە: مەرکەزی قەزای چۆمانو ٢٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١٣٥٠)

(گشت قەزای چۆمان: مەرکەزی قەزاکەو ٢٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١٦٧٤)

ب ـ قەزای رواندز

٭ ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٤	بەرسیرین	٣٥	٣٥	ریزانۆك	١٠

(هەموو ناحیەکە: ٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٤٥)

ج ـ قەزای زێبار

٭ ناحیەی مێرگەسور

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٦	کۆڵەکان	٦٠			

گشت پارێزگای هەولێر : ١ مەرکەزی قەزاو ٣٥ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١٧٧٩)

پاشکۆی ژماره (٦)

ئاماری ئەم ناوچانە بەهۆی جەنگی کوردستانەوە راگوێزران

١ـ پارێزگای سلێمانی

أـ قەزای سلێمانی:

*** ناحیەی سەرچنار**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	حەسەن تەپەی گەورە	٥٠	٢	قالاوە	٧
٣	قازیاوا	٧٥	٤	کانی بەردینە	٥٠
٥	کانی گۆران	١٨	٦	جێشانە	٥٠
٧	کانی گۆمە	٨٠	٨	خێوەتە	٦

هەموو ناحیەکە: ٨ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٣٣٦)

*** ناحیەی قەرەداخ**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٩	باخان	٢٥	١٠	ئەلیاوا	١٠

(هەموو ناحیەکە: ٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٣٥)

*** ناحیەی تانجەرۆ (مەرکەزەکەی: عەربەت)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١١	قرگە	١٠٠	١٢	زرگوێزی گەورە	١٤٤
١٣	زرگوێزەڵە	٢٠	١٤	کانی شاسوار	١٥
١٥	سولەکان	٢٠	١٦	دێی ئەلی	١٠

(هەموو ناحیەکە: ٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٢٠٩)

(گشت قەزای سلێمانی : ١٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٦٨٠)

ب ـ قەزای کەلار

٭ ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٧	سەید خەلیلی گلاڵییەکان	٢٥			

٭ ناحیەی بێباز (مەرکەزەکەی: باوەنور)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٨	پاریاوڵەی سەروو	١٥			

٭ ناحیەی تیلەکۆ (مەرکەزەکەی: تیلەکۆ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٩	کانی چایلە	١٢	٢٠	دەنگەوەرە	١٠
٢١	بوەکە	٥	٢٢	عەلیانی کۆن	١٢
٢٣	دومیلانی حاجی سلێمان	١٠	٢٤	دومیلانی حاجی حسێن	٥
٢٥	میلانی حاجی سەلە	١٥	٢٦	گۆمەزەرد	١٦

(هەموو ناحیەکە: ٨ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٨٥)

(گشت قەزای کەلار : ١٠ گوند: ژمارەی خێزانەکان:١٢٥)

ج ـ قەزای هەڵەبجە

٭ ناحیەی خورماڵ

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢٧	تەپی سەفای سەروو	٤٠	٢٨	تەپی سەفای خواروو	٧٥

(هەموو ناحیەکە: ٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١١٥)

*** ناحیەی شارەزوور (مەرکەزەکەی: سەید سادق)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢٩	سۆیلەمیشی گردەکە	٤	٣٠	کەلۆڕان	٣٠
٣١	ناوگردان	١٢٠			

(هەموو ناحیەکە: ٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٦٥)

(گشت قەزای کەلار : ٥ گوند: ژمارەی خێزانەکان:٢٨٠)

د- قەزای شارباژێر

*** ناحیەی مەرکەز (چوارتا)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٢	مێکوکان	١٠	٣٣	خەمزە	٥٥
٣٤	تەگەران	٦٠	٣٥	عازەبان	٢٥
٣٦	وێڵەیەر	٦٥			

(هەموو ناحیەکە: ٥ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٢١٥)

*** ناحیەی سیوەیل**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٧	گردە زبێر	٣٠	٣٨	وەڕاز	٣٥
٣٩	بێتوات	١٢			

(هەموو ناحیەکە: ٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٧٧)

*** ناحیەی کارێزە (ماوەتی کۆن)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤٠	کونجرین	١٢	٤١	سەرکەند	١٥
٤٢	ئامادین	١٨	٤٣	کورەداوێ	٨٠
٤٤	ولاخلو	١٣٠	٤٥	باڵخ	٨٥

(هەموو ناحیەکە: ٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٣٤٠)

(گشت قەزای شارباژێر: ژمارەی خێزانەکان: ٦٣٢)

هـ ـ قەزای پشدەر

٭ ناحیەی مەرکەز (قەڵادزێ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤٦	هەنارۆك	٤			

٭ناحیەی ناودەشت (مەرکەزەکەی: سەنگەسەر)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤٧	قەلاوە	٤٥	٤٨		٢٠
٤٩	شەروێت	٣٠			

(هەموو ناحیەکە: ٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٩٥)

(گشت قەزای پشدەر: ٥ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٩٩)

و ـ قەزای دوکان

٭ ناحیەی چناران (مەرکەزەکەی : خەلەکان)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٥٠	باداوان	٣١	٥١	باقلان	٢٦
٥٢	کانی وەتمان	٩٠	٥٣	شێخ مەنسوریان	٤٥
٥٤	کانی مازوو	٧٠	٥٥	خدران	٢٠٠
٥٦	مێوژە	٢٥	٥٧	باسەرە	٣٥
٥٨	ئالیقەی سەروو	١٥	٥٩	ئالێقەی خواروو	٨
٦٠	کەڵکان	١٠	٦١	شیواشان	٢٠
٦٢	شێخ عوبێد	٣٢			

(هەموو ناحیەکە: ١٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٦٠٦)

* ناحیەی سورداش

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٦٣	پیێدارە	١٣	٦٤	دولکان	١١
٦٥	کەلەباشی حەمەی حاجی ناسر	١٥	٦٦	عیسا بەگی	١٠
٦٧	حاجیتانی سەروو	٥	٦٨	حاجیتانی خواروو	٢٥
٦٩	سابوراوا	٧٣	٧٠	چالاخ	٤٥
٧١	گولیجە	٥٥			

(هەموو ناحیەکە: ٩ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٢٦٢)

(گشت قەزای دوکان: ٢٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٨٦٨)

زـ قەزای چەمچەماڵ

ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٢	قەرەتامۆر	٦٠	٧٣	قەلاچۆغە	٥٠
٧٤	کونەکۆتر	٢٥	٧٥	قولە	٦٠

(هەموو ناحیەکە: ٤ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٩٥)

*ناحیەی ئاغجەلەر

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٦	گۆپتەبە	٢٣٠	٧٧	هەیدەربەرگ	٨٥
٧٨	عەسکەر	١٢٤	٧٩	قشلاخ	٦٠

(هەموو ناحیەکە: ٤ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٥٩٩)

* ناحیەی سەنگاو

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨٠	کانی خاکی	٢٠			

(گشت قەزای چەمچەماڵ : ٩ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٨١٤)

(گشت پارێزگای سلێمانی: ٨٠ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٣٤٩٨)

٢ـ پارێزگای هەولێر

أ ـ قەزای هەولێر

* ناحیەی قوشتەپە

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	حەسەن موترب	٣٠	٢	پەرکانە	٦
٣	قەشقە	١١٥	٤	ئازیانە	٣٥

(هەموو ناحیەکە: ٤ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٨٦)

ب ـ قەزای مخمور

* ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٥	هەوارغەل	٢٠	٦	گرونی حەمەئاغا	١٥
٧	پیرداوسوان	٣٠	٨	ودای الغرب	٩

(هەموو ناحیەکە: ٤ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٧٤)

* ناحیەی گوێر

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٩	شەمشولە	١٠٠	١٠	زمارەی مەوزان	٤٠
١١	ژمارەی سابیر (گەورە)	٥٠			

(هەموو ناحیەکە: ٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٩٠)

*** ناحیەی کەندیناوا (مەرکەزەکەی: دیبەگە)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٢	چەڵتوك	٤٠	١٣	عاڵلا	١٥٠
١٤	دارە خورما	٢٥	١٥	حەسەن بلباس	١٥
١٦	حاجی شێخان	١٢	١٧	لاوەر	١٥
١٨	مەلەکاغا	٦٥	١٩	کەپەنك رەش	٢٠
٢٠	شێخ خەلاس	٢٠	٢١	بیرە بەرازە	١٠
٢٢	ناسر کوژراو	٦	٢٣	کورتاندروو	٢٠
٢٤	مەلا قەرە	١٥٠	٢٥	سۆفی سمایل	١٢
٢٦	میلهورت	١٠	٢٧	تل الخیم	٤٠
٢٨	خدرجە	٣٥	٢٩	گاوەرە	١٥
٣٠	کەنداڵ	٤٠			

(هەموو ناحیەکە: ١٩ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٧١٠)

*** ناحیەی قەراج (مەرکەزەکەی: باقرتە)**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣١	ئازیکەند	٣٠	٣٢	سێ گردکان	١٠
٣٣	گرد قۆشەنە	٢٠	٣٤	خەزنە	١٠
٣٥	سەلماس	٨	٣٦	کاولە کەزۆك	١٥
٣٧	کونە سیخورە	٢٠			

(هەموو ناحیەکە: ٧ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٠٨٧)

ج ـ قەزای کۆیە

* ناحیەی مەرکەز

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٣٨	سوسێ	٣٥	٣٩	سماقوڵی سەروچاوە	٧٠
٤٠	سماقوڵی گرتك	١٤٢	٤١	نازەنین	٨٠
٤٢	کۆلکەرەش	٢٥	٤٣	سکنان	٨٠
٤٤	کۆدەڵە	٢	٤٥	گردگۆران	٦
٤٦	گرنك	٩	٤٧	جەلی	٧٠
٤٨	سێنان	١٦	٤٩	سماقوڵی گەلی	٢٥
٥٠	میر سەید	٥	٥١	کرۆژ	٢١
٥٢	شێخەروان	١٢	٥٣	تۆبزاوا	٣٥
٥٤	کێلەسپی	١٠	٥٥	مام قلینج	٤٠
٥٦	داربەرولە	١٠	٥٧	بامۆردکان	١٨
٥٨	هەواوانی سەرێ	٣	٥٩	هەواوانی خوارێ	٧
٦٠	مام مەحمودە	٢	٦١	کانی کەند	١٢
٦٢	پەڵکانە	٩	٦٣	قۆریتان	٣٢

(هەموو ناحیەکە: ٢٦ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٧٨٦)

ناحیەی تەقتەق

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٦٤	سێ گردکان	٧٥			

* ناحیەی شۆڕش (مەرکەزەکەی: دێگەڵە)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٦٥	سماقە	٦٥	٦٦	میرکە	٣٠
٦٧	جل بەسەر	٧٠	٦٨	گۆمەشین	٩٦
٦٩	گۆپتەپە	٦٠			

(هەموو ناحیەکە: ٥ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٢٨١)

(گشت قەزای کۆیە : ٣٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٢١٧)

د ـ قەزای زێبار

* ناحیەی مەرکەز (مێرگەسوور)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٠	شێخان	١٠	٧١	بلوێل	٤
٧٢	خەلان	١٥	٧٣	لەیلوك	١٥
٧٤	مێرگان	١٠	٧٥	خۆشكان	٣٠
٧٦	خەرە	٦	٧٧	سەدر	٣

هەموو ناحیەكە: ٨گوند، ژمارەی خێزانەكان:٩٣

(گشت قەزاكە : مەركەزی ناحیەو ٨ گوند: ژمارەی خێزانەكان: ١٩٣)

* ناحیەی مزوری باڵا (مەركەزەكەی: شێروان مازن)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٨	شێروان مازن	١٠٠			

هـ ـ قەزای شەقڵاوە

* ناحیەی خۆشناو (مەركەزەكەی: هیران)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٧٩	زیارەت	٧٠	٨٠	ناودارۆكان	٢٠
٨١	سولاوكی سەرێ	٢٠	٨٢	سولاوكی خوارێ	٤
٨٣	بیرۆكان	٢٠	٨٤	لاسە	٣٠
٨٥	كاموسەك	٨٠			

(هەموو ناحیەكە: ٧ گوند: ژمارەی خێزانەكان: ٢٤٤)

* ناحیەی سەلاحەددین (مەركەزەكەی: هاوینە هەواری سەلاحەددین)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨٦	هەنارە	٥٠			

(گشت قەزای شەقڵاوە : ٨ گوند: ژمارەی خێزانەكان: ٢٩٤)

و- قەزای چۆمان

* ناحیەی باڵەك (مەرکەزەکەی: گەلاڵە)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨٧	گەلاڵە	٤٥	٨٩	پردی گەلاڵە	٥

(هەموو ناحیەکە: ١ مەرکەزی ناحیەو گوندێك، ژمارەی خێزانەکان:٤٥٥)

(گشت پارێزگای هەولێر: ٨٨ گوند کە دوانیان مەرکەز ناحیەیە، ژمارەی خێزانەکان: ٣٤٣٢)

۳- پارێزگای تەئمیم

أ - قەزای کەرکوك

ناحیەی قەرەحەسەن (مەرکەزەکەی: لەیلان)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	پەنجا عەلی	٥٠	٢	مەحموداوا	٤
٣	قازانبلاخ	٢٥	٤	تەپەلو	٦٠

(هەموو ناحیەکە: ٤ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٣٩)

* ناحیەی شوان (مەرکەزی رێدار)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٥	عەلی بەیان	٧٥	٦	کانی رەش	٣٥
٧	پەڵکانە	٥٠	٨	شەوگێڕ	٥٠
٩	کاولە سوار	١٩	١٠	قوڵکی	٦٠
١١	دوبزنی	٥٠	١٢	قزڵقایە	
١٣	وەلی پاشا				

(هەموو ناحیەکە: ٩ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٣٣٩)

* ناحیەی قەرەهەنجیر

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١٤	یاروەلی	٨٠	١٥	سۆنە گوڵی	٥٠
١٦	یاروەلی	١٠	١٧	زەنگنە	٥٠
١٨	جلّفە	٣٥	١٩	ساتی	٤٠
٢٠	باش بولاغی خواروو	٦٠	٢١	باش بولاغی سەروو	٢٥

(هەموو ناحیەکە: ٨گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٣٥٠)

(گشت قەزای کەرکوك : ٢٥ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٨٢٨)

ب ـ قەزای دوبز

* ناحیەی ئاڵتون کۆپری (مەرکەزەکەی: پردێ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢٢	قەرەسالمی سەروو	٨٠	٢٣	قەرەسالمی خواروو	٣٠
٢٤	حەساری گەورە	١٢٠			

(هەموو ناحیەکە: ٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٠٥٨)

٤ـ پارێزگای سەلاحەدین

أ ـ قەزای دوز (توزخورماتوو)

* ناحیەی سلێمان بەگ (مەرکەزەکەی: سلێمان بەگ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	قاهیرە	١٨			

* ناحیەی نەوجول (مەرکەزەکەی: نەوجول)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٢	کوڵەکانی	٢٠	٣	لەك	١٢٠
٤	ئاخچەمەشەد	٨٠	٥	سنگور	٥٠
٦	شێخ هەوازی (قۆین بەڵك)	٧٠	٧	ئیمام محمەد (ئاوایی رەزا)	٢٠
٨	باشتەیەی بچوك	٣٠	٩	هۆمەر سۆفی	٥٠
١٠	زنانەی سەروو	٧٠	١١	زنانەی خواروو	١٠٠
١٢	ساڵەیی بان شاخ	٥٠	١٣	چەوری	٥٠
١٤	قەڵای مەدحەت	٧٠	١٥	پەلکانەی سەیدەکان	٢٠
١٦	قەڵخانلوی گەورە	٨٠	١٧	میل ناسر	٩٠

(هەموو ناحیەکە: ٦گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٦٦)

(گشت قەزای دوز : ٢٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١١٥٤)

٥- پارێزگای دیالە

أ- قەزای کفری

* ناحیەی سەرقەڵا (مرکەزەکەی: سەرقەڵا)

١- ئۆمەرمل

پاشكۆی ژماره ـ ٧

ئاماری ئەو ناوچانەی بەهۆی ترەوە راگوێزراون

أ ـ ئەو ناوچانە بەهۆی سەربازگەو بارودخانەوە راگوێزران.

١ـ پارێزگای سلێمانی

أ ـ قەزای سلێمانی

* ناحیەی بازیان (مەركەزەكەی: تەینالْ)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی مالْ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی مالْ
١	گومەتە گەچ	٤٠	٢	تەپەشوانكارەی بچوك	٢٠
٣	تەپەشوانكارەی گەورە	٣٥	٤	كۆیك	١٨
٥	توی ئەولیا	٢٥	٦	بەگەجانی	٤٠
٧	كانی گەورە	٣			

هەموو ناحیەكە: ٧گوند: ژمارەی خێزانەكان: ١٨١)

(هەر هەمووی لەسالْی ١٩٧٨دا راگوێزراون)

* ناحیەی سەرچنار

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی مالْ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی مالْ
٨	كانی جنەی سەروو	٤٠	٩	كانی جنەی خواروو	٣٠
١٠	شێخ رەش	١٢			

(هەموو ناحیەكە: ٣ گوند: ژمارەی خێزانەكان: ٨٢)

(هەر هەموویان سالْی ١٩٧٨دا راگوێزراون)

(هەموو قەزای سلێمانی: ١٠ گوند، ژمارەی خێزانەكان: ٢٦٢)

٢ـ پارێزگای هەولێر

أ ـ قەزای هەولێر

٭ ناحیەی مەرکەز (مەرکەزەکەی: عەینکاوە)

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١١	شەمعون ئاوا	١٠	١٢	رەشکین	٥

(هەموو ناحیەکە: ٢ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٥، ساڵی ١٩٨٥ راگوێزراون)

ب ـ قەزای رواندز

٭ ناحیەی مەرکەز

١٣	حافز	٧	ساڵی ١٩٧٥ راگوێزراوە

٣ـ پارێزگای دیالە

أ ـ قەزای کفری

٭ ناحیەی جەبارە

١٤	ئەوبەر خڕکەی کفری	١٥٠	ساڵی ١٩٧٤ راگوێزراوە

(هەموو پارێزگاکان: ١٤ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٣٤٣)

ب ـ ئەو ناوچانەی بەهۆی راپەڕینی خەڵکەوە راگوێزراون

پارێزگای سلێمانی

قەزای دوکان

٭ ناحیەی بنگرد

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	بنگرد	٢٥٠	٢	ئۆردوگای بنگرد	٥٠٠
٣	سێناجیان	٢٧	٤	واتێ	٢٧
٥	تەنگژە	٨	٦	بێموشە	٧
٧	هەنجیرە	١٣٥	٨	خۆشاو	٤٠
٩	پەڵکۆ	٥٤	١٠	کوێرەکانی	٢٣

(هەموو ناحیەکە: مەرکەز ناحیەکەو ئۆردوگایەکو ٨ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٠٧١)

جـ ـ ئەو ناوچانەی بەهۆی بەستی ئاسکی موسڵەوە ڕاگوێزراون

١ـ پارێزگای دهۆك

أـ قەزای سمێل

*** ناحیەی مەرکەز**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
١	کەمینەی ژێری	٤٠	٢	کەمینەی سەری	٣٥
٣	چەم پاشایی	٣٠			

(هەموو ناحیەکە: ٣ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ١٠٥)

*** ناحیەی فەیدێ**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٤	کوزەك	١٥	٥	قەپاخ	٣٥
٦	خانك	١٢٠	٧	چەم بەرەکات	٣٠

(هەموو ناحیەکە: ٤ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٢٠٠)

(گشت قەزای سمێڵ: ٧ گوند، ژمارەی خێزانەکان: ٣٠٥)

٢ـ پارێزگای نەینەوا

ب ـ قەزای تلکێف

*** ناحیەی ئەلکیش**

زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ	زنجیرە	ناوی گوند	ژمارەی ماڵ
٨	باپیرە				

(هەموو ناحیەکە: ٨ گوند: ژمارەی خێزانەکان: ٣٠٥)

له بلاوكراوەكانی

ئەكادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی كادیران

ساڵی (٢٠١٠ - ٢٠١١)

ز	بلاوكراوەكان	نوسەر و وەرگێر	ساڵی چاپ
٣٢٥	حول الفدرالية ـ النظامان السويسري والعراقي – دراسة مقارنة	كاوسين بابكر	٢٠١٠
٣٢٦	المركز القانوني الدولي للقوات المتعددة الجنسيات في العراق	عبدالصمد رحيم كريم زنگنه	٢٠١٠
٣٢٧	جلال طالباني ـ مواقف و آراء	صلاح برواري	٢٠١٠
٣٢٨	قراءة البعث للفاشية التأريخية	د. البرت عيسى	٢٠١٠
٣٢٩	٢٠١٠ ساڵی كۆنگرەی رووبەڕووبوونەوە	حاكم قادر حمەجان عزيز	٢٠١٠
٣٣٠	پرۆژەی مەكتەبی بیروهۆشیاری بۆدارشتنی بەرنامەی (ی. ن. ك)	عوسمان حەمە رەشید گورون	٢٠١٠
٣٣١	ئاغاو شێخ و دەوڵەت	و. كوردۆ عەلی	٢٠١٠
٣٣٢	مێژووی فەلسەفە	و. لەسویدییەوە: عوسمان حەمە رەشید گورون	٢٠١٠
٣٣٣	طالباني جورج واشنطن العراق	خليل عبدالله ترجمة: حسن شندي	٢٠١٠
٣٣٤	العدالة بين الفلسفة والقانون	اسماعيل نامق حسن	٢٠١٠
٣٣٥	حوارات ونقاشات فكرية وسياسية واجتماعية و إقتصادية	د. كاظم حبيب	٢٠١٠
٣٣٦	المجتمع المدني والدولة، وإشكالية العلاقة	زبير رسول احمد	٢٠١٠
٣٣٧	الطبيعة القانونية لعقد الزواج	زبير مصطفى حسين	٢٠١٠
٣٣٨	ئايين و دەسەلأت	هاشم كەریمی	٢٠١٠
٣٣٩	فیمینیزم	رەسول سوڵتانی	٢٠١٠
٣٤٠	سياسة التعريب في قضاء شنكال	بيان محمد سعيد	٢٠١٠
٣٤١	الامن و مستقبل السياسة الدولية	فرهاد جلال مصطفى	٢٠١٠

٣٤٢	زنجیرەیەك گفتوگۆی مەدەنی، عەلمانیەت و ئاین، عەقڵ و شەریعەت، کوردو میدیای عەرەبی	ئومێد قەرەداغی	٢٠١٠
٣٤٣	مسرحيات و تحليل	فريدريش دورينمات ت: غسان نعسان	٢٠١٠
٣٤٤	رجعية القانون في الماضي على الجرائم ضد الإنسانية	زانا رفيق سعيد	٢٠١٠
٣٤٥	کوردەکان و مافی چارەی خۆنووسین زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (١)	ئیسماعیل بێشکچی و. رەوا حاجی	٢٠١٠
٣٤٦	سیستمی سیاسی سویسرا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٢)	خەلیل عەبدوڵلا	٢٠١٠
٣٤٧	ئاین و دەوڵەت لەمیسری سەردەمی محەمەد عەلی پاشادا زنجیرەی هۆشیاری ، ژمارە (٣)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٤٨	گۆڤاری کەلتور ژمارە (١)		٢٠١٠
٣٤٩	رۆژنامەی کوردی گۆڤاری هەولێر ساڵی (١٩٧٠ ـ ١٩٧٢)	ئامادەکردنی: د. هیمدادی حوسێن	٢٠١٠
٣٥٠	ناوچە جێناکۆکەکان، ئایندەو ئاسۆکانی چارەسەر، زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٤)	تەحسین نامیق	٢٠١٠
٣٥١	بەعەرەبکردن و بەجولەکەکردن ، زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٥)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٠
٣٥٢	ئاین و ئازادی بیروڕا زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٦)	ن: عەبدولڕەحمان مونیف و: عوسمان حەسەن شاکر	٢٠١٠
٣٥٣	نەتەوە چییە...؟ زنجیرەی هۆشیاری، ژمارە (٧)	ن. ئێرنست ڕینان و. کامیل محمد قەرەداغی	٢٠١٠
٣٥٤	خانقين .. حكايات اعوام الرماد	يوسف يوسف	٢٠١٠
٣٥٥	بەعسیزم و سەرکوتکردنی ژیان	رامیار مەحمود	٢٠١٠
٣٥٦	الدولة الايوبية في اليمن	د. فرست مرعي	٢٠١٠
٣٥٧	سپینۆزا	ن. هاشم صالح و. ئارام ئەمین شوانی	٢٠١٠

٣٥٨	پەرلەمان مێژووی سەرهەڵدان و پێکهاتەو ئەرکەکانی	ئامادەکردنی: عادل عەلی	٢٠١٠
٣٥٩	الحصانة البرلمانية في قانون انتخاب برلمان كوردستان - العراق ومشروع دستور اقليم كردستان	د. شورش حسن عمر	٢٠١٠
٣٦٠	ئاین و مۆدێرنە زنجیرەی هۆشیاری ژمارە ١٠	مستەفا مەلەکیان و. لەعەرەوبییەوە: یاسین عومەر	٢٠١٠
٣٦١	المدارس السياسية الثلاث في العراق و امكانية التعايش السلمي فيما بينها زنجیرەی هۆشیاری ژمارە ١١	فريد اسسرد	٢٠١٠
٣٦٢	گۆڤاری کەلتوور ژمارە (٢)		٢٠١٠
٣٦٣	نوێنەرانی کورد لەیەکەمین خولی پەرلەمانی عیراقی نوێدا	ئامادەکردنی: ساڵح رەحمان	٢٠١٠
٣٦٤	موسوعة الكرد الصغرى	كنياز ابراهيم ميرزويف ت. عن الروسيه: احمد حيدر علي	٢٠١٠
٣٦٥	پێگەی میدیا لەهەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ئەمریکادا، . ز، (١٢)	رێبین حەسەن	٢٠١١
٣٦٦	ميزات النظام الفدرالي في العراق (ژ. ز. ١٣)	د. شورش حسن عمر	٢٠١١
٣٦٧	جیهانگیری ، فاکتەرو گرفتەکانی دیموکراسی، ژ، ز، (١٤)	مەلا بەختیار	٢٠١١
٣٦٨	پەیدابونی عەلمانیەت لەتورکیای عوسمانیدا، ژ. ز. (١٥)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٣٦٩	ئیسلامو مۆدێرنە، ئیسلام لەبەردەم ئەگەری عەلمانیەتدا(ژ. ز. هۆشیاری (١٦)	ن. محمد رەزا شالگونی و. عوسمان حەسەن شاکر	٢٠١١
٣٧٠	سیاسەتی روسیای قەیسەری بەرامبەر بەکورد (١٨٠٥٠-١٩١٤)	هەستیار کەمال کوردی	٢٠١١
٣٧١	محطات، اثرت في حياة الكرد وحركاتهم القومية	بقلم: عبدالرزاق محمود القيسي	٢٠١١
٣٧٢	کورتە باسێکی فەلسەفەی سیاسی	ن. دەیڤد میلەر و. لەئینگلیزیەوە: کارزان کاوسێن	٢٠١١

٣٧٣	هەواڵنامەی کوردستانی عیراق	ئامادەکردنی : نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٧٤	ئاغاو شێخو دەوڵەت بەرگی دووەم	ن. مارتین ڤان برونەسن و. لەئەڵمانیەوە: د. کوردۆ عەلی	٢٠١١
٣٧٥	تاريخ الفكر الكردي	مامۆستا جعفر ترجمة: د. بندر علي	٢٠١١
٣٧٦	رۆژنامەنووسی کوردی لە کوردستانی عیراقدا (١٩٩١-٢٠٠٥)	هەڵمەت خەسرەو هەمەوەندی	٢٠١١
٣٧٧	مافی چارەی خۆنووسین لەئەدەبیاتی (ی. ن. ك)دا (١٩٧٥-١٩٩٢)	نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٧٨	سیاسەتی گۆڕینی رووخساری نەتەوەیی ناوچەی کەرکوك - ژ. ز. هۆشاری (١٧)	د. نوری تاڵەبانی	٢٠١١
٣٧٩	ئەنفال لەکوردستانی عیراق ژ. ز. هۆشیاری(١٨)	ن. مایکڵ لیزنبێرگ و. کارزان محەمەد	٢٠١١
٣٨٠	ئۆپۆزسیۆن لەچەمکەوە بۆ ئەرك، ژ. ز. (١٩)	بەختیار جەبار شاوەیس	٢٠١١
٣٨١	بەشداریکردنی سیاسی ژ. ز. (٢٠)	عابد خالد رەسول	٢٠١١
٣٨٢	سیستمی فیدراڵ لەدەوڵەتی ئیماراتدا، ژ. ز. (٢١)	ن. عەبدوڵلا عەنزی و. سەردار عبدالكريم	٢٠١١
٣٨٣	کوردو پرسی دانپێدانانی دەستووری	خەلیل عەبدوڵلا	٢٠١١
٣٨٤	تیرۆریزم هەڕەشەو مەترسیەکان	عادل عەلی	٢٠١١
٣٨٥	چرای ماڵە هەژارەکان	ئامادەکردنی: عەلی جۆلا	٢٠١١
٣٨٦	کەلتور – ژمارە (٣)		٢٠١١
٣٨٧	سیکۆلاریزم بەزمانی سادە - عەلمانیەت	نوسینی : ئاستین کلاین و. لەفارسیەوە: کاوسێن بابەکر	
٣٨٨	کوردستان	نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٣٨٩	دراسة تاريخية وسياسية حول "الشعب الكردي"	تاليف: حسن ارفع ترجمة: عبدالرزاق محمود القيسي	٢٠١١
٣٩٠	کورتەیەك لەتاوانەکانی رژێمی عیراق دژی گەلی کورد	ن: نوری تاڵەبانی و. شاناز رەمزی	٢٠١١
٣٩١	گەشەکردنی سەرمایەداری لەکوردستاندا	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٣٩٢	سیاسەت لەنێوان بیرو جێبەجێکردندا	و. مظفر عبدالوهاب	٢٠١١

٣٩٣	كورد گەلێكی بێ دەوڵەت زنجیرە نامیلكەی كورد لەمیدیای جیهانیدا، ژمارە(١)	ن. ئینگۆنۆیمایەر و. ڕێبوار تۆفیق	٢٠١١
٣٩٤	لەدیكتاتۆریەوە بۆ دیموكراسی	ن. د. جین شارپ و. كارزان محمد	٢٠١١
٣٩٥	مۆدێلی حزبایەتی لەكوردستان ژ. ز. هۆشیاری (٢٥)	ئەنوەر حسێن بازگر	٢٠١١
٣٩٦	فلسفة الديمقراطية الاجتماعية ژ. ز. هۆشیاری (٢٦)	د. حميد عزيز ت: محسن بني ويس	٢٠١١
٣٩٧	دەوڵەتشاری دێرین ژ. ز. هۆشیاری (٢٧)	ن. مۆریس بارییە و. عوسمان حەسەن شاكر	٢٠١١
٣٩٨	ئاینو سیاسەت ژ. ز. هۆشیاری (٢٨)	ن. نینیان سمارت و. یاسین عومەر	٢٠١١
٣٩٩	بەجینۆسایدناسینی ئەنفال ژ. ز. هۆشیاری ، ژ(٢٩)	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١١
٤٠٠	جیۆپۆلەتیكی كوردستان ژ. ز. هۆشیاری (٣٠)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٤٠١	دیموكراسیو بنەماكانی گەشەپێدانی سیاسی	د. حەمید حسین كازم و. عادل عەلی	٢٠١١
٤٠٢	ثورة كوردستان ومتغيرات العصر (الطبعة الثالثة)	حكمت محمد كريم (ملا بختيار) ترجمة ومراجعة: د. بندر علي اكبر	٢٠١١
٤٠٣	ئەركەكانی خەبات لەهەلومەرجێكی دژواردا	مام جەلال	٢٠١١
٤٠٤	كێشەی شیعەو سوننە كورتەباسێكی مێژوویی	ن. د. عەلی ئەلوەردی و. عارف كەریم	٢٠١١
٤٠٥	فەلسەفەی سیاسی ئەریستۆتێلیس	ئەمیر حسێن ڕەحیم	٢٠١١
٤٠٦	جیهانگیریو كاریگەری لەسەر سەروەری دەوڵەت	ن. عوسمان حەسەن شاكر	٢٠١١
٤٠٧	بەشداری سیاسی، چەمكو گرفتەكان	عادل عەلی	٢٠١١
٤٠٨	ڕێكخراوی سۆسیالیست ئینتەرناسیۆنال (S.I)	محەمەد مێرگە سۆری	٢٠١١
٤٠٩	پۆلێنكردنی هەڵوێستەكان پێش پرۆسەی هەڵبژاردنو دەنگدان، ز. هۆشیاری، ژ(٣٢)	نیاز سەعید عەلی	٢٠١١
٤١٠	بەهاری عەرەبیو نەورۆزی سەربەخۆیی	ستران عەبدوڵڵا	٢٠١١
٤١١	قوتابخانەی فرانكفۆرت	و. عوسمان حەمە ڕەشید گورون	٢٠١١
٤١٢	حدود كوردستان الجنوبية في سنجار حتى بدرة	عبدالرقيب يوسف	٢٠١١
٤١٣	النضال الدستوري للاستاذ ابراهيم احمد في العراق الجمهوري ز. هۆشیاری، ذ(٣٣)	د. شورش حسن عمر	٢٠١١

٤١٤	کوردو تورکمان، تێڕوانینێك بۆ میکانیزمەکانی پێکەوە ژیانی ئاشتیانەی نێوانیان، ز. هۆشیاری، ژ(٣٤)	یوسف گۆران	٢٠١١
٤١٥	عەلمانیەت چیە؟ ماناو پێناسەکانی، ز. هۆشیاری، ژ(٣٥)	زاهیر شکوور	٢٠١١
٤١٦	خوێندنەوەیەك بۆ فیکری حەسەن بەننا، ژ. ز. (٣٦)	عادل عەلی	٢٠١١
٤١٧	شێوەکانی بەدەستهێنانی مافی چارەنووس، ژ. ز. (٣٧)	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠١١
٤١٨	تعريف الانفال بالإبادة الجماعية، ژ. ز. (٣٨)	تاليف: خليل عبدالله ترجمة: محسن بني ويس	٢٠١١
٤١٩	پێنج لێکۆڵینەوە لەبواری سیاسەتی نێودەوڵەتاندا	مستەفا ئیبراهیم دەروێش	٢٠١١
٤٢٠	پرۆگرام و پەیڕەوێ ناڤخۆ پەسەندکریێ سێیەمین کۆنگرێ (ی. ن. ك)	مەڵبەندی (٤)ی رێکخستنی دهۆك بەشی روناکبیری	٢٠١١
٤٢١	ئاڵا	نەوزاد عەلی ئەحمەد	٢٠١١
٤٢٢	تاريخ التبشير المسيحى فى كردستان	الدكتور فرست مرعي	٢٠١١
٤٢٣	قراءة في مفهوم التحديث والتنمية السياسية، ز. هۆشیاری، ژمارە (٣٩)	احسان عبدالهادي	٢٠١١
٤٢٤	کاریگەری قەرزە گشتیەکانی ئەمریکا لەسەر ئابووری ئەمریکا و جیهان، ژ. ز. (٤٠)	فەیسەڵ عەلی	٢٠١١
٤٢٥	فەرهەنگی ئاڤێستا (روسی — کوردی)	ئامادەکردنی: د. نەهرۆ عەلی ئاڤێستا نەهرۆ	٢٠١١
٤٢٦	کوردو دەوڵەت	بەرزان ئەحمەد کوردە	٢٠١١
٤٢٧	التنوع الثقافي والمثاقفة الأنا والآخر	يوسف يوسف	٢٠١١
٤٢٨	کورد لەسوریاو ئاوەربایجانو ئەرمەنستان/ ز. ئامیلکەی کورد لەمیدیای جیهانیدا. ژ.(٢)	ن. م. شترۆهمایەر ل. یالچین هێگمان و. رێبوار تۆفیق بەنگینە	٢٠١١
٤٢٩	ئەرکەکانی قۆناغی نوێ لەچاوپێکەوتنێکی هەڤاڵ عیماد ئەحمەد دا	ئامادەکردنی: حەمە عەلی غەریب	٢٠١٢
٤٣٠	المشاريع التي قدمها الاتحاد الوطني الكردستاني عام ١٩٨٤	تقديم فريد اسسرد	٢٠١٢

٤٣١	المحكمة الجنائية العراقية العليا دراسة في مبادىء العدالة	محمد رشيد حسن	٢٠١٢
٤٣٢	دور محكمة العدل الدولية في تطوير القانون الدولي العام	سۆز حميد مجيد	٢٠١٢
٤٣٣	گۆڤاری کەلتور ژمارە (٥)		٢٠١٢
٤٣٤	کوردانی سوریا لەژێر دەسەڵاتی فەرەنسیدا	نیلیدا فۆکارۆ و. لەئەڵمانیەوە: هەڵۆ بەرزنجی	٢٠١٢
٤٣٥	ئاڵوگۆڕە سیاسیەکانو هاوکێشە نوێیەکان	چاوپێکەوتن لەگەڵ هەڤاڵ مەلا بەختیار	٢٠١٢
٤٣٦	هەڵبژاردەکان	شاسوار جەلال (ئارام)	٢٠١٢
٤٣٧	كردستان ككيان ضمن الخطة الدولية بدءً من جنوبها	المحامي شيخ سالار الحفيد	٢٠١٢
٤٣٨	مەسەلەی قڕکردنی ئەرمەن لەبەردەم دادگادا	و. لەئەڵمانییەوە: غسان نعسان و. لەعەرەبییەوە: حەسەن جاف	٢٠١٢
٤٣٩	ئێزیدییەکان لەمێژووی نەتەوەکەیاندا	سەربەست حسێن	٢٠١٢
٤٤٠	کۆچ هەڵبژاردم	ئیسماعیل عوسمان و ماتیاس شیلین و حەکیم کاکە وەیس	٢٠١٢
٤٤١	کێشەکانی هزری ئاینی	ئومێد قەرەداغی	٢٠١٢
٤٤٢	پارتی سۆسیالیستی فەرەنسا	بەرزان فەرەج	٢٠١٢
٤٤٣	دیموکراسی و دوژمنانی ئیسلامی میانڕەو لەروانگەی مەلا بەختیارەوە	سردار عبدالكريم مجيد	٢٠١٢
٤٤٤	دیموکراسی لەنێوان مۆدێرنێتەو پۆست مۆدێرنەتەدا، ز. هۆشیاری ، ژمارە (٤١)	مەلا بەختیار	٢٠١١
٤٤٥	ئینتەرناسیۆنالیزمی دینیو دیاردەی فرە نەتەوەیی، ز. هۆشیاری، ژمارە (٤٢)	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١١
٤٤٦	مێژوی نەوتی کەرکوک	فەرهاد حەمزە	٢٠١٢
٤٤٧	باشوری سودان، ز. هۆشیاری ، ژمارە (٤٣)	شادمان مەلا حەسەن	٢٠١٢
٤٤٨	الديمقراطية دراسة فكرية سياسية، ز. هۆشیاری، ژ(٤٤)	عبدالرحمن كريم درويش	٢٠١٢

٤٤٩	الاكراد والديمقراطية والاندماج، ز. هۆشیاری، ژ(٤٥)	فرید اسسرد	٢٠١٢
٤٥٠	زمانی کوردی لەدەستورەکانی عیراقدا، ز. هۆشیاری، ژ(٤٦)	خەلیل عەبدوڵلا	٢٠١٢
٤٥١	رۆڵی ژنان لەپەرەپێدانی کاری رێکخراوەییدا (ی. ن. ك) وەك نمونە. ز. هۆشیاری، ژ(٤٧)	جەمیلە شێخ مەحمود شلێر رەشید نیگار عومەر	٢٠١٢
٤٥٢	ئارامو رۆڵی لەبزووتنەوەی سیاسیدا	فەرید ئەسەسەرد	٢٠١٢
٤٥٣	چەپکە گوڵ: قەفتەیەك ژ سەروەریو هەڵوستێن ئێکەتی نیشتمانی کوردستان، زنجیرە هۆشیاری، ژ. (٤٩)	قادر حەسەن عیدۆ	٢٠١٢
٤٥٤	توماس هوبزو فلسفته السیاسیة	احسان عبدالهادی النائب	٢٠١٢
٤٥٥	حزب و رێکخراوە سیاسییەکان	محمد فاتیح	٢٠١٢
٤٥٦	المركز القانوني للمواطن وضماناته	دریڤان عبدالقادر بكر	٢٠١٢

چاپ: چاپخانەی حەمدی